

ԱՐՄԵՆ ՎԱԼԵՍՅԱՆ
ԼԵՍՎԵԼ ՎԱԼԵՍՅԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ - 2009

324

4-15

ԵՐԵԿԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏԱՐԱՆ

ԱՐՄԵՆ ՎԱԼԵՍՅԱՆ, ԼԵՄՎԵԼ ՎԱԼԵՍՅԱՆ

4691

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԴԱՍԱԳԻՐՁ ԲՈՒՐԵՐԻ
ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԿԱՆ ԵՎ ԴԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏԱԿԱՆ
ՄԱՍՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԵՐԻ ԴԱՍԱՐ

ԵՐԿՐՈՐԴ ԲԱՐԵՎՈՐԾԱՅՈՑ ԺԱՄԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ
ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԿԱՆ ԵՎ ԴԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏԱԿԱՆ
ՄԱՍՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԵՐԻ ԴԱՍԱՐ

ԵՊՀ ԴՐԱՄԱԿԱԿՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ - 2009

ՀՏՐ 911:32.001 (07)
ԳՄԴ 26.8+66g7
Վ 152

Հրատարակության է երաշխավորվել
ԵՊՀ աշխարհագրական ֆակուլտետի
խորհրդի կողմից

Պատ. Խմբագիր՝ ՀՀ ԳԱԱ բորբակից անդամ,
պատուական գիտ.դոկտ. Ն. Դովիդիսիսյան

Գրախոսներ՝ ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների և
դիվանագիտության ամբիոն,
աշխատ.գիտ.դոկտ. Ա. Ավագյան

ՎԱԼԵՍՅԱՆ Ա.Լ., ՎԱԼԵՍՅԱՆ Լ.Դ.
Վ. 152 Բարեգավան աշխարհագրություն – Եր.,
ԵՊՀ հրատ. 2009, 342 էջ:

Դասագրում հայ իրականության մեջ առաջին ամգամ քաղաքական աշխարհագործության նկատմամատն է որպես գլոբալ համակարգ նույն աշխարհագործության մեջ համապատասխան գլոբալ համակարգի ենթականակարգ, որն զբաղվում է հասարակական կյանքի քաղաքական դրույթի տարածքային կազմակերպման հիմնախնդիրներով։ Նախատեսված է աշխարհագրական և հասարակագործական նախաձեռնությունների ուսումնառության, ասպարանտների համար։ Կարող է օգտագործված լինել հասարակական աշխարհագրության հարակից գլոբալ հիմներով՝ բարեպահությամբ, տնտեսաշինությամբ, պատմագիտությամբ, իրավագիտությամբ, տղթողությամբ, պատմական կառավարման և տեղական ինքնականակարգների պարագաներով աշխատողների, հանրակրթական դպրոցի ուսուցչների, բրոդ ճանա համար, ուժըն հետաքրքրված են աշխատում, մեր տարածաշրջանում ու հայուսություն Դանարականությունուն տեղի ունեցող քաղաքական ու տղթականությամբ երևույթներով։

ԳՄԴ 26.8+66g7

ISBN 978-5-8084-1120-3

© Ա.Լ. Վալեսյան, Լ.Դ. Վալեսյան, 2009 թ.
© ԵՊՀ հրատարակչություն, 2009 թ.

ԲՈՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԲՈՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	3
ՕՐԱՎԻ ԼԻՆԻ	5
CONTENTS	7
ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	9
ԳԼՈՒԽ 1 ԲԱՐԱՔԱՎԱԾ ԱՇԽԱՎՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ	
ԳՈՏՈՒԹՅԱՆ ՀՅՈՒՄԻ ՉԵՎԱԿՈՐՈՒՄԸ	12
1.1 ՈՒՆԻՄԱՆՆԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՕԲՅԵԿՏՆԵՐ ԵՎ ԿԱՐԱՎԱՆՆԵՐ	
ՏԵՂԵՐ ԳՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԱՎԱԿԱՐԱՆՆ ՋԱՎԱԿԱՐՈՒՄԻ	
ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ	12
1.2 ԲԱՐԱՔԱՎԱԾ ԱՌԱՋԱՎԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ, ԳԱՆԱԿՈՐ ՓՈՒԵՐԸ	20
ԳԼՈՒԽ 2 ՋԱՍԱՐԱՎԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԻ ԲԱՐԱՔԱՎԱԾ ՈՒՂՈՐԸ	26
2.1 ԲԱՐԱՔԱՎԱԾ ՈՒՂՈՐԸ ԹՐԱՎԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ,	
ՏԵՂՈ ՋԱՍԱՐԱՎԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԻ ՈՒՂՈՐԸ	26
2.2 ԲԱՐԱՔԱՎԱԾ ՈՒՂՈՐԸ ՏԱՄԾԵՐՆԵՐԸ ԿԱՅԱԿԱՐՈՒՄՈՒՄԸ	
ԵՎ ՏԱՄԾԵՐՆԵՐԸ ԿՈՎԻԴ-ԱՎԸԸ	31
2.3 ԲԱՐԱՔԱՎԱԾ ՈՒՂՈՐԸ ՏԱՄԾԵՐՆԵՐԸ ԿԱՌՈՒՑԱԾՔՆ ՄԻԱԿՈՐՆԵՐԸ	
ՄԻԱԿՈՐՆԵՐԸ ԵՎ ԹՐԱՎԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ	35
ԳԼՈՒԽ 3 ԵՐԿԻՐ-ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ	
ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԱՎԱԿԱՆՆԵՐԸ	40
3.1 ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ ԱՐԴՅՈՒՆՎԱԿԱՆ ՕԲՅԵԿՏՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՎԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔՆԵՐԸ ԲԱՐԱՔԱՎԱԾ ՈՒՂՈՐԸ ԱՌԱՋԱՎԱՆ ՈՒՂՈՐԸ ԿԱՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆ	40
3.2 ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԱՎԱԿԱՆՆԵՐԸ:	
ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ ՊՈՐՈՇՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	42
3.3 ԵՐԿԻՐ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿՈՎԻԴ-ԱՎԸԸ	45
3.4 ԵՐԿԻՐ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐՈ: ԲԱՐԱՔԱՎԱԾ ՈՒԺՐԱՄ	48
ԳԼՈՒԽ 4 ԵՐԿԻՐ-ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ ԳԼԽԱՎՈՐ	
ԲԱՐԱՔԱՎԱՆԱՐԱՎԳՐԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹՅԱՎՐԴՆԵՐԸ	58
4.1 ՊԵՏԱԿԱՆ ՏԱՐԱԾՈՅԸ	58
4.2 ՊԵՏԱԿԱՆ ՏԱՐԱԾՈՅԸ ԿԵՐՊԵՏԱԿԱՆ ՏԱՐԱԾՈՅԸ	66
4.3 ԲԱՐԱՔԱՎԱՆԱՐԱՎԳՐԱԿԱՆ ՀՐՈՅ	80
4.4 ՏԱՐԱԿԱՐԱՎԱՆԱՐԱՎԳՐԱԿԱՆ ԱՐԱՋԱՎԱՐԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ	85
4.5 ԱՅՅՈՎԱՐԱՄ	98
ԳԼՈՒԽ 5 ՊԵՏԱԿԱՆ ԲԱՐԱՔԱՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	106
5.1 ԲԱՐԱՔԱՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԹՐԱՎԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ,	
ԴԻՄԱՎԱԿԱՆ ՍԿՃՐՈՎԱՆ ԹԵՐԵՐԸ	107
5.2 ՆԵՐԱԾՈՒՆ ԲԱՐԱՔԱՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	112
5.3 ՄԱՏԱԿԱՆ ԲԱՐԱՔԱՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	118
5.4 ԱՐՏԱԲԻ ԲԱՐԱՔԱՎԱՆ ՊՈՎՏՐՈՒՄԸ	123
ԳԼՈՒԽ 6 ԱՇԽԱՎՐԱ ՏԱՄԾԵՐԻ ԲԱՐԱՔԱՎԱՆ	
ԲԱՐԱՔԱՎԱՆ ՆԵՐԱԾՈՒՆ	132
6.1 ԱՇԽԱՎՐԱ ԲԱՐԱՔԱՎԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ ԲՈՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆԸ	133
6.2 ԱՇԽԱՎՐԱ ԲԱՐԱՔԱՎԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ ԴԱՎԱԿԱՆ ԱՌԱՋԱՎԱՆ	
ՄԻԱԿՈՐՆԵՐԸ 20-րդ դարի ԱԿՐՈՐԸ	136
6.3 ԱՇԽԱՎՐԱ ԿԵՐՊԵՏԱՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆ 20-րդ դարի:	
ՄՊՐՈ ԲԱՐԱՔԱՎԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ ԵՎ ԱՌԱՋԱՎԱՆ	143

6.3.1 ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼՈՒՆԵՐ ՄԻԱՅԻՆ ՊԱՍՏԾՆԱՐԴԱՅԻՆ	144
ՊԱՏՏՐԱԳԻՆ ԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ	
6.3.2 ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼՈՒՆԵՐ ԵՐԿՐՈՂ ՊԱՏԾՆԱՐԴԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱՇԻՆ ԵՎ	151
ԳՈՎԱՐԴԱՎԱՐՆ ՎԱՐԿԱՐԱԿ ՓՈԼԵԽԱՅ ՄՐԱՅԻՆՔԻՆ	
6.3.3 ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼՈՒՆԵՐ ՍՈՅ ՊԱՏԾՆԱՐԴԱՅԻՆ ՄՐԱՅԻՆՔԻՆ:	157
ԱՆՎԱՐԱ ՄՐԱ ԲՐԱՋՈՒՄ ԵՄ ՏԵՇԵՐ ԵՎ ՎԱՐԴՈՒՄ	
ԳԼՈՒԽ 7 ԵՐԿԻՆ ՄԱԼՐՈՎԻ ԲՐԱՄԱԿԱՆ	
ԱԱԿՐՈՒԾՆԵՐՎԱԳՐՎԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱԾԾՐԸ	164
7.1 ԱՆՎԱՐԱՎԱՐՈՎԱՎԱՐՈՎԱՅԻՆ (ԳԵՐՈՊՈՒՏԻՎԿ)	164
ԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՎԹՅԱՇ ԵՎԿԱՐՈՒԾՆ ԱՆՎԱՐԱՎԱԾԵՐԸ	
7.2 ԹՐԱՎԱՆ ՏԵԽՆԱՊԱՏՈՒՄՆ ՈՒ ՀԱՅԵՑԱՎԱՐԵՐԸ	172
7.3 ԹՐԱՎԱՆ ԶՄՐՎԱՑՄՈՒՆ ԵՎ ՐԱՄՆԱՄՐՎԱՅՆ	
ԼՐԴՐՈՎԹՅԱՆ ՀԱՅԵՑԱՎԱՐՈՎ	202
7.4 ԱՆՎԱՐԱՎԱՐՈՎԱՎԱՐՈՎԱՅԻՆ ԵՎ ՄԻՋԱՎԱՅԻՆ	
ՀՐԱՄՈՎԹՅԱՅԵՅՆ ՈՒՂՂՈՎԹՅՈՒՆ	207
7.5 ԵՐԿԻՆ-ԴԵՐԱՎՈՐԱՆԵՐԻ ԲՈՒԽԱ ԽԵՎՈՒՐԱՎՈՐԸ	219
ՄՊՈՎԱՎՈՎՈՎՈՒԾ ՈՐՊԵՆ ԱՆՎԱՐԱՎԱՐՈՎԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒ	
ԳԼՈՒԽ 8 ՊԱՏԵՐԱՇԻՆ ԵՎ ԽԱՌԱՎՈՒԹՅԱՆ ԱՆՎԱՐԱՎՈՐՅԱՆ	229
8.1 ՊԱՏԵՐԱՎՈՅ ՈՐՊԵՆ ՍՈՒՑԱՎԱՅՐԵՐ	229
ՎՐՈ ԲԱՄԱՐԿԱՆՈՎԵՅՆ ԵՎՏԸ	
8.2 ՊԱՏԵՐԱՎՈՅ ԽԱՌԱՎՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԻՋԱՎԱՅԻՆ	
ԱԱԿՐՈՒԾԳՐՅԱՆ ԽԱՌԱՎՈՒԹՅՈՒՆ	235
8.3 ՄԻՋԱՎԱՅԻՆ ՎԱՐՎՈՐՎԱԿԱԽՈԲՅԱՆ ԵՎ ՄԻՋԱՎԱՅԻՆ	
ՎԱՐՎՈՐՎԱԿԱԽՈԲՅԱՆՆԵՐԸ	239
8.4 ՏՄՐՋԱՅՆ ՎԱՐՎՈՐՎԱԿԱԽՈԲՅԱՆՆԵՐԸ	245
8.5 ՄԻՋԱՎԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՅԹ ԵՎ ՏՄՐՋԱՅՆ	
ՎԱԿԱՎՈՐՎԱԿԱԽՈԲՅԱՆ ՎՐԿՎՈՒՈՒԾ	251
ԳԼՈՒԽ 9 ԿԱՐՎԿԱԿԱՍՅԱՆ ՏՄՐՋԲԱՅԻՆ	
ԿԱԿԱՍՅՐՏԻՇԹՅՈՒՆԵՐ	262
9.1 ԿՈՎԿԱԿ ԷԹԱՐԿԱԿՈՒ ՈՒ ԱՆՎԱՐԵՎՈՒՄԱԿՈՒ	
ԸՆԵՐԻ ԲՈՒԽԱ ՀԱՎՈՎԻՆԵՐ:	
ՎԱԿԱՎՈՐՎԱԿԱԽՈԲՅԱՆ ՍԱԽԱՎԱԿՈՒՅԵՅՆԵՐԸ	262
9.2 ՎՐԱ - ՄՐԱՎԱԿԱՆ ՎԱԿԱՎՈՐՎԱԿԱԽՈԲՅԱՆ	269
9.3 ՎՐԱ - ԷՐԱԿՈՎԱՅՎԱՆ ՎԱԿԱՎՈՐՎԱԿԱԽՈԲՅԱՆ	271
ԳԼՈՒԽ 10 ՀԱՅ-ԱՐԹԵՐԵՎԱԿԱՆ (ՄԱՐՐԵՎԱՆ - ՂԱՐԱՐՄԱՆ)	
ՎԱԿԱՎՈՐՎԱԿԱԽՈԲՅԱՆ	275
10.1 ՎԱԿԱՎՈՐՎԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՄՐԱՅԱԵՐԸ,	
ԸՆԹԱՅԲԸ ԵՎ ԱԱՏՈՎՄԱՆ	275
10.2 ՂԱՐԱՐՄԱՆ ԴՐԱՎԱՆԴՐԻ ԼՐՈՒՄՆ ԻՐԱՎՈՒՅԹ	
ՀԻՄԵՐԸ ԵՎ ՈՒՂՂՈՎԵՐԸ	285
ԳԼՈՒԽ 11 ՐԱՅԱՏԱՐԱ ՎԱՐՎՈՐՎԱԿԱԽՅԱՅ	
ԲՐԱՄԱԿԱՆԱՐՎՎԱԿԱՆ ԲՐՈՒԹԱՎԻՐԸ	296
11.1 ԲՐԱՄԱԿԱՆԱՐՎՎԱԿԱՆ ՈՒՓԸ: ԱՅ ՈՐՊԵՆ ՄՐԱՅԵՐՆ	
ԲՐԱՄԱԿԱՆԱՐՅԱՅ ԳՈՐԾՈՒ	296
11.2 ՄԵՐԵՐ ԲՐԱՄԱԿԱՆԱՐՅԱՅՈՒՅ: ՏՄՐՋԱՅՆ ԿՈՎԿԱԿՈՒ ԵՎ	
ՏԵՐԵՐ ԻՆՎԱԿԱՆԱԿՈՎՈՒՅ	311
11.2.1 ՏՄՐՋԱՅՆ ԿՈՎԿԱԿՈՒ ԿՈՎԿԱԿՈՐ	313
11.2.2 ՏՄՐՋԱՅՆԱԿՈՎՈՒՅ:	
ԸՆԹԱՅԲԱՆՆԵՐ ԱՆՎԱՐԵՎՈՒՅԵՐԸ	322
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎՆԿ	333

Վալեսյան Ա., Վալեսյան Լ., *Политическая география*, Еր., Издат. ЕГУ, 2009, 340 с.

В книге, в первый раз в армянской действительности политическая география представлена в качестве самостоятельной отрасли науки, подсистемы в системе географических наук, занимающейся изучением проблем территориальной организации политической сферы общественной жизни. Предназначена для студентов и аспирантов, квалифицирующихся в географических и общественных науках, для работников сферы государственного управления и местного самоуправления, для учителей средней школы и всех тех, кто интересуется происходящими в мире, нашем регионе и в Республике Армения политическими и социально-экономическими явлениями.

ОГЛАВЛЕНИЕ

РОЦЦԱԿԱՎԹՅՈՒՆ	3
ОГЛАВЛЕНИЕ	5
CONTENTS	7
ВВЕДЕНИЕ	9
ГЛАВА 1 ПОЛИТИЧЕСКАЯ ГЕОГРАФИЯ.	
ФОРМИРОВАНИЕ ОТРАСЛИ НАУКИ	12
1.1 ОБЪЕКТ И ПРЕДМЕТ ИЗУЧЕНИЯ, МЕСТО В СИСТЕМЕ КЛАССИФИКАЦИИ НАУК, ВНУТРЕННЯЯ СТРУКТУРА	12
1.2 ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ, ГЛАВНЫЕ ЭТАПЫ	20
ГЛАВА 2 ПОЛИТИЧЕСКАЯ СФЕРА ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ	26
2.1 СОДЕРЖАНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СФЕРЫ, МЕСТО В ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ	26
2.2 ТЕРИТОРИАЛЬНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ И ТЕРИТОРИАЛЬНАЯ СТРУКТУРА ПОЛИТИЧЕСКОЙ СФЕРЫ	31
2.3 ЕДИНЦЫ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СФЕРЫ, ИЕРАРХИЧНОСТЬ ЕДИНИЦ	35
ГЛАВА 3 СТРАНА-ГОСУДАРСТВО.	
ПРИЗНАКИ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ	40
3.1 ГОСУДАРСТВО КАК ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЪЕКТ И КАК ИНСТИТУТ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СФЕРЫ ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ	40
3.2 ПРИЗНАКИ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ. ФУНКЦИИ ГОСУДАРСТВА	42
3.3 ГОСУДАРСТВЕННОЕ УСТРОЙСТВО СТРАНЫ	45
3.4 ГОСУДАРСТВЕННЫЙ СТРОЙ СТРАНЫ, ПОЛИТИЧЕСКИЙ РЕЖИМ	48
ГЛАВА 4 ГЛАВНЫЕ ПОЛИТИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СТРАНЫ-ГОСУДАРСТВА	58
4.1 ГОСУДАРСТВЕННАЯ ТЕРРИТОРИЯ	58
4.2 ГОСУДАРСТВЕННАЯ ГРАНИЦА, НАДГОСУДАРСТВЕННАЯ ГРАНИЦА	66
4.3 ПОЛИТИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ	80
4.4 ТЕРИТОРИАЛЬНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ: АДМИНИСТРАТИВНО-ПОЛИТИЧЕСКОЕ ДЕЛЕНИЕ	85
4.5 СТОЛИЦА	98
ГЛАВА 5 ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА	106
5.1 СОДЕРЖАНИЕ ПОЛИТИКИ. ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ	107
5.2 ВНУТРЕННЯЯ ПОЛИТИКА	112

5.3 ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА	118
5.4 ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКАЯ ДОКТРИНА	123
ГЛАВА 6 ТЕРРИТОРИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ РАЗДЕЛ МИРА И ЕГО ПЕРЕДЕЛЫ	132
6.1 СОДЕРЖАНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДЕЛЕНИЯ МИРА	133
6.2 ПОЛИТИЧЕСКОЕ ДЕЛЕНИЕ МИРА С ДРЕВНЕЙШИХ ВРЕМЕН ДО НАЧАЛА 20-ОГО ВЕКА	136
6.3 ПЕРЕДЕЛЫ МИРА В 20-ОМ ВЕКЕ. ФОРМИРОВАНИЕ СОВРЕМЕННОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КАРТЫ	143
6.3.1 ПЕРЕДЕЛЫ В РЕЗУЛЬТАТЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ	144
6.3.2 ПЕРЕДЕЛЫ В РЕЗУЛЬТАТЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ И РАСПАДА КОЛОНИАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ	151
6.3.3 ПЕРЕДЕЛЫ В РЕЗУЛЬТАТЕ «ХОЛОДНОЙ ВОЙНЫ». ФОРМИРОВАНИЕ СОВРЕМЕННОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КАРТЫ МИРА	157
ГЛАВА 7 МАКРОГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ПОЛИТИЧЕСКОЕ УСТРОЙСТВО ЗЕМЛИ	164
7.1 ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ НАУЧНОГО НАПРАВЛЕНИЯ ГЕОПОЛИТИКИ	164
7.2 ОСНОВНЫЕ ТЕОРИИ И КОНЦЕПЦИИ	172
7.3 ЦИКЛИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ И КОНЦЕПЦИЯ МИРОВОГО ЛИДЕРСТВА	202
7.4 ГЕОПОЛИТИКА И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПУТИ СООБЩЕНИЯ	207
7.6 ОБЕСПЕЧЕННОСТЬ СТРАН-ГОСУДАРСТВ ЕСТЕСТВЕННЫМИ РЕСУРСАМИ КАК ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЙ ФАКТОР	219
ГЛАВА 8 ГЕОГРАФИЯ ВОЙНЫ И МИРА	229
8.1 ВОЙНА КАК СОЦИАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ. СВЯЗЬ С ПОЛИТИКОЙ	229
8.2 ПРОБЛЕМА ВСЕОБЩЕГО МИРА И МЕЖДУНАРОДНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ	235
8.3 МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ	239
8.4 ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ КОНФЛИКТЫ	245
8.5 МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО И УРЕГУЛИРОВАНИЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ КОНФЛИКТОВ	251
ГЛАВА 9 ЮЖНОКАВКАЗСКИЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ КОНФЛИКТЫ	262
9.1 КАВКАЗ – УЗЕЛ ПРОТИВОБОРСТВА ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ. ОСОБЕННОСТИ КОНФЛИКТОВ	262
9.2 ГРУЗИНО-АБХАЗСКИЙ КОНФЛИКТ	269
9.3 ГРУЗИНО-ОСЕТИНСКИЙ КОНФЛИКТ	271
ГЛАВА 10 АРМЯНО-АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ (АЗЕРБАЙДЖАНО-КАРАБАХСКИЙ) КОНФЛИКТ	275
10.1 ИСТОРИЧЕСКИЕ КОРНИ, ХОД И АНАТОМИЯ КОНФЛИКТА	275
10.2 ПРАВОВОБЕЗПЕЧЕННЫЕ ОСНОВЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ КАРАБАХСКОЙ ПРОБЛЕМЫ	285
ГЛАВА 11 ПОЛИТИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ	296
11.1 ПОЛИТИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ КАК ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИЙ ФАКТОР	296
11.2 ВНУТРЕННЯЯ ПОЛИТИКА. ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ УПРАВЛЕНИЕ И МЕСТНОЕ САМОУПРАВЛЕНИЕ	311
11.2.1 СТРУКТУРА ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ	313
11.2.2 МНОГОПАРТИЙНОСТЬ ЭЛЕКТОРАЛЬНАЯ ГЕОГРАФИЯ	322
СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ	333

Valesyan A., Valesyan L., *Political Geography*, Yerevan: YSU Publish., 2009, 340 p.

This book, for the first time in Armenian experience, presents Political Geography as an independent scientific branch, a subsystem in the system of Geographical sciences engaged in exploring the issues of the territorial organization of the social life's political domain.

This book is intended for senior and post-graduate students specializing in Geography and Social Sciences. It can be also useful for the specialists of Social Geography's adjacent sciences like Political Science, Economy, History, Law, Sociology, as well as high school teachers and all those who are interested in the political and socioeconomic phenomena in the modern turbulent world, including our troubled region and the Republic of Armenia.

CONTENTS

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ	3
ՕԳԼԱՎԻՆՆԵ	5
CONTENTS	7
INTRODUCTION	9
CHAPTER 1 POLITICAL GEOGRAPHY:	
FORMATION OF THE BRANCH OF SCIENCE	12
1.1 THE OBJECT AND SUBJECT OF RESEARCH.	
ITS PLACE IN THE SYSTEM OF SCIENCES.	
INTERNAL STRUCTURE	12
1.2 THE CHARACTERISTICS AND MAIN STAGES OF DEVELOPMENT	20
CHAPTER 2 THE POLITICAL DOMAIN OF SOCIAL LIFE	26
2.1 THE CONTENT OF THE POLITICAL DOMAIN,	
ITS PLACE IN THE SOCIAL LIFE	26
2.2 THE TERRITORIAL ORGANIZATION AND	
TERRITORIAL STRUCTURE OF THE POLITICAL DOMAIN	31
2.3 THE UNITS OF THE TERRITORIAL STRUCTURE OF	
POLITICAL DOMAIN. HIERARCHY OF THE UNITS	35
CHAPTER 3 COUNTRY-STATE. THE FEATURES OF STATEHOOD	40
3.1 THE STATE AS A GEOGRAPHICAL OBJECT AND	
AN INSTITUTION OF POLITICAL DOMAIN OF SOCIAL LIFE	40
3.2 THE FEATURES OF STATEHOOD. THE FUNCTIONS OF STATE	42
3.3 THE STATE STRUCTURE	45
3.4 THE STATE SYSTEM. POLITICAL REGIME	48
CHAPTER 4 THE MAIN POLITICAL-GEOGRAPHICAL CHARACTERISTICS OF THE COUNTRY-STATE	58
4.1 THE STATE TERRITORY	58
4.2 THE STATE BORDER. SUPRASTATE BORDER	66
4.3 POLITICAL-GEOGRAPHICAL POSITION	80
4.4 TERRITORIAL ORGANIZATION.	
POLITICAL-ADMINISTRATIVE DIVISION	85
4.5 THE CAPITAL	98
CHAPTER 5 THE STATE POLICY	106
5.1 THE CONTENT OF THE POLICY, THE MAIN PRINCIPLES	107
5.2 HOME POLICY	112
5.3 FOREIGN POLICY	118
5.4 FOREIGN POLICY DOCTRINE	123
CHAPTER 6 THE TERRITORIAL - POLITICAL DIVISION AND REDIVISIONS OF THE WORLD	132

6.1 THE CONTENT OF THE POLITICAL DIVISION OF THE WORLD	133
6.2 THE POLITICAL DIVISION OF THE WORLD FROM ANCIENT TIMES TILL THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY	136
6.3 THE REDIVISION OF THE WORLD IN THE 20TH CENTURY. THE FORMATION OF THE MODERN POLITICAL MAP	143
6.3.1 THE REDIVISIONS AS THE RESULT OF WORLD WAR I	144
6.3.2 THE REDIVISIONS AS THE RESULT OF WORLD WAR II AND THE COLLAPSE OF THE COLONIAL SYSTEM	151
6.3.3 THE REDIVISIONS AS THE RESULT OF THE COLD WAR: THE FORMATION OF MODERN POLITICAL MAP OF THE WORLD	157
CHAPTER 7 THE POLITICAL MACROGEOGRAPHICAL STRUCTURE OF THE EARTH	164
7.1 THE PRECONDITIONS OF THE FORMATION OF GEOPOLITICS AS A SCIENCE	164
7.2 THE MAIN THEORIES AND CONCEPTS	172
7.3 THE CYCLICAL DEVELOPMENT AND THE CONCEPT OF WORLD LEADERSHIP	202
7.4 GEOPOLITICS AND INTERNATIONAL COMMUNICATION ROUTES	207
7.5 COUNTRY-STATES' POSSESSION OF NATURAL RESOURCES AS A GEOPOLITICAL FACTOR	219
CHAPTER 8 THE GEOGRAPHY OF WAR AND PEACE	229
8.1 THE WAR AS A SOCIAL PHENOMENON, ITS RELATIONS WITH POLICY	229
8.2 THE PROBLEMS OF UNIVERSAL PEACE AND INTERNATIONAL SECURITY	235
8.3 INTERNATIONAL COOPERATION AND INTERNATIONAL ORGANIZATIONS	239
8.4 TERRITORIAL CONFLICTS	245
8.5 THE INTERNATIONAL LAW AND THE RESOLUTION OF TERRITORIAL CONFLICTS	251
CHAPTER 9 THE TERRITORIAL CONFLICTS OF THE SOUTH CAUCASUS	262
9.1 THE CAUCASUS AS A KNOT OF CONFRONTING ETHNIC AND GEOPOLITICAL INTERESTS. PECULIARITIES OF THE CONFLICTS	262
9.2 GEORGIAN-ABKHAZIAN CONFLICT	269
9.3 GEORGIAN-OSETIAN CONFLICT	271
CHAPTER 10 ARMENIAN-AZERBAIJANI (KARABAKH-AZERBAIJANI) CONFLICT	275
10.1 THE HISTORICAL ROOTS OF THE CONFLICT, ITS DEVELOPMENT AND ANATOMY	275
10.2 THE LEGAL BASIS AND THE WAYS FOR THE RESOLUTION OF THE KHARABAKH PROBLEM	285
CHAPTER 11 THE POLITICAL-GEOGRAPHICAL CHARACTERISTIC OF THE REPUBLIC OF ARMENIA	296
11.1 THE POLITICAL-GEOGRAPHICAL POSITION AS A FACTOR IN FOREIGN POLICY	296
11.2 DOMESTIC POLICY. TERRITORIAL ADMINISTRATION AND LOCAL SELF-GOVERNANCE	311
11.2.1 THE STRUCTURE OF TERRITORIAL ADMINISTRATION	313
11.2.2 MULTI-PARTY SYSTEM. GEOGRAPHY OF ELECTIONS	322
BIBLIOGRAPHY	333

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Մարդկային հասարակությունն իր ներքին կյանքը կազմակերպում և փոխանակությունները բնական միջավայրի հետ կարգավորում է տարածության մեջ: Մարդկության առանձին տարածքային հատվածները՝ ցեղերը, ազգությունները, ժողովուրդները պատմական գարգածան ընթացքում գործ են ու ունեցել իրենց բնակչության վայրի, արեալի, շրջանի, պետական տարածքի հետ և կազմակերպվել են դրանց սահմաններում: Հասարակական առաջնարկության համար այդ սահմաններու փոփոխվել են, ընդարձակվել կամ սեղմել: Դրան համար էլ փոփոխվել է բնական պայմանների, որպես զարգացման գործոնի դերը: Աշխարհագրական մեջ հայտնագործությունների, հաղորդակցության միջոցների, գիտության ու տեխնիկայի ամնախնճամարտ զարգացման շնորհիկ 18-19-րդ դարերից սկսած և հատկապես 20-րդ դարում մարդկության զարգացումը պայմանավորող և դրան ուղղված երևությունը ստացել են համամոլորդակային ընդգրկություն: Մարդկությունը վերածվել է մեծ միասնական տուպերհանակարգի, որի ամեն մի բաղադրիչ՝ տնտեսական, մշակութային, երեխական, քառարական կամ այլ տարածքային միավոր սերտ փոխազդության մեջ է գտնվում մյուս բաղադրիչների մեջ ու փոքր համակարգերի ու ենթահանակարգերի հետ:

«Համաշխարհային պատերազմ», «համաշխարհային տնտեսություն», «Շողովրդագրական պայերուն», «համամոլորդակային էկոլոգիական պայմանների», «մարդկության ինքնաշխանացման վտանգ», «միջազգային անվտանգություն», «աշխարհագրադարականություն», «աշխարհականության երևությունների ու հասկացությունները դարձել են համայնքարդիկ հույզով խնդիրներ», որոնք իրենց լուծումը կարող են գտնել աշխարհի բոլոր ժողովուրդների համատեղ ջանքերով միայն:

Նոր իրադրությունը նոր խնդիրներ է դրել գիտության առաջ, որը 20-րդ դարում Վիրխարի առաջնարդուց աշխարհի գիտական ծանայիշությանը, նոր նորագում գիտական պատկերի կերպումը գրություն: Ծնվեցին նոր գիտական տնտեսություններ ու գիտությունների ամրուղ ճյուղեր (Վիրխանետիկա, հինֆորմատիկա, սիներգետիկա), հեղափոխական գիտություններ ու տեղի ունեցած գիտության ավանդական ճյուղերում՝ դրանց ներկայացվող նոր սոցիալական պատերին հաճապատասխան:

Բովանդակային ու տեսական, մերոդարձանական վերակառուցում ապրեց աշխարհագրական գիտությունների համակարգը. Չևալորվեց և վերջին տասնամյակներում բուռն զարգացում է ապրում քաղաքական աշխարհագրությունը, որը գրավվել է ամբողջատ քաղաքացության համարական կամացի քաղաքական դրույթ տարածքային կազմակերպման, տարածքային միավորների բազմաթույր կազմի կատարելագործման հիմնախնդիրներով:

Այժմ տասնյակներու են հաշվուու աշխարհի տարերե երկրներում հրատարակվող գիտության այդ ճյուղին վերաբերող ճանազիտական ամսագրերն ու պարբերականները, գործում են համաշխարհային, տարածաշրջանային ու երթանուական քաղաքաշախարհագրական գործնական հրատարակություններ, ուսումնական գործարքություններ, ստեղծվու են գիտական աստղագիտաներ, տպագրվու են հիմնարար մենագրություններ ու դասագրքեր:

Այդ բոլոր վկայությունն է այն բանի, որ Կորուկ մեծացել է քաղաքական աշխարհագրության հասարակական արժեքը. նրան ներկայացնելու տողիական պատվերի կարլորությունը: Ներկայան գիտության այդ ճյուղի վիճակով է գնահատվու այս կամ այն ժողովով, հասարակության ոչ մայմ աշխարհագրական, այլ քաղաքական մշակույթի մակարդակը:

Մեզանուն քաղաքական գործնական հրատարակությունների աշխարհագրական ասպեկտների նկատմամբ հետաքրքրությունը կտրուկ աճեց դարադարյան շարժման տարիներին և հատկապես Հայաստանի Հանրապետության անկախության հետո, եթե նոր երկիրը դրածակ միջազգային իրավունքի ստրկելու: Պատմագիտական, քաղաքագիտական, տողիական իրավագիտական ուսումնական գործությունների քանակական ու որակական աճի հետ մեկտեղ նկատվեց աշխարհագրական հետազոտությունների ընդհանուր ուղղվածության փոփոխություն դեպի քաղաքական երևույթները: Քաղաքական աշխարհագրությունը սկսեց համուստի օյլու, իսկ աշխարհագրական գիտության հնքնութունը օյլու: Իսկ աշխարհագրական գիտություն մեջ, ինչպես ընդունված է աշխարհի դրույթ առաջարկը երկրներում, ընկալվել որպես «սեփականության ասորիուս»:

Երևանի պետական համալսարանի աշխարհագրական ֆակուլտետում 1995թ. սկսած «Քաղաքական աշխարհագրություն» ավանդվու է որպես պարտադիր առարկա: ՀՀ ԿԳ նախարարության

կողմից դեռևս 90-ականների սկզբին հաստատված «Աշխարհագրություն առարկայի հայեցակարգի» համաձայն «Քաղաքագիտական աշխարհագրության հիմունքներ» հատուկ դասմթացը մտավ հանրակրթական դպրու, հրատարակվեց առաջին համանուն փորձարկվող դասագիրը: Ընթերցողների ու շատության մեջ լինելով գլուխության այս ճյուղի բազմակողմանի վերուժման ու գնահատման առաջին փորձը, կրչված է ծառայելու որպես բուհական դասագիրը.

Ներկայացված են գիտության այդ ճյուղի բովանդակությունը, տեղը գիտությունների դասակարգման համակարգում, հասարակական կյանքի քաղաքական ոլորտի աշխարհագրական հետազոտությամբ տեսական ու մերժուանական հիմունքները, տարածային կազմակերպման առանձնահատկությունները, աշխարհագրական հիմնական տեսություններն ու հայեցակարգերը, երկիրականության քաղաքաշախարհագրական բնութագիրները: Թնանըկված են աշխարհի բաժանման ու վերաբաժնման հիմնական փուլերը, երկիր մոլորակի ներկայի քաղաքաշախարհագրական կառուցվածքը: Վերլուծական ու գնահատված են այդ կառուցվածքի միջազգային գործնական իրավունքը կամ աշխարհագրական գործուների ազդեցության ուղղություններն ու հետևանքները:

Գործու հատուկ տեղ է հատկացված պատերազմի ու խաղաղության աշխարհագրությանը, տարածքային հակամարտություններին: Սասնավրապես վերլուծված են Կովկասյան տարածաշրջանի աշխարհագրական իրավիճակը և հարավկովկասյան հակամարտությունները, դրանց բնույթը և աղբեժանա-դարարացյան հակամարտությունները, դրանց պատմական արմատները, ընթացքը ու անառողջիան:

Առանձին բաժին նվիրված է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքաշախարհագրական բնութագրմանը, վերլուծված են աշխարհագրական այն գործուները, որոնք ուղղակի ազդեցություն են ունենում միջազգային հարաբերությունների տերյեկու կարգավիճակ ստացած ինքնիշխան պետության՝ Հայաստանի Հանրապետության արտաքին և ներքին քաղաքականության վրա:

Ներկայան շնորհակալություն են հայունում ԵՊՀ տողիական համալսարանի աշխարհագրության ամբողյի աշխատակիցներ Ժ. Մանանյանին, Ա. Նանյանին, Լ. Սարգսյանին, Մ. Զիրիկյանին գործի ծեռագիրը տպագրության նախապատրաստելուն ցույց տված օմանդակության համար:

ԳԼՈՒԽ 1

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ: ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՅՈՒԴԻ ԶԵՎԱԿՈՐՈՒՄԸ

1.1 ՈՒՍՈՒՄԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՕԲՅԵԿՏԸ ԵՎ ԱՌԱԿԱՆ: ՏԵՂ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԱՍԱԿՐԴՄԱՆ ՀԱՍՎԱՐԳՈՒՄ: ՆԵՐԻՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Քաղաքական աշխարհագրությունը որպես գիտության ինքնուրույն ճյուղ ծևակորպել է 19-րդ դարի վերջին, 20-րդ դարի սկզբին, թեև «քաղաքական աշխարհագրություն» տերմինը չըօճանառվայան մեջ է եղել ինչու 18-րդ դարից սկսած:

Գիտության նորաստեղծ ճյուղի զարգացման ուղին եղել է հակասական և պայմանավորվել է այն տասամանմերով, որ կույտ է հասարակության գործնական հետաքրքրությունը նորա նկատմամբ: Իսկ այդ հետաքրքրության ամբ կամ նվազումը կախված է եղել տնտեսության զարգացման ցիկլից, միջազգային հարաբերությունների վիճակից և աշխարհագրական գիտության զարգացման մակարդակից:

Քաղաքական աշխարհագրության որպես ինքնուրույն ճյուղի հիայտ գալը, նրա իմնարար հայցակարգերի ու գիտական դրույթների ձևակորումը համընկնում է Առաջին համաշխարհային պատերազմին նախորդող մամանակարգաբանի հետ, եթե պետք է նշենք միջազգային վերաբաժնան համար, կատարվում է ու ուժին վերաբանակրում, ձևակրուտ էին պատուիլ նոր ռազմաքաղաքական խթափորումներ, խորածում էին տարածքային վեժերը:

Քաղաքական աշխարհագրության նկատմամբ հասարակական հետաքրքրության նոր ալիք բարձրացավ Առաջին և Երկրորդ համաշխարհային պատերազմների միջև ընկած ժամանակաշրջանում, երբ պայման սկսվեց Մոսկվայի պատերազմի արդյունքների վերանայման և աշխարհի քաղաքական քարտեզի նոր վերածննդան համար:

Դայտնվեցին ինչպես տեսական, անպես էլ կիրառական ուղղվածություն ունեցող բազմարիկ աշխատառություններ: Դևակորից գեղությունիկա (աշխարհաբարականություն) ուղղություն: Խիստ ատեց

քաղաքական աշխարհագրության վարկը, որա շնորհիվ էլ ուղղակի ազդեցությունը պետությունների արտաքին և ներքին քաղաքականության վրա:

Երկրորդ աշխարհամարտի և դրան հաջորդած տարիներին հետաքրքրությունը քաղաքական աշխարհագրության նկատմամբ նվազեց, և դա առաջին հերին այն պատճառովվ, որ գծապիտիկան ուղղակիորեն սպասարկելով գերմանական ֆաշիզմին և տեսական հիմք ծառայելով նրա ուսմաստական ու նվաճողական քաղաքականության համար, վարկարեկվել է միջազգային համրության աջում:

Որոշ ժամանակ անց, 1960-70-ական թվականներից սկսած քաղաքական աշխարհագրությունը նոր վերածնունդ ապրեց և այս էլ հանրությունը գալիք որպես գիտության արագ զարգացող մի յուրա որ գիտածանապահական և գործնական կառուցղական հմարավորությունները շատ քարեր են գմանափուլ:

Գալունիք չէ, որ ինչպես գիտության մյուս ճյուղերի, այնպէս էլ քաղաքական աշխարհագրության անցած ուղին տարրեր երկրներում պետք է տարրեր լինեն: Տարրեր պետք է լինեն նաև զարգացնա մակարդակներու:

Այդ առողջով մնել համար հասուկ հետաքրքրություն ներկայացնում են Ուսասասանը և նախանին Խորհրդային Սիությունը, որոնց մասն է կազմել Հայաստանը: Հատկանշական է, որ 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին ուսասան քաղաքաշխարհագրական միտքը ոչնչով չէր գիշուն եվլոպական նակարդակին (հայտնի էն հատկանան և.թ. Օպարյուի և Վ.Պ. Անդրնով-Շաման Շամանի աշխատությունները): Խորիդային առաջին համայնքամերուց նույնպէս նի շարք առաջատար աշխարհագրությունը շարունակում էին գրավել քաղաքաշխարհագրական ուսումնասիրություններով, թեև այդ ուսումնասիրությունների շրջանակները թենատիկ առունով խիստ կրծատվել էն: Տոտալիտար ռժմինի և ծայրահեղ քաղաքականացված հասարակական մթնոլորտի պայմաններում, երբ քաղաքական աշխարհագրությունը նոյնացվում էր հակագիտական ու ռեակցիոն հօչակված առանձին տեսությունների ու զաղափարների հետ, դրանք սահմանափակվում էին արտասահմանյան առանձին երկրների թենատիկայուն: ԽՎՀՄ-ին վերաբերող հարցերից բռվյալորեն էին համարվում երկրի քաղաքական կյանքի տարածական դիմերեցումը, և այն էլ կապված տնտեսական շրջանացման և արտադրության ուժերի տեղաբաշխման հետ: Համաշխարհային մակարդակի քաղաքաշխարհագրական սույն հարցերը խորհրդային հետազոտությունների համար փականը տակ էին գտնվում:

Դրույթունը նկատելիորեն փոխվում է 70-ական թվականների կեսերից մկան, երբ գտապհարախտօնական սահմանափակումները որոշ չափով թուլացել են: Քաղաքացիական հետազոտությունները կտրուկ ձևով ակտիվանում են 80-ականներին, երբ արդյուն է բարարական իրադրությունը երկրի մերուս, պայրում են առաջին ռեգիստրա, հասկանական ազգայիշյան հակամարտությունները (Միջին Ասիա, Անդրկովկաս, Եյուխսային Կովկաս, Սոլյուցիա): Խորանում են անշատողական և անկախացնան (տովերենիցացման) տրամադրությունները, ֆենտրալիզմի հիմնքներով կառուցված ԽՍՀՄ-ի փլուզան վտանգը դառնում է իրական:

Քաղաքաշիարհագրական հետազոտությունների համար առաջնակազմ թեման են դառնում երկիր էքնորադարական միավորների կրաքայիշակի, ԽՍՀՄ կենտրոնական իշխանության և միութենական հանրապետությունների միջև կառավարման գործառույթների վերաբաշխման, այլ մուրանքային ճնորդությունների տրամադրային կազմնելունման, նոր ստեղծված և գործունեության ազատություն ստացած քաղաքական կուսակցությունների ու այլ հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների գործունեության տարածքային տարերությունների ու այլ հարցեր, որ ուղղակիր առաջնություն է հասարակական կյանքի քաղաքական ոլորտի տարածական կառուցվածքի ու կազմակերպաման հետ:

Այդ ամենի շնորհի քաղաքական աշխարհագրությունը հայտնվում է հասարակական կյանքի կիզակեսում գտնվող գիտությունների շարքում և քարծր սոցիալական վայրէ է ծառը թքում: Դրա հետ մեկտեղ ավելի ցցուն է դառնում քաղաքացիական գիտահանագոտական կենտրոնների ամհամաչափ տեղաբաշխումը, այն փաստը, որ քաղաքացիական գրեթե բառը թարգմանում է թէ արժեքավոր ուսումնափրությունների կառապիւմ են կենտրոնում՝ Սովորայի և Պետքուրուցի մի քամի գիտական հաստատություններում ու հանձնարանների աշխարհագրական ֆակուլտետներում:

Պատահական չէ, որ ԽՍՀ փլուզանից հետո անկախտություն նվաճած բրոդը նախկին միութենական հանրապետությունները, քացառությամբ Ռուսաստանի Դաշնության, հայունվեցին մի վիճակում, երբ քաղաքական աշխարհագրությունը որպես գիտության ճյուղ իսպան քացակայում է, կամ գտնվում է սաղմանային վիճակում:

Բացառություն չեր կարող կազմել և յայստանի յանրապետությունը: Ստեղծվել է մի անտրամարանական վիճակ, որտասեղծ պետությունը հայտնվել է դեմ-հանդիման բոյորդի նույնությունունը հայտնվել է անտրամարանական հարաբերությունների տարածական ասպեկտները. Այս նոտեցումն իր բոյորդ տարա-

ների, որոնք ծագել էին՝ կապված մի կողմից երկրի քաղաքական կարգավիճակի փոխության ու միջազգային հարաբերությունների սուրյեկտ դառնալու և մյուս կողմից՝ ամբողջատիրական հասարակագիր դիմու ազատական, ժողովրդավարական հասարակարգ անցում կատարելու և հասարակական կյանքի տարածքային կազմակերպման նոր սկզբունքներ ներդնելու հետ: Այդ խնդիրներից շատերի լուծուն կարիք ունեն քաղաքացիական իշխանության մեկնարարությունների ու հիմնադրումների: Մինչեւ հանրապետությունում գրեթե քացակայում էին այն գիտական ուժերը, որոնք ի վիճակի էին կատարել արդիական մակարդակի քաղաքացիական հետազոտությունները և հասունացած հարցերի լուծման գիտական հիմնավորումները տալ:

Նոր անկախացած Դանարագետությունում քաղաքական աշխարհագրությունը ըստ Ելյայն սովորական էր սկսել զրոյից հիմքեն մասնագետների պատրաստման, այնքան էլ գիտահետազոտական աշխատավանների կազմակերպման և հետազոտությունների գերակա ուղղությունների որոշման ասպարեզում:

* * *

Գիտության որևէ ճյուղի կամ նոր ուսումնական դիսցիլինի ուսումնափրությունը ընդունված է սկսել հետևյալ պարտադիր հարցերի պարզաբնությունից:

1. Ո՞րն է գիտության ճյուղի բովանդակությունը, ի՞նչ է այն ուսումնայինը, այլ կերպ ասած՝ ո՞րն է նրա ուսումնասիրության օրինակը և առարկան:

2. Ո՞րն է նրա տեղը գիտությունների դասակարգման համակարգում:

Սկսենք առաջին հարցից: Գոյություն ունի քաղաքական աշխարհագրության որպես գիտության ճյուղի և նրա ուսումնասիրության օրինակի ու առարկայի սահմանային բազմազանությունը: Այդ սահմանումները փոփոխել են գիտության ճյուղի զարգացման համեմատ սկսած 19-րդ դարի վերջից, երբ Ֆ. Ռատցենը հրատարակեց իր «Քաղաքական աշխարհագրություն» գիրքը: Դրա ազետության տակ տարածում ստացված այն պասկերացումը, որ քաղաքական աշխարհագրությունը ուսումնասիրություն է քաղաքական երևույնների վրա երկրի աշխարհագրական դիրքի և բնական պայմանների աղեցությունը և դրա հետ կապված՝ միջազգային հարաբերությունների տարածական ասպեկտները. Այս նոտեցումն իր բոյորդ տարա-

տեսակներով հանդերձ բնորոշ է տարբեր հեղինակների կողմից քաղաքական աշխարհագործության տրվող րոլը սահմանումների¹:

Ներկայում տիրապեսող է այն տեսակետը, որ քաղաքական աշխարհագործությունը հասարակական աշխարհագորական գիտություն է հասարակական կյանքի բաղադրական դրույի և նրա բաղադրիչների տարածքային կազմակերպման մասին: (Քաղաքական ոլորտին և նրա քաղաքիներին նախրանան կօճանդանան գրի հաջողոր բաժնում):

Դիշնը, որ ընդհանրապես տարածքային կազմակերպում ասելով հասկանում ենք ինչպես բուն գործունեությունը՝ տարածքի կազմակերպման գործընթացը և բովանդակությունը, այնպես էլ գործընթացի արդյունքը:

Գործընթացի բովանդակությունը կամխորշչում է տարածույթ գործոնների համատեղ ազդեցությամբ: Այդպիսի գործոններ են կոնկրետ աշխարհագորական տարածքի բնափոմ և մարդաժիմ առանձնահատկությունները, դրանց փոխադրեցությունն ու փոխվախանգությունը: Կարևոր գործոն է տարածական-քաղաքական համակարգերի (ՏԲՀ) տարբեր տիպերի առկայությունը, դրանց ընդհանրությունները ու տարբերությունները:

Դայտմին, որ աշխարհագորական տարածքի առանձնահատկությունների ուսումնական ուղղությունը աշխարհագորական գիտության ավանդական ուղղություններից է և բավարար մակարդակով մշակված է: Հայտնի են դրանց տեսականին, կազմը (աշխարհագորական դիրք իր տարատեսակներով, բնական պայմաններով ու ժեսուրներով, հասարակական հարաբերություններով, ժողովրդագրական, տնտեսական, հոգևոր-մշակութային ներուժ և այլն), բացահայտված ու գնահատված են դրանց փոխազդեցությունները և հետևանքները: Համեմատարար նոր բնագավառ է տարածքային-քաղաքական համակարգերի (ՏԲՀ) տիպերի, դրանց ընդհանրությունների ու տարբերությունների ուսումնասիրությունը:

Սահմանագվում են տարածքային-քաղաքական համակարգերի երկու տիպ: ՏԲՀ դիրքը և ՏԲՀ դիրքակությունը:

Դիրքը տիպին են պատկանում այն տարածքային-քաղաքական համակարգերը, որոնց սահմանները հաստատված են պաշտո-

նապես և իրավական ուժ ունեն: Այդպիսիք են պետությունները, պետությունների միավորումները (մինչեւլումները), պետության ներքին քաղաքական ու վարչական բաժանան միավորները, ընտրական տարածքները ու տնտեսամասերը, հասուու գոտիները (արանեները), որոնք ստեղծվում են կոնկրետ գործնական խնդիրներ լուծելու համար (ազատ առևտուն գոտիներ, աղքաված գոտիներ, չեզոք գոտիներ և այլն), նման տիպի այլ տարածքները:

ՏԲՀ դիրքակությունը նույնպես ունի իր արտաքին ասիմաները (ինչը պարտադիր է ամեն մի տարածքային համակարգի համար ընդհանրապես), բայց դրանք իրավական ծևակերպում չընեն և յնտեղ համընմուն պաշտոնական սահմաններին (Երևանկական, լեզվական, կրոնական և այլ):

Ենթադրությունը է պայմանագրովում է այդ երկու տիպերի գլխավոր՝ կառավարելիության տարրերությունը: Նշյուր տիպը հասարակության տարածաշային-քաղաքական կազմակերպման տրամադրությունը: Նրա կոնկրետ միավորների (պետություն, վարչական մարզ, քաղաք, գոտիական համայնք և այլն) օրենսդրորեն սահմանված մասնակցությամբ է իրավանացվում պետության տարածքային կառավարումը, իսկ համամարտության ու տարածաշրջանային մակարդակում՝ պետություններ տնտեսական ու օազմաքարայրական միջուրությունների ստեղծումով: Մինչդեռ դիրքակությունը ծևակերպում են օբյեկտիվորեն, առանց իրավարանական ծևակերպման: Դրանք ունեն ակնհայտ յորահատկություններ, տարբերիչ գծեր, որոնք առյունը են բնաշխարհագրական, երուաշխարհագրական, տնտեսաաշխարհագրական պայմանների և պատմական զարգացման տարրերությունների, որոնք սակայն պետական մակարդակով իրավական ծևակերպում չեն ստանում:

Քաղաքական աշխարհագրության ուսումնական ուղղությունը կարող է համգել հետևյալ հետևողաբար: Ուսումնասիրության օրեկությունը առարկայի հարցում կարող է ներ համգել հետևյալ հետևողաբար: Ուսումնասիրության օրեկությունը հասարակական կյանքի քաղաքական դրույթը, որն ընթանալու է մի անդրդ շարք հասարակական գիտությունների համար (քաղաքագություն, միջազգային իրավումը և այլ):

Ուսումնասիրության առարկան հասարակական կյանքի քաղաքական դրույթի տարածքային կազմակերպումն է, որը, ինչպես տեսանք, բուն գործունեությունց, գործընթացից բացի ներառու է դրա արդյունքը՝ ծավորված տարածքային-քաղաքական կառուցվածքը և նրա միավորները:

¹ Քաղաքական աշխարհագրությամ՝ որպես գիտության ճյուղի տարբեր սահմանումների և դրա հետ կապված գործացման փոփոխ մակարդական վերլուծությունը տվյալ է ուսումնական Վ.Կողովուլը: Sln'v. B.A. Կոլոսօվ, H. C. Միքոնեկո, Գուուուուու և ուուուուու շեցուուու:

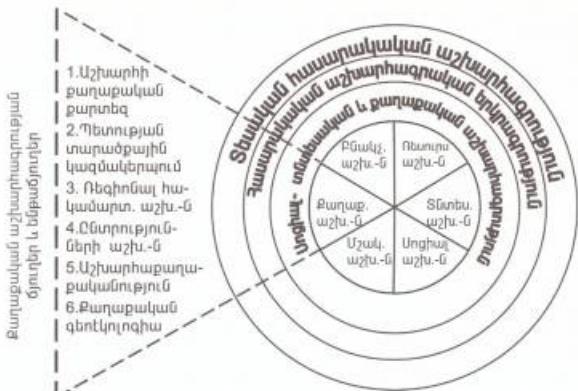
Վերը շարադրվածի հիման վրա կարող ենք տալ պատասխանը նաև երկրորդ հարցի՝ “ո՞ր է քաղաքական աշխարհագրության տեղը գիտությունների դասակարգման համակարգում”:

Դամնի է, որ գիտական ճանաչողության զարգացման հազարամյակների ընթացքում, մկան Արևոտնելից, տարբեր սկզբունքներվ գիտությունների տարբեր դասակարգություններ են կատարվել: Ներկայում պաշտոնական կազմավիճակ ունեցող և առավել տարածված դասակարգման օրինակային մկրտչածք է, որի համաձայն ինքնուրույն կոչվելու կարող է հավակնել գիտության այն բնագավառն ու ճյուղը, որն ունի ուսումնասիրության սեփական օրինակարգությամբ:

Քաղաքական աշխարհագրությունը, ինչպես տեսանք, այդ պարտադիր պահանջը քավարարում է նրա օրինական պատկանում է հասարակական կյանքին (հասարակական կյանքի քաղաքական ոլորտին), ինչնաևս այն պատկանում է հասարակական գիտությունների համակարգին: Հասարակական գիտությունները բնական, տեխնիկական և փիլիսոփայական գիտությունների հետ միասին կազմում են գիտություն կոչվող գերհանակարգը:

Միաժամանակ մենք տեսանք, որ քաղաքական աշխարհագրության ուսումնասիրության առարկան հասարակական կյանքի քաղաքական որոշությունը տարածքային կազմակերպություն է: Դայտնի է, որ աշխարհագույն քաղանքների որոշությունը և դրանցից յուրաքանչյուրի քաղադիմների տարածքային կազմակերպությունը աշխարհագրության և նրա ճյուղային գիտությունների ուսումնասիրության առարկան է: Ուստի և քաղաքական աշխարհագրությունը նույնպես, ինչպես և աշխարհագույն քաղանքները և այնուն ընթացք երևույթներ ուսումնասիրող մյուս ըլորտ գիտությունները սահմանային, միջազնյալ դիրք են գրափում և դրանով իսկ միաժամանակ պատկանում են նաև աշխարհագրական գիտությունների համակարգին:

Աշխարհագրական գիտությունների դասակարգման համակարգում հասարակական աշխարհագրության և մյուս ճյուղային քաղադիմների տեղի խմբները մենք արդի ենք ունեցել հանգամանորեն ընտրելու: Մեր «Դասարականա աշխարհագրության մերածություն» (1999ը) և «Աշխարհագրական գիտությունների մերածանական և տեսական հիմունքներ» (2004թ.) աշխատություններում: Այսուղեւ սահմանափակվենք հասարակական աշխարհագրության կառուցվածքի և դրանուն քաղաքական աշխարհագրության և նրա ճյուղերի ու ներաճյուղերի գրաֆիկական պատկերում (տե՛ս զգ.1):

Գգ. 1. Քաղաքական աշխարհագրության (և նրա ներածուղերի) տեղը հասարակական աշխարհագրության գիտությունների ներածակարգություն

Դիշայլ գրաֆիկը, ինչպես տեսնում ենք, պատկերում է քաղաքական աշխարհագրության ներին կառուցվածքը նույնպես: Ժամանակակից պատկերացմանը քաղաքական աշխարհագրությունը դրայի գիտության ինքնուրույն ճյուղ, չնայած համեմատաբար երիտասարդ հասակին՝ ընդամենը մեկ հայրումայակ, ունի քավականին բարդ կառուցվածք: Այն բաղկացած է մեծաքանչ ներածուղերից, ուղղություններից, սամունքներից, տեսություններից, հայեցակարգեցից:

Ենթաճյուղերից համեմդիմանույն ճանաչում են ստացել աշխարհի քաղաքական բանամունքը՝ քաղաքական քարտեզը¹, պնտության տարածքային կազմակերպություն, ոճգիտնալ հականաբությունների աշխարհագրությունը, ընտրությունների աշխարհագրությունը, աշխարհագրականությունը, քաղաքական գեոլոգիզմին:

¹ Քաղաքական աշխարհագրության ճյուղը՝ «Աշխարհի քաղաքական քարտեզ» են անվանված պայմանականություն: Տվյալ ժամանակ ընդունվել է, որ աշխարհի քաղաքական քարտեզը ասելու մեջ է առնելիք ընդունվել և, որ աշխարհի քաղաքական քարտեզը անունը մեջ կը պատուիրում լուս տալածիքը ու սահմանները, այլ աշխարհի քաղաքական ողորոտ: Նրա քարտությունների տարածականությունը կառուցվածքը իր ամրոց բրամբականությամբ ուղղված է գրաֆային հիրագործությունը:

Հիմնականում ծևավորված հիշյալ ենթացյուղերի կողքին ուրվագծվում են նոր ենթացյուղեր, որոնք արդյունք են բարաքավան աշխարհագրության և նյուու աշխարհագրական գիտությունների փոխհամագործակցության ու ինտեգրման: Մասնագետներն այդպիսի նոր ստորևնակրող են համարում բաղադրական շրջանացումը, բաղադրական լամորաժուարությունը, իշխանության և լինութեանը աշխարհագրությունը, բաղադրական բարտեզագրությունը, արդյունաբերության զարգացման ու տեղաբաշխման բաղադրական գործունեցողը, պրոֆեսիոնալի բաղադրական աշխարհագրությունը և մի քանի ուրիշներ: Դրանք առաջման մերկայանում են որպես գիտական ուղղություններ, ուսմունքներ կամ տեսություններ, բայց ինքնուրպում ենթացյուղ դասնայու նախանշաններ ակնհայտ են:

Ինչպես աշխարհագրական մյուս գիտություններին, այնպէս է բաղադրական աշխարհագրությանը վերաբերու ուսումնակիրությունները դասակարգվում են նաև ըստ տարածական ընդգրկման: Սուանձնացվում են երեք հիմնական մակարդակներ՝ մակրոմակարդակ (համանուրակախն և խոշոր տարածաշրջաններ), մեզրոմակարդակ (երկիր-պետություններ) և միկրոմակարդակ (պետության մերսում տարրեր մեծության շրջաններ, առանձին բաղադրմեր, բաղադրական հետարքորություն ներկայացնող տարածման անկախաններ, երիկական փոքրանասնությունների արեաներ և այլն):

1.2 ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՊԱԽՆԱՎԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ, ԳԼԽԱՎՈՐ ՓՈՒԼԵՐԸ

Օդինաշաբ է, որ բաղադրական աշխարհագրության մերկա կառուցվածքը ծևավորվել է ոչ միանգամց: Այս ապել է զարգացման որոշակի փուլեր՝ պայմանավորված հասարակական կյանքի զարգացման, համաշխարհային տնօնտելիքան ընդհանուր անց ու կառուցվածքային փոփոխությունների, միջազգային հարաբերությունների զարգացման առանձնահատկությունների և դրանց առաջադրած ու լուծում պահանջող նոր խնդիրներով, իհարկ նաև գիտության այդ ճյուղի իմբնազարգացման, ներքին ռեֆինիշտիվի ավելի բարձր տիպի՝ մերուղուղիզմի ամրապնդման ու խորացման համաձայնով:

¹ Բաղադրական աշխարհագրության պահանջական և նոր ձևակիրական ճյուղերի ու շարության արձան վերաբերություն է տվել ուսության աշխարհագրական Տուրիվան: Տե՛ս Ռ. Փ. Տյուռեսկի, Պոլութեատր և գեոգրաֆիկ, Կառավարություն ու առաջարկություններ, Մոսկվա-Չմունես, 1999.

Ուսու հայտնի բաղադրաաշխարհագետ Վ.Ա.Կոլոսովը բաղադրական աշխարհագրության զարգացումը բաժանմում է 4 փուլի: Այդ փուլերը մերկայացված են Այլուսակ 1-ում:

Առաջին փուլը (1897-1914թ.), ինչպես երևում է այլուսակից, ընուարագվում է ինվերհայտական մրցացության սրումով: “Դա ակնհայտ է հասկապես Անգլիայի, ԱՄ-ի ու Գերմանիայի միջև, որոնք զգուում էին համաշխարհային հեգեմոնիայի: Դատկանշական էին նաև աշխարհի առավել զարգացած երկրներում տնտեսական և սոցիալարական փոփոխությունները, որոնք պայմանավորված էին իմբնազարգացման և ուրբաթազարգացման բարձր տեսպերով: Կարևոր գործուներ էին նաև բաղադրական ծախ կողմնորոշում ունեցող կուսակցությունների ուժեղացումը և ազգայնական տրամադրությունների տարրությունը: Բաղադրական աշխարհագրությունը գիտության ճյուղ պատմության մեջ այդ ժամանակաշրջանը...՝ ինչպես նշվում է, «այցի է ընկույտ տեսական ընդհանրացումների առաջին աիդրով»:

Բաղադրական աշխարհագրության զարգացման երկրորդ փուլը ձևակիրացման (1915-1949թ.): Անխարդյալներից զինավորները Առաջին և Երկրորդ համաշխարհային պատերազմներն են, որոնց արդյունքում լուրջ փոփոխություններ տեղի ունեցած մոլորակի աշխարհագրական (գեոպոլիտիկական) կառուցվածքում և աշխարհակարգում ընդհանրապես: Էապես փոխվեց աշխարհի բաղադրական բարությունը, վկարվեցին կայսրություններ, Քերածելվեցին պետություններ, ստեղծվեց սոցիալիստական զարդարախտության հետուու ԽՍՀՄ պետությունը, աշխարհում հասուատվեց երկրներ (կապիուայսուական և սոցիալիստական) աշխարհակարգը:

Գիտության ճյուղի զարգացման այս փուլի համար բնորոշ էր կիրառական ուղղվածություն ունեցող աշխատությունների գերակշռությունը, որոնցում հատուկ բննության էին առնվում տարրեր պետությունների տարածքների ու ազնեցության գոտիների կազմի, ձևակիրացման հանգամների, պետության սահմանների հիմնավորված լինելու, վիճելի տարածմանը, կայսրությունների վերացման և նոր պետությունների ստեղծման հարցերը:

Բարձրացած բաղադրական աշխարհագրության և բաղադրաաշխարհագետների սոցիալական վայրկը: Ծառ մասնագետների հրավիրեցին պատահանատու պետության բաղադրական պաշտոնների, դարձան մասնագիտացված բաղադրագիտական հաստատությունների և հայտնի բաղադրական գործիչների խորհրդականները:

ԱՐԵՈՒՆԱԿ 1

Բարեգործական աշխարհագրության զարգացման փուլերը¹

Փուլը և նրա մոտավոր տևողությունը	Հիմնական սոցիալական գործընթացները և պատմական փուլենիշները	Ներսությունը՝ բարեկարգող մակարդակը (մասնական մասնականը)	Կենտրոնական դեմքները (առաջատար գիտնականները)
1897-1914քր.	Աշխարհի առաջատար պետությունների (Անգլիա, ԱՄՆ, Գերմանիա և Այլումներ) հմետարարական մրցակցությունը, ուսուն ինդուստրացում և ուրբանիզացում, զարգացման մասն կուսկուրությունների տարածում, ազգային պետությունների կյացում	Աշխարհի անհոգությամբ, պետությունը, պատույթը	Ֆ. Ռատչել, Շ. Մարշալին, Ա. Ջիգոլի
1915-1949քր.	Ասացին և Երկրորդ համաշխարհյան պատերազմներ և աշխարհի գեղադիմության վերականգնուում, ԽՍՀՄ-ի ստեղծում և աշխարհի երկնական գեղադիմության կազմի արգի հաստատում	Աշխարհի անհոգությամբ, պետությունը, Երկնական գեղադիմությունը մասնակիությունը	Շ. Մարշալին, Մ. Բոնմեն, Շ. Կարտշորն, ուրիշներ
1950-1975քր.	Զարգացման երկներում արդյունաբերության արագ աճ և հարաբերական տցիալական կայունություն, Արևելյան և Արևմտյան գեղադիմության մրցակցություն, զարդարական համակարգի վերանայան փուլում, համեմատնություն զգանձնամասի նշանների աճ և ԱՄՆ-ի գերիշանության զգտերու ակնհայտ նշաններ	Պոլյոր մակարդականընթացն իրենց օրգանական միասնությամբ մեջ	Դ. Կարփի, Պ. Պայյոր, Զ. Էլեմու, Կ. Կուկս
1975ք. սկսած	Դեսինդուստրիալ ժամանակաշրջանի ծավալում, կը լուսական կայի և ողջ հասարակական կրանքի ինտերնացիոնացում, ԽՍՀՄ-ի և տցիալական համակարգի վլուգում, ԱՄՆ-ի գորիշչանության ուժեղացում		

¹ Ըստ Վ.Ա.Կոլոսօվ, Հ.Շ.Միրոնենկո. Գeօլոգիական և պolитicесkая гeография, Մ., 2002, էջ 246 (մասնակի փոփոխությունների և կրծառումներով).

Գիտական հետազոտությունները ի տարբերություն առաջին փուլի, երբ գլխավոր օրյեկտը առանձին պետություն էր, ընդգրկում էին նաև աշխարհը, իսկ երկու՝ մեզու ո մակրոնակարգականները հանդիսանուին գլխավոր տեսքուն:

Երրորդ փուլը, որ ընդգրկում էր 20-րդ դարի մոտավորացներ երրորդ քառորդը (1950-1975քր.) նշանավորվում է զարգացած երկրների արագ տնտեսական աճով, որը հենցում էր երրորդ երկրներից ներմուծվող արդյունաբերական հումքի ու վատելիքի վրա: Ղարենց բնակչության սոցիալական վիճակի որոշակի բարեւավման: Վերջնականապես փլուզվեց հարյուրամյակներ տևած գաղության համակարգը. տասնյակ երկների տացան քաղաքական մայնակություն, այս նրանց տնտեսական կախվածությունը նախկին մննուալիկաներից գերեք չքուլացավ: Փուլի համար բնութագրի էր այն, որ զարգանալու ու խորանում էր երկու թվանների՝ ԱՄՆ-ի ու ԽՍՀՄ-ի ուղղումն էր թե Կրևմուտքի ու Արևելքի մրցակցությունը: Չնայած դրան, ուժերի հավասարակշռությունը հիմնականում չէր խախտվում, որի շնորհիվ է աշխարհի գեղադիմության իրադրությունը շարունակում էր մանա համանատարար կայուն:

Միևնուն ժամանակ հետազոտությունների ոլորտում նշանակում է քաղաքական աշխարհագրության ակտիվության նվազում, որը պայմանավորված էր վերջ բվարկված արտաքին գործներից քաղաքական աշխարհագրական գիտությունների համակարգի մերուսում ընթացող մեթոդարանական-տեսական գործընթացների (ներքին ռեֆլեքսիայի) առանձնահատկություններով:

Երրորդ փուլը, որ ընդգրկում է նաև ներկա ժամանակաշրջանը, ի տարբերություն նախորդի փուլի, աչքի է ընկնու հետազոտությունների քանակի կյորուկ աճով և նոր մուտքումներով ու գաղափարներով: Բնորոշ է հատկապես գիտության զույիշ տեսականացնաման, իմնաճանապահական ներքին ռեֆլեքսիայի բարձրացումը նոր մակարդակի և սոցիալական տեսլության հետ կապերի մերժացումը: Ընդհանուր է քաղաքական աշխարհագրության զարգվող մասնագետների շրջանակը, հայտնում են նոր գիտական ամսագրեր, ու այլ պարբեսականներ:

Հետազոտությունների կարծիքով պատահական չեղ, որ այդ վերելքը համընկապ 1975թ. նախային օգնաժամանական հետ, որը թերեց համաշխարհային շուկայում մասնավորացնելու գների տասնապատիկ աճին և ընդհանրացնելու թեկուննային դրամակ համաշխարհային տնտեսության զարգացման համար: Դրանով նշանավորվեց արևմտյան երկրներ-

րի էքստենսիվ զարգացման ավարտը, որը հենվում էր թնական ռեստորանի շահագործման ընդյամման վրա, և սկիզբ հետինդուստրիալ ժամանակաշրջամի:

Այս անցումն ուղեկցվում էր լուրջ որակական փոփոխություններով հասարակական կյանքի բոլոր թնակապահություններում՝ արտադրություն մեջ, տղիալական հարաբերություններում, մարդկանց կենսապայմաններում ու ապրեալիքարգությամբ, քարտական արժեքային համակարգություններում:

Դիշատակված տեղաշարժերով են պայմանակարգված այն նոր պահանջները, որ այժմ հասարակությունը ներկայացնում է քաղաքական աշխարհագործությանը: Կոլոսվով առանձնացնում է այն պորբեմներն ու թնակավառները, որոնք առիջ փոփում հայտնել են գիտության այդ ճյուղի ուշադրության կենտրոնում: Դրանք են «... պետության և տեղական իշխանությունների քաղաքական դերը (1970 թվականների վերջերից սկսած), ժամանակակից աշխարհաքաղաքականության եռթյունը (1980-ականներից սկսած), անդրազգային և համամոլորդակային պրոբլեմների քաղաքական ասպեկտները (հատկապես 1980-ականի կեսերից սկսած)»¹ (ընդունված մերն է, Ա.Վ., Լ.Վ.):

ԻՆՔԱՍՏՈՒԳԱՍԱՆ ՐԱՐԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԱԲԵՐԵՐ

1. Հայաստանի Հանրապետությունում ե՞ր և ինչպիսի՞ պայմաններում հանդիս եկան քաղաքաշխարհագործական հետաքրքրություն ներկայացնող երևությունն ու խնդիրները:
2. Ո՞րմ է քաղաքական աշխարհագործության որյակող և ատարկա:
3. Ո՞րն է քաղաքական աշխարհագործության տեղը գիտությունների դասակարգման համակարգություն: Որո՞նք են նրա ուսումնասիրության մակարդակները:
4. Ինչպիսի՞ն է քաղաքական աշխարհագործության՝ որպես գիտության ճյուղի կառուցվածքը:
5. Համընդիմանուր քնությի ինչպիսի՞ պրոցեսներով են պայմանավորված քաղաքական աշխարհագործության զարգացումը և կառուցվածքի հարստացումը:
6. Որո՞նք են քաղաքական աշխարհագործության զարգացման հիմնական փուլերը:

7. Ո՞վ և ի՞նչ բնութագրիչների հիման վրա է կատարել զարգացման փուլերի առանձնացումը:
8. Բնութագրեք յուրաքանչյուր փուլը օստ բնութագրիչների՝ փուլի տևողության, հիմնական տղիալական գործընթացների ու պատմական փուլներից, գիտական հետազոտությունների գերակշռող մակարդակի:
9. Թվակեք յուրաքանչյուր փուլի առաջատար գիտմականներին (կենտրոնական դեմքերի):
10. Ի՞նչ պայմաններում սկսվեց քաղաքական աշխարհագործության զարգացման արդի փուլը և որո՞նք են դրա գլխավոր բնութագրիչները:

¹ В.А.Колосов, Н.С.Мироненко, հիշատակված աշխատությունը, էջ 249

ԳԼՈՒԽ 2

ՀԱՍՏԱԿԱՎԱԿԱՆ ԿՅԱՍՔԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՈԼՈՐՏԸ

2.1 ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՏԵՂՄ ՀԱՍՏԱԿԱՎԱԿԱՆ ԿՅԱՍՔՈՒՄ

Հասարակական կյանքը չափազանց բարդ, բազմարովանդակ և հակասություններով լի երևոյց է: Ինչպես արդեն ասվել է, ընդունված է այն բաժանել չորս հիմնական ոլորտների՝ տնտեսական, սոցիալական, հոգևոր-մշակութային և քաղաքական:

Դիշենք, որ տնտեսական ոլորտը (կամ տնտեսությունը՝ բարի լայն իմաստով) ընդգրկում է հասարակական կյանքի այնպիսի բնագավառներ, ինչպիսիք են նյութական արտադրությունը, փոխանակումը (առևտությունը), սպասումը, դրամաֆինանսական գործությունը:

Պոգևոր-մշակութային ոլորտին են պատկանում լեզվական, գաղափարական, գիտակրթական, կրօնական, ազգային, երնիկական, արվեստի բնագավառները:

Սոցիալական ոլորտը ընդգրկում է հասարակական կյանքի այն բնագավառները, որոնք վերաբերում են մարդկանց կենսաձևին, ապրումականին, բարեկեցությանը. կինսանակարգականին, ասկուի ծևով ասած՝ կյանքի որակին, նույն բարեկամանացն. Իսկ կյանքի որակը ծևակրովում է ոչ միայն կյանքի օրյեկտիվ պայմաններով (քննականուով ապահովածություն, սպասվող սննդամբերից քանակ ու որակ, գրառվածություն, կրթության հնարավություն, առողջապահություն և այլն), այլև սուրբեցությունը գործմնելով, ինչպիսիք են մարդկանց բավարարվածությունը աշխատանքից ու կյանքի պայմաններից, հասարակության մեջ, աշխատանքային կունքությունը ու միկրոշրջանում տիրող բարոյահոգեբանական նշնուրությունը, քաղաքացիական ազատությունները ու պաշտպանվածության ասիդամանից:

Քաղաքական ոլորտը ի տարբերություն մյուս ոլորտների ավելի ընդգրկում է ու համապարփակ: Այն ընդգրկում է այն ամենը, ինչ առնչվում է համայն մարդկության՝ մարդկային հասարակության, նրա տարրեր ոլորտների ու հատվածների կառավարման, պետական իշխանության և նրա տարրեր մակարդակների նվաճման, պահ-

պանման և օգտագործման հետ: Քաղաքական ոլորտին է վերաբերում նաև աշխարիի ու առանձին երկիր-պետության քաղաքական -տարածական կառուցվածքը, պետությունների երկողմանի ու բազմակողմանի տարաբնյալը հարաբերությունները, ընդհանուր միջազգային ու տարածաշրջանային իրադրությունը.

Ընդունված է հասարակական կյանքի քաղաքական ոլորտի բովանդակությունը կազմող բազմաբնյալ երևույթներն ու տարրերը խմբավորել ըստ հետևյալ 3 հիմնական բաղադրիչների (բնագավառների՝ քաղաքական հարաբերությունների, քաղաքական գործունեության, հատուկ հաստատությունների) (գծ.2):

Քաղաքական
հարաբերություններ

Դառնուկ
հաստատությունների
(ինստիտուտների)
համակարգ

Գծ. 2 Հասարակական կյանքի քաղաքական ոլորտի հիմնական բաղադրիչները

Բաղադրիչ առաջին՝ քաղաքական հարաբերությունների համակարգ:

Հասարակության մեջ առկա են բազմապիսի, ամենատարբեր բնույթի հարաբերություններ՝ սկսած միջանձնային մտերիմիկ-ընկերական ու պաշտոնական հարաբերություններից մինչև միջպետական, միջազգային հարաբերություններ:

Քաղաքական հարաբերությունները հասուն տեսակի հարաբերություններ են, որոնց իմբրում ընած են կառավարման, մասնավորական պետական իշխանության նվաճման, պահապանման ու օգտագործման հարցերը:

Թաղաքական հարաբերությունները լինում են պետությունների, ազգերի բնակչության սոցիալական խմբերի, կուսացկությունների, առանձին հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների, հասարակության ու անհատի, պետության ու անհատի, ինչպես նաև առանձին անհատների միջև:

Բաղադրիչ երկորոր՝ հասուկ հաստառությունների (իմաստությունների) համակարգ, որոնք իրականացնում են քաղաքական և պետական գործունեություն: Դրանք պետական իշխանության մարմիններ են, որոնք մեծաքանակ են ու բազմազան՝ կենտրոնական, տեղական, դատավան, պետական անվտանգության, բանակ, ոստիկանություն:

Քաղաքական գործունեություն իրականացնող հաստառություններ են նաև քաղաքական կուսակցությունները, արիստօնական միջությունները, հասարակական-քաղաքական այլ կազմակերպություններ:

Բաղադրիչ երրորդ՝ քաղաքական գործունեություն. Այդիսի գործունեություն են ընտրությունները, հանրաքվենները, համբահավաքները, խաղաղ երթերը, քաղաքական գործադրությունները և նման տիպի այլ զանգվածային միջոցառություններ, որոնք դարձալ առնչվում են պետական իշխանության նվաճմամ, պահպանման կամ օգտագործման հետ:

Թաղաքական գործունեություն իրականացնում են ինչպես պետական իշխանության մարմինները, այնպես էլ քաղաքական կուսակցությունները, հասարակական-քաղաքական մյուս կազմակերպությունները:

Ավագանի դժվար չէ եղակացնել, որ հասարակական կյանքի քաղաքական ոլորտը ոչ միայն բազմարությանը, այլև դիմամիկ, անընհատ շարժման ու փոփոխության մեջ գտնվող բնագավառ է: Եվ դրա ամեն մի մասնակից՝ լինի պետական իշխանության մարմին, թե հասարակական-քաղաքական կազմակերպություն, զգում է այդ շարժումը և դրա ամեն մի փոփոխություն ենթակելի իր քաղաքական նպատակներին՝ մշակելով ու իրականացնելով որոշակի քաղաքականություն:

Թաղաքականությունը հասարակական գործունեության տարատեսակ է, որի միջոցով կարգավորվում են պետությունների, ազգերի, սոցիալական խմբերի ու կուսակցությունների, պետության ու անհատի միջանականության մեջ գործում կազմակերպությունը ու անհատի, ինչպես նաև առանձին անհատների միջև եղած հարաբերությունները:

Թաղաքականությունը որպես հասուկ տեսակի պետական-հասարակական գործունեություն, ընդգրկում է հասարակական կյանքի բաղադրական միջանականությունը՝ ոչ միայն քաղաքական, այլ նաև տնտեսական, սոցիալական, հոգևոր-մշակութային ոլորտները:

Կարևոր է այն հարցի պարզաբանումը, թե հասարակական կյանքի քաղաքական դրդությունը քաղաքականությունը ի՞նչ հարաբերություն մեջ են գտնվում մյուս ոլորտների, հատկապես տնտեսական դրդություն հետ:

Նախկինում այն կարծիքն է տիրապետել, որ քաղաքականության և հասարակական կյանքի ոլորտների միջև որևէ կապ գոյություն չունի: Ուստի և քաղաքական գործողությունների ու շարժումների դրդապատճառ համար են ընդհանրապես մարդու բնույթը, այն, որ մարդի ի ծնն մողու ունի գրավվելու քաղաքականությամբ, որովհետ ու այս եռությունները: Այստեղից հետևություն էր ավովում, որ քաղաքականությունը ծագել ու զարգանալ է հասարակական կյանքի ոլորտներից անկախ:

Կա նաև այնպիսի կարծիք, որ քաղաքական հարաբերությունները, ըստ երթյան, դասակարգային հարաբերություններ են, իսկ քաղաքականությունը դասակարգային շահերի բավական արտահայտությունն է և մնի է դասակարգի հետ մեկնություն: Դանից բխեցնում են, որ քաղաքականությունը պատճական կատարություն է և երբ չեն լինի դասակարգեր, չի լինի նաև քաղաքականությունը:

Ներկա պատկերացման այլ է, որ մարդկային հասարակությանը մերհասուկ են որոշակի հարաբերություններ, դրանք ձևավորվում են մարդկային հասարակության ներսում ընթացող քազմաբռնույթ երևույթների, այնուղեա առկա ազգային, երեխական, կրոնական, սոցիալական տարրերություններից: Այդ հարաբերությունները ենել են, կան ու կինեն նաև ապագայում: Քաղաքականությունը ծնվել է հասարակական հարաբերությունների կարգավորման ու կատարելագործման օրինակի անհատեցությունից:

Այժմ քաղաքական ոլորտի (քաղաքականության) և հասարակական կյանքի մյուս ոլորտների, մասնավորապես տնտեսական ոլորտի փոխազդությունների երթյան մասին համառուսակի:

Դայտի է, որ մարդկային պատմական զարգացման ընթացքում ձևավորվել և անընհատ զարգացել ու կատարելագործվել է հասարակության տնտեսական բազիքը՝ հիմքը, այսինքն տնտեսական հարաբերությունները: Տնտեսական բազիքի զարգացման ու կատարելագործման համեմատ ձևավորվել ու զարգացել է հասա-

րակության քաղաքական վերնաշենքը: Այն պայմանավորված լինելով տնտեսական բացիտվական մշտապես հակառակ ազդեցություն է ունեցել վերջինի վրա:

Դասարակության քաղաքական վերնաշենքը այն ամենն է, ինչ վերաբերում է քաղաքական ոլորտին, այսինքն՝ պետությունը, քաղաքական կուսակցությունները, մյուս հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունները, դրանց միջև եղած հարաբերությունները: Այսոնից է՝ տնտեսության և քաղաքականության կապ առանձնահատուկ բնույթը, դրանց փոխապայմանավորվածությունը.

Ակգրունքուն քաղաքականությունը կախման մեջ է տնտեսությունից, աճանայալ է դրանից: Սակայն, միշտ պետք է իիշել, որ այդ կախանածությունը մեծ նաևամբ ոչ թե ուղղակի է, այլ անողղակի, միջ-որդված, հանդիս է զայիս ոչ թե քաշախայս, այլ բողոքված ձևով:

Լինում է նաև այնպես, որ որշակի պայմաններուն քաղաքականությունը կարող է ազատվել տնտեսությունից և ծեղոք թիրել հարաբերական ինքնուրույնություն, դառնաց անկախ Ավելին, ինը հակառակ ազդեցություն ունենալով տնտեսական, ինչպես նաև սոցիալական և հոգևոր մշակութային ոլորտների վրա, կարող է դառնալ առաջարին, որոշիչ:

Ներկայուն բամբարի են այն դեպքեր, երբ քաղաքականությունը հանդիս է զայիս որպես հզոր առաջնային ուժ, որի միջոցով լուծիվս են թե՝ տնտեսական և թե՝ ազգային, կրոնական, միջազգային խմբինները, պատերազմ և խաղաղության հաղորդը:

Ինչպես պատմական անցյալի, այնպես էլ ներկայի քաղաքական օրինակներով ապացուցվում է, որ քաղաքականությունը դառնալով անկախ, այդուհանդեմ չի կարող հաջողել իր նպատակների մեջ, եթե չի համաձայնեցվում հասարակական կամքի մոնա ոլորտների հետ, եթե հաշվի չեն առնիւն հասարակության տնտեսական և հոգևոր ճշակութային առանձնահակությունները, հարավորությունները և շահերը:

Դասարական կյանքը կյանու առաջընթաց է ապրում, եթե ապահովված է դրա բոլոր՝ քաղաքական, հոգևոր-մշակութային, սոցիալական և տնտեսական ոլորտների մերժանակ, փոխապայմանավորված զարգացմամբ:

Սեղ ձախորումներ են լինում հատկապես այն դեպքում, երբ գեղագնահատվում է քաղաքական ոլորտի նշանակությունը, և տնտեսությունը, մյուս ոլորտները բացառակ կախման մեջ են պահպան քաղաքականությունից: Այդպիսի վիճակ էր, օրինակ, նախկին ԽՍՀՄ-

ում և Արևելյան Եվրոպայի սոցիալիստական երկրներում 1970-1980-ական թվականներին: Նրանք են էլ ին մնում իրենց սոցիալ-տնտեսական զարգացման տեսակերպ և Արևունատցի երկրների հետ մրցակցություններ տանու էր առաջանառում էր քաղաքական փոփոխությունների անհրաժեշտությունը: Սակայն այդ փոփոխությունները տեղի չունեցան, քաղաքականությունը շարժմարդկաց տնտեսական զարգացման շահերին, և ամրող հասարակական համակարգը փլուզվեց:

Այժմ մասնագետները վերյուծելով ԽՍՀՄ-ի փլուզման պատճառները, առաջնակարգ են համարում հենց այն փաստը, որ հասարակական կյանքում գերազանահատվում էր քաղաքականության դիրքը և անհարկի քաղաքականացվում էր մարդկային գործունեության բոլոր բնագավառները:

2.2 ԸՐԱՎԱԿԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ՏԱՐԱԾԲԱՅՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ԵԿ ՏԱՐԱԾԲԱՅՆ ԿԱՊՈՒՑՑԱԾԲԸ

Դամայն մարդկության և որևէ առանձին երկիր կայուն և արդյունավետ զարգացումը կախված է ոչ միայն հասարակական կյանքի ոլորտների ներդաշնակ ու փոխապայմանավորված գործունեությունից, այլև դրանց օրինաչափ ու արդյունավետ տարածքային կազմկերպությունից:

Գիտականորեն ապացուցված է, որ երկիր մոլորակի վրա տարածության մեջ օրինաչափ ծևով են բաշխվում աշխարհագրաբան քաղաքանի բոլոր բարարիչները՝ թե՝ բնական, թե՝ հասարակական, օրինակ, մայուցանաբանները ու օվկիանոսները, անապատներն ու անտառները, օրինակ զանգվածները, բնակչությունը, արտադրական գործունեությունը, դրա ճյուղերը: Այլ կերպ ասած, երկիր աշխարհագրական քաղաքնի բոլոր բարարիչները, ինչպես նաև աշխարհագրական քաղամբն ամրողությամբ վերցրած, կազմակերպվում են տարածականորեն, դրանով միավորներ, որոնք միմանց հետ գոնիվում են տարածական միավորները և փոխմերժությամբ մեջ, ծեր են թրում հայուսմից, որը ընթանում է բոլոր տեսակի երկրահանակարգերի համար, այն է՝ կառուցվածքայինությունը և ամրողականությունը:

Աշխարհագրական բաղադրի թե՝ բնական, թե՝ հասարակական քաղաքիչներն այդ ընդհանուր հատկանիշի հետ միասին ունեն նաև եւկան, սկզբունքային տարրերություններ:

Բնական բարադրիչների, նույն է թե բնական լվառահամակարգերում դրանց տարածական միավորների սահմանները կերտել է ինքը՝ բնությունը, և դրանք տեսանելի են անօդեն աշքով:

Բնության մեջ ակնիայու են ծովու ու ցամաքը, անտուն ու տափաստանը, լեռներու ու հրաբարիղն իրենց ֆիզիկական հասկանիներով ու սահմաններով։ Այդ բոլորը բնական տարածային ինավորներ են, որոնք կարող են պատկերվել ֆիզիկական, փիզիական, հողերի, ռույսերի քարտեզների վրա։ Այդ սահմանները բնական սահմաններ են։

Այլ է վիճակը հասարակական կյանքի տարածքային միավորների հեպարում։ Դրանք նույնպես բազմաթիվ են ու բազմարուս։ Այդպիսի են օրինակ, պետությունները, մարզերն ու նախանձերը, վարչական շրջանները, ազգերի, քաղաքակրթությունների, լեզուների ու լեզվաընտանիքների տարածան արեաները, տնտեսական շրջանները, բնակչության տարածային հանակարգերը կոնկրետ նպատակով առանձնացված տարածները։ Բայց այլ ամենը և դրանց քամանոր սահմանները աչքի համար տեսանելի են։

Հասարակական կյանքի տարածքային միավորների սահմանները, ի տարբերություն բնական տարածքային միավորների սահմանների հարթեցի է որոշեց մոտեյ և արտահայտվ ժողով քարտեզների վրա։ Այդպիսի տարածքային միավորները և դրանց աշխանական նախանձերը մարդական գործունեության արգասիք են և պատկերվում են տարբեր տիպի թեմատիկ, մասնագիտական, օրինակ, քաղաքական, վարչական, բնակչության ու տարարաններցան, տնտեսական, ազգերի, կրոնների, լեզուների քարտեզներում։ Ընդունված է դրանք անվանել արհեստական սահմաններ։

Ես կրո, ժամանակակից աշխարհի իրենից ներկայացնում է տարբեր քննություն ու տարբեր մեծության տարածքային միավորների և դրանք քամանոր տեսանելի ու անտեսանելի, բնական ու արհեստական տարածան սահմանների միջակացնությունը։

Մյուս կարևոր տարբերությունն այն է, որ հասարակական կյանքի տարածքային կազմակերպումն ու կառուցվածքը, Վերջինիս միավորներու սահմանները, ի տարբերություն բնական միահարուների ու սահմանների, լինելով մարդկային գործունեության արդիքը, չառ ավելի արդ ու հածխակի են փոփոխվում, քանի թռական միավորները ու դրանց սահմանները։ Բնական միավորների փոփոխությունը տևուրաբար հաշվվում է հավաքուր ու միջնավոր տարիներու, հասարակական միավորներին՝ հայու-

րավոր, տասնյակ, միավոր տարիներով ու նույնիսկ օրերով։

Հաստ ակելի արագ ու համախակի են փոխավում հասարակական կյանքի քաղաքական ոլորտի տարածքային միավորները և դրանց սահմանները։ Դրանք կարող են փոխվել ամսիների, օրերի և նույնիսկ ժամերի ընթացքում։

Եվ ոչ միայն դա: Բնորոշ է նաև, որ այդպիսի փոփոխությունները սովորաբար ծանկերպվում են պետական իշխանության բարձրագույն մարդուների կողմէն պետական որոշումների կամ միջազգային երկրողությունների միջոցով։

Կերպությունը ոչ վաղ անցյալից մի քանի օրինակ։

Գերմանիան Երկրորդ համաշխարհային պատերազմում պարտվելով ու օկուպացվելով գաջանկից պետությունների՝ ԽՍՀՄ-ի, ԱՍՍՀ Միանալիքի ու Ֆրանսիայի ու Ֆրանսիայի կողմէն, 1945թ. մայիս 8-ից դադարեց գոյություն ունենալ որպես անկախ պետություն ու քանակվեց յորս օկուպացիոն գործների։ Այնուհետև ԱՄՆ-ի, Սես Բրիտանիայի ու Ֆրանսիայի որոշանարկ դրանց օկուպացիոն գործները միավորվեցին, և ստեղծվեց Գերմանիայի Ֆեդերատիվ Հանրապետությունը (Արևմտյան Գերմանիա)։ Դրան հաջորդեց Գերմանական Դեմքրատական Հանրապետության (Արևելյան Գերմանիա) ստեղծումը խորհրդային օկուպացիոն գոտում։

Գերեզման 40 տարի Գերմանիան մոնու էր տրոհված հաղթող պետությունների գծած պետական սահմանով։ 1989թ. հոկտեմբերի 3-ին այդ սահմանը վերացավ, և Գերմանական միասնական պետությունը վերականգնվեց։

1922թ. դեկտեմբերի 30-ին Խորհրդադիրների 2-րդ համագումարի որոշմամբ ստեղծվեց մի վիճակից բազմազգ պետություն Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միություն։ Այն հասավ տնտեսական և հատկապես օպանական մեծ հզորության երկրի ներսում և նրա շուրջը ձևավալված արտաքին հրապարագություններն ի վերոց, կրծքանեցին այդ պետություն։ 1991թ. դեկտեմբերի 25-ին ԽՍՀՄ բարձրագույն օրենսդիր մարմնի՝ Գերագույն խորհրդի որոշմամբ Խորհրդային Միությունը հնմանակ վերաբերությամբ Սեկ պետության փոխարքն ստեղծվեցին 15 անկախ պետություններ՝ իրենց պետական սահմաններով ու մայրաքաղաքներով։ Արմաստավասն փոխվեց նրանց կապերի ու փոխարքարերությունների ընույթը։

Սեկ օրինակ ևս, երպային պետության հս.-արջ. ծովափին գտնվում էր արաբներով բնակեցված Երիտրական տարածքը, որի բնակչությունը դարձեց շարունակ պայքարեց էր նորում պետական ան-

կախություն նվաճելու համար; Կիրառվել են պայքարի տարրեր մեթոդներ: Ի վերջո, Երևորեայի ազգային-ազատազրական պայքարի պարագլուխների և Երովակի պետական իշխանության միջև ծեղը թերքած երկողով համաձայնության իմաստ վրա անցկացվեց բնակչության համարվի՛: Դամրաքվելի արդյունքում 1991թ. մայիսին Աֆրիկայում ծնվեց ևս մեկ ամեկախ պետություն՝ Երևորեան, որի անմիջական պաշտոնատես նաև անձաւցե Երովակի այս էլեկտրոնայի աշխատավոր մասնակի մյուս պետությունների կողմից:

Ուժորմներով ու որոշումներով կատարվում են նաև պետության ներքին՝ վարչական բաժանման փոփոխությունները:

Այսպես, ուրեմն, ի տարրերություն բնական տարածքային միավորներ սահմանների, հասարակական կյանքի տարածքային միավորներ ու դրանց սահմանները փոփոխվում են ամենամեծա հաճախակի ու արագընթար: Դրանք ամրնութան շարժման մեջ են, վերանում են հները, դրանում են նորադր, փոփոխություն են տարածքներն ու սահմանները, վերագիծն են դրանք պատկերող քարտեզները:

Դատկանշական է նաև, որ հասարակական կյանքի, մասնավորական նրա քաղաքական ոլորտի տարածքային միավորների սահմանային փոփոխությունները հաճախ կատարվում են ոչ հարթ, ոչ խաղաղ եղանակով: Մրգնակ է հակասությունը հասարակության ներսում, ուժեղամում են քախումները սոցիալական, երեխական ու կրօնական նյների, ազգերի ու պետությունների միջև: Այդպիսի հակամարտությունների սրումը ի վերջո, կարող է հասնել զինված քայլությունների՝ մեծաքանակ մարդկային զոհերով ու վիրխադի ավերածություններով հանդերձ:

Ինչո՞ւ է այդ ամենը տեղի ունենում, ի՞նչն է ընկած դրանց իմացությունների շարժիք ուժեղությունը:

Դրանք քազմանույց են, քազմաշերտ և գոլովում են հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտություն և կարգավորվում են քաղաքականության միջոցով:

Հասարակական կյանքի քաղաքական ոլորտությունը այդ փոփոխությունների պատճառները կասպած են քաղաքական ուժեղի դասավորության ու վերադասավորման, ինչպես նաև քաղաքական շարժմանը ու ոլորտի բարձր կարգի տարածքային միավորների տեղաբաշխման մեջ ընթացությունը հետո:

Այդ բոլոր պյուղածները ու փոփոխությունները, դրանց պատճառները ու հետևանքները գտնվում են քաղաքական աշխարհագործության ուշադրության վենսդրություն:

2.3 ԲԱՐԱՔԱԿԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ՏԱՐԱԾԹՅԱՅԻՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԻ ՄԻԱՎՈՐՆԵՐԸ: ՄԻԱՎՈՐՆԵՐԻ ԵՆԹԱԿԱՐԳՈՒԹՅՈՒՆ

Գրի նախորդ բաժններում նենց ծանրությանը քաղաքական ության հրավանացման ծերեին ու մակարդակներին, ինչպես նաև հասարակական կյանքի քաղաքական ոլորտի տարածքային կազմակերպման ու կառուցվածքի, այլ կերպ ասած հասարակական կյանքի ցողանացման հիմնական որոշումներին: Մենք տեսանց, որ այդ տարածքային տարբերությունների երեք՝ մակրո, մեզո և միկրոնական կյանքի դրամական մեծությամբ, այլ նաև բրվանդակությամբ ու խմելիներով: Ընդունված է ըստ այդ մակարդակների է քննարկել քաղաքական ոլորտի տարածքային կառուցվածքը և այդ կառուցվածքի միավորների ենթակարգությունը (հիերարքիֆան):

Այդ ենթակարգության ամենաբարձր՝ մակրոմակարդակի զվախալու բրվանդակալությունը առանձին վերցրած պետությունների ու որանց միավորությունների փոփոխաբերություններն են, աշխարհի քաղաքական բաժանման փոփոխությունները և համաշխարհային ու տարածշրջանային քաղաքական, տնտեսական ու ռազմաստրատիվական անդամները:

Մեզոնակարդակի զվախալու ողակը երկիր-պետությունն է որպես ամբողջական միավոր, նրա հասարակական-քաղաքական կարգը, արտաքի քաղաքականությունը, կառավարման ծեր, վարչատարածքային բաժանումը, հարևանների հետ հարաբերությունները: Կարևոր տեղ են գրավում բնակչության կազմի (հատկապես ազգային ու կրօնական) և տղիական ու քաղաքական ներքին լարվածության հետ կապահպան հացածքը:

Միկրոնակարդակը գործ ունի առանձին պետության ներքին քաղաքական վիճակի, նրա մասը կազմող տարածքային միավորի, քաղաքական ուժեղի հարաբերակցության և տղիակ-քաղաքական երևույթների հետ:

Ինչպես արդեն նշել ենք, մարդկության քաղաքական-տարածքային կառուցվածքի առաջատար, կենտրոնական օդակը՝ առավել կառավագությամբ տարածքային միավորը ենքև և այժմ էլ շարունակում է մնալ անեկան ինքնիշխան երկիր-պետությունը: Այն միջանկալ ոլորտը գրավում հասարակական կյանքի տարածքային կառուցվածք-

թի միավորների ենթակառային շղթայում: Պետությունից վեր գտնվող մակարդանմերը ձևափորում են պետությունների ու ժողովորդների տարրեր բռնվյալ խմբավորումներից:

Աշխարհի վերստական՝ մակրոմակարդակի միավորներից քաղաքաց տարածքային կառուցվածքը ընդունված է անվանել աշխարհաքաղաքական (գետպահիկական) կամ գետուրատօքական կառուցվածք (Աշխարհաքաղաքականության և Երկիրի աշխարհաքաղաքական կառուցվածքին նվիրված է գրքի հատուկ՝ 7-րդ գլուխը):

Դասարակական կանքի տարածքային կառուցվածքի ենթակարգային շղթայի պետություն կոչվող օդակից (աստիճանից) ցած գտնվող, այսինքն միկրոմակարդակի միավորները որպես կանոն ձևավորվում են Երկիր-պետության սահմանների ներսում: Այսոնք է գումարում նաև հասարաւության տարածքային քաղաքական կազմակերպամբ ինչպես որ ի յուրա տիպի (տես գլ.1) ամենափոքր՝ առողջին միավորը. Այս միավորը ընդունված է կոչել տարրական քաղաքասաշխարհագրական վայր (ՏԲԱՎ):

Քաղաքասաշխարհագրական շրջանացան այդ ստորին միավոր՝ սկզբնական քաղաքասաշխարհագրական վայրից (ԹԱՎ) էլ սկսնը հասարաւության կանքի քաղաքական ուրուսի տարածքային կառուցվածքի միավորների բովանդակությամ և ենթակադրության վերլուծությունը:

Ի՞նչ է սկզբնական ՏԲԱՎ-ը:

Ուստի աշխարհագնու Կ.Ե. Ակսյոնովը¹ առանձնացնում է տարրական ԹԱՎ-ի հետևյալ գլխավոր հատկանիշները. բնակչության քաղաքական կուլտուրայի տեղական յուրահատկություններ և մարդկանց կյայլու տարածքային ընդհանուրություն, որի առաջարևայն պայմաններում միայն կարող են ձևակրթության բարձրագույն արժեքներ և կողմորոշումներ: Կարուրու հատկանիշ է նաև այն, թե հստակ դրսնորոշում է բնակչության լոկալ հիմնությունը, տվյալ վայրին պատկանելու գաղացմունքը. այսպես կոչված «տեղական հայրենասիրությունը»:

Տարրական ԹԱՎ-երը ըստ էության այն «առյուսիկներ» են, որոնցից կ կառուցվում են քաղաքական ուրուսի տարածքային կառուցվածքի բոլոր ենթակադրային միավորներ՝ ենթաշրջանից ու շրջանային սկզբանական պատությունը:

Դվյար չ մկանու, որ տարրական ԹԱՎ-ը որպես կանոն իրավաբանական ծևակերպում չի ունենում: Այս ընկալվում է որպես հարևան տարածքներից որոշակի հատկանիշներով տարբերվող մի վայր, որի բնակչության մեծամասնությունը դրանորում է տվյալ վայրին պատկանելու զգացումը և դրանից բխող լոկալ իշխոնությունը: Այդ հատկանիշներից ձևավորման պատճենները կարող են տարբեր լինել, օրինակ, բնաշխարհագրական, երնաշխարհագրական, տնտեսաշխարհագրական, ազգագրական, պատմական: Դայաստամի դեպքում այդպիսի տարրական ԹԱՎ-ի օրինակ կարող են ծառայել պատմագրագրական շրջաններն ու ենթաշրջանները և ազգային փորձանականությունների տարածման արեաները:

Տարրական ԹԱՎ-ին քաղաքասաշխարհագրական շրջանին հաջորդող ենթակարգային միավորը քաղաքասաշխարհագրական տարածաշրջանն է (թեզիմնը):

Քաղաքասաշխարհագրական ռեզիլինի օրինակ կարող են ծառայել Յուլիսային Կովկասը Ռուսաստանի Դաշնությունում, ԱՄՆ-ի Հարավը, Խոհանոր հայուպը (թերակղզային մասը):

Քաղաքասաշխարհագրական ռեզիլինից վեր կանգնած միավորը երկիրն է՝ Երկիր-պետություններ:

Դասարակական կանքի քաղաքական կառուցվածքում Երկիր-պետություն միավորի տեղը և դերը, ինչպես ասվեց, բացահի է: Այն կապող օդակ է մի կողմից տարածքային համակարգերի Երկու՝ դե ֆակտո և դե յուր տիպերի և նորու կողմից բազմատեսակ տցիալ-տուսական տարածքային համակարգերի միջև, որոնք ինչպես հայտնի են, քազմաքանակ են:

Դասարակական կանքի քաղաքական կառուցվածքում «Երկիր» կոչված տարածքային միավորը նույնանում է «պետության» հետ: Կայ պետությունը, չնայած հասարակական կանքի բուժ ինտերնացիոնացմանը և միանալականացմանը, շարունակում է մաս քաղաքական գործունեությամ և մանաւություն տրցիկությունը: Նա է, որ որոշում է հասարակական կանքի քաղաքական կառուցվածքի ինչպես ավելի բարձր մակարդակի միավորների (պետությունների խմբավորումներ), այսպես էլ դրանից ցած գտնվող մակարդակների բովանդակությունը ու առանձնահատկությունները: Վերջապես, սեփական պատության (Երկար) հետ երա ազգաբնակչության ինքնաշխանացումն ու նույնացումը գգացմունքը քաղաքական մշակույթի անենաւությունը բաղադրիչներից է, որի շնորհիվ Երկիր-պետությունը դառնում է հասարակական կանքի քաղաքական կառուցված-

¹ Аксенов К.Э. Понятие места в политической географии и особенности пространственной организации власти в США. «Известия ВГУ», 1990, т. 122, вып. 1.

քի ոչ միայն ծևական (ո՞ն յութե), այլև իրական (ո՞ն ֆակտո) միավոր:

Պետության՝ դրանք հասարակական կյանքի քաղաքական կառուցվածքի կենտրոնական տարածքային միավորի հանգամանալի բնարարական մեջ կանորադաշնամբ գործ հաջորդ գլխում:

Աշխարհի քաղաքական դիմերուժնան ենթակարգային համակազում երկիր-պետությունից վեր գտնվող միավորները՝ աշխարհաքաղաքական ոճքիունները (կամ գետսրտափական շրջանները), ինչպես ասվեց, ընդունված է պայմանականորեն անվանել աշխարհի աշխարհաքաղաքական քաժանման միավորները։ Մինչդեռ երկիր-պետությունը և դրանից ցած գտնվող միավորները համարվում են աշխարհի քաղաքական-տարածքային քաժանման, այլ կերպ՝ քաղաքական քարտուղարությունը (Անդ ինստուու) միավորներ։

Սյու քաժանմանը կիսունենք նաև մենք և գրքում հիշյալ երկու մակարդակները՝ աշխարհաքաղաքական (գետպլիտիկական քաժանման միավորները) և քաղաքական-տարածքային (քաղաքաաշխարհաքական) քաժանման միավորները։ Կրօնարկենք առանձին առանձին։

ԻՆԹԵՐԱՍՈՒՐԱՄԱՍ ՆԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՎԱԶԱՐԱՄԵՐՆԵՐ

1. Ո՞րն է հասարակական կյանքի քաղաքական ոլորտի ռովանդակարությունը։ Ի՞նչ տեղ է այն գրավում հասարակական կյանքի ոլորտների շարքում։
2. Որո՞նք են քաղաքական ոլորտի ռովանդակային քաղաղորիչները։ Տվե՛ք յուրաքանչյուր քաղաղորիչ սահմանումը։
3. Ի՞նչ է քաղաքականությունը։ Այն ի՞նչ հարաբերության մեջ է գտնվում հասարակական կյանքի ոլորտների հետ։
4. Դասարակական հարաբերություններում քաղաքականության տեղի ու դերի մասին ինչպի՞սի տեսակներու գիտեց։
5. Ի՞նչ է տարածքային կազմակերպություններում քաղաքականության տեղի ու դերի մասին ինչպի՞սի տեսակներու գիտեց։
6. Ինչպի՞սին է աշխարհագրական քաղանքի հասարակական քաղաղորիչ տարածքային կազմակերպությունը։ Որո՞նք են նրա միավորները։
7. Որո՞նք են աշխարհագրական քաղանքի բնական քաղաղորիչների և հասարակական քաղաղորիչների տարածքային միավորների ընդհանուրությունները և տարբերությունները։ Քերե՛ք տարբերությունը։

Թյունները բացահայտող օրինակներ:

8. Ի՞նչ պատճառներով ու եղանակներով են կատարվում հասարակական կյանքի քաղաքական ոլորտի տարածքային միավորների սահմանային փոփոխությունները։
9. Ինչպի՞ս է քաղաքական ոլորտի տարածքային կառուցվածքի ենթակարգությունը (իիերադիման)։
10. Բնակագրե՛ք ենթակարգային մակարդակներից յուրաքանչյուրի րովանդակարությունը։
11. Ի՞նչ է տարրական քաղաքաաշխարհագրական վայրը (ՏԲԱԿ)։ Որո՞նք են նրա գիապոր հաստանիները։
12. Ինչպի՞սին է երկիր-պետություն միավորի տեղը և դերը հասարակական կյանքի քաղաքական տարածքային միավորների ենթակարգային շարքում։
13. Ո՞րն է աշխարհի քաղաքական տարածքային քաժանման և աշխարհաքաղաքական քաժանման սկզբունքային տարրերությունը։

ԵՐԿԻՐ-ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ: ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԱՏԿԱՆԻԾՆԵՐԸ

3.1 ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԱՇԽԱՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ՕԲՅԵԿՏ ԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՈՒՂՈՏԻ ՎԱՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ի՞նչ է պետությունը: Այդ հարցի պատասխանն այնքան է ոյլուրին չէ, հատկապես, որ «պետություն» բառն օգտագործվում է տարբեր իշխանությունում: Օրինակ, ի՞նչ իշխատ ենք տալիս «պետություն» բառին, եթե ասում ենք «Խոտակա պետությունը գտնվում է Ազգին» թերակարգությամբ, «Բյուզանդիան եղել է միջնադարի խոշորագույն պետություններից մեկը»: Բոլորը հականութ են, որ խոսքը որոշակի երկիր, այսինքն երկրագոնի ինչ-որ մասում գտնվող տարածքային-քաղաքական կազմակերպման՝ մարդկային հասարակության քաղաքական ոլորտի տարածքային կառուցվածքային միավորի մասին է, որն ունի իր սահմանները և ինչ-որ որոշակի հատկանիշներ, որոնք հասուն չեն այլ տարածքային միավորներին, դունք պետություն չեն կոչվում:

«Պետություն» բառն իր այդ իմաստով պատահայուսում է աշխարհագույն իրողությունը, օրինակ և անենից շատ օգտագործվում է աշխարհագործաբան, պատմության, միջազգային իրավունքի ողկանագիտության կողմէց:

Այսպիսով, դրանց համար գլխավորն այն է, որ պետությունը որոշակի երկիր, տարածք է իր սահմաններով, նայացաքառվակ, բնակչությամբ, տնտեսությամբ, միասնական օրենքներով և այլն:

«Պետություն» տերմինը այս մեկնաբանությունը պարզ է ու հասկանալի, բայց ոչ սպասիչ:

Կուտայ ենք «Ամբողջատիրական հասարակությունում պետության իրավաբներն անսահմանափակ են» կամ «Ընթարական ժողովրդավարական պետություն է»: Այս օրինակներում «պետություն» բառն արդեն այլ իշխատ ունի: Այս եղանակով խոսքը գտնում է պետության՝ որպես հասարակական հարաբերությունները կազմակերպող հասուն հաստատության, «հասարակական ինստիտուտի» մասին:

Նա գոյանում է հասարակության ներսում և բնորոշ է քաղաքական բարտերում պատկերված բոլոր երկիր-պետություններին:

Պետության՝ որպես հասուն հաստատության, գրունենություն առնելով է հասարակական կամքի բոլոր դրույթներին:

Բայց եթե տնտեսական, սոցիալական և հոգևոր-մշակութային ոլորտներում պետությունը դրանք հաստատություն միան օժանդակ դեր է կատարում, ապա քաղաքական ոլորտի համար այն գլխավորն է: **Պետությունը հասարակական կամքի քաղաքական ոլորտի հիմնական հաստատությունն է (ինստիտուտ):**

Ընդհանուր ձևով կարող ենք ասել, որ պետություն կոչվող հաստատությունը (ինստիտուտ) պատմական գաղցաման ընթացքում ծագել է կառավարության միջանացնելու, այլ կերպ ասած՝ հասարակության անդամների՝ մարդկանց և հասարակական խմբերի համատեղ գործունեությունը և հարաբերությունները կազմակերպվելու, դրանց ուղղությունը տապալ և կառավարելու համար:

«Պետությունը» իր երկրորդ իմաստով առաջին հերթին հետաքրքրությունը է քաղաքագիտությանը և իրավագիտությանը:

Սպառության հասարականական փորձը ցոյց է տալիս, որ երկիր-պետության ներսում հասարակության կազմակերպումն ու կառավարումն կարող է լինել հաջող կամ անհաջող:

Չետաքրքրական է, որ դեռևս 2400 տարի առաջ Դին Հունատանի խոշոր փիլիսոփա Պլատոնը (թ.ա. 427-347) իր «Պետություն» հայտնի երկամիտության մեջ իշխանության՝ պետական կառավարման 5 ծե է առանձնացնում:

1. **Արտառոկրատիա.** սա կառավարման ամենահաջող ձևն է՝ լավացնելու հիշխանություն:

2. **Տրմուրատիա.** վախառությանը և շահամուների իշխանություն:

3. **Օլիգարքիա.** մի խումք ուժեղների և հարուստների իշխանություն:

4. **Տրամաժիա.** բռնությամբ պահպող իշխանություն, բռնաշորհություն:

5. **Դեմոկրատիա.** ժողովրդի իշխանություն, ժողովրդավարություն:

Չետաքրքրի է, որ Պլատոնը ժողովրդավարությունը համարում է աղքատների ապստամբության արդյունք, եթե նրանք ոչնչացնելով ու ցրելով իրենց հակառակություններին, իշխանությունը բաժանում են իրենց և հմից մնացած պաշտոնամերին միջև: Դեմքրատիան նա անվանում է «քանակի» կամ քաջազանության իշխանություն: Իշխանության ձևերը Պլատոնը բաժանելով «վատի» ու «ավի», դժմուկառական ծեր համարում է «վատից լավ, բայց լավից վատ»:

«Պետությունը» իր առաջին՝ «երկիր» իմաստով քաղաքական

բարտեզի վրա արտացոլված մի որոշակի տարածք է, որը մենք ընկալում ենք իր որոշակի սահմաններով, բնական պայմաններով, ներքին հասարակական կյանքով և արտաքին աշխարհի հետ ունեցած հարաբերություններով: Դա համայի աշխարհագրական (տարածքային) օբյեկտ է:

3.2 ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՎԱՆ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ: ՊԵՏՈՒԹՅԱՎԱՆ ԳՈՒՇԱՊՈՒՅԹՄԱՆԵՐԸ

Աշխարհի քաղաքական քարտեզով պատկերված երկրների թիվը 200-ից ավելի է, բայց մայն 195-ն են անմասի, ինքնիշխան պետություններ: Անկախ, ինքնիշխան (սուվերեն) է այն պետությունը, որն անկախ է թե՝ ներքին և թե՝ արտաքին գործերում:

Ինքնիշխանությունը երկր-պետության անձակտելի հատկացին է: Հայ անվավորություն, չկա և երկր -պետություն:

Երկր-պետությունն ունի իր անկախության խորհրդանշերը. դրանք են՝ պետական դրոշը, պետական իիմնը (օրինները) և պետական զինանշանը.

Եթե պետությունը կայացել է իրականում և պաշտոնավաս ճանաչվել այլ պետությունների կողմից, այդ դեպքում ծեռք է թրում միջազգային գործերին մասնակցենու իրավունք, այսինքն՝ դառնում է միջազգային իրավունքի սուբյեկտ, այլ կերպ ասած պետություն դժվակու և դի յուրե:

Կան օրինակներ, երբ երկիրը հօչակել է իր անկախությունը, ձևակրթել է պետականության հատկանշները և դարձել է ինքնիշխան պետություն դժվակու և պահպանական իիմնությունը օրինակությունը, բայց ոչ պետությունը դժվակու և պահպանական իիմնությունը օրինակությունը կողմից պաշտոնավաս չի ճանաչվել, միջազգային իրավունքի սուբյեկտ չէ: Ներկայում այդպիսի, այսինքն ինքնահշակը, դժվակու կարգավիճակություն են Լեօնային Դարարադի Յանրապետությունը, Արխագիան, Սերդղնեպյան Յանրապետությունը, Դարավային Օսերիան, Կիլառու Թուրքական Յանրապետությունը, Տավական և մի շարք այլ պետական կազմավորություններ:

Իր երկրորդ՝ հասարակությունը (ինստիտուտ) իմաստով պետությունը տվյալ երկրի հասարակական կյանքի մի քաղադիք է, որա քաղաքական դրույժի մի մասը: Նկատի է առնվազ այն, որ հասարակական կյանքի մյուս քաղադիքները, որոնք կարող են համեմատվել

պետություն բաղադրիչի հետ, անհատ մարդու և հասարակությունը՝ ամրոց բնակչությունը, ժողովուրդը (զժ. 3): Սուսավում է, որ իր երկրորդ իմաստով պետությունը մի հաստատություն է, որը կոչված է միջնորդի դեր կատարել նույն երկրի անհատ քաղաքացու և հասարակության (ժողովուրդի) միջև:

ԳՃ.3 ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԻ ՔԱՂԱՔԻՐՀԱՆՑԵՐԸ

Հասարակական-քաղաքական գարգացման բարձր մակարդակի հասած երկրներում մարդ անհատը, հասարակությունը և պետությունը համեմեն են զային որպես համագործ միավորներ, որոնց միասնությունը և համատես կյանքը կառուցվում է պայմանագրային հիմունքներով: Ամեն մի երկիր համար այդպիսի համապարփակ պայմանագիր է սահմանադրությունը՝ երկրի հիմնական օրիները.

Բանի որ պետությունը հասարակական կյանքի քաղաքական ոլորտի հիմնական հասարակությունն է, սկզբունքային նշանակությունը է ստանում այն հարցի պարզաբնոււմը, թե որը նոր են հասարակական կյանքում նոր կոնքրետ գործառությունները:

Այդ հարցով գրադարձ են պետության տեսության մասնագետները՝ սկսած ամսիկ աշխարհի իմաստուններից մինչև ներկայի տեսարանները:

Այժմ գիտությունը առանձնացնում է «պետություն» կոչվող հաստատության երեք գլխավոր գործառույթ, որոնք պատկերված են սիմետրիայում (տե՛ս էջ 44):

Ալաջիշ՝ կազմակերպման, կառավարման գործառույթ: Դրա միջոցով պետությունը լուծվում է երկրի, հասարակության ընդհանուր գործերը, հետապնդում է այնպիսի ընդհանուր նպատակներ, ինչպիսիք են երկրի քարեկեցությունը, միասնությունը, կարգուկանոնի

հաստատումը, անհատ քաղաքացիների ու բնակչության խմբերի միջև հարաբերությունների կարգավորումն ու կառավարումը:

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԼԽԱՎՈՐ ԳՈՐԾԱՈՒԹՅԹՆԵՐԸ

Երկրորդ՝ տիրապետման և ճնշման սպեցիֆիկ գործառույթ: Անեն մի երկրում իշխանություն կրող պետությունն է, որի շնորհիվ էլ հասարակական կամքում դրա դիրքը տիրապետում է: Պետության ծեղությ կենտրոնացված է տիրապետման և ճնշման մեջ ուժ, որը և գործողության մեջ է դրվում միշտ ան դիպում, երբ հասարակական կյանքի ընթացքը խախտվում է, երկի անվտանգությունը, քաղաքացիների ու հասարակության շահերը վտանգի տակ են հայտնվում:

Երկրորդ՝ երկրի ներսում իրավական համակարգի ստեղծման գործառույթ:

Ընդունված է ասել, որ պետությունը իրավունքի և օրենքի աղյուր է, որպես այդմիտին նա կարողանում է իրավանացնել իր նաև առաջին և երկրորդ գործառությունը, կազմակերպել հասարակության բարդ ու բազմարուվանդակ կյանքը: Պետությունն է, որ կերտում է օրենքներ և կիրառում կյանքում, կազմավորում է ոչ միայն անհատների ու հասարակական խմբերի փոխհարաբերությունները, այլև պետական մարմինների գործունեությունը և դրա միջոցով է՝ իշխանության ուժողությի, կառավարողների ու կառավարվողների հարաբերությունները:

Երկրի հասարակական կյանքի կազմակերպման գործում առանձնահատուկ դիր ունեն պետության դիմավախը և կառավարության դեկագործը: Պետության դեկավարի պաշտոնը իրավանացնող կարող է կոչվել քաջակոր, սուլթան, նախագահ և այլն, կառավարության դեկավարի պաշտոնը՝ վարչապետ, նախարարների խորհրդի նախագահ, կառավարության նախագահ, կանցելք և այլն:

Կառավարության դեկավար երկրի կառավարության գործունեությունը դեկավարող պաշտոնատար անձն է: Սի շարք երկրներում, օրինակ՝ ԱՍՍ, Մերսիկա և այլն, պետության և կառավարության դեկավարների պաշտոնները միավորված են մեկ՝ երկրի նախագահի (պետքի պաշտոնի) պաշտոնում:

Ոչ պաշտոնական փաստաթղթերում հաճախ օգտագործում են ու թե այս կամ այն «Երկրի կառավարություն» բառակապակցությունը, այլ դեկավարության նստավայրի անունը: Օրինակ՝ «Ղաունինց ստրիթ» ասելով հասկանում են բրիտանական կառավարությունը (որու նստավայրը գտնվում է Լոնդոնի Դաւոնինց ստրիթ, 10 հասցեով): Երբ խոսքը Ֆրանսիայի պետքի մասին է, կարող են օգտագործել «Ելիսեյան պալատ» անվանումը (պետքի մասին նստավայրը): Երբ ասում են «Ապիտակ տուն», հասկանում են ԱՍՍ-ի բարձարագույն պետական դեկավարությունը, «Կրեմլ»՝ Ռուսաստանի Դաշնության դեկավարությունը:

3.3 ԵՐԿՐԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔ

Դամբահայտ է, թե աշխարհի երկրներն (պետությունները) ու ժողովրդները ինչքան տարբեր են: Տարբեր են թե՝ աշխարհագրական միջավայրով, բնակչության լեզվական, ազգային-էթնիկական, կրոնական, ժողովունիքի հոգեանունու և թե՝ տնտեսական կյանքի ու լուծելի խնդիրների առանձնահատկություններով: Յուրաքանչյուր երկրի իր առանձնահատկություններին համապատահան ստեղծում է իր պետական կառուցվածքը:

Երկրի պետական կառուցվածքը՝ դա պետական կառավարման մեջ և կառավարման սույնելիություն՝ նման միավոր վերցրած:

Երկրի պետական կառուցվածքի բնութագրման համար օգտագործում են երկու գիտական բնութագրիներ և դրանց հիմք վկա էլ կատարում են պետությունների տիրապարանական պատակարությունը:

Դիշենք, թե՝ ընդհանրապես ի՞նչ է իրենից ներկայացնում տիրապարությունը (տիրապարանական դասակարգություն): Դա օրենքների գիտության մեջ կիրառվող տրամարանական բաշմունք է, որը կատարվում է ըստ դրանց եւկան հատկանիշների երկիր-պետությունների, որպես աշխարհագրական օրինակների համար պետական կառուցվածքից քանի եւկան են համարվում վերջ թվարկված առանձնահատկությունները նույնապես: Եվ ոչ միայն դրանք:

Պետությունները դասակարգվում են նաև ըստ աշխարհագրա-

¹ Կառավարման սույնելու ներկայացնումը կազմում է այն գործող մարմինները, որոնց պետության կառավարմանը մասնակցություն իրացնեն ու մասնակցություն գտնանություններու համար: Առաջարկած աշխարհագրական օրինակներու մեջ պատահանձնավոր կառավարման մասնակցությունը պահպանվում է պատահանձնավոր կառավարման մասնակցությունը:

կամ դիրքի, տարածքի մեծության ու ծեփ, բնական ռեսուրսներով ապահովածության մակարդակի, բնակչության խտության և այլն:

Այս դասակարգումներից շատերը ինչպես տեսնում ենք, իրենց բովանդակությամբ գույն քաղաքացիական խառնարարական չեն, բայց քաղաքական աշխարհագործյան հետ ուղղակի առնչություն ունեն: Այդ դասակարգումների համար օգտագործող հասկմնիշները, օրինակ, աշխարհագործական դիրք (հատկապես դրա տնտեսաաշխարհագործական և քաղաքացիական տարատեսակները), տնտեսական զարգացման մակարդակը, ռեսուրսներով պատահվածությունը, բնակչության ազգային ու կրոնական կազմը մեծապես ազդում են երկրի քաղաքականության վրա, ունեն նաև քաղաքացիական նշանակություն: Անժմխելի է դրանց ազդեցությունը պետական կառուցվածքի և դրա գլխավոր բնուրագիշների վրա: Ընդունված է այդպիսի բնուրագիշների համարել պետական կազմը և տիրապետող քաղաքավաճ ռեժիմը: Մինչև դրանց՝ դրանք երկրությունի տիպարանական դասակարգման ցուցանիշների, վերլուծություն կատարելը (տե՛ս 3.4) ճշենք, որ աշխարհի պետությունների ընդհանուր աշխարհագործական տիպարանության ավանդական ու առավել տարածված ցուցանիշներ են տարածքի մեծությունը, աշխարհագործական դիրքը, բնակչության թիվը, պետական կառուցվածքը, պետական իշխանության տարածքային կազմակերպումը:

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԻՊԱՐԱՆԱԿԱՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳՄԱՆ ՀԱՆԱԿԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ

- Տարածքի մեծություն
- Աշխարհագործական դիրք
- Բնակչության թիվ
- Պետական կառուցվածք
- Դասարակության քաղաքական տարածքային կազմակերպում

Դատկանշական է, որ շատ հետազոտողներ աշխարհի երկրների ավանդական դասակարգումները չժխտելով հանդերձ, առաջարկում

են նոր դասակարգումներ ևս: Նորագույն տեսակետներից հատկապես հետաքրքիր է աներիկացի հայտնի քաղաքանակ Ասմանի կանոնադրությունի տեսակետը: Նրա կարծիքով ժամանակակից աշխարհի համար ավելի կարևոր է պետությունները և ժողովրդները դասակարգել ըստ այն հատկանիշի, թե նրանք ո՞ր մշակույթի ու քաղաքակրթության մեջ են մտնել: Այս դասակարգումը և այսպահանումը: Նա ենում է այն փաստից, որ միասնական մարդկային քաղաքակրթությունը միասեռ չէ: Կանոնադրությունը առանձնացնում է 7-8 հիմնական քաղաքակրթություններ (արևմտյան, կունիցիական, ճապոնական, հյուածական, հիմնության ավագության, սլավոնականի առաջական և հնարավոր է աֆրիկան): Այդ քաղաքակրթությունները են իրենց պատմությամբ, լեզվով, մշակույթով, ավանդույթուններով և, որ գիշավոր է, կրոնով: Տարբեր քաղաքակրթություններին պատկանում ժողովրդները տարբեր պատկերացում ունեն Աստծու և մարդու, անհատի և հասարակության, քաղաքացու և պետության, ծննդների ու երեխաների, ամուսությունունցում գիշիսարքությունների մասին: Տարբեր է նաև նրանց վերաբերները մարդու իրավունքների ու պարուականությունների, ազատության և իշխանության, հասարակության ու անհավասարության, մարդկային մյուս քաղաքական արժեքների հանդեպ:

Դաստիճանումն է կարծիքով քաղաքակրթությունների այս տարբերությունները տեսանելի պազարյան աշխարհակարգի վրա ավելի մեծ ազդեցություն են ունենալու, քան յոյն տարբերությունները:

Այսպես թե՝ այնպահ, երկրների տիպարանության համար հիմք ծառայում վերը քվարկած հատկանիշների ամրողությունն է, որ ձևալուում է պայմանները, որոնցից ծննդում է երկրի պետական կառուցվածքի տիպը:

Զննարկենով պետական կառուցվածքը, ըստ հերթյան պատասխանում ենք այն հարցին, թե տվյալ երկրի հասարակական կյանքում ինչպիսի՞ն է պետություն կոչվող հաստատության (ինստիտուտի) վերը, այլ կերպ ասած, ինչպիսի՞ն է հասարակությունը, այն ներական է պետությանը, եթե այս, պայման ի՞նչ չափով, թե՝ ուղղորդված է դեպի ինքնազարգացումն ու հնանակառավարումը:

Վերլուծները պետական կառուցվածքի երկու գլխավոր բնուրագրիչները՝ պետական կազմը և տիրապետող քաղաքական ռեժիմը:

Տե՛ս, Խաղոնցու Ս. Ստոկհոլմը լուսավորության մասին հայոց պատմությունը? Պոլս, 1944, №1

3.4 ԵՐԿՐԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳ: ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՌԵԺԻՄ

Պետական կարգը ցույց է տալիս երկրի կառավարման ծեզ: Այն կարող է լինել հանրապետական կամ միապետական:

Հանրապետական կառավարման ձև ընտրած պետությունը կոչվում է հանրապետություն (լատ. res publica, res-գործ և publica-հանրային, հանաժողովդական բառացից): Հանրապետության համար բնորոշ է կառավարման այն ձևը, երբ գերազույթի հշխանությամբ իրավունքը պատկանում է ժողովրդին՝ երկրի բոլոր գործունակ քաղաքացիներին կամ նրանց մեջամասնությամբ:

Խակ ինչպէս կարող է ժողովրդը, որ բարկացած է միջինմավոր զանգածների, իրականացնել այդ իրավանքը: Ժողովրդը ուղղակի ընտրությունների կամ ներկայացնությունների առանձնացնելու միջոցով ընտրում է պետական հշխանության քարտքագույն մարմինները և նրանց յիշորում է իրականացնելու իր իրավունքը:

Ընդունված է նաև հանրապետական սկզբունքային հարցերի մասին վիճունելու համար անցկացնել հանրաքվեներ:

Հանձնատարար հստակ է նաև հշխանությունների տարանջատումը: Նա ճշանկում է, որ իշխանությունը օգտագործելու իրավունքը սահմանադրությամբ և կ օրենքներով հստակությունը բաժանմաված է հշխանության բոլոր 3 ճյուղերի՝ գործադիր, օրենսդիր և դատական մարմինների միջև: Որոշված են յուրաքանչյուր ճյուղի իրավունքներն ու պատուակնությունները, ըստ որում՝ մի ճյուղը՝ մյուս ճյուղերի գործերին հասնակելու իրավունքը չունի:

Ներկայումս հանրապետությունը համարվում է առավել ժողովրդական պետական կազմավորում, եթե նա հանրապետություն կոչվող տարեր երկնորոշ պետական հշխանության մեջ քաղաքացիների մասնակցության չափը և ձևերը տարեր են:

Առաջին հանրապետությունները ծագել են դեռևս ինն դարերում: Դայտի էին, օրինակ, Դին Յոնի հանրապետությունը, Դին Յոն Նաստանի քաղաք պետությունները: Ներկայումս հանրապետական կառավարման ձևը անհնատարածվածն է, աշխարհի պետությունների ճնշու մեծամասնությունը՝ 140-ը հանրապետություններ են:

Գոյություն ունի հանրապետության երկու տարածական՝ նախագահական և խորհրդարանական (պաղամենութական):

Նախագահականի հետքով հանրապետության նախագահը, ինչպես և պատասխանությունը, ընտրվում է ժողովում կողմից ուղարկուելու ընդհանուր ընտրությունների միջոցով: Նախագահը հաշվուու

յի պաշտամենութիւն և դրա հետ գործում է գուգահետ: Նա ինըն է կազմում կառավարություն, նշանակում ու ազատում վարչապետին ու նախարարներին, իսկ որոշ երկրներում էլ՝ անձանք ներկավարում է կառավարության գործունեությունը:

Կամ երկուեր, որտեղ նախագահի առանձին իրավունքներ որոշ չափով սահմանափակված են: Ընդունված է այդպիսի երկուերի կառավարման ձևը կոչել կիսանախագահական:

Խորհրդարանական (պաղամենութական) հանրապետություններում նախագահը ընտրվում է պարուածների կողմից, որին և հաշվետու է: Նրա իրավունքները հանձնատարար սահմանափակ են, նա պակաս անկախ է իր գործողությունների վ վճիռների կայացնելու մեջ: Դրան հակառակ, ավելի լայն են պաշտամենության իրավունքները:

Պաղամենութական հանրապետության օրինակ են՝ Յոնկաստանը, Գերմանիան, Խոալիան:

Պետական կարգը մյուս տիպով միապետությունն է (մոնարխիա, իուն. monarchia - միջիշխանություն) (մենք սկսեման, էջ 50):

Ներկայումս աշխարհում հաշվում է 30 միապետություն, որից 14-ը Ասիայում, 12-ը՝ Եվրոպայում, մնացած 4-ը Աֆրիկայում և Օվկիանիայում: Խոշորագույն միապետություններ են նապակիան, Մեծ Բրիտանիան, Ֆրանսիան, Խազարան և Արաբական:

Միապետությունների համար ընդհանուրն այն է, որ միապետի պաշտոնը, անկախ նրանից, թե դա կոչվում է քաջակիր, կայսր, սուլթան, շեյխ, թե որևէ այլ կերպ: Ճամանակակիր է Այս փոխանցվումը է ժամանակարար: Բացառություն են Մալայզիայի քաջապետությունը և Միացյալ Արաբական միջրությունները, որտեղ պետության ներկավարի՝ միապետի պաշտոնը ընտրվում է: Ընդուրությունները կատարվում են 5 տարին մեկ:

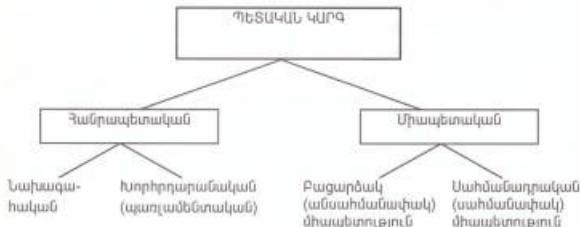
Միապետական կարգը նույնական ծագել է շատ ինն ժամանականերում: Դին աշխարհի և միջին քարերի գրեթե բոլոր պետություններն ունեցել են միապետական կառավարման ձև: Դիշնոր, թեկուզ Դին Եգիպտոսը, Սուրբեստանը, Յայաստանը, Դին Յոնը միապետության ժամանակաշրջանում, Դինաստանը, Բյուզանդիան, Ուսւաստանը, Պարսկաստանը, Օսմանյան կայսրությունը:

Միապետության տարածանկանը են, ինչպես ցույց է տրված սինդայում, քացարձակ (անսահմանափակ) միապետությունը և սահմանադրական (սահմանափակ) միապետությունը:

Ներկայումս քացարձակ միապետություններ ինեն նախկին դասական ծնուվ չեն պահպանվել: Դրանց համար բնորոշ է եղել, որ

միապետի պաշտոնը իր մեջ միավորել է իշխանության բոլոր ճյուղերի իրավունքները: Միապետը ընդունել է օրենքներ ու որոշումներ, ինը դիմումները ու վերահսկել է դրանք, ինը կայացրել դատական վերոնք, որոշել պատճառափո՞ւ ընդունակ մինչև մահապատիժը և ներումը:

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ (ԵՐԿՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ) ԶԵՎԵՐԸ

Ներկայունս այդ իրավունքները սահմանափակված են: Այդուհանդեմ, պետական իշխանությունը հիմնակամում կենտրոնացած է մեկ անձի միավետի ձեռքում, որը կառավարում է ցանք և պաշտոն և փոխանցում ժառանգարար: Քացարձան միավետություններ են Սառույան Արարիան, Օմանը և մի քանի ուրիշներ:

Ժամանակակից աշխարհում ավելի տարածված են սահմանադրական միավետությունները: Այսպիսի են, օրինակ՝ Եվրոպայի բոլոր 12 միավետությունները, քացարձանամբ Կատունակի, և Ասիայի 14 միավետություններից 9-ը:

Սահմանադրական միավետությունների մասին ընդունված է ասել, որ միավետը «քաջակողություն է, բայց չի կառավարում»: Դա նշանակում է, որ միավետը չի մասնակցում երկրի ներքին և արտաքին քաղաքականության ձևավորմանը և իրականացմանը, չի ընդունում միանձնյա վիճակներ: Նրա դերը ավելի շատ խորհրդանշական և ներկայացնելու համար անհնարինություն է: Նա հանդիս է գալիս որպես տվյալ երկրի պետականության խորհրդանշականից:

Միապետը միաժամանակ իր երկրորդ կառողությունը է ներկայացնել արտասահմանում ու միջազգային գաղաքամոռողյաններում: Երկրի ներքին հասարակական կանքները քաղաքացի - ժողովուրդ - պետություն համակարգում միապետը ներկայացնում է պետությունը:

Սահմանադրական միավետությունում միապետի իրավունքների մասին լավ պատկերացում է տպան Մեծ Բրիտանիայի օրինակը: Մեծ Բրիտանիան այն փոքրաթիվ երկրներից է, որ չունի սահմանադրություն՝ որպես երկրի միասնական իշխանական օրենք: Սահմանադրությանը փոխարինում են պաշտամնությունը ընդունած օրենքները, որոնց թիվը հասել է հազարների:

Պետության հեկավարությունը կատարվում է 1952 թվականից՝ Ելիզավետ 2-րդ թագուհին: Թագուհին համարվում է պետության իշխանության գերազանց կրողը, դատավան համակարգի ղեկավարը, գինուած ուժից գերազանց գլխավոր հրամանատարը, անցյալական եկեղեցու աշխարհիկ ղեկավարը: Լա իրավունք ունի իրավիրելու պատասխանությունը և նորաշնորհած համագումարը: Կավերացնել միջազգային պայմանագրերոց: Նրա լոյկ քաղաքավական տիրությունը հնչում է այսպէս: «Աստծո որորածությամբ Մեծ Բրիտանիայի միացայ քաղակողության ու Յունիսային Խոլանդիայի և նրան ենթակա տիրությունների ու տարածքների քաղաքի, Յանագրծակցության ղեկավար, հավատքի պաշտպան, բրիտանական ասպատական օրդենների գերիշխան»:

Դատելով ավասիծից, կարելի է ենթադրել, որ երկրի ամբողջ պետական իշխանությունը կենտրոնացած է միապետի ձեռքում: Բայց իրավունքը քաղաքությունները ձևական են: Իր պետական գործություններում նա հնոտորեն առաջնորդվում է պաշտամնություն և կառավարությամբ որոշումներով: Ամեն տարի թագուհին պաշտամնությունը առաջ հանդիս է գալիս գահական ծառողյական պատությունը և առաջ պատասխան քաղաքամության գլխավոր ուղղությունները: Սակայն այդ օնակի հեղինակը կառավարությունն է, և քագուի համար միայն ըմբերցում է: Բոլոր պատասխան օրենքները մշակվում և ընդունվում են պատամնենի և կառավարության կողմից, բայց իրապակիւմ են «Թագուհու ամուսնություն»:

Ավելացնենք, որ Ելիզավետա թագուհին աշխարհի ամենահարուստ անձնություններից մեկն է: Նրա կարողությունը գերազանցում է 5 մլրդ ֆունտ ստերլինգ: Բացի այդ, թագուհին և իր պալատը բյուջեից սեփական ծախսերի համար ստանում են տարեկան 6 մլն ֆունտ ստերլինգ: Թագուհին են պատկանում 110 հազ. հեկտար կալվածքներ և 4 դրամական պատկանություններ:

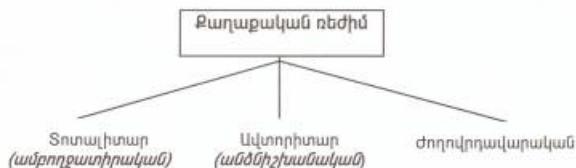
Պետական կարգը (երկրի կառավարման ծեփց) բայց, ինչպես ասվել, պետական կառուցվածքը բնութագրող հատկանիշ է գործող քաղաքական ռեժիմը (առ. քառակարգի բայց), կամ նոյն է,

թե քաղաքական իշխանության (վարչակարգի) տիպը (վարժագիծը):

Քաղաքական ռեժիմի տիպից է կախված քաղաքացու՝ անհատի ազատության աստիճանը, հասարակության մեջ օրա փերը, իրավունքներն ու պարտականությունները, քաղաքականությանը և երկրի կառավարմանը քաղաքացիների, հասարակության նախակցության չափը և բնույթը:

Տարբերում են քաղաքական ռեժիմի երեք տիպ՝ *ամրողատիրական* (տոտալիտար), *անձնիշխանական* (ավտորիտար) և *ժողովրդավարական* (դեմոկրատական):

ՏԻՐԱՊԵՏՈՂ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՌԵԺԻՄԻ (ՎԱՐՉԱԿԱՐԳԻ) ՏԻՊԵՐԸ

Տոտալիտար (լատ. totalitas- լրիվ, ամբողջ, համապարփակ քաղցի), ամրողատիրական է կոչվում այն քաղաքական ռեժիմը, որը հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտները պահում է պետության քացարձակ վերահսկողության տակ: Տոտալիտար պետության օրինակներ են ԽՍՀՄ աշխատավայրը՝ Գերմանիան, Խորհրդային Միությունը, իսկ ներկայում՝ Հյուսիսային Կորեան, Կուրսան:

Առանձնացվում են տոտալիտար քաղաքական ռեժիմի հետևյալ բնորոշ գերեր:

- **Միակուսակցություն:** Բոլոր կուսակցությունները, քաջազուրյամբ իշխող կուսակցության, և պաշտոնական ընդդիմությունը արգելված են:

- **Դասարական կյանքի բոլոր ոլորտների անհարկի գաղափարայնացում:** Օրինակ, սոցիալաստական երկներում պետության ամեն մի ոլորտը ու միջոցառում պատր է հավեցած լինելու կուսական գաղափարախոսությամբ և մարքս-լենինյան տեսական դրույթներով:

- **Պետական ահարեկչության՝ որպես կառավարման միջոցի,** լայնածավալ օգուագործում: Պետական քաղաքականության նա-

կարողակում ոչնչացմում են քաղաքական հակառակորդներին և աճ-րող հասարակությունը պահում ահ ու սարսափի մեջ:

• **Զանգվածային լրատվության միջոցների համապարփակ վերահսկողություն:** Բնակչությունն ստանում է միայն այն տեղեկատվությունը, որն անցել է ամենայինս պետական գրանցնությունը: Պաշտոնական տեսակետից տարբերվող կարծիքների տարածումը պատճենվում է խստացնելու:

• **Էկոնոմիկայի վերահսկողություն:** Ամրող նյութական արտադրության ոլորտը, ինչպես նաև դրամաֆինանսական համակարգը պատկանում է պետությանը կամ գոմնվում է մաս անենահիմուն վերահսկողության տակ: Դրա միջոցով պետությունը քաղաքական ուժ լինելուց քացի, մաս հզոր տնտեսական ուժ է, հետևապես՝ ավելի ներգործում ազդեցություն ունի երկրի ամրող հասարակական կյանքի վրա:

Ավտորիտար (լատ. autoritas- լրաց, աւտորիտատ, իշխանություն, ազգեցնելու քաղցի), անձնիշխանական քաղաքական ռեժիմ ունեցող երկրներում ամրող իշխանությունը կենտրոնացված է մեկ անձի կամ մեկ մարմնի (պետական կամ քաղաքական) ծեզրում:

Ավտորիտարիզմի ծայրահեռ դրսությունը տուսայիտարիզմն է: Բոլոր տոտալիտար պետությունները միաժամանակ ավտորիտար պետություններ են: Ավտորիտար պետության օրինակ են նաև (քացի տոտալիտար պետություններից), Իրանը, Լատինական Ամերիկայի ու Աֆրիկայի պետությունների մեծ մասը, որոց արարական երկրներ:

Նախկին ԽՍՀՄ-ում ամրող իշխանությունը կենտրոնացված է իշխող կոմոնինշտական կուսակցության քարծրագույն մարմնի ծեզրում, որը կոչվում էր **Թագյուրը:**

Ավտորիտար քաղաքական ռեժիմի բնորոշ հատկանիշներն են:

- Իշխանության կենտրոնացում,
- կառավարման իրամայական մեթոդների լայն տարածում,
- կառավարվողների անառակելի ենթակայություն կառավարություններին:

Ժողովրդավարական կոչվում է պետության քաղաքական ռեժիմը այն սիրաց, որտեղ քաղաքական իշխանությունը լիավանացվում է ժողովովի կողմից:

Ժողովրդավարայիւղական կամ միջազգային տերմինով՝ դեմոկրատիան (հուն. *demos*-ժողովուրդ և *cratos*-իշխանություն քառերից) մարդկությանը հայտնի է հնագույն ժամանակներից: Ներև նախնա-

դարյան ցեղերն ու ցեղային միությունները կառավարվում էին ժողովրավարական սկզբունքներով: Սակայն, հին և միջին դարերում ավելի լայն տարածում ուներ բացաձակ միավետությունը և դրան հաճախատասխան բաղաքական ռեժիմի ավտորիտար տիպը:

Ներկայունս անրոշ աշխարհում, ինչպես ասվեց, տիրապետող են դատում երկրի կառավարման համրապեսակամ ծեր և դրա հետ մեկտեղ՝ բաղաքական ռեժիմի ժողովրավարակամ տիպը:

Բայց ինչպես որոշել, թե ո՞ր պետությունն է ժողովրավարական և ո՞ր ոչ: Դուք համար գիտությունը առանձնացրել է մի քանի հատկանիշներ, որոց վերլուծության միջոցով հնարավոր է լինում գտնել հայոց պատասխանը:

Այդ հատկանիշներից գլխավորներն են.

- անձի ազատություն և ինքնիշխանություն,
- պետական կառավարման սահմանադրական եղանակ,
- կառավարվողների (ներքալսների) ընդհանուր համաձայնություն,
- լոյալ օրինանակ քաղաքական ընդդիմության առկայություն:

Մարդկության փորձով պացուցված է, որ պետական կառավարման դեմոկրատական սկզբունքների շնորհիվ ավելի հեշտ է լինում հասարակական կամքի կազմակերպումը: Թեև հայտնի են բազմաթիվ դեպքեր, եթե ժողովրավարության հաստատումով սրվել են ներքին հակասությունները: Դա նշանակում է, որ ժողովրավարական սկզբունքով կառուցված պետությունը լա կատարյալ չէ, այս և կատարակագործածն ու քարեզման կարգը ուղիղ ուղիղ:

Այդ ամերիկական կրկնի հիշել Սեծ Պատումին, որը պետական կառավարման ժողովրավարական ծեր համեմատելով միավետական ծեր հետ, երկուսն էլ համարում էր վաս ծեր, միավետականը՝ այն պատճառով, որ իշխանությունը «շատ է», իսկ ժողովրավարականը այն պատճառով, որ իշխանությունը «քիչ է, պակաս է»:

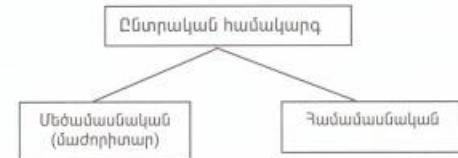
Ժողովրավարակամ քաղաքական ռեժիմի իրականացման գիշավոր մեր համաժողովրական ընտրություններն են, կատարյալ ընտրական համակարգը և դրա հետևադաշտ կիրառումը:

Ընտրական համակարգը իշխանության կազմակերպմանը, պետական կառավարման մարդիների ձևակրթմանը հասարակայնությանը մասնակից դարձնելու կամոնների ու եղանակների ամրողությունը է: Ի նկատի են առնվում կառավարման մարդիների բոլոր տեսակները՝ ներկայացուցչական, օրենսդիր, գործադիր և դատական: Ընտրությունների միջոցով, եթե դրանք արդար են ու բացա-

ռում են կեղծիքները, բացահայտվում է բնակչության մեծամասնության կամքը, ցանկությունը: Ավելի կատարյալ, ու ժողովրավարական է համարվում այն ընտրական համակարգը, որն ավելի ճիշտ է բացահայտվում այդ կամքը և ապահովում է հասարակության ավելի լայն խավերի մասնակցությունը պետական կառավարմանը:

Տարբերում են ընտրական համակարգի եղիքու հիմնական տիպ՝ մեծամասնական (մաժորիտար) և համամասնական:

ԸՆՏՐԱԿԱՆ ԴԱՍՎԱՐԳԻ ՏԻՊԵՐԸ

Մեծամասնական ընտրական համակարգի դիպուլ յուրաքանչյուր ընտրատարածքից ընտրվում է այն թեկնածուն, որը ստանում է ձայնների մեծամասնությունը:

Համամասնական ընտրական համակարգի դիպուլ ընտրվում նույն թե անհատները, այլ քաղաքական կուսակցությունները: Անհան պատճառակարգների մի մասը ընտրվում է մեծամասնական, մյուսը համամասնական կարգով: Այդինի համակարգ է ՀՀ-ում:

Ընտրությունները կարող են լինել ուղղակի և անուղղակի:

Ուղղակի ընտրությունների դիպուլ պատճառակարգը ժողովրդի կողմից ընտրվում է ուղղակիրեն: Այդպես է երկների մեծ մասում:

Անուղղակի ընտրությունների ժամանակ բնակչությունը ընտրում է իր ներկայացուցիչներին (ընտրողներին), որոնց էլ նրա անունը ընտրում են պատճառակարգներ: Այդպես է կազմավորվում, օրինակ, ԱՄ-ի պատճառների վերին պալատը՝ սենատը: Յուրաքանչյուր նահանգ սենատ է ուղարկում երկու սենատոր, որոնց ընտրում են համայնքները ընտրություններուն հաղթաց ներկայացուցչները (ընտրողները):

ԻՆՔՆԱՍՈՒԳՍԱՆ ՀԱՐԹԵՐ ԵՎ ԱՊԱԶԱՂՐԱՎԱԲԵՐԵՐ

1. Որո՞նք են «պետություն» բարի ընդհանուր աշխարհագրական և քաղաքաշխարհագրական ինստիտուտը:
2. Ո՞րն է պետության՝ որպես աշխարհագրական օրյեկտի (երկիր-պետություն) բովանդակությունը:
3. Ո՞րն է պետության՝ որպես հասարակական լյանքի քաղաքական ոլորտի հաստատության բովանդակությունը:
4. Դիմ Դանաստանի փիլիսոփա Պալատունը պետական կառավարման ո՞ր հիմք ծևեն է առանձնացնում:
5. Որո՞նք են պետություն հաստատության գլխավոր գործառությունները: Թվարկե՞ք և քացարե՞ք:
6. Ի՞նչ ցուցանիշների հիման վրա է կատարվում երկիր-պետությունների տիպարանական դասակարգումը: Ո՞րն է այդ ցուցանիշների քաղաքաշխարհագրական հմատությունը:
7. Ամերիկացի քաղաքացես Սամուել Ջանտինգտոնը ի՞նչ սկզբունք և ցուցանիշներ է դուռը երկիր-պետությունների ու ժողովուրդների տիպարանության հիմքում: Ի՞նչ հիմնական քաղաքակրթությունների է նա բաժնում աշխարհը:
8. Ի՞նչ է պետական կառուցանքը: Տվե՞ք սահմանումը: Որո՞նք են այն բնույթագոր գլխավոր հասկանիշները:
9. Ո՞րն է «պետական կարգ» հասկացության բովանդակությունը, ի՞նչ է այն ցոյց տալիս:
10. Որո՞նք են պետական կարգի (երկիր կառավարման ծկի) տարատեսակները: Թվարկե՞ք և բնույթագրե՞ք:
11. Թվարկե՞ք պետական կարգի միապետական ծկի տարատեսակները և տվյալ դրանց համեմատական բնույթագիրը:
12. Որո՞նց են երկիր պետական կառավարման հանրապետական կարգի նախագահական և խորհրդարանական տեսակների նմանություններն ու տարբերիչ գծերը:
13. Դամեմատե՞ք հանրապետական կարգի նախագահական կառավարման և միապետական կարգի սահմանադրական (սահմանափակ) միապետության ծերը և վերլուծե՞ք:
14. Տիրապետող քաղաքական ուժիմի (վարչակարգի) ի՞նչ տիպեր են պառնանացվում և ի՞նչ սկզբունքներով:
15. Թվարկե՞ք և բնույթագրե՞ք տուժայիտար (ամբողջատիրական) քաղաքական ուժիմի բնորոշ գծերը:
16. Ի՞նչ հատկանիշներ են բնորոշ ավտորիտար (անձնիշխանական) քաղաքական ուժիմին:
17. Ի՞նչ հատկանիշներով է առանձնանում ժողովրդավարական (դեմքրատական) քաղաքական ուժիմի: Ո՞րոնք են դրա հրականացման գլխավոր ծևերը:
18. Ի՞նչ է ընտրական համակարգը: Տվե՞ք դրա մեծամասնական (մաժորիտար) և համամասնական տիպերի համեմատական բնույթագիրը:
19. Ո՞րն է ուղղակի և ամուղղակի ընտրությունների տարրերությունը: Դամեմատե՞ք և գնահատե՞ք, թերե՞ք օրինակներ:

ԵՐԿԻՐ-ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԼԽԱՎՈՐ ՔԱՂԱՔԱԾԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹՅԱԳԻՉՆԵՐԸ

Նախորդ գլխում մենք ծանրացամբ հասարակական կյանքի քաղաքական ոլորտի պետություն կոչվող հաստատության գլխավոր հատկանշներին: Տեսանք, որ այդ հաստատությունը իր հատկանշների ամբողջությամբ հանդիր կարող է գոյություն ունենալ կոնկրետ երկրում, երկիր-պետությունում, որը հանդիս է զայխ որպես աշխարհագրական օրենքու: Նույնական պետության՝ որպես քաղաքական ոլորտի հաստատությունը բնութագրինը դառնում է նաև և երկիր-պետության բնութագրինը: Այս երկիր-պետություն աշխարհագրական օրյեկտն ունի իր ուղղակի հատկանշները ևս, որոնք բնութագրում են նրան տեղը, դիրքը, ընդհանուրը ու տարեթիք գծերը, կշիռը ժամանակակից աշխարհում: Այդ հատկանշները կարող են լինել ընտանաշարհագրական, տնտեսաշարհագրական, ժողովրդագրական, պատամաշարհագրական, հիարկ նաև քաղաքաշարհագրական:

Երկիր-պետության քաղաքաշարհագրական բնութագրինը նույնացնելու համար կարող է լինել գլխավորներն են՝ պետական տարածքն ու սահմանները, քաղաքաշարհագրական դիրքը, պետական-հասարակական կյանքի տարածքային կազմակերպությունը, մայրաքաղաքը:

4.1 ՊԵՏԱԿԱՆ ՏԱՐԱԾՔ

Նայում է, որ ամեն մի աշխարհագրական օրյեկտի գոյության առաջին և ամերածեց պայմանը աշխարհագրական տարածքն է, որն ունի որոշակի տեղադրիք և որոշակի սահմաններ: Քացազությունը չի կազմում նաև երկիր-պետությունը, որը նույնական աշխարհագրական օրյեկտ է:

Որևէ պետություն կարող է գոյություն ունենալ միայն որոշակի սահմաններով եղանակամբ տարածքում: Տարածքը պետության ու պետականության կարիքագործ նիմունը կիրար է:

Պետական տարածք է կոչվում երկրագնդի մակերեսի որևէ հատվածը, որը գտնվում է որոշակի պետության տակ և առանձնանում է պետական սահմաններով:

Պետական տարածքը բաղկացած է ցամաքային տարածքից (տերիտորիա), ջրային տարածքից (աքվատորիա) և օդային տարածքից (աերոտորիա):

Ցամաքային պետական տարածքը ներառում է պետության գերիշխանության տակ գտնվող ամբողջ ցամաքը՝ ընդերքի հետ միասին, ջրային տարածքը (ներքին ջրավազանները և արտաքին ափամերձ ջրային տարածությունները որոշակի՝ միջազգային հրավիւրություն հաստատված լայնության շերտը) զարգացվ ընդերքի հետ միասին: Այդ շերտը մայրցամաքային շելֆն է՝ ծանծաղություն, և կարող է ունենալ մինչև 12 ծովային մղոն լայնություն: Միջազգային հրավիւրությունը պարագանելու 200 մ, իսկ հասակի ռեստրումերն էլ տեխնիկական մատչելի են:

Օդային տարածքը աերոտորիան ընդգրկում է ցամաքային և ջրային պետական տարածքը վեր գտնվող մինչև 25 կմ բարձրությամբ մթուղությունը շերտը:

Միջազգային հրավիւրի կարուղագույն պահանջմերից է պետական տարածքի ամբողջականությունը ու անձեռնմխնդրությունը: Մրգելված է ուղիղ տարածքների զամփումը և սահմանների միակողմանի փոփոխությունը ռազմական ուժի գործադրությունը: Բոլոր տնասակի տարածքային վեճերը կարող են և պետք է լուծվեն խաղաղ միջոցներով:

Նայում է, որ երկիր մակերեսն պետությունների միջև քածանված է ու միատանակ մկրոնմերով և ոչ հավասարաչափ: Տարբեր պետական տարածքներն ունեն տարբեր մեծություն (մակերես), տարբեր ծև և այլ հատկանշներ: Եթե օրինակ, աշխարհի ամենամեծարածական պետական տարածքը (Ռուսաստանային Դաշնություն) արևմտարածքից արևելք և կյուսիսից հարավ զգվելով հազարավոր կիլոմետրեր, Եվրասիա մայրցամաքում գրանցենան է ավելի քան 17 մին քկմ մակերես, ապա ամենափոքը, որը գտնվում է Կատիկան պետության գերիշխանության տակ, գրանցենան է Խոախայի մայրաքաղաք Շոմի մի փոքր՝ 0.44 քառ (440 հա) մակերեսով քաղաքամաս միայն:

Պետական տարածքի չափերը չափերով ունեն շատ մեծ քաղաքաշարհագրական, ուսամաստրատեղիական ու տնտեսական նշանակություն: Օրինակ, Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի առաջին տարիներին Խորհրդային Միունիոնը կորցրեց իր Եվրոպական ամենախիս բնակեցված ու տնտեսական զարգացած պետական տա-

բաժիքի մեծ մասը, որը հավասար էր եվրոպական մի քանի պետությունների մակերեսին՝ միասին վեցցրած: Պատշերազմը տևեց չորս տարի: Բայց Երկիրը չըրունակեց: Զգուշված ընդառածակ տարածքների, դրանց մարդկային ու բնական օնսուրսների շնորհիկ հեարավոր եղավ պատշերազմից հաղթանակով դուրս գալ: Մինչդեռ պետք է փոքր տարածք ունեցող շատ պետություններ, օրինակ, Թեղական, Շղանդիան, Արյնիսկ Լեհաստան ու Չեխոսլովակիան ֆաշիստական Գերմանիայի կողմից նվաճվեցին հաշվառ օրերի ընթացքում:

Խնչած տեսնում ենք, տարածքն իմբարժ կարությունը ուսուր է: Բայց եթե այդ նոյն տարածքում առևա են ընդերջի ու մակերևույթի բազմազան հարստություններ, ապա այն դատում է երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացումը ինքանող հզոր գործում:

Միշո չէ, որ երկիր-պետության աշխարհագրական չափերի մեծությունն ինքնին ուղղի համեմատական է տնտեսական զարգացման մակարդակին: Հայսու ի որ եվրոպայի միշնին և փոքր պետությունների մեծ մասն ունի բարձր զարգացման տնտեսություն: Դրա պատճառներից մեկն այն է, որ դեռևս միջնադարում դրանց ոչ ընդարձակ տարածքի յուրացումը ավարտված էր, և տնտեսությունը սկսել էր զարգանալ ինտենսիվ ուժով:

Դրան հակառակ, Ուստաստանի անձայրածիր տարածությունների մեծ մասը նոր միայն յուրացվում էր, որը պահանջում էր լրացուցիչ ծախսեր: Այս հանգանանքով է կանոնորչվել, որ նոր տնտեսությունը զարգանա էրտունիվ ուղիղ և դաշնաղեցի առաջընթացը:

Ընդունված է պետություններն ըստ տարածքի մեծության դասակարգել հետևյալ կերպ:

Հասա փորը – մինչև 25.000 քմ: Այդպիսին են աշխարհի պետությունների պետք քան մեծ քառորդը:

Փորը – 25.000-150.000 քմ: Այս խումբը ամենամեծաքանակն է՝ 55 պետություն: Դրա մեջ մտնում են մասնավորապես Հայաստանը և մեր երկու հարևանները՝ Վրաստանը և Ադրբեյջանը:

Միջին մեծությամբ – 150.000-350.000 քմ: Այս խմբին են պատկանում, օրինակ, Մեծ Բրիտանիան, Լեհաստանը, Շապորիան, ընդամենը 24 պետություն:

Խոշոր – 350.000-2.500.000 քմ (Ֆրանսիա, Գերմանիա, Մերսիկա, Իրան, Թուրքիա, ընդամենը 46 պետություն):

Հասա խոշոր – 2.500.000 քմ-ից ավելի (10 պետություն): Դրանք պատկերված են քարտեզում (նկ. 1, ու 62-63):

Աշխարհի 10 խոշորագույն պետություններին բաժին է ընկնում երկրագնդի բնակելի ցամաքի մոտ 45%, մինչդեռ մնացած 185 պետություններին ընդամենը 55%:

Կարևոր տնտեսաաշխարհագրական ու նաև քաղաքաաշխարհագրական հատկանիշ է պետական տարածքի մեջ, գծագրությունը:

Աշխարհի քաղաքական քարտեզի օգնությամբ դմվար չէ առանձնացել պետությունների հսկերն ըստ տարածքի մեջ (զժառության): Դրանք են ծգմած տարածքները (օրինակ, Չիլի, Սեպա, Ամարիլիա), հավաք (կոմպակտ) տարածքները (Քրանչիա, Լեհաստան, Ուրագվայ, Շնիփիա), կղզային (Սե Բրիտանիա, Մարավասկա, Շրի Լանկա, Խալանդիա), կղզայինքային (առշիպելագային): Ինդոնեզիա, Ֆիլիպիններ, ճապոնիա:

Տարբեր ծևի պետական տարածքի նմուշները պատկերված են նկ. 2-ում (ու 62-63):

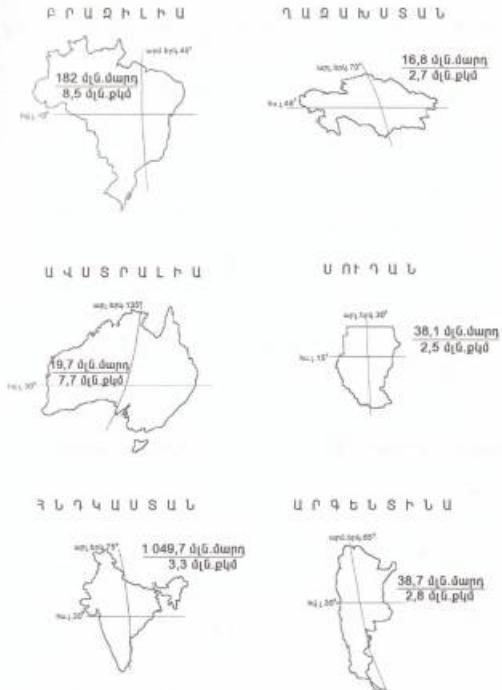
Պետական տարածքի ծևի ազրում է տրամսպորտային ցանցի գծագրության ու խուռայան, մայրաքաղաքի, այլ տնտեսական կենտրոնների աշխարհագրական դիրքի, մատչելիության ու խոցելիության, տարբեր տարածամասերի հեռավորության ու տարանջատվածության վրա, պայմանավորում է բնակչության տարարանակեցման ու տնտեսության տարածքային կառուցվածքի շատ առանձնահատկություններ:

Կան դեպքեր, երբ պետություն տարածքը միասնական չէ, այլ ընդհանված է այլ պետությունների տարածքներով: Այդպիսի անդատ տարածքը են, օրինակ, Ալյասկան ԱՄՆ-ի համար, Կալիֆորնիայի մարզը Ուստաստանի Դաշնության համար կամ Նախիջևանի Դանրապետությունը Ադրբեյջանի համար: Նման տարածքները հայտնի են էքսկլավայի տարածքներ (էքսկլավներ) անունով:

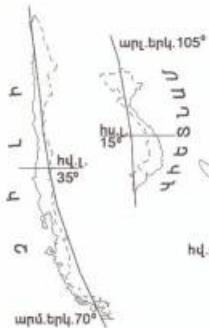
Դայտին են նաև այնպիսի հապեր, երբ որևէ պետության սահմանների աշխարհագրականուն ներառում են այլ պետության տարածքն ամրողությամբ կամ դրա մի հատվածը: Այդպիսին են, օրինակ, Լեսոտոն պետությունը, որը բոլոր կողմերով շրջապատված է մեկ պետությամբ: Դարավ-Աֆրիկան Դամրապետության տարածքով: Այդպիսիք հայտնի են անկազմական տարածքներ (անկազմներ) անունով:

Պետական տարածք են համարվում ուրիշ երկրների սահմաններում գտնվող ծովային նավերը, տիեզերանավերը, ինքնարիները, եթե բարձրացված է իր երկու դորշը, ինչպես նաև օտարերկություն դժվարանաւությունի տարածքը:

Պետությունն իր տարածքի մկանամբ ունի բացարձակ գերիշանանություն:

Զգված տարածք

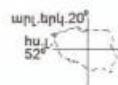
Կղզիախմբային տարածք

Կոմպակտ տարածք

Կղզային տարածք

— — — Պետության ցամաքային սահման
— — — Պետության ափագիծ

Նկ. 2. Պետական տարածքի ծնի (գծագրության) նմուշներ

Բայց ծովային երկրներն ունեն նաև այնպիսի տարածքներ, որոնք լինելով պետական տարածք, պետության պատկանութ են տնօտեսականին: Դա տվյալ պետության տարածքի անմիջական շարունակությունը կազմուն արվաստորոշայի 200 մոդանան չերտն է, այսինքն լրջված տնօտեսական գոտին: Պետությունն այդ շերտի նկատմամբ գերիշխանություն յունի, բայց ունի ցի և հասունի ռեսուրսներն օգուագրություն, խորվակագծերու ու կարելմեր անցկացնելու բացարձակ իրավունք:

Տնօտեսական գոտու նշանակությունը շատ մեծ է: Հաճախ դրա մակերեսը գերազանցում է պետության ցամաքային տարածքը և կտրուկ մեծացնում պետության ռեսուրսային ներուժը:

Դայտնի է այսպիսի դեպք: 1989թ. նապահիայի կառավարությունը հասուն միան նվիրեց Խասուն օվկիանոսութ ընկած իր մի փոքր, անմարդանակ ու չօգտագործվող կղզու ճակատագրի քննարկմանը: Կղզու հասուական մասը ջրի ազդեցությամբ քարայլվելով, ննանվել էր գիճուն գավարի ոտքին: Կղզու վլուզման վտանգ էր ստեղծվել: Որպեսզի հասուակը ամրացվի և կանվիս կղզու անհետացնումը, հսկայական միջոցներ էին պահանջվում (30մլրդ իբն): Արդյունք այսպիսի մեծ ծախսերն արդարացված էին: Պարզվում է, այս Շեսակը անմարդանակ կղզու պահանումով նախորդիան պահպանեց 400 հազ. քվա մակերեսով ծովային տնտեսական գոտին, որն ավելին է, քան նրա ցամաքային պետական տարածքը:

Տարածքի քանակական բնորոշություններից ոչ պակաս, գույք և ավելի կարևոր են տարածքի որակական հատկանիշները: Այդ հատկանիշներով է որոշվում պետության, նրա գրադեցրած տարածքի ընածեսության ներուժը: Բոլորովին տարբեր ընածեսության ներուժը կարող է ունենալ տարածքի նոյն քանակական ցուցանիշներ ունենալու պետությունները, եթե տարբեր են նրանց կիմայական պայմանները, հողածածկը ու բուսածածկը, ջրային պաշարները, ընթրիքի հարատաքումները: Մոտավորապես նոյն չափի տարածքներ ունեն, օրինակ, Սատունավան Արտահիան ու Ղամբային պատկանող Գեղմանդիա կղզին, Սոնդորիան ու Իրանը, Եթիվան ու Շորդանան: Բայց աշխարհագրության նոյնիսկ դպրության դասագրեթից է հայտնի, թե ինչքան տարբեր են այդ երկնքների քնակության կամքի ու արտադրական գործունեության բնական պայմանները, այլ վերա ասա՞ տարածքների բնածեսության ներուժը, հետևական և երկրի գարգացման ու հզուացման բնական նախադրյակները:

Տնտեսությունը միանշանակ է՝ որևէ երկիր-պետության տեղը և դիրքը աշխարհում ու տարածաշրջանում, նրա աշխարհագրադարձական կշիռը

որոշվում է ոչ միայն տարածքի յափերով, գծազրությամբ ու աշխարհագրական դիրքով, այլ նաև որակով, բնառեսուրսային ներուժով:

4.2 ՊԵՏԱԿԱՆ ՍԱՐՍԱԸ: ԿԵՐՊԵՏԱԿԱՆ ՍԱՐՍԱԸ

Ինչպես ասվեց, երկր-պետության քաղաքացիական կարևոր բնութագրիներից է նաև պետական սահմանը:

Դայտնի է, որ «սահման» կատեգորիան ընդունվում է որպես փիլիսոփայական և հասագործական հիմնարար կատեգորիա: Այն դրսւուրվում է մատերիալի շարժման բոլոր ձևերում, ինչպես նյութական աշխարհում, այնպես էլ մարդկային գործունեության ու հասարակական հարաբերությունների ոլորտներում, մոտածողության ու գիտական ճանաչողության մեջ: Դայտնի է Թեգելի այն միտքը, որ «...միայն սահմանմերում և շնորհիվ իր սահմանմերի ինչ-որ քան է, ինչ-որ նա կա»:

Դայտնի է, որ «սահմանների» ուսումնասիրությամբ գրավվում են տարեք գտնություններ՝ աշխարհագրական, հասարակական, տեխնիկական, որոնց փոխազդեցության ու փոխափանցման հատկանիւն ձևավորվել է «լիմլոդիա» (լատ. *limes* – սահման բառից) գիտական ուղղությունում: Երկար ժամանակ աշխարհագրական լիմուգիան կենտրոնացած է սահմանների նկարագրության վրա, ուշադրության շարժանացնելով նրանց ձևավորման և էվոլյուցիայի տեսական հարցերը: Անցյալ դարի կեսերին, երբ համաշխարհային պատերազմների արդյունքում մասսայաբար փոփոխվում էին պետական տարրածքները ու սահմանները, ակտիվացան աշխարհագրական սահմաններին նվիրված ուսումնասիրությունները և քարծրացավ դրանց տեսական նաև արդյունքը:

Աշխարհագրական սահմանի միջոցով է, որ հնարավոր է լինում ներկայացնել Երկիր աշխարհագրական քաղանքի դիսլեռն, այսինքն տրիկած, տարածական առանձին միավորներից քաղաքացած ամրութավամ պառկելիքը, առանձնացնել աշխարհագրական գոտիները, գոնանները, տարրեր բովանդակության ու մեծության երկրահամակարգը:

Դասարակական կյանքում նույնպես «սահմանը» դրսւուրվում է ամենուրեք՝ հասարակության տարածքային կազմակերպման ոլորտներում (տնտեսության, քաղաքականության, հոգևոր-նշակութային և այլն), դրանց մակարդակներում (աշխարհագրական

և եզրակացներ, պետություններ, վարչաքաղաքական միավորներ, տնտեսական շրջաններ ու ենթաշրջաններ և այլն)¹:

«Սահման» կատեգորիային առաջնային դեր է հատկացվում քաղաքական աշխարհագրությամ մեջ: Անվիճելի փաստ է, որ համակարգական, տարածաշրջանային, լոկալ ընդունվում ու մեծոցու ոլորտ տնտեսական, էկոլոգիական, քաղաքակրթական, ենիկական, միջավայրական ու ազգամշտայան հիմնախնդիրներն այսպես թե այնպես հանգույն են ինչ սահմանների վերանայման ու նոր սահմանների հասարակության հիմնախնդիրներ:

Վերը ուժում մարդկությանը համակած ներքին հակասությունները, հականատությունները, մոլորակի տարբեր շրջաններում ընթացող քացահայութ ու քաջնած պատերազմները, մասնագետներու հանգույն են այն հետաքրյանը, որ այդ բոլորը, ի վերջ խստացված է սահմանների հիմնախնդիր մեջ: Չե՞ որ սահմաններն են կախուրույն մարդկային հասարակության քաղաքացիական աշխարհագրական կառուցվածքը, նոր քաջնարնույթը ու քաջնաերտ գործունեության տարածքային կազմակերպումը, ամեն մի ժողովորի գոյատևման, ինքնանաշման ու պետականության դրսուրման պայմանները, հարևան ժողովուրդների ու պետությունների փոխհարաբերությունների ներկան և արագակ:

Մասնագետները միակարգի են նաև այն հացուցմ, որ սահմանների հիմնախնդիրը նոր պորտյուն է ծեղոց բերություն՝ կապված հասարակական կյանքի ներկայում ծավակույթ գլոբալացիայի երևույթի հետ: Գրասահման օրինական աշխարհագրության նկատմամբ է երկներին տարածառություն պատճենական սահմանների նշանակությունը, վերջիններին դառնուում են թափանցիկ և ինչ-որ հմատուու նույնիկ ծևական: Այսպիսին են, օրինակ՝ Եվրամիտրայան անդամ 27 պետությունների սահմանները:

Մյուս կործիք, մեծանում է հակագրության սահմանները ավագիկությունը: Այդ շարժման նպաստակ ունի չեղոքանելի կամ մեղմնելի այն վտանգը, որ գլոբալացման արդյունքում կախվում է շատ փոքր, փոքր և միջին մեծության պետությունների և դրանց ժողովորի ազգային-մշակութային ինքնության պահպանման վրա:

Նոր միջազգային հրադությունը քաղաքացիական լինությահի աջակ նոյնպես նոր նմոնիրներ դրեց: Դա վերաբերում է

¹ Սահմանամ տեսն ԼԿանչան, Աշխարհագրական սահմաններ և տարածքը դրանց գիտական կատեգորիան: Դրանում բնութագրված է և հասարակական կյանքը: Գիտ. աշխարհաբանների ժողովածու «Մատերիալ կոնֆերանս, ուսուառանու 70-ամյա գեղագիտական գալուստաց ԵՊՀ»: Խմ-Յ Երևանական գյուղացւության գործադրության աշխարհագրական լինությահի աջակ նոյնպես նոր նմոնիրներ դրեց: Դա վերաբերում է

հատկապես կուտակված հարուստ փաստական նյութի գիտական ընդհանրացմբ և տեսական հմասասլրմանը: *Մշակվեցին քաղաքական սահմանների աշխարհագրական հետազոտության միջամտական մուտքումներ:* Առանձնացվում են նաև պատմաքաղաքական, կատֆիկացիոն (դասակարգաբանական), գործառույթային, իհարկե նաև աշխարհագրաքական մուտքումները¹:

Դեռաքրիք աշխատանքներ հայտնվեցին մասնավորապես քաղաքական սահմանների դասակարգման բնագավառում: Առաջարկեցին տարրեր սկզբուներ, բայց յան տպածում ստացան հետևյալ չորս՝ ըստ ծևարանական հատկանիշների, ծագումնաբանական (գենետիկական) հատկանիշների, ծագումնաբանական (դասակարգական) հատկանիշների:

1.Ըստ ծևարանաբանական հատկանիշի առանձնացվում են.

ա) Երկրաշափական սահմաններ, երբ դրանք քարտուղար վրա գծած են քամոնով, առանց հաջի առնելու տարածքի ֆիզիկական պայմանները: Երկրաշափական սահմանների տարատեսակ են աստղաշխատամ սահմանները, որոնք անցնում են միջօրեականներով ու գրուգահեռականներով: Երկրաշափական սահմանները շատ են հատկապես Աֆրիկյան (Եգիպտոս - Սուդան, Լիբիա - Չադ, Ալժիր-Մալի և այլն) և Հյուսափային Ամերիկյան (ԱՄՆ - Գանայա):

բ) Բնակն սահմաններ, քրանք համընկում են գետերի, լեռնաշղթաների և ոելիքի այլ ձևերի բնական սահմանագիծին:

2.Ըստ ծագումնաբանական հատկանիշի տարրերով են.

ա) սահմաններ, որոնք ծևափորվել են միջն տարածքի բնակեցում ու յուրացումը: Դրանք մեծ մասամբ համընկում են երկաշափական սահմանների հետ: Դրանց անցկացումը մեծ քարտուրյունների հետ կազմակերպ չի լուրջ հարաբերություն չի պահաջարել:

բ) Վրացի սահմաններ՝ անցկացվել են արդեն յուրաքած ու խիտ բնակեցված տարածքով, որի դրույթը ու տարաքածումը կատարվել են լուրջ քայլումների հետևանքով և անցել են հիվանդագին: Այդպիսի են Եթրիայի պետությունների ճնշող մեծամասության սահմանները: Մրանց հետ է կապված նաև մերկային սահմանային վերների մեծ մասը:

գ) Ուղիկույին (մանագորդային) սահմաններ: Դրանք պատմա-

կանորեն ժառանգված սահմաններ են, որոնք եղել են նախկին, այժմ վերացած ցեղային միությունների կամ այլ պետական կազմավորմերի: Այդպիսի են, օրինակ, Լատինական Ամերիկայի երկրների, ինչպես նաև Եվրոպայի ու Ասիայի երկրներից շատերի մերկային սահմանները:

3.Ըստ իրավական վիճակի առանձնացվում են.

ա) Միջազգային իրավունքով ծանաշված սահմաններ: Այս կարգավիճակն ունեն աշխարհի պետությունների գերակշիռ մեծամասության սահմանները: Այդ սահմաններն են պատկերվում աշխարհի բաղադրական քարտեզներում:

բ) Ֆիկսիվ, շիճու սահմաններ: Այս այն դեպքն է, եթե պետական սահմանն ունի միջազգային ճանաչում, ամբողոված է իրավական իմաստաթորում ու քարտեզով վրա, բայց գոյություն չունի իրականություն: Այդպիսին է օրինակ, Խորայիշ պետության 1947թ. ՄԱԿ-ի կողմէ հաստաված սահմանը:

գ) Իրականում գոյություն ունեցող, բայց միջազգային իրավունքով չճանաչված սահմաններ: Դրանց ինքնահույս, դե ֆակտո գոյություն ու քարտեզով վրա, բայց գոյություն չունի իրականություն: Այդպիսին է օրինակ, Խորայիշ պետության 1947թ. ՄԱԿ-ի կողմէ հաստաված սահմանը:

4. Ըստ գործառույթների առանձնացվում են.

ա) Անցրաբոլոր (արգելափակող) սահմաններ: Դրանց հիմնական գործառույթը է բոլոյ չտնօւթեամբ, մշակութային և այլ պատահական պատությունների անդամանությունը: Այդպիսին են, օրինակ, Կիպրոսի Թուրքական Հանրապետություն, Տայվանի Հանրապետության, Արբականի Հանրապետության և մի քանի այլ նմանաժամկան կազմավորուների սահմանները:

բ) Կոնստակուային (շիճամ) սահմաններ: Դրանց այսպես կոչված «քաց» սահմաններ են, որոնք հասելու համար հարևան պետության քաղաքացիների հասուն քույլտվություն չի պահանջնում: Այդպիսին են, օրինակ, Եվրոպայի ներքին սահմանները:

գ) Ջողով սահմաններ: Զտանձ գործառույթը ունեն այն պետությունների սահմանները, որոնք մուտքի ու եղի թույլտվություն տային ու բոլոր ապահովանքներին (կատարում են գոտում): Արգելվում են, օրինակ, շնորհ, այլ կենաչանների, բոյսերի ու դրանց մերժերի, սմնիդ որոշ տեսակների ազատ ներմուծումը:

¹Աշխարհագրական սահմանների տեսակն մուտքուների համանալիք վերլուծությունը տվել է ՀԱՀԿուուք իր աղքան հիշառականված «Եռավուտուն և ուսուութեան գեոգրաֆիա» (Ա.Ս.Միջոմեմների համաերիթանկարքային) գրքում: M.,2002, էջ 301-302

Աշխարհագրական լիմոլոգիայի համար ավանդական է համարդաշտման սահմանների ուսումնասիրությունը տվյալ պետության և նրա հարավանի, այսինքն լոկալ մակարդակով:

Զարգացման ներկա փուլում հատուկ կարևորություն է ստանում պետական սահմանների ուսումնասիրությունը գնացրիտիվական և անազարդակով: Դեռացողությունը այդ երևույթը բացառություն է մի կողմից համաշխարհյին տնտեսական հարաբերությունների զարգացման ու բարդացման հարածում տնօնքերով, կամքի ինտերնացիոնացումով ու մշակույթի ուժիթիկացումով, մյուս կողմից՝ ազգային ու տարածաշրջանային իմքնագիտակցության աճով, այսինքն հակադիր ուղղվածությունով նմեցող, բայց դիալեկտիկական միասնությամբ մեր գոլովող երևությունը: Խոկ դրանց երևությունը են, որոնց ուղղակի ագիտցությունը են ունենում ոչ միայն պետական սահմանների, այլև բոլոր տիպերի (պետական, վարչական, էթնիկական, կրոնավաճանական, տնտեսաշխարհագրական, ազգագույնան) ու մակարդակների (պետությունների, նրանց տնտեսական, ռազմաքաղաքական և այլ տիպի միջազգային միավորումների) սահմանների ձևավորման վրա:

Մինչ այդ հարցի բննարկմանն անցնելը հատակեցնենք «պետական սահման» հասկացության բովանդակությունը: «Պետական սահմանը պետական տարածքը եղանակոր գիծն է Երկրի մակերեսին և այդ գծով անցնող՝ Երկրի մակերեսին ուղղահյաց երևակայական հարրությունը դեպի մերուրու (25 կմ բարձրությամբ) և Երկրի խորը:»

Ինչպես պետական տարածքը, այնպաս էլ պետական սահմանը կարող է լինել ցանքային, օդային և ջրային:

Ուշադրություն դարձնեք աշխարհի բարաբարական քարտեզին: Այն քազմակի կարծ ու երկար, զայտալուն և ուղարգի սահմանագծերով տարածատված տարածների մի վիճակի խնապատկեր է, որն իր բարդությամբ հանդերձ, հստակ պատկերացում է տայիս ներկայիս քաղաքական քամանան մասին: Այդ վիճակը ստեղծվել է ոչ միամանակ և ոչ պատահականորեն: Դա մարդկության քազմակարգության գործացման արդյունք է: Կրյոյութ է արյունահետ պատերազմների ու խաղաղ քանակցությունների, ժողովրդների կամավոր, ազգերի իրավականացության ու ինքնորոշման իրավունքը, վիճելի հարցերի խաղաղ լուծումը, ուժ չգործադրելը (սա՞կ մինձնա): Այս սկզբունքները ամրագրված են Միավորության Ազգերի Կազմակերպության (ՄԱԿ) Կանոնադրությունում:

Անկախ նրանից, թե ինչպիսիք են պետական սահմանների փոփոխության դրդապահ պետությունների խաղաղ գոյակցությունը, միջազգային պարտավորությունների կատարումը, ազգերի իրավականացության ու ինքնորոշման իրավունքը, վիճելի հարցերի խաղաղ լուծումը, ուժ չգործադրելը (սա՞կ մինձնա): Այս սկզբունքները ամրագրված են Միավորության Ազգերի Կազմակերպության (ՄԱԿ) Կանոնադրությունում:

Ոճելու ծգտումը երկու համաշխարհային պատերազմների պատճառ է դարձել: Ծառ ավելի շատ են ենել տեղական նշանակության մեջ ու փոր պատերազմները: Գիտնականները հաշվել են, որ մարդկության ամբողջ պատմության ընթացքում դրանց թիվը կազմել է առնվազ 15 հազ, որոց մեջ մասը ավարտվել է պետական սահմանների փոփոխությամբ:

Այդ փաստը նոյնապես վկայում է, որ նախկինում սահմանային փոփոխությունները ընթանում են գրեթե բացառապես ուժի դիրքությունը, միշտ հարություն է ուժեցնելու և «արդարացի» է ուժեցնելու «ասպրոլին յն դասում» հայտնի մկրությունը: Ներկայունս էլ աշխարհի իրադրության վրա ազդող գլխավոր գործուն ուժն է, բայց ոչ միայն ուսամական, այլև տնտեսական, ֆինանսական, միջազգային պատարացում ուժեցնելու ազգային ուսաման ուժը: Ավելի մեծ նշանակություն են ստանում մյուս գործունները: Դրանք ազդում են ավելի դաշտայությունը, փոփոխությամբ է ասսիմինարար ու խաղաղ ճանապարհով, առանց ուսամական բախումների ու արյունահեղության:

Վերջին ժամանակներու ավելի ու ավելի հզոր ուժի է վերածվում միջազգային իրավունքը:

Միջազգային իրավունքը պատումը պատությունների փոփոխաթերություններ կարգավորության հիմարանական մկրությունների ու նորմերի ամրությունը է: Կյտ սկզբունքներն ու նորմերը ստեղծվում են պետությունների միջև կնքվող համաձայնագրերով (նրկվող կամ քազմակողը):

Միջազգային իրավունքի հիմնական սկզբունքներն են՝ պետական իշխանության հարգումը, պետությունների խաղաղ գոյակցությունը, միջազգային պարտավորությունների կատարումը, ազգերի իրավականացության ու ինքնորոշման իրավունքը, վիճելի հարցերի խաղաղ լուծումը, ուժ չգործադրելը (սա՞կ մինձնա): Այս սկզբունքները ամրագրված են Միավորության Ազգերի Կազմակերպության (ՄԱԿ) Կանոնադրությունում:

Անկախ նրանից, թե ինչպիսիք են պետական սահմանների փոփոխության դրդապահ պետությունը և եղանակները, ի վեցոյ համար է այն պահը, եթե փոփոխությունը պանու է ծնակեալպի պաշտօնապահ՝ երկողին, հաճախ նաև բազմակող պայմանագրի հջոցով: Եթե սկզբունքային փոփոխաթերությունը ծնութ է երբվել, սկզբում է դրա իրականացման գործընթացը: Այն կատարվում է երկու փուլով:

ՄԻՋԱՉԳՎԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒԽԹԻ ԴԻՄՈՒՄԿԱՆ ՄԿՁԲՈՒԽԹԵՐԸ

Պնտական հիմնիշխանության հարցում	Միջազգային պարտավորությունների կատարում	Վիճելի հարցերի խաղաղ լուծում
Պետությունների խաղաղ գոյակցություն	Ազգերի իրավականա- րության և հիմնորդանս իրավունք	Ռեժի- չորդադրում

Առաջին փուլում կատարվում է սահմանի դեմքինուացին (լատ. delimitatio-«սահմանել» բառից), այսինքն՝ տեսքուային նկարագրությամբ և դրան կցվող փորձանաշտար քարտեզով որոշվում է սահմանի բնիկանուր ուղղությունը: Սովորաբար սահմանների դեմքիտացիայի նախին համաձայնագիրը և քարտեզը համարվում են պետությունների միջև կնքվող պայմանագրի բաղկացուցիչ մաս:

Դեմքիտացիայի հիմնն վկա կատարվում է երկրորդ փուլը՝ սահմանի դեմքրկացին (լատ. demarcatio- անջառություն, տարածածանում): Սա աշխատանքի այն փուլն է, երբ եկու կողմների մասնագետներից (զինվորականներ, աշխարհագիտներ, քարտեզագիրներ և այլն) բաղկացած համանայտումը տեղադրում ծշուում է սահմանագիրը, տեղադրումը են պատական սահմանանշանները և դրոշվում են դրանց ծցրիտ աշխարհագրական կողրիդմատները: Այնուհետև կատարվում է սահմանաշերտ մանրամասն տեղադրական կամ արդիամույթ, և կազմվում է խոշորացնաշար քարտը (հատակագիծ), որի պաշտոնավես հաստատված ու կնքված օրինակները պահպում են շահագրգիռ կողմների համապատասխան նախարարություններում:

Նոր մամանակակից քաղաքական աշխարհագրությունը ենում է այն մերուարանական դրույթից, որ այժմ ծևալիրվել է քաղաքական սահմանների համաշխարհային համակարգ և կոնկրետ, ցանկացած տիպի ու մակարդակի սահմանի ուսումնասիրությունը պետք է կատարվի այդ համակարգի հաշվառմամբ և դրա կազմում:

Քաղաքական սահմանների համաշխարհային համակարգի մասին տեսքության համաձայն առանձնանում են սահմանների հետևյալ մակարդակները.

տեղայական

շրջանային (պետության ներսում)

պետական

նակրուտարածաշրջանային (վերաբետական)
համամալորակային:

Դժվար չեն նկատել, որ ընդհանրացված ծևով այդ մակարդակները երեքն են՝ ներպատճեական, պետական և վերաբետական:

Սահմանների համաշխարհային համակարգներին նվիրված տեսքություններից մեկի, օրինակ, ֆանսիսայի աշխարհագուն ու դիվանագետն Մ. Ֆուշեի տեսության համաձայն պետական սահմանների տեսակը ծևովալում է կախված այն բանից, թե պետությունը ինչ խնդիր է պատկանում: Ըստ նրա, այդ խնդիրը երեքն են՝ համաշխարհային տերությունները («կայսրություններ»), կայացած («մորմալ») ինքնիշխան պետությունները և կայացող պետությունները: Վերջին խնդիրը մեջ նա միավորում է այն պետությունները, որտեղ բոլց է արտահայտված համաձայն քաղաքական նույնականությունը, առկա են ներքին հակասությունները և կենտրոնական իշխանությանը ինքարվող տարածքները:

Ըստ այդ էլ Ֆուշեն առանձնացնում է սահմաններ, որոնք բա-մանում են:

1. «կայսրությունները» և «մորմալ» պետությունները,
2. «կայացող պետությունները» և կայացող պետությունները,
3. «մորմալ» պետությունները մինյանցից,
4. «մորմալ» և կայացող պետությունները,
5. կայացող պետությունները մինյանցից:

Ֆուշեի տեսության համաձայն պետական սահմանի տեսակով, որը կախված է անիշխան հարևանին «տեսակից», պայմանավորված է պետության սահմանամերձ տարածքի տղիպատճեական, քաղաքական ու օպազմատրատեգիական իշխանությունը, որը չի կարող իր աղեցությունը չունենա ամրոջ պետության վրա:

Դամանակատիկ վերլուծենք համամելորակային սահմանների երեք ընդհանրացված մակարդակների գլխավոր առանձնահատությունները:

Դամանակատիկ կամ նույն է, թե վերաբետական մակարդակը գործ ունի պետական սահմանները շրջանցող, դրանց հետ հաշվի չնախող երևությունի հետ: Դայտնի է, որ այդպիսի երևությունը են ապարանների, կապիտայի, իմֆորմացիայի, մարդկանց, բնական միջավայր ապուտող միջիական բռնությունի անդամանանային հոսքը, որոնց հասարակության տնտեսական գործունեության ինտեր-նացիոնալացման արդյունք են: Այդպիսին է նաև տարբեր բնույթի միջազգային կազմակիրարությունների իրավասությունների ընդու-

նումը և երկիր-պետությունների վրա նրանց ազդեցության մեծացումը: Սասմանգետներն այդ երևույթների անխոսափելի աճը բացառում են աշխատանքի միջազգային բաժանման անընդհատ խորացման, կոմունիկացիաների և կապի միջոցների հարածուն զարգացման օբյեկտիվ բնույթով: Արդյունքում մվազում է պետական սահմանների նշանակությունը: “Դամբ փոխում են իրենց գործառույթները, դառնում են ավելի քաքանչիկ և մատչելի” և ասունանարար կորցնում են իրենց բաժանարար գործառույթը:

Այս տեսակետի ծայրահեղ տարածուակը այն է, որ մարդկության զարգացման հիշալ միտումը ի վերո պետք է հանգեցնի ազգային պետությունների և պետական սահմանների վերացմանը:

Այլ մասնագետներ համարում են, որ հասարակակամ կյանքի ինտերնացիոնալացումը չի լրաց ստեղծել աշխարհ առանց ներքին սահմանների, այլ հակառակ՝ այդ պրոցեսը հետևան է այն քամի, որ աշխարհը քածանված է հարաբերականորեն անխառ հասուածների: Ինքնիշխան պետությունների: Դրանցից յուրաքանչյուրն ունի իր սեփական օրենքները, արտարական մասնագիտացումը, ներքին կյանքի կազմակերպման յուրահատկությունները, զարգացման ներուժը, որոնցով տարբերվում է մուսներից: Իսկ կյանքի ինտերացիոնալացումը, հատուկ շարժմունքը ու հասանենքը (կապիտային, ապահովների, հնֆորմացիայի, միգրանտների և այլ) տեղի են ունենում, եթե կա «պատեճաշակների տարրերություն»: Եթևությունն այն է, որ պետական սահմաններով առանձնացված տարածքային միավորներ հասարակակամ կյանքի զարգացման անհրաժշտ պայմանն են: Այլ հարց է, թե ի՞նչ հատկանիշներով են առանձնացված տարածքային միավորները, ի՞նչ սկզբունքով են դրանք սահմանագույն և ի՞նչ գրութառույթներ են իրականացնում:

Այս հարցերի վերլուծությունը վերաբերում է արդեն սահմանների համաշխարհային համակարգերի հաջողորդ մակարդակին՝ պետական սահմաններին:

Արդեն ասել ենք, որ պետական սահմանը պետական տարածքի հետ միասին աշխարհի քաղաքական տարարաժանման ամենատարածված առանցքային բաղադրիչն է: Սահմաններն իրավական (դեյտը) ծանկերպություն ունեցող տեղ իրողություններ են: Դրանք միաժամանակ արտահայտում են յուրաքանչյուր սահմանագծաված տարածքում բնակվող մարդկան քաղաքական, զայախ, սոցալադատական, մշակութային, դասմական նույնականությունը:

Այդ նույնականությունը կարող է դրսևիվ երկակի: Մի դեպ-

բում, երբ բնակչության արդեն ծևավորված նույնականության հիմնական գոյանման երկիր-պետություն իր որոշակի սահմաններով: Մյուս դեպքում այլ, ինչ-ինչ համագամանքներում գոյանում է ինքնիշխան երկիր-պետություն նախօրոք կամխագծված սահմաններով, ինտո միան, ճամանակի ընթացքում մևալդրվում է այլուր բնակչող մարդկանց նույնականությունը, որն ավելի հաստնանալով, կարող է վերածվել աշխարհապատճենական հգոր գործոնի: Երկրորդ դեպքին է վերաբերում Հյուսիսային ու Հարավային Ամերիկաների և Աֆրիկայի զարգացման պետությունների մեջ մասի ծևավորումը 19-20-րդ դարերում:

Ուստինասիրողներից շատերի կարծիքով նկարագրված երևույթը խրանում է ժողովոր ազգային ինքնագիտակցությունը, որը հեծությամբ կարող է վերածվել ազգայնականության: Վերջին իր հերթին արագանում է բնակչության քաղաքական, համապատական, ազգային, մշակութային նույնականության զգացումի հասունացումը:

Տարածված է այն գնահատականը, որ քաղաքական աշխարհագործյան դիրքերից տրվում է ազգայնականությունը ուղղվում է դեպի ներս, որպեսի միավորի ազգը, և դեպի դոր, որպեսի անջատի ազգը և նրա տարածքը հարևան ժողովորներից:

Այլ եղանակով ազգային պետության ստեղծման դասական օրինակ համարվում է Ֆրանսիան: Նետազոտողները համարում են, որ Ֆրանսիան հգոր եկորական տեղություն դարձավ այն ժամանակ, եթե նրա տարածքը բնակեցրած բնակությունները, էզացիները, կատալոնցիները, բակերը, ֆլամանդացիները և նյուու էրեմիկական խմբերը սկսեցին իրենք իրենց զգալ ֆրանսիացիներ: Եվ դա տեղի է ունեցել զննանքներ 1870-ական թվականներին¹:

Նորագոյն ժամանակներին նամանատիա օրինակ կարող են ծառայել նախկին ԽՍՀՄ որոշ միութենական հանրապետություններ: Տիափի օրինակ է մեր արևելյան հարևանը, որը որպես Ադրբեյջան անունով անկախ պետություն ծևավորվեց Անդրկովկասի արևելյան այն տարածքներում, որոնք բնակեցված էին եկվոր բուրբագու և տնդարձիկ ազգություններով (լեզգիներ, ավարներ, ուղիներ, հայեր, քարեր, քաղչներ, բրդեր, քարարներ և այլն):

ԽՍՀՄ կազմում միաւթենական հանրապետության կազմակերպության ստացած Ադրբեյջանը յուրովի օգտագործելով խորհրդային

¹ Անն Բ.Ա. Կոլոսօն, հիշատակված աշխատությունը, էջ 323.

Միության կոմունիստական կուսակցության ազգային քաղաքական նորության հիմնադրույթները, կարողացավ բորոքել աղքածանական ազգայնականացունեց և հասնել նախկին բազմազգ, ինչպես խորհրդային պաշտոնական ելույթներում էր հնուում, «ինտերնացիոնալ համրապետության» համատրաս աղքածանականացման։ Մարդասամարդից մարդահամարդ փոխվում էր բնակչության ազգային կազմը հօգուտ «աղքածանացիոնալ», և դա ներկայացվում էր որպես «աղքածանական ազգի կոնսոլիդացման» վառ օրինակ։ Բոլոր օրինական ու հակաօրինական, խաղաղ ու բռնի միջոցներով ստիպում էին մյուս ազգություններին ու երիկական խմբերին «իրենց գույ աղքածանացիոներ»։ Եթե դա չէր հաջողվում, կիրառում էին երիկական զուման, քաղաքական ու ազգային նույնականությունը չընդունում էին հետապնդելու և արտաքսելու քաղաքականություն։

Անցնելով սահմանների համաշխարհային համակարգի հայոցը՝ ներպատճենական մակարդակի, հարկ է ընթածի, որ դրանք նույնականության մոտ նույնականացման զգացմունքներ բորբոքող հզոր գործոն են, առավել և երկ գումարվում են կրոնական, դավանաբանական ու տարածաշրջանային (մեր պայմաններում հայրենակցական միությունների ձևով) շարժումներին։ Այստեղ և եական նշանակություն է ստամուտ սահմանների հրավական վիճակը, այսինքն դրանք ձևակերպված են օրենսդրություն, գույքություն ունեն դեռ յուրաքանչյուր սահմաններ են դա ֆակտո։ Դատին է, որ օրենսդրություն կարգավորվում ու պաշտոնական ձևակերպում ստամուտ են վարչական սահմանները, որոնց կարող են ունենալ տարրեր մակարդակներ։ Օրինակ, մեզանում առկա է երկու մակարդակ (մարզ, հանձնական), Ֆրանսիայում՝ ինքն է Բայացածությունը համաշխարհային համակարգի զարգացման հեռանկարությունը։ Այդ հետաքրքրությունը բացարձում է համակարգի զարգացման օրինաչափությունների ու միտումների բացահայտման ոչ միայն գիտաճանաչողական, այլ նաև ապագայի դրշման գործական, կիրառական նշանակությամբ։

Քաղաքաշախարհական կենտրոնում գննվող հարցերի շարքարկում առանձնահատուկ հետաքրքրություն է ներկայացնում քաղաքական սահմանների համաշխարհային համակարգի զարգացման հեռանկարությունը։ Այդ հետաքրքրությունը բացարձում է համակարգի զարգացման օրինաչափությունների ու միտումների բացահայտման ոչ միայն գիտաճանաչողական, այլ նաև ապագայի դրշման գործական, կիրառական նշանակությամբ։

Քաղաքավան սահմանների համաշխարհային համակարգի, նրանց ֆունկցիաների զարգացման միտումների մասին արդեն ասվել է։ Դանարկվում է, որ վերջին տասնամյակներում աշխարհի տարրեր երկրներում կառարկած ուսումնահորությունները կարողացել են ապահովել երևույթի գիտական ճանապարհության բավարար մակարդակ և գիտագործական ուղղվածություն։ Սշակված են քաղաքական սահմանների համաշխարհային համակարգի զարգացման և դրանց ֆունկցիաների դիմումների տարրեր հնարավոր սեւնարներ՝ կամաց այդ զարգացումն ու ֆունկցիաները կամ խորոշող հասարակական զարգացումների ընթացքից։

Տարերում են Յ տիսի սենարներ՝ նեղիներավ (նեղագատական), ռեալիստական (իրատեսական) և պեսիմիստական (հորեստական)։

Նեղիներավ սենարը նախատեսում է բոլոր տեսակի քաղաքական սահմանների միանանան, մեկ ուղղությամբ զարգացում։ Այդ ուղղությունը սահմանների տարածաշատող ֆունկցիայի բուկացումը և միավորող, ինտեղգրող ֆունկցիայի ուժեղացումը։

Դատին էն այս պնդումը հաստատող քաղաքարի ժամանակականից օրինակներ։ Նշենք թեկուց Դրիմի ուս բնակչության տրամադրությունը պահպանական պաշտոնական, առավել ուղղվածությանը, ապա դառնում է պետական սահմանների գործառույթների, սահմանամերձ շրջանների և ամբողջ պետության ներին հրադրությանը վրա ազդող և նույնական նրա աղքածանական ամրացականացրելուն վասնացուն լուրջ գործն։

Դատին էն այս պնդումը հաստատող քաղաքարի ժամանակականից օրինակներ։ Նշենք թեկուց Դրիմի ուս բնակչության տրամադրությունը պահպանականից օրինակներ։ Ուկախնայում, քասկերի շարժումը հապահայում,

Ենթադրվում է, որ տնտեսության ինտերնացիոնալացումն ու ազատականացումը, որ սցենարի հեղինակների համգումամբ համակելի է աշխարհը, նոր տեխնոլոգիաների ու կրունկացիաների բուռն զարգացումը ինչպես նաև համամշղորակային պրոբլեմների (էկոլոգիական, էներգետիկական և այլն) սրբած վտանգի գիտակցումը անխոսափելի են դարձնում միջազգային համագործակցության խորցումը: Իսկ դա, ենթադրվում է, որ հոդ պատր է ճախապարասիթ խաղաղ ճամապարհով, քանակցությունների միջոցով սահմանային վեճերի լուծում և բնակչության պետական, ազգային, մշակութային, տեղական ու յունականացման զգացումների հաշտեցման համար:

Շեմահատական սցենարը առավել հավանական է համարում միջազգային հարաբերությունների զարգացման այն տարրերակը, երբ տարածքային սահմանային վեճը լուծող հարաբ պետությունները ենթակա իրենց էղոտական հակերից, պետք է նախընթարեն ոչ թե հակառակությունների սրումը, որը կարող է հանգեցնել զինված բախումների, այլ քանակային գործընթացի ծավալումն ու խորցումը: Այլ կերպ ասած, տվյալ դեպքում այն համոզմանը է գործում, որ տարածքի պատկանելության հետ կապված վեճերի լուծումը խաղաղ քանակցությունների ու փոփղօջումների միջոցով ապահովում է սահմանամերձ գոտիների բարգավաճումը և բնակչության բարեկեցության աճ, որ տնտեսական գործնոր կլիմա ավելի ուժեղ, քան բնակչության «տարածքային ու յունականացության» զգացումները, այսինքն էնուղինալ (զգացումներային) գործում:

Հասանագետներ այժմ առաջ ունենալով հետխորհրդային երկրների փորձը և Դարավագավային վերջին իրադարձությունը՝ կապված Կոսովոյի անկախացման հետ, այս սցենարը համարում են ոչ իրատեսական ու դժվար իրագործելի այն պատճառով, որ տարածքը որպես ուսուլու, որպաս ընական հաստությունների կողու և երկիր աշխահագույն դիրքի վրա ազդող գործնուն էնցիդոնայ գործնուի հետ մեկտեղ պահպանում է իր գործնական կարևորությունը և առաջիկայում է շարունակելու է առաջատար դեր խաղաղ քաղաքական սահմանների համաշխարհային համակարգի զարգացման գործում:

Շեմահատական սցենարի համաձայն քաղաքական սահմանների համաշխարհային համակարգի առաջատար կանխորշող գիշակուր ուժը մերև բազմամաս պետությունների կազմակերպումն է, որը տեղի է ունենալ էրթևկական սկզբունքով: Քանի այն է, որ ներկայունս աշխարհում հաշվով առնվազն 5000 տեղադրի մոդուլուները, որոնց մի գայի մասը պահպանել է իր տարածման պրեամերը,

թնակվում է առավելագույնը 200 պետությունների քաղաքական սահմաններում: Քիչ չեն նաև այն տեղաբնիկ ժողովուրդները, որոնք այժմ գոլովելով այլ պետության կազմում, պահպանել են նաև իրենց երմակական, ազգային ու տարածային նույնականությունը: Խոչ անեն մի այլպիս ժողովուրդ պետական տարածքի տրոհման ու քաղաքական սահմանների վերածննան վուազ է իրենց ներկայացնում¹:

Պետմիտական սցենարի հեղինակները առավել հավանական են համարում այնպիսի զարգացումը, երբ միջազգային իրավունքի երկու հայտնի՝ ազգերի իմբոնորշման և պետական տարածքի ամրուցականության պահպանման սկզբունքները կշարունակվեն դիտվելով որևէ համագործ սկզբունքներ, իսկ իրավակ կանոնը նոր ուժում դրվելով առաջին ազգերի իմբոնորշման իրավունքը: Այդ հետությունը հաստատվում է պահպանային են համարում այն, որ աշխարհում ոչ թե մարում, այլ ավելի սրբիւմ են ազգայնական ու շովինիտական տրամադրությունները: Ըստ որում դա նաև պահպանում է հասկացեաց բազմազգ պետություններում և առաջին հերթին գլանվոր (տիտուլային) ազգի մոտ, որն իրեն նույնականացնում է պետության հետ: Զամարում են, որ իրեն դրա հետևանք է ազգային փորձանականությունների խորցումը:

Բայց այդ կուտակվում են նորամուր փաստեր, որոնք վկայում են ազգերի իմբոնորշման իրավունքի ամրապնդման միջազգային միտումների զարգացման և միջազգային համարային կառժիքի՝ հօգուտ այդ իրավունքի փոփղության մասին: Դա հաստատող վերջին իրադարձություններից շեշտվում են հասկապես Արևելյան Թիգրի ամկախացումը Խնդրենքայից, որ մեղյու ունեցավ համարայի միջոցով: Սուտուր անորոշում պահանջուր ազգությունների զինված պայքար և Կենտրոնական իշխանության հետ օազմական բախումների դադարեցման և առաջիկայում հանրապետի միջոցով իհնախնդիր լուծման մասին համաձայնագրի ստորագրումը, երպայիսայից արարներով բնակեցված շղանեների անշատումը համարայի միջոցով և երիտրիա պետության կազմակորումը, Սերբիայի արևմտաքում բնակվող մահմեդական ալբանացների ազգային-

¹ Թնակվելով այս հայցը նաև կայսր ԽՍՀՄ տարածքի օրինակով, ուսումնամիտությունը այն հետությունը են համգել, որ պահպանային տարրերի համառումն կամաց բարեկան մեծ է բարդ զարգացման և բռյալ զարգացման առաջ քաղաքաց երկրներուն բաժանում, ինչպես նաև մուսամանական և դրամունական երկրներուն բաժանում է առաջ քաղաքաց երկրներուն բաժանում: Տե՛ս, Կոլոս Վ.Ա., Տրեյան Ա.Ա., «Ենունական պարագաներ և առաջատար պարագաներ Հայաստանում», «Պոլис», 1996, N2.

ազատագրական պայքարի արդյունքում նոր՝ կոստվության ստեղծումը և աշխարհի պետությունների մեջ մասի կողմից նրա ճանաչումը:

Գիշավոր հետևությունն այմ է, որ տեսանելի պայմանում էլ պետական տարածքների ու սահմանների խնդիրը մնալու է մարդկային հասարակության քաղաքական տարածքային կազմակերպման և միջազգային քաղաքականության հանգույցային ու սուր հարցերի շարքում:

4.3 ՔԱՂԱՔԱԾԽԱՐԴԱՐԱՎԱԿԱՆ ԴԻՐԵ

Քաղաքաշխարհագրական դիրքը ամեն մի աշխարհագրական օրինակի անհրաժեշտ հատկանիշը հանդիսացող աշխարհագրական դիրքի տարածեսակն է: Նրա նշանակությունը մեծ է հասկապես քաղաքական տարածքային կազմավորումների, մասնավորապես երկիր-պետությունների համար:

Քաղաքաշխարհագրական դիրքը աշխարհագրական օրենսդիր է իրենից դրւու գոնվոր քաղաքական տարածքային օրյեկտների նկատմամբ, որոնք սովորաբար պատկերվում են աշխարհի քաղաքական քարտեզով։

Քաղաքաշխարհագրական դիրք հասկացության մեջ է մտնում նաև ռազմատրատեխնիկական դիրք տարածեսակը։ Այստեղ գլխավոր համարվում է օրյեկտի դիրքը ռազմական նշանագրումների ու միջույնների, ռազմական նշանակությունը ու հենրագործ ռազմական գործողությունների վայրերի նկատմամբ։

Աշխարհագրական դիրքի գրեթե բոլոր տեսակների համար ընդհանուր և առանձնահատուկ նշանակություն ունի այն համագամանքը, թե օրյեկտը ի՞նչ ու ունի քաղաքայի ու մայուցամարք նկատմամբ։

Ծիշու է, ովկիանումը և մայուցամարք ֆիզիկաաշխարհագրական օրյեկտներ են, բայց քանի որ շատ մեծ է դրանց տնտեսական և ռազմատրատեխնիկական նշանակությունը, հավասար չափով հանդես են գալիս որպես տնտեսաշխարհագրական և քաղաքաշխարհագրական օրյեկտներ։

Աշխարհի մոտ 200 պետություններից նովային սահման ունեն 160-ը: Մենացա 40-ը ներմայուցամարքային երկրներ են, այսինքն դեպի ծով չունեն, ՝ աշխարհային օվկիանոս դուրս թերող ծովափից անջատված են այլ պետական տարածքներով: Դա, իհարկե,

այդ երկրների համար շատ անհարմարություններ է ստեղծում: Նրանք գուրկ են մուշ համաշխարհային ծովային հաղորդակցության միջոցներից և չեն կարող ուղղակիորեն օգտվել ՝ աշխարհային օվկիանոսի սեւուրներից:

Միջազգային իրավունքի նորմերով ներմայրցամարքային պետությունների հետ համամակասար իրավունքը ունեն օգտվելու դեպք ծով տանող ելքից, նրանք կարող են տարանցիկ կամ հաստատել տրանսպորտի բոլոր միջոցներով: Բայց այդ իրավունքը պրակտիկայում կիրառելու համար հարկ է լինում շատ ովայրություններ հաղթահարել: Առաջին հերթին պետք է լինում կերպել երկրորդ կամ տարածաշրջագային քաղաքակերպությունը, որտեղ շարադրված ափածին տիրապետությունը կիրառվում է լինում նաև ափածին տրանսպորտային կայի հանար մեծ գին վճարել: Այլ գինը շատ ավելի է մեծանում կախված ծովայի հեռավորությունից ու նաև այն հանգամանքից, թե տարանցիկ ճանապարհը կտրում է մեկ, թե՞ մի քանի պետությունների տարածքը:

Տարանցիկ փոխարտությունների դժվարությունները միայն ֆինանսավայր չեն: Շատ համար ծովակմյա պետությունն իր նպաստավոր աշխարհագրական դիրքն օգտագործում է հարլան մայրցամարքային երկրների վրա տնտեսական և քաղաքական նշումունքությունունից ու համար:

Դրա վառ օրինակը Թուրքիայի և Արդեքանի քաղաքականությունն է ՝ այսատանի ՝ անրապետության նկատմամբ, վերջինիս տրանսպորտային շրջափակումը:

Սիցիլիան իրավական նորմերի համաձայն ՝ այսատան նշանակություն է համապատասխան վերով օգտվել հարլան երկրների նավահանգստներից ու ճանապարհներից: Բայց դա հենրագործ է վերջիններին քանի ցանկության և միջամտեսական համաձայնության դեպքում միայն, որոնք առաջմ առկա են հարլան Վրաստանի և Իրանի հետպարությունում:

Քաղաքաշխարհագրական (ինչպես և տնտեսաշխարհագրական) դիրքը անփոփոխ չէ, մասնակի ընթացքում այն կարող է լավագ փոփոխություններ կրել:

Ինչպես աշխարհագրական դիրքի մյուս տարատեսակները, այնպես էլ քաղաքաշխարհագրական դիրքը քննարկվում է ՝ 3 մակրոդական՝ մակրո, մեջու և միկրո: Դիրքի մակարդակոց կախված

փոխվում է դրա բովանդակությունը և կոնկրետ նշանակությունը:

Այդ հարցերը բննիւթեամ մեր հարևան Թուրքիայի օրինակով:

Աշխարհի քաղաքական քարտեզի թույզիկ գննումն է ցույց է տալիս, որ Երկրագոյն այն տարածաշրջանում, որն ընդգրկում է Եվրոպան, Հարավ-Արևմտյան Ասիան ու Հյուսիսային Աֆրիկան և որոնց շփման հատվածում գտնվում է Թուրքիան, գյուղքում ունի պատությունների ամենամեծ կոտակումը: Դա Թուրքիայի քաղաքասահարագրական մակրոդիրք գլխավոր առանձնահատկությունն է:

Մյուս առանձնահատկությունն այն է, որ այստեղ են գտնվում աշխարհի գլխավոր քաղաքական քենչենքից 2-ը՝ Արևմտյան Եվրոպան և Ուստաստանի Դաշնությունը: Մյուս քենչենքը, հատկապես ԱՄՆ-ը և նաև Հինգաման ու Հապինիան, քավական հեռու գտնվելով հանդիպ, չեն քարցուով այս տարածաշրջանում իրենց տնտեսական և քաղաքական շահերը: Դանուզ պայմանավորված է այստեղ՝ Թուրքիայում և նրա անմիջական հարևանությամբ բախվում են համաշխարհային գլխավոր տերությունների շահերը:

Մեզոդիրք դեպքում հաշվի է առնվում օբյեկտի դիրքը տարածաշրջանում, ինչպես նաև պետությունների տարրեր հերթի հարևանությունը՝ անմիջական (իր կոչնոր առաջին հերթի հարևանություն), միջնորդական (երկրորդ հերթը) և այլն: Թուրքիան, ինչպես ասվել, տարածաշրջանի նկատմամբ կենտրոնական դիրք է գրավում: Դրա ցանքաշրջան անմիջական հարևանները 8-ն են՝ Սիրիան, Իրաքը, Իրանը, Աղորեթանը (Քսակավային և Ասիխլանի միջոցով), Հայաստանը, Վրաստանը, Բուլղարիան և Հունաստանը: Ծովային հարևաններն են՝ Հունաստանը, Կիպրոսը, Սիրիան, Լիբանանը, Իրայելը, Եգիպտոսը, Բուլղարիան, Ռումինիան, Ուկրաինան, Ռուսաստանը, Վրաստանը:

Այս վեռությունները պարունակում են առանձնահատկությունները պատմական տարրեր ժամանակաշրջաններում ամբողջությամբ կառնվել են Օսմանյան կայսրության կազմում, թուրքական լին տակ, որը թորաքին են միայն 19-րդ դարում կամ 20-րդ դ. սկզբին:

Թուրքական տիրապեսության տարիներն այդ ժողովուրդների համար եղել են դժոնակ և խոր հետու են բողել նրանց պատմական հիշողության մեջ: Մնացել են չյուծված հարցեր, դրանց բվում նաև տարածաշրջան վիճելի հարցեր, որոնց հաճան հյուզմունյութը են նրանց հարաբերությունների զարգացմանը Թուրքիայի հետ:

Թուրքիայի մեզոդիրքը համար բնորոշ է նաև այն, որ նրա քե՞նա անմիջական, քե՞ն միջնորդված հարևանները պատկանում են Երկու տարրեր քաղաքակրթությունների՝ Եվրոպական (Երիտրոնեական) և

իսլամական: Արևմտյան և հյուսիս-արևմելքում Եվրոպական քաղաքակրթության հետևող Երկրներն են, հարավում և հարավ-արևելքում իսլամական (քաղաքության Խարայի):

Թուրքիայի վիճակը այս իմաստով երկակի է: Բնակչության ծննդող մեծամասնությունը հետևում է իշխանին, ուստի ժողովրդի հոգևոր-Ծակութային ավանդություններով այն հարում է Հարավ-Արևմտյան և Կենտրոնական Սահյային: Մյուս կողմից, թեևս 20-ական թվականներին Թուրքական Դամրապետությունը հայտարարել է կրոնի անջատումը պատությունից, կանցնել է աշխարհի պետություն ստեղծելու ուղղությամբ, վրա և նպաստում է Եվրոպական քաղաքակրթության արմատավորմանը: Նա վարում է արևմտամետ քաղաքականությունը և ծգությունը է ըստ ամենային ամրապնդել ու զարգացնել իր տնտեսական, ծագակրթային ու քաղաքական կապեր Արևմտյան տնտեսական էլ, իր հերթին, ծգությունը է Թուրքիային օգտագործել անհնդարական աշխարհի վրա իր ագրեցությունն ուժացնելու համար: Թուրքիան Արևմտյան Երկրների ռազմական կազմակերպության՝ ԱՍՕ-ի անդամ է և համատորեն պայքարում է նաև Եվրամիտյան անդամ դաշնակույթու համար:

Աշխարհագլաւական դիրքի մեզոնակարողակին վերաբերող երևույթ է նաև այն, որ ԽՍՀՄ-ի և տղայիստական ճամբարի փուլում միջնորդական նախանձնությամբ ստեղծվեց Ալեսովյան պաշտոնի տնտեսական համագործակցությունը կազմակերպությունը: Այդ նոր կազմնակերպության անդամները դարձան, Թուրքիայից քաղցի, նաև Հունաստանը, Բուլղարիան, Ռումինիան, Սովորվան, Ուկրաինան, Ուստաստանը, Վրաստանը, Հայաստանը և Աղորեթանը: Մի քանի և անդամ դաշնակույթու համար են նաև Երկրայացրել:

Եվ վերջապահ, երբեքը՝ **միկրոդիրքը:** Այս դեպքում հաշվի են առնվում անմիջական հարևանություն ունեցող օբյեկտների հետ պետական սահմանի կոնքեան հասվածների, ինչպես նաև ներքին շրջանների առանձնահատկություններ:

Կրկին ունենալով Թուրքիայի օրինակը, կարող ենք նկատել, որ Երկրի հարևանությունն իր տարրեր անմիջական հարևանների հետ տարրեր հիմնախմինիներ է ծովում: Օրինակ, Հայաստանի, Հունաստանի, մասմամ նաև Սիրիայի և Բուլղարիայի հետ հարաբերություններում մեծ քաշին ունեն պատմությունը ժառանգություն մնացած վեժերը (Հայաստանի հետ հարաբերություններում): Մեծ Եղիսաբետ ճանաչման և Արևմտյան Հայաստանի հյուղից, մյուսների հետ՝ սահմանային և այլ բնույթի հարցեր: Սիրիայի և Իրաքի հետ հարաբեր-

Թուրքիումներում հասուլ նշանակություն ունի Տիգրիս և Եփրատ գետերի ցույցի և անուրածնի օգտագործման հիմնախմբիր, Իրաքի (ինչպես նաև Միջայի ու Իրանի) հետ՝ նաև գուրդ ժողովոյի ազգային ազատագրական պայմանագրի հիմնախմբիր:

Թուրքիան թեև առաջիններից մեկն էր, որ ճանաչեց Հայաստակի Հանրապետությունը, բայց մինչև այժմ նրա հետ դիվանագիտական հարաբերություններ չի հաստատել և փակ է պահում ցամացային սահմանը:

Թուրքիայի քաղաքաշարհագրական միկրոդիրով է թելադրվում նաև Բոսֆոր և Կարուսել մերուցների օգտագործման ոչ հասարակ հարցը: Այդ մերուցները Սևծովյան ավազանի երկրների ճանապարհին մի փական են, որի բանակին գտնվում է Թուրքիայի ծերթին՝ դրամից բխող րուր տնտեսաշխարհագրական ու քաղաքաշխարհագրական հետևանքներով (այդ մասին մանրամասն տե՛ս գլուխ 7.4):

Ինչ վերաբերում է միկրոդիրի ներքին շրջաններին վերաբերող մասին, ապա բնորոշ է հետևյալը: Թուրքիայի և վորոպական տարածքում և ընդհանրապես Միջերկրականին հարող շրջաններում, ի տարբերություն արևելյան ու հարավարևելյան շրջանների, ավելի մեծ է արևմտյան քաղաքարելյան ազդեցությունը, կեսարի և արյունաբարելյան զարգացման ավելի բարձր մակարդակ, առայս են Եվրոպայի հետ սերտ կապեր: Երկիր մյուս, հետամնաց շրջաններում ավելի նկատելի է Կրկեսի ազդեցությունը: Այդ մասին գումարվում է քուրդ ժողովոյի արդին տասնմայներու տևող ազգային ազատագրական պայմանը, որը նպատակ ունի ստեղծելու ամկախ քրդական պիտույքու: Այդ պատմառով է հարավ-արևելյան Թուրքիայի քաղաքաշխարհագրական միկրոդիրի ամենախոցի լիդը:

Ինչպես հետևում է վերը զարդարվածից, քաղաքաշխարհագրական դիրքը պետության զարգացման հերթ գործն է: Այս, եթե նպաստավոր է, կարող է լրորեն խրանի զարգացմաք, իսկ եթե ան-նպաստ է՝ ստեղծել լրացուցիչ դժվարություններ:

Ըստ Էռլյան, պետության քաղաքաշխարհագրական դիրքի նշանակության գնահատականին է վերաբերում ֆրանսիացի հայտնի փիլիսոփա Չաոլ Մոնտեսուրյի այս միտքը, թե դիրք ազգերը (պետությունները) կործանելի են արտաքին ուժերի ծըլումից, իսկ խոշորները՝ ներքին հակառակություններից:

Այդուհետեղ չպետք է կարծել, թե աշխարհագրական դիրքը նշանակությունը բացարձակ է: Իրավանում աշխարհագրական դիրք

ըր լոկ պայման է, նախադրյալ: Այն պոտենցիալ գործոն է, որից պետք է օգտվել կարողանակ: Բավկալանին շատ են այն դեպքեր, երբ միանաման դիրք ունեցող երկրները գտնվում են զարգացման ու րարգավաճման տարրեր մակարդակների վրա:

Վերևում խիստ աննպասս գնահատացինք աշխարհի դեպի բաց ծով ելք չունեցող մոտ 40 երկների աշխարհագրական դիրքը: Բայց դրանց շարքում են այնպիսի բարձր զարգացմաք ու քարավաճ երկրներ, ինչպիսիք են, օրինակ, Ավստրիան, Շվեյցարիան, Շինիան, Լյուքսեմբուրգը, որոնց առաջընթացն ապահովությունը ներքին և արտաքին գործներու շատ ավելի ուժեղ են, քան ոչ նպաստավոր համարվող ներցամաքային դիրքը: Սիստամանակ բազմաթիվ են աշխարհի տարրեր մասերում գնահատացն դիրքը ունեցող, բայց թույլ ու հետամասաց երկրները:

Աննպասս աշխարհագրական դիրքի բացասական ազդեցությունը կարծիք է մեղմել նկատի ու մկնարկ մերքին և արտաքին քաղաքանության, ժողովոյի մտավոր ու հոգևոր, ինչպես նաև տարածքի բնակչության ներուժի բաղադրիչները ծիշու օգտագործելու միջոցով:

4.4 ՏԱՐՍԾԵՐԱՅԻՆ ԿԱՎԱՍԿԿԵՐՈՂԻՒՄ: ՎԱՐՉԱԲԵՐԱԿԱՎԱԿԱՆ ԲԱԺՄԱԽԻՄ

Ամեն մի երկիր-պետություն իր ներքին հասարակական կյանքը կազմակերպում է նաև տարածքայինը: Պետության ընդհանուր տարածքը, ինչպես արդեն նշել ենք, բալկացած է ոչ միայն տասնեւթիւ դաշտերից, լեռներից, լճերից, գետերից, գյուղներից ու քաղաքներից, այլ նաև վարչական կամ վարչագրադարձական տարածքային միավորներից, որոնք ասհմանվում են պետականորեն և պատվիրվում են քարտուղարությունների վրա: Այլ կերպ ասած, պետության տարածքը բաժանվում է տարրեր կազմակերպակ ունեցող մասերի, որոնց ամրություններն է կազմում է նրա տարածքային կառուցվածքը.

Օրինական հայր է ծաղուած, ինչո՞ւ են միասնական պետական տարածք պարտադիր կարգով տրոհում տարածանասերի և ձևավորում պետության քաղաքաշխարհագրական կառուցվածքը: Պատասխանը միակն է՝ պետական գործունեության ընթացքում երկրի ներքին տարածքային աշխարհագրական առանձնահատկություններն ըստ ամենային հաշվի առնելու, հասարակական կյանքը կազ-

Մակերպելու և կառավարելու համար:

Սյու բաժանման հանապատասխան կատարվում է իշխանության և կառավարման մարմինների բաշխում, կազմակերպվում է պետական հարկերի, վիճակագրական տեղեկատվության հավաքումը, իսկ ժողովրդավարական երկրորդաման պետական կառավարման ու ինքնակառավարման դեկալյում առաջնորդի ընտրությունները:

Հասարակության ամենափոքր քիչը ընտանիքն է (ծոված): Դրանք միավորած են համայնքի, քնակավայրի (գյուղի, քաղաքի) մեջ: Իսկ քնակավայրերի թիվը շատ մեծ է: Անհանգ է դրանց և պետության կենտրոնի միջև անմիջական մշտական կազ պահպանել, ապահովել դրանց ուղղակի կառավարումը: Այդ պատճառով էլ դրանք ինքանակություն են և ստեղծում տարածքային միավորներ: Ցուրաբանաց տարածքային միավոր համախմբում է քնակավայրերի որոշակի քանակություն:

Տարածքային միավոր կապու օրակ է մի կողմից բնակավայրերի ու համայնքների և մյուս կողմից կենտրոնական պետական իշխանության միջև:

Պետության տարածքային բաժանման հարցերը մշտական քաղաքական բնույթ ունեն, քանի որ այդ բաժանման է ի վերոյ որոշում, թե իշխանությամ և սփուրակ կառավարման ի՞նչ մակարդական են, ենթադասություն է հաստատվում և դրանք իշխան են տեղաբաշխություն են պարունակությունը:

Չկա որևէ պետություն, որ չունեն իր քաղաքաշահարազարական կառուցվածքը, բաժանված չինի տարածքային միավորների: Այդ միավորների թիվը կարող է տարբեր լինել: Ներկայուն ամենամեծ թիվը Ֆրանսիայում է 96° (դեպարտամենն) և Ուկանասանում՝ 89 (հանրապետություն, երկրամաս, մարզ կամ օլորու անուներով): Աշխարհի պետությունների մեծ մասում տարածքային բաժանման միավորների թիվը տասնամուն է 10-ից 50-ի միջև, որը համարվում է օպտիմալ:

Ընդհանրագետ պետը է նկատի ունենամք, որ պետության քաղաքաշահարազարական կառուցվածքում նույնական մշտական պետությունը է ներփակ հակասությունը, այնպիսի հակասությունը, որը հասուկ է մարդու կանոնադրության մակարդակին: Այդ դեպքում և զուգահեռ ընթանում են տրոհման, դիմունեցման, նոր պետությունների առաջացման և նաև միավորնան, ինտեգրման, պետությունների ինքանակությունից առաջանան երկուուրները: Խնչան համամոլո-

րակային, այնպես էլ առանձին երկիր-պետության մակարդակով, կայսկած կոնկրետ քաղաքական, տնտեսական ու էրոնճակության իրադրություններ, տիրապետող կարող է լինել միավորնան կամ տրոհման միտումը:

Պատմական զարգացման արդի փուլում նույնական աշխարհի շատ երկրներում «..ընդող իհմնախնդրի է վերածվել սեփանալիքմը» անջատողականության «կրտսեր երայրը», վարչական միավորները ավելի մեծ ինքնակարության են ծառում, այնուղ ձևավորվում է սեփանալ բյուրոկրատիան, սեփական լիդերներ են հայտնվում, դրանց կենտրոնները վերածվում են քաղաքական ակտիվության կենտրոնների, տարածքային միավորի բնակչությունը մերում է սեփանալ նույնականությունը գերադասել համազգային նույնականությունից»¹: Խնչան ցույց է տալիս համաշխարհային փորձը, ուստինականմը բնորոշ է հաստական բազմազ պետությունների:

Պետությունների ըստ տարածքային կազմակերպման լինում են ունիտար (միացյալ), դաշնային (ֆեդերատիվ) և համադաշնային (կոնֆեդերատիվ):

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏԻՊԵՐՆ ԸՆՏԱՐԱԾՎԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱՆՆ

Ունիտար (միացյալ)	Դաշնային (ֆեդերատիվ)	Համադաշնային (կոնֆեդերատիվ)
----------------------	-------------------------	--------------------------------

Ունիտար (միացյալ) կոչվում է այն պետությունը, որի ամրոց տարածքում գործում են կենտրոնացված պետական համականություն և կառավարման մարմինների միասնական համակարգ, առկա է մեծ միասնակամ սահմանադրություն: Դրան համապատասխան է երկիր բաժանվում է նույն կազմակերպակն ունեցող տարածամասերի, և ըստ այդ է ձևավորվում է պետության տարածքային կառուցվածքը:

Ունիտար պետության ներքին տարածական բաժանումը ընդունված է անվանել վարչատարածքային բաժանում, իսկ այդ բաժանման միավորները՝ վարչատարածքային միավորներ:

Աշխարհի երկրների ճշշող մեծամասնությունն ունիտար պետություններ են: Այդիսիր են, օրինակ, Ֆրանսիան, Լեհաստանը, Բելա-

¹ Բ. Ֆ. Տյոռոսկի, Политическая география, М-Смоленск, 1999, с. 170.

ոռւսը, ճապոնիան, իրանը, թուրքիան, լիտվան, չայաստանը:

Ունիտար պետությունների տարածքային կազմակերպումը թեև հենվում է միմայս՝ վերը նշանակ սկզբունքների վրա, այնուամենայ-նիվ պետությունը պետություն նույնությամբ չի կրնվում: Տարեր պետությունների վարչատարածքային բաժնումները տարրեր են թե՛ բաժանմամ աստիճանների թիվ, թե՛ միավորների մծությամբ ու ստրուտասական կարգավիճակով և թե՛ կառավարման որոշ առանձ-նահանդություններով:

Դայաստանի Դանրապետության վարչատարածքային կառուց-վածքը, ինչպես հայտնի է, երկաստիճանն է՝ վարչական մարզ և նար-գլու ենթակա համայնքներ (բայց այլու): Առաջին կարգի միավորները 10 են՝ մարզեր (մինչև 2009 թ. ենք են 11՝ առաջին կարգի միավոր է դիտվել նաև մայրաքաղաք Երևանը): Մինչդեռ, օրինակ, Ֆրանսիայում այլ կառուցվածքը 5-աստիճան է: Այստեղ ամենա-րարձ աստիճանի միավորը ուժիքում է: Երան ստրուտան է դեպար-տամենտը (թվով 96), որը համարվում է հիմնական միավոր: Դեպար-տամենտը բաժանված է օկրուգների, օկրուգը՝ կանոնների: Ամ-մասունքն մրավորը կոմունան է: Վլյայիսիք 36.5 հազ. մ:

Տարեր են նաև վարչատարածքային միավորների կառավար-ման մեջը: Պետությունների մեծ մասում այդ միավորները, անկախ նրանց ենթակարգային մասարդակից, կառավարվում են ընտրովի ներկայացուցական մարմինների կողմից:

Որոշ երկրներում տեղական ընտրովի մարմիններ չկան և յու-րանայնուր միավորի ասիմաններում իշխանությունը հրականաց-վում է վերաբառ նշանակած պաշտոնյայի (շինումիկի) կողմից: Կան նաև դեպքեր, երբ առկա են թե՛ ծերե, թե՛ մյուս ծեր:

Ներկայուն ներ համապետությունում տեղական կառավարման խաղը մեն է: մարդու դեկապար մարդմինները մարդպետի գիշավո-րությամբ նշանալոյնի են, իսկ համայնքների դեկապարները՝ ընտրովի:

Դաշնային (ֆեդերատիվ) պետությունը է տարրելություն ունիտար պետության, սահմանափակ պետական անկախություն ու մեծող քաղա-րական տարածքային կազմակերպությունների միություն է՝ դաշնություն:

Դաշնության ամեն մի անդամի տարածքում համապետական օրենքներով ու իշխանության մարմինների բայց գործում են սե-փական, տեղական օրենքներ ու իշխանության մարմիններ, առան-ձին դեպքերում՝ նաև սեփական սահմանադրություն:

Դաշնային պետությունների օրինակ են՝ Ուստաստանի Դաշնու-թյունը, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, Ավստրիական Դանրապե-

տությունը, Յնդիական Դանրապետությունը, Գերմանիայի Դաշնային Խամրապետությունը, Բրազիլիայի Դաշնային Դանրապետությունը, Կանադան, Շվեյցարիան: Դաշնային պետությունների թիվն աշխար-հում ավելի քան 2 տասնակը:

Դաշնային պետության առաջին աստիճանի տարածքային միա-վորները պետական կառավարման տրյեկտոմեր են, այսինքն նա-նակում են պետության կառավարմանը և կարող են ազդեց դրա վրա:

Դաշնային պետությունների տարածքային բաժնումն ընդուն-ված է ամպանել քաղաքական տարածքային բաժնում, իսկ բաժանման միավորները՝ քաղաքական տարածքային միավորներ:

Քաղաքական տարածքային միավորը, իր հերթին, բաժնումն է վալյանածքային միավորների: Դա նշանակում է, որ դաշնային պետությունների առաջին՝ ամենաբարձր աստիճանի բաժնումը քաղաքական բաժնում է, իսկ դրանից ցածր աստիճանի բաժ-նումները՝ քարյալան:

Դաշնային պետություններն ունիտար պետություններից տար-թերվում են նաև պետական կառավարման առանձնահատկություններով: Օրինակ, օրենքում բարձրագույն մարմինը՝ պաղպաններու տվյալները բարձագած է երկու պայմանությունում: Դրանցից մեկը՝ սոտրին պայմանը, կազմիւմ է ժողովուրդ կողմից ուղարկիրեն ընտրված պատգամավորներից: Դրանցից մեկը՝ սոտրին պայմանը, կազմիւմ է ամբողջ հասարակության ու պետության շահերը: Մյուս՝ վերին պայմանի պատգամավորները նույնպես ընտրվում են համաժողովրական քվեակությամբ, բայց ըստ դաշնության սուբյեկտների, և ներկայացնում են նրանց շահերը: Ցուրանացնուր սուբյեկտ ունի որոշակի բայլ պատգամավորներ: Դրանուն վերին պայմանը պատգամուիլ է այդ սուբյեկտների ներկայացուցությունը երկրի պաղպաննություն: Օրինակ, Ուստաստանի պատ-գամնությունը վերին պաղպաննությունը է այս սուբյեկտների ներկայացուցությունը երկրի պաղպաննություն: Օրինակ, Ուստաստանի պատ-գամնությունը վերին պաղպաննությունը է այս սուբյեկտների ներկայացուցությունը երկրի պաղպաննությունը: Կարուր գործունեություն նաև բնակչության խուսափությունը և բնակչության յուրացվածությունը, տնօտական բնակչության կազմությունը, բնակչության կազմը:

Տարածքական պետությունը է այն բյուր կարգիքը, թե բոլոր դաշնային պետու-

բյունները բազմազգ պետություններ են և դրանց քաղաքական-տարածքային բաժանման հիմքում ընկած է ազգային-երիշկական սկզբունքը: Իրոք, այդպիսի դաշնային պետություններ կան, օրինակ՝ Ռուսաստանը, Հնդկաստանը, Չինարայիան, Ֆրեզիան, Սիգերիան: Դրանց դաշնային տույլեկտների սահմանները մեծապես հաշվի են առնում ազգային-երիշկական տարածքները, կամ ուղղակի համընկնում են դրանց հետ:

Այդումն մերեք, ներկայիս դաշնային պետությունների մեջ մասը բազմազգ պետություններ չեն, և ազգային-երիշկական սահմանները գոյություն չունեն: Այդ պետությունները ձևավորվել են որպես դաշնային պետություններ իրենց պատուակամ և աշխարհագրական առանձնահատկությունների շնորհիք: Օրինակ, Գերմանիան 19-րդ դարում ձևավորվեց որպես միանալական պետություն մինչ այդ անջատ-անջատ գոյություն ունեցող գերմանական անկախ իշխանությունների ու բազավորությունների միավորման միջոցով: Միավորվելով, դրանք իրենց բոլոր իրավունքները չեն, որ հանձնեցին նորաստեղծ կենտրոնական իշխանությանը, և տեղի ունեցավ պետական իշխանության բաժնում կառավարման կենտրոնական մարմնների և տեղական մարմնների միջև: Զավորվեց Գերմանիայի դաշնային պետությունը, ողի տուրքիկոմինը՝ դաշնային հոդերը (դրանք 16-6 են), իինձականում գերմանական ճախիկին մանր իշխանություններն ու բազավորություններն են (Բավարիա, Սաքսոնիա, Թյուրինգիա, Շլեզվիգ Շոլեստեն և այլն):

Յուրահատուկ է ԱՄՆ-ի, Ավստրալիայի, Կանադայի, Բրազիլիայի, Արգենտինայի, Մեքսիկայի և մի քանի այլ երկրների դաշնային պետությունները լինելու պատճենը:

Դրանք Նոր աշխարհի այն տարածքներն են, որոնց յուրացումն ու տնտեսական զարգացումն սկսվեց եվրոպացիների այստեղ հաստատվելոց հետո: Գառուրակալ պետությունները՝ Անգլիան, Իսպանիան, Ֆրանսիան, Պորտուգալիան, Ավստրալիա թարածությունները կառավարելու համար սկզբնական շղանառում դրանք բաժնում են գինվորական իրամանատարմանը միջև:

Անկախության նախանական դրան տարածքներն արդեն բաժանված են գինվորական կառավարմանը միջև, ունեն իրենց որոշակ սահմաններ և, ըստ եռվայրան, կիսանակախ տարածքային կազմավորումներ են: Դրանք էլ իմքը ծառացից ԱՄՆ-ի, Ավստրալիայի, Բրազիլիայի, Արգենտինայի, Մեքսիկայի ներկայիս նահանգների, Կանադայի պրովինցիաների և մյուս դաշնային սուբյեկտների:

առանձնացման համար:

Նեսապրբուսան է Միացյալ Արարական էմիրաթներ կոչվող դաշնային պետության օրինակը:

Դրա տարածքը՝ ընկած Օմանի և Պարսից ծոցերի ափին, նախնական պատկանել է արարական մանր ցեղերի, որոնք գրադվում են իսաւնարածությամբ ու մզնորությամբ: 19-րդ դարում ծովափ է բափանցում Սեծ Բրիտանիան, որն աստիճանաբար ամրապնդվելով, տեղի ենթակետերին (Եմիրներին) պարտադրում է պայմանագրեր, որոնց Սեծ Բրիտանիային շատ լայն իրավունքներ են տրամադրում: Երկիրը ըստ եռվայրական վերածվում է բրիտանական պրոտեկտորատի և մուռ է այդպիսին մինչև 1970թ., երբ Բրիտանիայի գինված ուժերը հեռացան Պարսից ծոցով: Այդ ժամանակ է արարական էմիրաթյունները որոշեցին միավորվել դաշնային պետության մեջ:

Միավորվեցին 7 էմիրաթյուններ, որոնցից յուրաքանչյուրը ըստ կառավարման ծեր բացարձակ միասնականություն է և պահպանություն է բավական այս անկախությունը: Դետական իշխանության բարձրագույն մարմինը Գերագույն խորհրդուն է՝ բաղկացած էմիրաթյունների կառավարչներից: Նրանք իրենց կազմից ընթրում են պետության պրեզերվեն:

Դաշնային պետությունը որպես հասարակական կյանքի տարածքային կազմակերպման ծև հիմնականությ ծագել է 19-րդ դարում և տարածում է ստացել 20-րդ դարում: Այն ըստ եռվայրական ուժիշխանագիր, ժողովուրդների համամիջման, ինտեգրացման միանացման ծև է, ողի դիմացել է ժամանակի փորձությանը:

Ընդհանրապես ինտեգրումը համամոլորակային և տարածաշրջանային մակարդակներում, ինչպես նշել ենք, ներկայումն միջազգային կանքի զարգացման տիրապետություն է: Այս տնշատ ներկայական ու ճշգկության զարգացման նոր խնդիրներ ծննդու հետ միասին, լավագույն միջոցը Քընանանը ու հավամարտությունների սաստկացումը կանխելու, ինչպես նաև արտաքին վտանգի դեմ պարարելու համար: Բայց պարզում է, որ դա հնարավոր է և սպասվող արդյունքը տալիս է միայն այն դեպքում, եթե ժողովուրդների ու պետությունների ինտեգրումը կասարում է օրինաչափորեն, պատմական անհրաժեշտությունից ենթակը, իրավասահարության ու կամագրության սկզբունքը: Հավասարակ հետքում ինտեգրումը ծանուղվում է սկզբից ևեր, ուղիղնալիքը վերածվում է սեպարատիզմի իր հետ թրենվող հակամարտության խորացում ու ողբերգություն:

Վատագույնը կատարվեց, օրինակ, 20-րդ դարում ծնված երկու

Դաշնային պետությունների՝ Դարձվակավիայի և Խորհրդային Միության հետ: Երկու դաշնություններու էլ փոլովեցին մասնամիջ (ՀՄԴ-ը՝ 1991թ. Կեսերին, ԽՄՀՍ-ը՝ 1991թ. Վերջին): Ավելին, այդ փոլովում ուղեկցվեց ազգային քշնամանքի ուժեղացմանը և տնտեսական ու ծառայության ազգային քշնամանքի ուժեղացմանը և տնտեսական ու ծառայության ազգային քշնամանքի խորությունը բանց հասավ գինաված բախտամերի ու ռախումների տեղի ունեածն սերբերի ու լույսեների, սերբերի ու խորվաթների, մի կողմից պատճն մուսուլմանների, մյուս կողմից սերբերի ու խորվաթների միջև:

ԽՄՀՍ տարածքում գինաված բախտամերը հատկապես սուր բռնյա կրեցին մերձնմասության ռուսների ու մոլոյացինների, ռուսների ու չեղաների, օսերի ու ինգուշների, օսերի ու վրացինների, արխագուշների, Լեռնային Դարձարդի հայերի ու աղբեցանցների միջև:

Միակ դիմաք է վերոպայում, եթե ռազմական բախտամեր չեղան, դա Զեխտովակայի ռաժանումն էր երկու՝ Զեխիա և Սլովակիա ինքնիշխան պետությունների:

Չիշյալ հակառակությունների ու արյունայի բախտամերի պատճառը այն չէր, որ ժողովրդները չեն ընդունում ինտերնան գաղափարը, այլ այն, որ ԽՄՀՍ-ում և ՀՄԴ-ում ինտերնալ մերորդում էր վերից, արագացվում էր արհեստականորեն, հաճախ ճնշման ու հետապնդումների միջոցով, ոչ թե կամավոր, այլ ստիպողական: Ժղող-վորդների ու հանրապետությունների միասնացման օրեկուիդ ու առաջդիմական գործընթացը անհարկի քաղաքականացում էր, ծառայեցվում էր պետական գաղափարախոսությամ կոմունիզմի, ինչպես նաև բաշխություններու մաս կամ բազմազգ միութենական համապետություններու գլխավորը (ստորապահ) ազգի շահերի:

Պետությունների ու ժողովրդների ինտեղումնա պետական ծև է նաև համաշամությունը՝ կոմֆերենցիան (լատ. confederatio- պայմանագրով կապել, մակարել բարից):

Դամադաշնությունը անկան պետությունների միություն է: Պետությունները միավորվում են որոշ գործողություններ համաձայնեցմանը, կողորդնացմանը համար միայն, օրինակ, արտաքին քաղաքականությունը, բրիգ պաշտպանությունը, բանկային-բռնական համակազզը: Մ տարրեթություն դաշնամանք, համադաշնության մեջ միավորում տեղի է ունենում ոչ թե՝ միանական (դաշնային) սահմանադրության հիման վրա, այլ երկվորդ կամ բազմակորդ պայմանագրերի միջոցով: Սովորաբ համադաշնությունում չկամ միանա-

լիան պետական տարածք և միասնական քաղաքացիություն: Դրա մեջամեջը ոչ միայն պետական կառավարման, այլև միջազգային իրավունքի սուբյեկտներ են, այսինքն՝ իրավունք ունեն անմիջականության մասնակցելու միջազգային քաղաքական կյանքի:

Յանարփում է, որ պետության վարչաքարայրական կառուցվածքը շատ պահպանողական է և եթե կատարվում է դրա սեփոր, ավանդական սահմանների գալիք մասը մնում է անփոփոխ: Այդուհաներծ, ամեն մի երկիր ժամանակ առ ժամանակ ստիպված է լինում կատարել տարածքի վարչաքարայրական վերաբաժնում: Դա պայմանավորված է հասարակական կյանքում տեղի ունեցող օրինաչափ, անխուսափելի փոփոխություններով, որոնց հետ ժամանակի ընթացքում հակասության մեջ է մտնում երկիր գործող վարչաքարայրական կառուցվածքը:

Սամանագետներն առանձնացնում են հասարակական կյանքում տեղի ունեցող փոփոխությունների չորս խումբ, որոնք խորացնում են այդ հակասությունը և անխուսափելի են դարձնում վարչաքարայրական կառուցվածքը:

Այդ խմբերն են՝

ա) օբյեկտիվորեն ծևավորվող տնտեսական շրջանների ուրախացիան, որը հանգեցնում է նոր քաղաքանության առաջանամբ և հների հզրացմանը, դրա հետ մեկտեղ՝ գյուղական տարաբնակեցման, արտադրական ու ստիպական նեթակառուցվածքի տարածքային փոփոխությունների:

բ) տեխնոլոգիական առաջնորդացը և տնտեսության կառուցվածքային փոփոխությունները, որոնք ուրբանիզացիայի հետ գտնվելով սերտ կապի մեջ, նոր բարի են հաղորդում բնակչության և անբողոք տնտեսության ու նոր ճյուղերի տարածքային կառուցվածքի ներքին տեղաշարժներին:

Այդ գործնրացների վկա հատկապես մեջ է տրանսպորտի ու կապի միջոցների (երկարության հաղորդակցության դերի փոփոխություն, ավտոմոբիլացման, կապի զարգացում), տցիայական նեթակառուցվածքային օբյեկտների (կրթական, առողջապահական, մշակութային հիմնարկների, արևոտական կետերի ցանցի փոփոխության) տարածական վերաբաշխման օբյեկտիվ գործնրացների ազգեցուրությունը:

Բնակչության տարաբնակեցման և տնտեսության տարածքային կառուցվածքի վերը նկարագրված տեղաշարժերի ընդհանրական արյունքը լինում է այն, որ ավելի ցցում և որոշչ է դառնում հասա-

րակության տարածքային կառուցվածքի «կենտրոն-ծայրամաս» տիպը: Դա նշանակում է, որ աճում է վարչաքաղաքական տարածքային միավորի կենտրոնի տնտեսական, տոփարական, կրթական, մշակութային դերը ի հաջիվ ծայրամասային տարածքների դերի բուլազնան, որը հանգեցնում է տոփարագերանական և ի վերջո, ինչու¹ չէ, նաև քաղաքական հետևանքների²:

զ) նախորդ կետերում նկարագրված տեղաշարժներ իրենց ազդեցույթում են ու մենառում նաև քաղաքության ինքնագիտակցության և նոյնականության զգացմունքի փոփոխության վրա: Դայտնի է, որ ընակցության նոյնականության զգացմունքը, հատկապես եթե խոսը վերաբերում է տարածքային և երդիկական նույնականությանը, շատ դանդաղ է ենթարկվում փոփոխությունների³, այդուհանդեմ, կյանքը, հասարակական զրագույնը իր ճշգրտումները մտցնում է նաև այս ոլորտում:

ո) բնակչության սոցիալական խմբիների լուծաման գրուում պետության մեջ վերանայումն ու ծզգություն, հասարակական կյանքի ոլորտների ֆինանսավորման ադրյուների ու մեխանիզմների փոփոխությունը:

Հասարակական կյանքում տեղի ունեցող փոփոխությունների այս խումբը առնչվում է ոչ այնքան վարչական սահմանների մերանայման, ինչքան ավտոմատ կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարդիների իրավասության հետ:

Ոչվար չէ նկատել, որ պետական ու տեղական ինքնակառավարման մարդիների միջև իրավունքների ու պարտականությունների վերաբաշխումը ի վերջո նոյնամում է պետական կառավարման վենտրոնացման կամ ապակենոտրոնացման հետ:

Թեև համաշխարհական զարգացման տիրապեսը միտումը կառավարման ժողովուավարական, ազատական սկզբունքների տարածումը ու դրացումը է, որը ներառում է պետական կառավարման ապակենոտրոնացում, այնուամենայնիվ շատ երկրներում նկատվում է ապակենոտրոնացման ու կենտրոնացման (կառավարման

տարրեր ու որտներում ու մակարդակներում) գուգահեռ զարգացում: Ժողովրապահության խոր ավանդույթներ ունեցող երկրներում կառավարման ապակենոտրոնացումը հիմնականում իրականացվում է տեղական հարկերի հավաքագրման ու եկամուտի բաշխման, կրույան ու առողջապահության, բարձրային տնտեսության, քաղաքա-տակարարման, ջուր ու աղբահեռացման, տեղական տրանսպորտի աշխատանքի կազմակերպման և հողօգտագործման, տեղական իշխանությունների ծևակորման ոլորտներում: Այդ ամենը կատարվում է վարչապարագական տարածքային միավորների ստորին մակարդակներում:

Դրան գուգներաց, բարձր մակարդակներում տիրապեսությունը պետական կառավարման կենտրոնացման միտումը, եթե ընլայնվում են կենտրոնական իշխանության հավաքներուց: Օրինակ հետխորհրդային տարածքի գրեթե բոլոր նոր անկախացած պետություններում վարչապարագական բաժանման առաջին կարգի միավորների (Յանաստանի Յանրապետությունը) վարչական մարգերի վեկարները նշանակվում են վերևույն և ոչ թե ընտրվում են տեղի բնակչության կողմից: Ուսաստանի հաշմությունում սկզբունք այդ պաշտոնները ընտրվել են, ապա ու ոչ երկիր վարչապարագական բաժանման հիերարքիայացման ստեղծեցները նոր լուսուցից աստիճան: Երկիր քածանվեց ուր վարչապարագական օկրուզների, որոնց դեկավարները նշանակվում են Դաշնակության պրեզիդենտի կողմից: Այնուհետև մարգերի ու երկրամասերի դեկավարների պաշտոնը նշանակվուի:

Եվրոպական երկրներում, որտեղ անցյալ դարի 60-ական թվականներից սկսած իրականացվեցին վարչապարագական բաժանման մի ժամանակակից ակնայտ է մենք ընթանույթ միտում և: Դա քածանման միավորների խոշորացումը, քիչ կրծատումը և ինչպես ամենասուրբին, այնպես է ամենալիբերի մակարդակներում: Անենաստրին մակարդակի մակարդակից՝ կոնունակների (համապատասխանում է մեր համայնքներին) խոշորացման և փոքրերի վերացման շնորհիվ նրանց թիվը կրծատվեց, օրինակ, Ֆրանսիայի 600-ից 327-ի, Արևմտյան Գերմանիայի 24.5 հազ-ից 8.5հազ-ի, Բելգիայում՝ 2500-ից 596-ի, Ղանջայում՝ 1400-ից 257-ի:

Որպես փոփոխությունների կատարվեցին այդ երկրների վարչապարագական բաժանման ամենալիբերի մակարդակում և, մակարդակների թիվը նոյնական կրծատվեց, այս շատ ավելի համատաքերում:

Ավարտելով պետության տարածքային կազմակերպմանը և

¹ Տարբեր երկների փողը ցույց է տան, որ նշանակած տեղաշարժություն բարձրացման հետևանքներու կազմությունը պետական ու տեղական իշխանությունների ներառմանը վերաբաշխության մեջ առաջանաւում է տեղական փոփոխությունների առողջապահության առաջնային դերը:

² Կառավար չէ, որ նոյնինչ մեր ու ներառու ու մննեմերին հայաստանի համարական սահմանադրամը կարող է քանակությամբ նույնականացնել, օրինակ, «Ամպակա», «Շամախի», «Ղարաբաղ», «Համբարու» պահանջականացրանական տարածքների հետ և շարունակում է ի հետոք բռննի հասարակության տրամադրությունների վրա:

վարչաքաղաքական բաժանմանը վերաբերող տեսական ու գործնական հարցերի քննակատմար, ներկայացնենք համաշխարհային պրակտիկայում ընդունված այն հիմնական սկզբունքները, որոնք դրվում են վարչատարածքային վերափոխումների հիմքում:

- Վարչատարածքային միավորի տարածքային միասնականություն, որը բացառում է նրա տարբեր մասերի իրարից անջատ լինելը,
- Կոմմանություն (հավաք գծագրություն ունեցող տարածք),
- համապատճենում. յուրաքանչյուր վարչական միավորի բաղադրամասերի թիվը պես է տեղակրկի «ավագույթի սահմաններում», իսկ օնկերեսի, բնակչության թիվը ու տնտեսական ներուժի տարբերությունները պես է հիմնարարին փոքր լինեն, միասնական պես է հաշվի առնվա տարածքի յուրացվածության սատիթանը և բնակչության խուսափումը,
- ժառանգականություն. հիմնարարին չափ պես է պահպանվեն արդեն կայացած, օրինակի սահմանները, որը հիմնարարությունը է տալիս պահպանել ենթակառուցվածքը (հատկապես կոմունիկացիաների համակարգը),
- համապատասխանություն ազգային պահպանությամբ զգացմություն. դա նշանակում է հաշվի նստել պատմական և մշակութայի պահպանությունը հետ: Այդ սկզբունքին հակառակ արհետական սահմանային փոփոխությունները մերժվելով բնակչության կողմից, կարող են խախտել սոցիալական կայունությունը: Այլ կերպ ասած, վարչական սահմանների ամեն մի փոփոխություն արդյունավետ կարող է լինել, եթե կատարվել է ժողովրդավարական մերուներով, ընդհուպ մինչև բնակչության «ինքնաշխանացման» միջոցով,
- «կրիտիկական զանգվածի» անհրաժեշտություն. դա նշանակում է, որ վարչապարական բաժանման ամեն մի մրավոր պես է այնպիսի ներուժ ունենա, այնքան «հզոր» լինի, որ ապահովի տեղական ինքնակառավարման համար անհրաժեշտ բազա և սոցիալական ծառայությունների բավարար տեսականի,
- փոխարացում. այս սկզբունքը հիմասն այն է, որ վարչատարածքային միավորի սահմաններում պահպանվի որոշակի համանաբնություն, համաշխափություն հարուստ ու աղքատ, զարգացած ու թրզագոած տարածքների միջև: Դա կապահովի սոցիալական արդարություն և կրաքրացմի տնտեսության պաշտ-

պանվածությունը հիմնարարություն ճգնաժամերից,

- մկրտման և հարմարվողականություն. հիմնարարություն է տալիս համանատարար հեշտ հարմարվել հասարակական կանուգում տեղի ունեցող փոփոխություններին, ինչպիսիք են, օրինակ, տնտեսության մեջ, տեխնոլոգիաներում, բնակչության տարարանակեցման, սպառման ծավալի ու կառուցվածքի, ինչպես նաև այդ երևուների տեղաբաշխան մեջ կատարվող տեղաշարժություն:

Թվարկված սկզբունքների կիրառան արդյունավետությունը կախված է այն բանից, թե ինչպիսի՞ն է առաջարկվող փոփոխությունների գրանցման հիմնավորությունը, ի՞նչ մակարդակով ու խորությամբ են վերլուծված ու գնահատված վարչապարական բաժանման ռեֆորմի առաջարկվող տարրերակներից յուրաքանչյուրի իրականացման հնարավոր հետևանքները:

Առաջարկվող բարեփոխությունը գիտական հիմնավորման աշխարհագրական բարարություն հետևիմ է տարածքի մերկա միանալիք և ուժորմի ակնկալվող արդյունքների համարի ուսումնասիրության վրա: Այդ ուսումնասիրության արդյունքում պարզաբանվում են մասնավորական հետևյալ հանգույան հարցերը.

- վարչատարածքային ռեֆորմի առաջարկվող տարրերակը ինչպես է համաձայնեցվու պետական կառավարման գերատեսակամ բաժանման ցանցի հետ: Պետության գերատեսական բաժանման օրինակներ են զինվորական օկրուգները, երկարուդային ու ավտոմոբիլային տրանսպորտի, եկեղեցանցերի, զանազան սպառավայրական և մի քանի այլ բնագավառների կառավարման տարածքային միավորները, որոնց սահմանները որպես կանոն վարչական սահմանների հետ չեն հաջողնանալ,
- ինչպես են հաշվի առնվազ երկի ճյուղային և հնտեղալ շրջանացման օրինակի վերեն ծավորված տարածքային միավորները, տարրեր մակարդակների գեղահամակարգերը (բնակչության և հասարակական սահմանների) որպան սահմանները,
- ի՞նչ նշանակություն է տրվում տարածքի գլխավոր քաղաքի (քաղաքների, տնտեսական կենտրոնների) գգողականությանը, առաջնի հերթին աշխատանքային ուսուլությունի օգտագործման և բնակչության «ճնշանակային» տեղաշարժների առումով,
- ինչքանո՞ւ են հաշվի առնվազ բնակչության տարարանակեցման,

¹Տին, Բ.Ա.Կոլոսով, հ.С.Միքոնեկ, Գεոպոլիտիկա և պոլիտիկական գեոգրաֆիա, Մ., 2002.

գրադվածության, շրջանային արտադրական մասնագիտացնան տպարաժային տարրերությունները:

Ինչպես նշանակություն ունեն նաև մեր հանրապետության վարչաքաղաքական կառուցվածքի հնարավոր ապագա փոխիշությունների համար (այդ մասին մամրամասն տե՛ս գլուխ 11.2):

4.5 ՄԱՅՐԱՔԱՐԱՔ

Պատմությանը հայտնի չէ առանց մայրաքաղաքի որևէ պետություն: Մայրաքաղաքը պետության մայր քաղաքը է, գերազանց իշխանության ու կառավարման մարմինների նստավայրը, երկրի գլխավոր քաղաքական կազմակերպիչ կենտրոնը: Այս մեջ նաև ասամբ նաև խոշորագույն տնօնսական, ֆինանսական ու մշակութային կենտրոնն է: Մայրաքաղաքը եղակի դեր է կատարում պետության հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում՝ տնօնսական, ինքնոր-մշակութային, քաղաքական:

Կան պետություններ, որոնք իրենց գոյության հարյուրամյակների ընթացքում երեք չեն փոխել մայրաքաղաքը: Այդպիսի «հավերժ» մայրաքաղաքներ են, օրինակ, Կահիճն, Լոնդոն, Բարդար, Փարիզ, Չոնգ: Բայց ավելի շատ են այն պետությունները, որոնք փոխել են իրենց մայրաքաղաքը, իսկ դրանց մեջ մասն է՝ ոչ մեկ անգամ:

Ինչո՞ւ է այդպիս լինում, ինչո՞ւ՝ է պետությունը հրաժարվում իր հին մայրաքաղաքի և ընտրում նորը. ի՞նչո՞ւ է պատճառը, որ տասնյակ ու հայուղություն քաղաքների շարունակ մայրաքաղաքը լինելու պատիվը բաժին է ընկնում ինոն այդ մեկին, ի՞նչո՞ւ հարաբերություններ են հաստատվում մայրաքաղաքը և երկրի մյուս կենտրոնների ու ծայրամասերի միջև: Այս բոլոր հարցերը ուղղակիորեն կապվում են պետության տարածքային կազմակերպման հիմնախմբորի հետ և ունեն կարևոր գիտական ու գրծնական նշանակություն:

Մայրաքաղաքի ընտրությունը կարևոր քաղաքական հարց է: Դա առանձնահատուկ նշանակություն է ծեռք թրում դաշնային տպարաժային կառուցվածքը ունեցող պետության համար: Եթե՝ որ դրանով է որոշվում այն խնդիրը, թե մայրաքաղաքը և դրա հետ էլ կենտրոնական իշխանության ու կառավարման մարմինները դաշնության ո՞ր տրայեկուտ տարածքային պես են, գտնվեն:

Պետության մայրաքաղաքի տեղադիրքի խնդիրը սովորաբար քննարկվում է երկու առողմական:

1) ի՞նչ դիրք ունի ամրող պետական տարածքի, ներքին և արտաքին հաղորդակցության ուղիների նկատմամբ, ինչքանո՞վ է հարմար նաև շեշտական տեսականություն:

2) ի՞նչ դիրք ունի երկրի խոշորագույն կենտրոնների, ինչպես նաև դաշնության սուրբենությի նկատմամբ (եթե պետությունը դաշնային է) և ինչպես ս է ապահովում նայութարարային գործառությունների կատարում:

Միշտ էլ պետության մայրաքաղաքի համար գլխավոր եղել և մնում է կենտրոնածից, համայնքորդ գործառույթը: Դա է պատճառը, որ մայրաքաղաքը ամենից հսկամ իհմնելու է ազգը և պետության մասվորման պատմական կորիգում: Դրա վառ օրինակներն են՝ Փարիզը, Լոնդոնը, Մուսկվա: Հնի դարերում այդպիսից են եղել Կահիճն, հայոց մայրաքաղաքները Սրբարայան դաշտում:

Քաղաքական քարտեզի վրա ուշադրություն դարձրեք ծովափելյա պետություններին և դրանց մայրաքաղաքների աշխարհագրական դիրքին: Դրանց մեջ մասնամբ, հատկապես Եվրոպյան, Աֆրիկյան և Հասկանական Ամերիկյան, ընկած են ոչ թե պետական տարածքի խորություն, այլ ծովափելյա կամ դրա մոտակայություն, այսինքն՝ ունեն եղրայի դիրք: Այդպիսից են, օրինակ, Լոնդոնը (Սեծ Թրիտանիա), Ստոկհոլմը (Շվեդիա), Շեվինյան (Ֆինլանդիա), Ուիգան (Լատվիա), Ամստերդամը (Հոլանդիա), Լիսաբոնը (Պորտուգալիա) և մի քանի ուրիշները Եվրոպյանում:

Եղրային դիրք ունեցող մայրաքաղաքներն առավել շատ են Աֆրիկյան և Հասկանական Ամերիկյան: Թվարկենք դրանցից մի քանիսը: Մասունքում (Մոզամբիկ), Լուանդա (Անգոլա), Ալբրա (Գանա), Դակար (Սենեգալ), Ալժիր (Ալժիր), Նուակշու (Մալիյիտանիա), Ռաքար (Մարոկոն): այդ բոլոր Աֆրիկյանուն: Հասկանական Ամերիկյան մեջ՝ Սոնտեվիլիեն (Պորտուգալիա), Բուենոս Այրեսը (Արգենտինա), Լիման (Պերու), Զորդրաբանը (Գայանա), Ջավանան (Կոլուբա):

Դժվար չէ նկատել, որ դրանք նվյուպական գաղութացման, որ սկսվել է ծովափելյա շնորհիկ յուրացված և հետագայում պետական անկախության հսկամ երկրներն են: Դրանց տնտեսությունը այսօր լի մեծապես կախված է արտաքին առևտություն, որը կատարվում է ծովափելյա նավահամագիտական միջոցով: Այս երկրների մայրաքաղաքները միաժամանակ խոշոր նավահամագիտական են: Խնկ օնախինում դրանք վճռական դեր են խաղացել Եվրոպյան վերաբնակչեներու գործում:

Մի շարք երկրներում մայրաքաղաքի ընտրության հարցում վճռական նշանակություն է ունեցել պատմական ավանդույթը: Այդ առողջով հետաքրքրական է Յոնի օրինակը: Պատմությունից հայտնի է, որ իին և վաղ միջնադարում Յոնը եղել է աշխարհակալ պետություններից մեկի՝ Յոնական կայսրության մայրաքաղաքը: Կայսրության կողմանումից հետո (5-րդ դար) Ասֆնիհյան թերակղզին հայում վկայում է նվազնության տիրապետության տակ, ապա և բաժանվում տասնյակ մասն իշխանությունների: Յոնը կողմում է իր նախկին նշանակությունն ու շուրջը: Բայց երբ 19-րդ դարի վերջին ստեղծվում է իտալական միասնական ազգային պետությունը, ապա՝ համբարձել միջոցով Յոնը հաջավոր է այդ պետությանը և անձիքանի հոչակվում նորատեղ նույալական քավագրության մայրաքաղաքը: Եվ դա այն հետքում, երբ այդ պահին նույալայում կային ավելի խոշոր և տնտեսական հզոր ու քարտավաճ քաղաքներ:

Պատմական ավանդույթը կարևոր նշանակություն է ունեցել նաև այն ժամանակ, երբ Օսմանյան կայսրության մայրաքաղաքը է ընտրվել Կոստանդնուպոլիսը (1453թ.), որը մինչ այդ, ավելի քան 1100 տարի Բյուզանդական և Յոնական կայսրությունների մայրաքաղաքն է եղել:

Գիշավրափակն նմանատիպ պատճանելով Ավստրիայի մայրաքաղաք դարձել է Վիեննան՝ նախկին Ավստրիա-Շունգարական կայսրության մայրաքաղաքը, իրաքի մայրաքաղաք՝ Բարդաստ: Օրինակներ շատ են:

Պատմական ավանդույթը դեռ խաղաց նաև Ուտսաստանի դեպքում, երբ որոշվեց մայրաքաղաքի կարգավիճակը 1918թ. Վերադարձել է Սոսկվային, որն իր ժամանակին այն գիշել է որպես կառուցված Պետրորուրգին:

Սլովանիները, պետության մայրաքաղաքի ընտրությունը բարդ խնդիր է: Դրա վրա ազդող գործոնները շատ են ու հակասական: Եվ ամեն մի կոմիկը դեպքում հաշվի առնվոր գործոններն է կոմկրետ են:

Դաճախ են այն դեպքերը, երբ մայրաքաղաքի ընտրության հարցը դառնել է պետության ներքին քաղաքական ուժերի սուր պայքարի առարկը:

Շետարքիր են Ընկերայի և Ավստրիայի օրինակները:

Դայսի է, որ Ընկերային դաշնային համապետություն է (թեև պաշտոնական անվանումը՝ «Ընկերայական Համադարձություն» է): Պետության պատմությունն մկպիս է 1291թ., երբ գերմանական երեք կիսաննական իշխանությունները Յարսթրադների գերիշխանության դիմումում:

Իսկանտեղ պայքարելու համար կնքեցին «Միություն հավերջ ժամանակակիցով»: Ավելի ոչ այդ միությանը միացան կամավոր կամ ստիպությանը, որը տարածենա, որոնց բնակչությունը խոսում էր գերմաներնեն, ֆրանսերն, խութերն կամ օտառողմաներնեն: 1848թ. ընդունվեց նոր սահմանադրություն: Ընկերային մի քանի տասնյակ կիսաննական իշխանությունների (կանոնների) մոլորդումց վերածվեց դաշնային պետության՝ բաղկացած երեք պայմանությունուն, ֆրանսական և իտալական հաւաքաններոց (օտառողմաներն խոսուների թվում ցի է բնակչության 1%, և աստիճանաբար պակասում է):

Դատկանշական է, որ այդ հատվածներն իրարից տարրերվում են ոչ մայն ազգային լեզվով, այլև լունով. գերմանախոս բնակչությունը հետևում է բողոքականությանը, մինչդեռ ֆրանսախոսներն ու իտալախոսներն կարողիներ են:

Պետրյան մայրաքաղաքը ընտրության ժամանակ երկիր տարրերի հատվածների միջև մոցակցություն պահպան, որը կառող էր վերածիլի հակամարտության: Բանակցությունների արդյունքում կանգ առան Քենա քաղաքի վրա, որն ընկած է գերմանախոս և ֆրանսախոս հատվածների սահմանագլխին, ունի տրամադրութա-աշխարհագրական հարմար դիրք և հավասարապես մատչելի է դաշնային տարրերի բոլոր մասերի համար:

Արժանի է հասուն ուշադրության նաև այն, որ մայրաքաղաքային գործառույթները կենտրոնացված չեն միայն պաշտոնական մայրաքաղաք Քենան: Դրանց ապակենուրոնացված են, պնտական իշխանության ու կառավարման մարմինների մի մասը՝ ամրող նախարարություններ ու դաշնային գերատեսչություններ գտնվում են այլ քաղաքներում: Ցյուրիխում, մենում, Լոգանում, որոնց երկրի գլխավոր տնտեսական, ֆինանսական ու մշակության կենտրոններն են:

Դիշատակության արժանի է նախկին բիշտանական զարդու Ավստրիայի մայրաքաղաքը ընտրության օրինակը: Դայսի է, որ այստեղ առաջին բնակչայությունը հիմնել են անգլիացիները 1788թ. Սիդնեյի ծովախորշում և բնակեցրել Սեծ Բրիտանիայից արտողված քրեական հանցագործներով: Այդ վիճակը ըստավական երկար է տևել:

Բնակչության կամավոր ներգաղթը մեծացել է հատկապես 19-րդ դարի վերջերից՝ ուկու հարուստ համբավայրերի հայտնագործման հետ կապված:

¹ Ընկերային անունը ծագել է առաջին երեք կանոններից մեկի՝ Ընկեր անունից:

Ավստրալիայի միասնական պետության կազմավորումը տեղի է ունեցել 1901թ., երբ մայրաքանչարի 6 գաղութները միավորվել և ստեղծել են Ավստրալիական Սինդիկատ Կոմիտ պետությունը (Ազգության ունեցել է Սեռ Բրիտանիայի դոժինյոնի կարգավիճակ, հետև լիովին անկախացել է 1931թ.): Այդ ժամանակ էլ ծագել է պետության մայրաքանչարի ընտրության հաջոց:

Մայրաքանչարի դերին հավակնում էին երկիր աշքի ընկնող տնտեսական կենտրոնները: Թվում էր, որ դրանցից մեկին էլ կվստահից միասնական պետության մայրաքաղաքը դասնալու պատիվը: Գյուսվոր մրցակիցները Սիդնեյ և Սիեթլում նավահաճառուային քաղաքները էին: Սակայն որոշվեց (հարձակ փոխանամաճայնության սկզբունքով) մայրաքաղաքը հիմնելու ոչ մեկում և ոչ էլ մյուսում, այլ դրանց միջև գտնվող Կանբերա ոչ մեծ թանգարակայրում:

Պետությունների մայրաքաղաքների մեծ մասի համար բնորոշ է այն, որ դրանց եղլիդի վարչարարական բաժանման ցանցում ունեմ իրենց սեփական կարգավիճակը և ենթակա չեն այդ բաժանման որևէ միավորի: Մայրաքաղաքը հարակից շրջանով տվյալաբար առանձնացվում է որպես պետության վարչարարական բաժանման ինքնուրույն միավոր և ուղղակիրեն ենթակա է կենտրոնական իշխանությանը: Այդպես է եղել նաև մեզանում: Երևանն ուներ վարչական մարդի կարգավիճակ:

Դին մայրաքաղաքից հրաժարվելու և մայրաքաղաքային գործառույթները նորին հանձնելու դեպքերը մեծաքիվ են ոչ միայն պատճենական զարգացման նախորդ ժամանակաշրջաններում, այլև մեր օրերում:

Դին մայրաքաղաքից հրաժարվելու և նորը ընտրելու պատճենաները կոնկրետ են և կախված են կոնկրետ պետության առաջ կանգնած հատուկ խնդիրներից: Բայց նաև Ակատվում է մի ընդհանուր օրինաչափությունը: Ուշադիր գննեց «Պետությունների մայրաքաղաքների փոփոխությունները» քարտեզը (էջ 104-105): Քարտեզի վրա պարբերով ցույց է տրված, թե ամեն մի պետության մայրաքաղաքը դրտեղից ուր է տեղափոխվել:

Նշենք 20-րդ դարի առավել աշքի ընկնող փոփոխությունները: Դնդկաստանում մայրաքաղաքը Կալկաթայից տեղափոխվել է Նելի (1912թ.), Ռուսաստանում՝ Պետրոգրադից Մոսկվա (1918թ.), Թուրքիայում՝ Ստամբուլից Մակարա (1923թ.), Ուկրաինայում՝ Խարկովից Կիև (1936թ.), Բրազիլիայում՝ Ռիո դե Ժանայրուից Բրազիլիա (1960-ական թվականներ), Նիգերիայում՝ Լագոսից Աբուջա (1991թ.), Տանզանիայում՝ Զագր և Սալամից Շողոմա (1993թ.), Պազախստանում՝

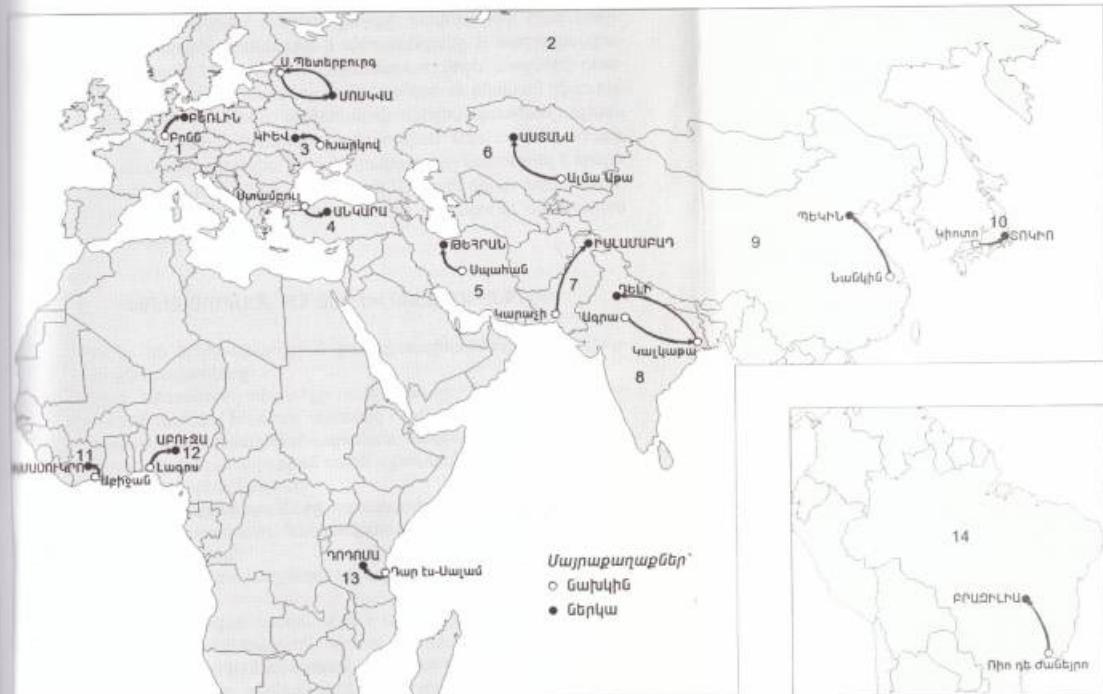
ումը տեղի է
վել և ստեղ-
ակգրում այն
էլ լինին ան-
մայրաքա-

շիք ընկնող
մեջին է
օնալու պա-
անձառային
ձայնության
դրուտ, այ

սր բնորոշ է
ն ցածրում
ոյ բաժան
ովքրաբար
ս բաժան-
տրունական
ումեր վար-

յին գործա-
ն պատմա-
յ օթքում:
պատճա-
ռաջ կանգ-
ընդհանուր
մայրաքա-
քարտեզի
մայրաքա-

քյուններ:
վել է Ների
Յթ.), Թուր-
արկովից
լիս (1960-
թ.), Տաօ-
ստանում՝

Նկ. 3. Պետությունների մայրաքաղաքների փոփոխություններ

Քարտեզում թվերով
արտահայտված են
պետությունները՝

1. Գերմանիա
2. Ուկրաイン
3. Ուկրաイン
4. Թուրքիա
5. Իրան
6. Ղազախստան
7. Պակիստան
8. Չինաստան
9. Ծովունիւն
10. Կու Դիչուն
11. Նիգերիա
12. Տաօստան
13. Տաօստան
14. Բրազիլիա

Ալմա Աթայից Աստանա¹ (1998թ.) և այլն:

Դժվար չէ նկատել, որ մեծամասնություն են կազմում այն դեպքերը, երբ մայրաքաղաքը եղրային աշխարհագրական դիրքը ունեցող կենտրոնից փոխադրվել է երկրի խորքը: Սովորաբար դրա նպատակը եղել է երկրի միասնության ամրապնդումը և հաղորդակցության հեշտացումը կենտրոնի և ծայրագագաթի միջև: Առանձին դեպքում դա կատարվել է նաև մոր տարածքների ու բնական ռեսուրսների յուրացումը խթանելու նպաստակով: Վերջին պատճառը գլխավոր է եղել, օրինակ՝ Բրազիլիա պետության նոր մայրաքաղաքի կառուցման վայրը որոշելիս: Նոր մայրաքաղաքը կառուցվել է երկրի կենտրոնական հատվածում, ավելի մոտ Ամազոն գետի ավազանին, որի հարուստ ու բազմազան ռեսուրսների յուրացումը պետության գլխավոր նպատակներից է:

ԻՆՔՍԱՍՏՈՒԳՍԱՆ ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՊՐԱՍԹԵՐ

1. Որո՞նք են երկիր-պետության քաղաքապետական գլխավոր բնութագրիչները:
2. Տվյալ պետական տարածքի սահմանումը: Ֆիզիկաշխարհագույնան առումով ինչպիսի՞ մասերից է այն բաղկացած:
3. Ինչպիսի՞ քաղաքապետական գործադրություն ունեն պետական տարածքի չափերը: Ցույց տվեք օրինակներով:
4. Ինչպիսի՞ են պետությունները դասակարգվում ըստ տարածքի մեծության: Դասատանի Դանրասավությունը դասակարգման ո՞ր խնդիր մեջ է մտնում:
5. Պետական ո՞ր տարածքներն են կոչվում եքսկլավային և անկլավայական:
6. Ի՞նչ է տնտեսական գոտին, ո՞րն է պետության համար դրա նշանակությունը: Տնտեսական գոտու իրավական կարգավիճակն ինչո՞ւ է տարրերիւմ պետական տարածքի կարգավիճակից:
7. Ի՞նչ է սահմանը ընդհանրապես, աշխարհագրական սահմանը մասնավորապես: Ինչպիսի՞ է կոչվում աշխարհագրական սահմանը ներևումնայինը գիտական ուղղությունը:
8. Ինչո՞ւ է կայանում սահմանի քաղաքապետական սահմանը նշանակությունը:

¹ Աստանամ նախակինում կոչվել է Թեղինոգրադ, ապա Ալմայա:

9. Ի՞նչ է քաղաքական սահմանը: Ի՞նչ հատկանիշների հիման վրա է կատարվում քաղաքական սահմանների դասակարգում: Թվարկե՞ք և բնութագրե՞ք:
10. Ինչպիսի՞ սահմաններ են առանձնացվում ցատ՝
ա) իրավական վիճակի,
բ) գրուառույների:
11. Ի՞նչ է պետական սահմանը: Տվե՞ք սահմանումը: Ինչքանո՞վ է այն արտահայտում մարդկանց քաղաքական ու ազգային նույնականությունը:
12. Ի՞նչ է սահմանի դելիխտացիան, դեմքարկացիան:
13. Քաղաքական սահմանների համաշխարհային համակարգի տեսության համաձայն որո՞նք են դրանց մակարդակները և բացարձին քաղաքական սահմանները:
14. Որո՞նք են քաղաքական սահմանների համաշխարհային համակարգի հնարավոր զարգացման և ֆունկցիաների փոփոխությունների 3 հիմնական սեղմանները: Թվարկե՞ք և նեկնարաննե՞ք:
15. Քաղաքական սահմանների իջևան կարող են ազգեր ազգային նույնականության զգացմունքի ծևավորման վրա: Մերե՞ք օրինակներ:
16. Ի՞նչ է քաղաքաշխարհագրական դիրքը: Տվե՞ք սահմանումը և գնահատե՞ք նրանակությունների գործազնն համար:
17. Փորձե՞ք վերլուծել և գնահատե՞լ թուրքիայի և Ղազախստանի քաղաքաշխարհագրական դիրքը 3 մակարդակներով՝ մակրո, մեզո և միկրո:
18. Ի՞նչ է հասարակության տարածքային կազմակերպումը: Ո՞րն է դրա հմաստը և նպաստը:
19. Պետությունները ըստ տարածքային կազմակերպման ի՞նչ տիպերի են բաժանվում: Բնութագրե՞ք յուրաքանչյուր տիպը:
20. Ի՞նչո՞ւ պետության տարածքային բաժանմամբ բազմաստիճան է: Ո՞րն է պետությունների քաղաքական բաժանման (միավորների) և կարշառապահքային բաժանման (միալրուների) տարբերությունը:
21. Ի՞նչ գործնների հիման վրա են կատարվում պետության ներքին տարածքային բաժանում և տարածքային միավորների սահմանների որոշումը:
22. Հասարակական կյանքի ի՞նչ փոփոխություններով է պայմանավորվում պետության վարչապահքական կառուցվածքի նորացումը:
23. Ի՞նչ կազ գոյություն ունի պետության վարչապահքական կառուցվածքի բարեփոխումների և պետական կառավարման կենտրոնացման ու ապակենուրոնացման միտումների միջև: Վերլուծե՞ք օրինակներով:
24. Որո՞նք են համաշխարհային պրակտիկայում ընդունված այն հիմնական սկզբունքները, որոնք դրվում են վարչատարածքային բարեփոխումների հիմքում:
25. Որո՞նք են վարչատարածքային բարեփոխումն գիտական հիմնավորման աշխարհագույն բաղադրյան հանդուցան հարցերը:
26. Ի՞նչ է մայուսադարձ պետության համար: Ի՞նչ գործառույթորով է այն տարբերվում մյուս քաղաքներից:
27. Ի՞նչ գործններով է պայմանավորվում պետության մայրաքաղաքի տեղի ընտրությունը:
28. Ինչո՞ւ է բացարկվում այն օրինաչափությունը, որ Ամերիկայի, Ավստրալիայի ու Օվկիանոսյան պետությունների մեջ մասում մայրաքաղաքն ունի եղային (ծովափնյա) դիրք:
29. Պետության վարչապահքական բաժանման միավորների ցանցում մայրաքաղաքին տվյալները:
30. Պետության մայրաքաղաքների փոփոխման ինչպիսի՞ օրինակներ գիտեք: Փորձե՞ք մեկնարաննել փոփոխման դրդապատճառները:

ՊԵՏԱԿԱՆ ԲԱՂԱՔԱԿԱՍԻՇՅՈՒՆ

Արդեն ասվել է, որ քաղաքականությունը հասարակական կյանքի քաղաքական որորի մաս կազմոն երևույթ է, հասարակական հարաբերությունների կարգավորման ռուն պրոցեսն է: Այդ պրոցեսի ամեն մի սուբյեկտ՝ անհատ քաղաքացու սկսած մինչև պետական բարձրագույն իշխանությունը, իր նպատակը իշխանացնում է որդու շալի քաղաքականություն վարելու միջոցով:

Քաղաքականությունն ունի նաև իր ընդհանուրացված գիտական սահմանում՝ քաղաքականությունը որոշումների մշակման և գործությունների համակարգման ու իշխանացման ամրողությունն է:

Բայց ներ հետաքրքրում է պետական քաղաքականությունը, այսինքն՝ պետության նպատակների ու խմելիրների և դրանց համանելու միջոցների ամրողությունը:

Ինչի՞ն վրա է հենցում պետական քաղաքականությունը իր նպատակներն ու խմելիրները սահմանելիս և դրանց իշխանացման միջոցները ընտրելիս ու կիրառելիս: **Պատասխանը մենք է՝ պետական քաղաքականությունը հենցում է իշխանության վրա:**

Իշխանությունը պետական քաղաքականության կենտրոնական կազմակորդ-վերահսկող հիմքն է, այն վայելու միակ միջոցը: Իշխանությունը և պետական քաղաքականությունն անբաժան են և փոխպայմանավորված: Առանց իշխանության անհնար է պետական քաղաքականությունը վարել, միտք այնպես, իմացն առանց քաղաքականությանը կիրակ անհմաստ: Սա է պատճառը, որ հաճախ քաղաքականությունը և իշխանություն հասկացությունները նույնացվում են:

Սովորաբար, առօրյա կյանքում իշխանությունը ասելով հասկանում ենք միայն պետական օրենքների, կառավարման մարմինների, վերադաս պաշտոնյան իշխանությունը:

Մինչդեռ իշխանությունը հասկացության ռովմարդակությունը շատ ավելի լայն է, ընդգրկում ու տարածումը: Կարող է լինել պետական իշխանություն, հեղինակության իշխանություն, ավանդությունի ու սփորությունի իշխանություն, կրօնի իշխանություն, սնուտիապաշտության իշխանություն և այլն: Օրինակ, անձնական հարաբերությունները և ընկերական միջավայրում իշխանությունը ունի ավելի հեղինակավորը, ինչորը, ուժեղը:

Գաղափարի իշխանություն է, երբ համախոհները միավորվելով մեկ գաղափարի շորջ, ստեղծում են, օրինակ, կուսակցություն և ենթակիում են դրա ծրագրին ու կանոնադրությանը: Կրօնի իշխանություն է, երբ մլուխոնավոր հավատացալներ ապրում ու գործում են քրիստոնեության, մահմետականության, բուդդականության կամ որևէ այլ կրոնի օրենքներով: Վերջապես, պետական իշխանություն է, երբ քաղաքացիներն ապրում են իրենց երկրի սահմանադրությամբ և մյուս պետական օրենքներով:

5.1 ԲԱՂԱՔԱԿԱՍԻՇՅՈՒԱԾԱԿԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱԿՁԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Իշխանության գործունեության մկրունքը միասնական է, դա համանատարական գործունեությունն է, թե՛ս դրսուրման ձևերը տարրեր են՝ հրաման, կարգադրություն, համգում, ներշշնչում և այլն:

Իշխանությունը բազմարովանդակ է: **Առանձմացնում են 3 մակարդակներ:**

ա) **ամրող հասարակության մակարդակ**, երբ իշխանությունը կիրավովում է ամրող հասարակության նկատմամբ և ընդգրկում է հասարակության ներսում ընթացող ամենաբարդ սոցիալական ու քաղաքական հարաբերությունները:

բ) **հասարակության առանձման հատվածների՝** քաղաքական ու հասարակական կազմակերպությունների, միությունների, կոլեկտիվների մակարդակ: Օրինակ, քարծուածուն ուսումնական հաստատության գիտամանկավարժական կոլեկտիվի, դպրոցի մանկավարժական կոլեկտիվի, ուսանողական ու աշակերտական կազմակերպության, լուսավորչական բնականապահ աշխատողների արհմիրեան և այլն.

գ) **անհատական մակարդակ**, սա կարող է վերաբերել միջանձնային հարաբերություններին, օրինակ, ընտանիքում, փոքր կոլեկտիվում, ընկերական միջավայրում:

Ուրեմն, քաղաքականությունը վերաբերում է ինչպես հասարակական խմբերի ու ազգերի, այնպես էլ պետությունների, անձերի հարաբերություններին ու գործողություններին, որոնք կարգավորվում են իշխանության շարությունում:

Այս հարաբերություններն ու գործողություններն, ինչպես նաև իշխանությունը իրականացնում են մարդիկ: Մարդն էլ միշտ մնում է մարդ, որը սփական նուարությունների, ծրագրերի ու գործողությունների մեջ առաջնորդվում է ոչ միայն ծգարտ հաշվարկներով,

բանականությամբ ու տրամարանությամբ, այլև հովզերով, տրամադրությամբ ու սեփական արժեքային հանձնարգով:

Ինչըան էլ մարդու կ ծգուում են իրենց ընտրած քաղաքականությունը իմանավորել գիտականությունը, մինչույն է, ոս հաջողություն է միան մասամբ: Քաղաքականությունը գիտելիքներն ու իմանավորմանը շնորհած կարող լինել ճշգրիտ, ինչպիսին են, օրինակ, մաքնատիկական կամ բնագիտական գիտելիքներն ու իմանավորմանը: Քաղաքականությամբ պրոցեսը ճշգրիտ հաշվարկմանը չի ենթարկվում, այն պատկանում է հավանակային պրոցեսների դասին, որտեղ մեծ է ամենական համոզումների ու պարուականությունների, ինչպես նաև պատահականությունների բաժին:

Այս պատճենով էլ քաղաքականությունը լինելով գիտություն, միաժամանակ մուռ է արքան: Այս ճշգրիտ հաշվարկմանը, գիտական կամ տառապահան և հոգեգիր, նույր ճարդկային հարաբերությունների, տրամադրությունների ու զայեակղությունների մի բարդ գուգորդություն:

Դա նշանակում է, որ քաղաքականությունը հնարավորին չափ գլխավոր համականը բանական, գիտականություն իմանավորվածը, այսինքն՝ ռացիոնալը (լատ. rationalis- բանական), չի մերժում իրացիոնալ, այսինքն այն, ինչ կապված է անհատի խաօնականիք, բնագործությամբ, անձնական հատկանիշների հետ: Հայտնի են բազմաթիվ դեպքեր, երբ քաղաքական դեկավարի հուզական, կրակու ու ոգեշնչ ճառը, նորա անձնական հետակառաջությունը, լիներային կառ հատկանիշները որոյ են բանակները ճարդկային մարդկային մշագնական հատկանիշների և տարած իրավունքը հետույն: Կամ, միշտապահ բանակներությունները պահպիւ են հաջողությամբ նաև դեկավարի անձնական հատկանիշների, բանակեցլու, համձեցու և համաձայնեցնելու խթին արվեստին տիրապետելու շնորհիվ:

Բայց երեմն ամբողջ քաղաքականությունն իր եւթյամբ կարող է լինել իրացիոնայ: Իրացիոնալ քաղաքականության օրինակներ կարելի է բերել ամեն մը երկրի թէ՛ ներքին կանոնից, թէ՛ արտաքին հարաբերությունների բնագավառից: Մասնագետների զահաւունանք այդպիսին եր, օրինակ, գրուազյան վերակառուցման քաղաքականությունը, որի իմուռը ընկած էն ոչ թէ ճշգրիտ հաշվարկմանը, ներքին և արտաքին իրադրության բազմակողմանի հաշվառումը, հնարավորությունների ծիծու գնահատումը, այլ «սոցիալիզմը բարելավված», իսկ ԽՍՀ Միությունը ավելի ամրապնդած տեսմենու սուբյեկտի ցանկությունը: Արդյունք հայտնի է, սոցիալիզմը որպես հանձնական

այդ տարածքում ընդհանրապես վերացավ, իսկ ԽՍՀՄ-ը ոչ միայն չամրապնդվեց, այլև տրոհվեց 15 առանձին կտրոնների:

Իրացիոնալ էր նաև հիութեան վերնախավի քաղաքականությունը ֆաշիստական Գերմանիայում, որը հանգեցրեց Երկրորդ համաշխարհային պատերազմին և Գերմանիայի լիակատար պարտությամբ:

Իրացիոնալ քաղաքականությունը ոչ միայն դատապարտված է անհաջողության, այլև կարող է ժողովուրդների ու պետությունների ուրեմնության պատճեն կազման:

Ուրեմն, քաղաքականության մեջ չափազանց կարևոր է, որ ծրջու հարաբերակցություն հաստատվի հնարավորությունների և անմուգությունների ու ծրագրերի, դրանց իրավամատցման նախադրյանների ու պայմանների միջև: Ենթա սա կատար ունի այն տարածված քանակությունը, թե «քաղաքականությունը հնարավորի արվեստն»:

Մարդկության զագացման փորձը ցուց է տալիս, որ ավելի հաճախ իրացիոնայ, և լինում «վակ» հասարակության, ոչ ժողովուրդականացման: Մոտավորացնելու և ակտորիթար ավետությունների քաղաքականությունը:

Հասարակությունը իրացիոնալ քաղաքականությունից փրկելու անենականացման միջոցը համարվում է հասարակական ու քաղաքականի կանոնի հետևողական դժոնկրատացումը: Դա այն ուղին է, որ հնարավորությունը է տալիս ժողովուրդական ավելի լայն զանգվածների մասնակից դարձնել քաղաքականության մշակմանը և իրավամատցմանը: Դա ներքարություն է լայն հրապարակայնությունը, հասարակական կյանքում ուղարկի ու ազան ընտրությունների, ժողովուրդական հանրավեսների և հասարակական կարծիքի արտահայտման այլ ձևերի արձատավորումը:

Դառնուկ բնարկման կարիք ունի քաղաքականության և քարույրական հարաբերության հայցը:

Ինչպես նշել ենք, քաղաքականությունը հասարակական կյանքը կազմակերպելու, կազուակրթությունը և վերահսկելու ոլորտ է: Բայց չէ՝ որ ծիշու այդպիսի ոլորտ է նաև քարույրականությունը: Դա նույնպես գործ ունի այնպիսի սկզբունքների հետ, որոնք հիմք են ծառայության բազմագիտների, սոցիալական խնդրերի, ժողովուրդների ու պետությունների համատես կյանքի կազմակերպման համար:

Բայց կամ նաև տարեկան հայցը լինում է քաղաքականության բնագավառում հարաբերությունների կարգավորման սկզբունքները նյութականացվում են իշխանության կառուցվածքների, կառավարման նարմինների, պետական օրենքների, որոշումների, նորմատիվային

փաստաթղթերի ու պայմանագրերի տեսքով: Մինչդեռ բարոյականության բնագավառում չկան կառավարման կենտրոն, որպաս օրենքներ, որոշումներ ու պայմանագրեր: Այստեղ պիտի ըգրված օրենքներն են, հասարակական գիտակցության մեջ ամրապնդած բարոյական արժեքները, համոզմությունները, ստվորությունները, վարչագիծը, գործելակերպ:

Դասարակության համար երկրորդական չէ այն հարցը, թե ի՞նչ-պես են դուքակցում քաղաքականությունը ու բարոյականությունը, համագործակցությունը են, լրացնու՞մ են իրար, թե՝ հակասության մեջ են և Ժմխում են միայնաց:

Քաղաքականություն-բարոյականություն կապը որոշակի պատմական զարգացում է ապրել:

Եղել է ժամանակ, երբ քաղաքականությունը հականդի են բարոյականությանը: Տարածված է եղել այն կարծիքը, թե ըմբիանարապես քաղաքականությունը չի կարող բարոյական լինել, որ քաղաքական վիճունների հիմքում չեն կարող դրվագ բարոյական նորմերը:

17-րդ դարում տիրապեսող դարձավ այն տեսակետը, որ բարոյականությունը ենթակա է պետական շահին. եթե քաղաքականությունը պետական շահ է հետապնդում, ապա այն բարոյական է՝ անկախ կիրավող միջոցներից:

Այս տեսակետի հիմնադիրը 16-րդ դարի իտալացի քաղաքական գործիչ ու պատմաբան Սիլվոր Մարիամիկին է: Նա պայմանում էր իտալական պետության ստիծոծան ու ամրապնդան համար և զարգացնում էր այն միտքը, թե թույլատրենի են (այսինքն՝ բարոյական են) բոլոր հնարավոր միջոցները՝ նույնիսկ քանությունը, սպանությունը, դավաճանությունը, խարեւությունը, եթե դրանք նոտեցնում են պետական նպատակին: Այդ սկզբունքի հիմքում ընկած է «նպատակը արդարացնում է միջոցը» կարգախոսը.

Քաղաքականության մեջ Մարիամիկին նոտեց գերազույն պետական շահ համացույցում, որ մինչև վերջին էլ լայն տարածում ուներ, իսկ տուալիտար պետություններում տիրապետող սկզբունք էր: «Պետականությունը, պետության վեհությունն ու հղությունը Մարիամիկիի բարձրագույն իդեալն էր: Եվ նա կարծում էր, որ հանուն իդեալի չպետք է խստրույթուն դնել միջոցների մեջ, չպետք է հաշվի նստել բարոյական նորմերի հետ: Քաղաքականության մեջ այս ողողությունը հասուն դարձավ մարդաբանականության ամենով.»

Վերջին ժամանակներու (հատկապես Երկրորդ Համաշխարհային պատերազմի հետո) քաղաքականություն-բարոյականություն հարա-

թերթույունների մեջ էական տեղաշարժեր կատարվեցին: 1948թ. Միավորական պազճերի կազմակերպությունը ընդունեց մի շատ սկզբունքային փաստաթույունը՝ Մարդու իրավունքների համբարձմանը ներկարացին, որ ներկայուն ստորագրել են նրա անդամ ըստու երկրները: Այդ փաստաթույունը կարևորագույն դրույթ այն է, որ քաղաքականություն-բարոյականությունը փոխարքերությունների համբարձմանը իմացը ճարդու իրավունքներն են:

Դա նշանակում է, որ քաղաքականությունը վեր է կանգնած քաղաքականությունից և ին սկզբունքներու պետք է թիվարի նաև նաև քաղաքականությամբ: անկան դրա դրսունդամանը նկարությամբ:

Դա նշանակում է, որ պետական շահի գաղափարը միշտ չէ, որ համասեղին է ժողովրդականության հետ: Նա ամեն ինչցից վեր դաւադրում է օրենքներու ու օրինականությունը: Կերպարքն, որ նշանակում է որ ամեն մի երկրում, եթե այն հավակնում է լինել ազատ ու ժողովրդական, քաղաքացի - հասարակություն - պետություն հասուրարդումները պետք է կառուցնեն քաղաքացի ազատությունների և իրավունքների գերակայության մկրությունից վրա:

Ուշան շասան այն են երկրները, որտեղ այս սկզբունքը խախտվում է, թեն այդ երկրների ստորագրությունները նույնանական դրա իրավունքների համբարձմանը դեկարացիայի տակ:

ՍԱԿ-ը ճարդու իրավունքների պահպանությունը նշտական հսկության տակ է պահում և ամենամյա զեկուցագիր է հրապարակում: Անկայությունը բարեկվում է այն պետությունները, որոնց անհնաց համար խախտվում է նա մարդու իրավունքները: Կերպին ժամանակներու այդ պետությունների շահութը անհնաց համար ենել են իրացը, թուրքիան, Չինաստանը, Չյուսիսային Կորեան, Լիբիան և մի շարք այլ երկրներ:

Ամեն մի պետության քաղաքականություն հետապնդում է երկու նպատակ:

Անարքին Երկիր ներսում օրինականության ու կազուկանունի ամրապնդում և ժողովրդի կանքի բարեւագում:

Երկրորդ՝ իր միջազգային դրույթան բարեվագում, այնպիսի արտաքին հարաբերությունների հասարակում, որոնք նպաստում են սեփական անվտանգության ամրապնդմանը և ներքին խնդիրների լուծանմանը:

Այսպիսով, պետական քաղաքականությունը բաղկացած է երկու փոխկապակցված ու փոխպայմանավորված միուղերից՝ ներքին

Քաղաքականությունից և արտաքին քաղաքականությունից:
Քննարկենք դրանք առանձին-առանձին:

5.2 ՆԵՐՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ներքին քաղաքականությունը պետությամբ՝ որպես հասարակական հաստատության, այն մտադրությունների ու գործողությունների ամրողությունն է, որի ուղղված է սոցիալ-քաղաքական կարգերի ամրապնդմանը ու քարեփիխմանը:

Բազիցս ընդգծվել է, որ հասարակական կյանքը չափազանց քարտ է ու քազմարքվածակ, դրանով պայմանակիրքած է քազմարքվածակ է պետական ներքին քաղաքականությունը: Առանձնացվում են պետական ներքին քաղաքականության և գործողությունների մի քանի գյուղավար ուղղություններ՝ տնտեսական, ժողովրդական, սոցիալ-մշակութային, բնապահպանական:

Չկա հասարակական կյանքի որևէ բնագավառ, որը դրս գտնվի պետական քաղաքականության ոլորտից: Բայց կան մի քանից որոնք առանձնահատկություն ունեն և գտնվում են պետության ուշադրության կենտրոնում: Դրանք են՝ սեփականատիրական հարաբերությունների, մակրոտնտեսական հարցերի, կրթության ու գիտության, բնակչության տեղեկատվության ու քարոզության բնագավառները:

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳԼԽԱՎՈՐ

ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Տնտեսական քաղաքականություն
Ժողովրդագորական քաղաքականություն
Սոցիալ-մշակութային քաղաքականություն
Բնապահպանական քաղաքականություն

ԲՆԱԳԱՎԱՍՆԵՐԸ

Սեփականատիրական հարաբերությունների
Մակրոտնտեսական հարցերի
Կրթության ու գիտության
Բնակչության տեղեկատվության ու քարոզության

Հատուկ կարևորություն ունի սեփականատիրական հարաբերությունների բնագավառը, քանի որ սեփականատիրության մեջ է

լրոշում երկիր սոցիալ-տնտեսական տիպը: 1917թ. հոկտեմբերյան հեղափոխությունն է հետո Ուսասասամի գլխավոր հոգու սեփականատիրության մեջ փոփոխությունն էր: Ազգայնացվեց հողը, ազգայնացվեցին բոլոր բնական հարստությունները, գործադրաններն ու խարիսխաները: Դրանց բոլորը հայուսությունն համաժողովրդական սեփականությունը: Կարո՞ւ ժամանակում դարձան պետական սեփականությունը: Կարո՞ւ ժամանակում բոլորովին վերացավ մասնավոր սեփականատիրական մեջ:

1990-1991 թվականներից ի վեր հետխորհրդային համբաւելություններում իշխանության գլխավոր խնդիրը համարում են սոցիալիզմից տառագություն մասամբ սեփականատիրական հայտքություններից: Օրինակ, Հայաստանի Հանրապետությունում ներքին տնտեսական քաղաքականության համար որպես գլխավոր ուղղություն ընտրվեց տնտեսությամբ ազատականացումը և ազատ շուկայական հարաբերությունների հաստատումը:

Այլ նպատակին համեմու հաճար անհրաժեշտ է արմատապնական փոխել սեփականության մեջ: Ակսավեց հողից՝ գյուղատնտեսության գլխավոր արտադրամիջոցից: Սեփականության հրավունքը հողը համանելեց գյուղացին: Այսուհետև սեփականացումը տարածվեց տնտեսության մյուս ճյուղերի՝ առևտուի, կենցաղապահարկման, տրանսպորտի ու արդյունաբերության մի շարք ճյուղերի ու ենթաճյուղերի վեա:

Նոր իշխանությունների ներքին տնտեսական քաղաքականությունը համգեցրեց նրան, որ երկրում նաև կիրակ միակ՝ սոցիալիստական սեփականատիրության մեջ փոփարեն այժմ քազմածն սեփականատիրությունները է: Երկր ամրություն հարցում հարստության՝ հողի, մյուս բնական օնսկրների, գործադրանների, ֆարմիկաների, շինությունների, տրանսպորտի միջոցների միակ տերը այլև պետությունը չէ: Նաև սուսպիր է քազմածն սեփականատիրությունները մասնավոր, կողեկտիվ, պետական, խարց:

Դա սկզբունքային քայլ է այն ճանապարհին, որ պետք է եթեր տնտեսության ազատականացնա, այսինքն՝ պետության դերի բույածնման տնտեսական դրույթը, կենրունացված պետական պահանջմանը մեջ է: Կարո՞ւ է արտադրել և վաճառել այն, ինչ ուղղում է ուղղությունը է:

Պետությունը իր ձեռքում է պահում տնտեսության համապետա-

կան նշանակություն ունեցող ենթաճյուղերը միայն (օրինակ, էլեկտրականեցնելուհիկան, օդային ու երկարուղային տրամսադրություն, պաշտպանական նշանակության արտադրությունները):

Պետությունը նաև կարգավորում է, այսպես կոչված, **մակրոտնտեսական հարցերը**: Որոշում է, օրինակ, քանական ռեսուրսների օգտագործման, տնտեսության նյոււշի համաձայնությունների և համապետական նշանակություն ունեցող ննան այլ տիպի հիմնախնդիրների լուծման գլխավոր ուղղությունները:

Մակրոտնտեսական խնդիրը է նաև տնտեսության շրջանային համամատությունների կարգավորումը: Պետությունը դրանք կարգավորում է հատուկ ռեգուլար քաղաքականության միջոցով: Օրինակ, Խոտայիսի Քերշին տանամյամենի ռեգուլար քաղաքականության հիմքում ընկած է տնտեսաբան հետամասն հարավային շրջանների արագացման զարգացման ծրագիրը: Բրագիհյանը գլխավոր համարվում է Անդրկոմիայի քնական տնտեսմերի յուրացումը: Ուստաшան իր ռեգուլար քաղաքականության գլխավոր խնդիրը համարվում է Միքրիի անժայաժիր տարածքների քնակեցումը:

Դայաստանի Դամրապետության ռեգուլար քաղաքականության առաջիկա տարիների գլխավոր ուղղություններ են համարվում աղետի գոտու վերականգնումը, ամսնամասնոր ու յանային շրջանների տնտեսական հղողացմանը, մարզերի համամասնական զարգացմանը:

Տնտեսական քաղաքականությունն իրականացնեն համար ստեղծվում են հատուկ պետական գերատեսչություններ: Մի խոնճը պետություններում գործում է մեկ պետական գերատեսչություն՝ Էլեկտրոնմիջկայի նախարարությունը, որն էլ նշակալում ու իրականացնում է անրող տնտեսական քաղաքականությունը: Հատ են այն դեպքերը, երբ տնտեսության որոշուղ գրապելում են մի քանի գերատեսչություններ: Առավել հաճախ հաճախիվ են առանձին ներգետիկայի նախարարություն, գյուղատնտեսության նախարարություն, տրամսադրության նախարարություն, ֆինանսների նախարարություն:

Պետության ներքին քաղաքականության շատ կարևոր ուղղություն է ժողովրդագրական քաղաքականությունը:

Դուք տեղյա՞կ եք աշխարհում տիրող ժողովրդագրական իրադրությանը և «Ժողովրդագրական պայքարություն» համամշղակային հիմնախնդիրին: Գիտեք նաև, որ տարբեր պետություններ տարբեր ժողովրդագրական քաղաքականություն են վարում՝ կախված այն բանից, թե ի՞նչ նպատակ են հետապնդում՝ բնակչության անը արագացնելու, թե՞ դանդարձեցնելու:

Դարուստ ու բազմաբնույթ է պետության **սոցիալ-մշակութային բարարականության ռովանդականությունը**: Սրա մեջ են մոտնման բանկյուրան սոցիալական անհավասարության վերացման և սոցիալական ապահովության, ժողովրդական կրթության, մարդու հիմնական ազգայությունների ու իրավունքների, գիտության ու նշակալույթի զարգացման հարցերը:

Այս հարցերի լուծման ուղղություններն ու միջոցները ուղղակիության ազգվում են երկիր քաղաքական համակարգի հետ: Դիցուք, պետությունը որոշում է հասարակական կյանքում բարձրացնել տնտեսության առանձին ոլորտների դիրք, նշանակությունը, օրինակ՝ ժողովրդական կրթության, քանակի, գիտության և այլն: Դա կարելի է անել այդ ոլորտների նկատմամբ հաստուկ քաղաքականություն վարելու, որպան առաջանայի գաղացման համար առավել նպաստավոր պայմաններ ստեղծելու միջոցով: Կարելի է բարձրացնել այդ ոլորտների աշխատողմերի աշխատավարձը, կիրառել տնտեսական խրախուսման այլ եղանակներ, սահմանել տարրեր տեսակի արտօնություններ կամ խրախուսել բարոյապես՝ շնորհել պատվավոր կոյլմեր, տալ պետական պարգևներ և այլն:

Պետության ներքին քաղաքականության կարևոր օրյեկտ է ընտեղության գրավածության (գրոժագործության) կարգավորումը: Տնտեսագետներում պապացուցում են, որ պատշ շուկայական տնտեսության պայմաններում ինչ-որ քանակի գործազուրկների առկայությունը օրինացափ է, այն ոչ միայն չի արգելակում, այլ նույնիսկ խրախուս է հասարակության զարգացումը: Բայց որոշակի մակարդակից սկսած դա դառնում է վտանգավոր: Ուստի պետությունը զգուստ է կարգավորել գործազրկության երևույթը և բոլոյ դրա անկերակալել տարածումը:

Փորձվական եղանակներից մեկն այն է, որ պետությունը կատարում է կապիտալ ներդրումներ և կերպության պետական տեկոսորում ստեղծում է նոր աշխատաներեր: Կամ, օգնում է կազմակերպելու աշխատողների վերարակավորում, որի շնորհիկ գործազուրկները նոր մասնագետություն են յուրացնում և ընդունվում են աշխատանքի:

Ծանանակակից պետություններում մեծ կարևորություն է տրվում կրթության ու գիտության բնագավառներում տարվող քաղաքականության:

Եթե 1961թ. Խորհրդային Միությունն առաջին մարդու ուղարկեց տիեզերու, ԱՄՆ-ում տագնամաքենա, որ տիեզերագնացության բնագավառում իրենց են են մնացել: Վերյուծելով դրա պատճառները, ամե-

րիկան քաղաքագետները եկան այն եզրակացության, որ ԽՄՀՄ առաջ է անցել գիշակորսական ժողովրդական կրթության և գիտական հետազոտությունների կազմակերպման դրդությունը։ ԱԱՆ մշակեց ու իրականացրեց այդ ոլորտի գարգացման նոր պետական քաղաքականությունը և կարծ ժամանակում ոչ միայն վերացրեց գոյություն ունեցող ճնշորվածը, այլև կարողացավ նկատելի չափով առաջ անցնել։

Կամ մեր հանրապետության օրինակը՝ Խորհրդային կարգերի օրոք ակնհայտ էր տուսալիտար պետության ճնշումը ժողովրդական կրթության, որն անվճար էր, և գիտության նկատմամբ։ Դա սահմանափակում էր քաղաքացիների ազատությունը, երանց միակողմանի կրթությունը էր տալիս, ստիպում էր սովորել միայն այն և այն չափով, ինչը ինքը՝ պետությունը անհրաժեշտ էր համարում։ Բոլոր դպրոցները, բարձրացնում ևս մանական հաստատությունները և գիտահետազոտական կենտրոնները պետական էին, գտնվում էին պետական խիստ հսկողությամբ տակ։

Այժմ այլ քաղաքականություն է տարբերություն ։ Դա քաղաքացիների կրթության ու զատիշականության և, ընդհանրապես, մտադրյալ գործութեալքան բնագավառի ազատականացումն է, պետության անհարկի միջանալության ու ճնշման վերացումը։ Պետական օրենքով բոլոյատրված է ունենալ տարբեր ծեփ ու բովանալուրյան, այդ բվլում ճանապար (Վճարովի) կրթական հաստատություններ, սկսած մանկապարտեզից ու հանակրթարանից, վերջացար գիմնազիայով, բոլեջով ու համալսարանով։ Բացին են նաև ոչ պետական հետազոտական կենտրոններ։ Եվ երկիր ամեն մի քաղաքացի ազատ է դրանց մեջ ընտրություն կատարելու։

Միաժամանակ պետք է ի նկատի ունենալ, որ կրթության ու գիտության ազատականացման քաղաքականությունը սպասված արդյունք տային է, եթե գուցածական է պետական պատշաճ հսկանակրթյան հետ։

Նոր քաղաքականություն է հաստատվել բնակչության տեղեկատված ու քարոզչության բնագավառում։

Նախկին խորհրդային տուսալիտար ուժիմիջ պայմաններում մարդու այնպիսի իրավունքներ, ինչպիսիք են խոսքի, խոճի, համոզմունքի, տեղեկատվություն ունենալու, ինչպես նաև ժողովների ու հանրականացների ազատության իրավունքը, ծևական էր։ Այդ ամենը գտնվում էր պետության անձնական միջոցների, թերթերի, ռադիոյի, հեռուստատեսության գոյություն ունենալու պահանջանական մո-

Ուպոյիս և պաշտոնական խիստ գրաքննություն:

Եթե նորանական հայաստանի Խանրաբանությունը պաշտոնական հոչակացից ազատ ժողովրդական հասարակություն կառուցիլու նախառական տեղեկատվության զանգվածային միջոցները պետական օրենորվ դարձան անկախ, վերացավ պետական գրաքննությունը։ Այժմ այդ միջոցները ներկայացնում ու տարածում են ոչ միայն պաշտոնական տեսակետով, այլև տարբեր, նույնիսկ դրան հակադիր տեսակետով ու կարծիքներ։ Եվ անմեն մի անհատ ազատ է ընտրություն կատարելու դրանց մեջ կամ ունենալու և տարածելու իր անձնական կարծիքը։

Երկրի ներքին քաղաքականությունը (և պետական քաղաքականությունն ընթանրապես) որոշում են պետական կառույցներն ու ինստիտուտները, իշխանության երեք ցուցերը՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական։

Զափազանց կարող է, թե պետական քաղաքականությունն ինչքան է արտահայտում ժողովրդի կամքը, և ժողովրդը, հասարակությունը պետական քաղաքականության վրա ազդելու ի՞նչ հնարավորություն ունի։ Այդ հնարավորությունն այնքան ավելի մեծ է, ինչքան հասարակությունն ավելի ժողովրդավարական է։

Ժողովրդավարայիշան կայսրության հատկանիշը է քազմակոսակցությունը։ Կուսակցությունների միջոցով է, որ բնակչության տարբեր տղամարդական խավերն ու խմբերը կարողանում են դրսերել իրենց կարծիքը և վերաբերունքը պետական քաղաքականության նկատմամբ։

Տուսալիտար պետություններում, ինչպես արդեն գիտենք, բազմակուսակցությունն ու բազմակարծությունը բացառվում են։ Օրինակ, ԽՄՀՄ-ում միայն կուսակցությունը կառավարող կրմունչստական կուսակցությունն է։ Չամարվուի էր, որ այն արտահայտում է բնակչության բոլոր խավերի, ամբողջ ժողովրդի շահերը։ Իրականում, իհարկե, այդպես չէր, այդպես լինել չէր կարող։

Հատ երկրներում ազատ գործող կուսակցությունների թիվը հաշվում է տասնյակներով ու հարյուրներով։ Օրինակ, ԽՍպահայում կա 500 կուսակցություն ու քաղաքական կազմակերպություն, մահրում՝ 300, Բանգլադեշում՝ 150։ Չայաստանի Չանրապետությունում դրանց թիվը մի քանի տասնամյակ է։

Բայց այնպս է ստացվել, որ պետությունների մեջ ճամատմ պահանջարովար առաջատար ներ խաղում են 2-3 գլխավոր կուսակցություններ։ Օրինակ, ԱԱՆ-ում մի քանի տասնամյակ է, ինչ իշխանության համար պայառառում են ընդհանուն երկու կուսակցություն՝ հանրապետականը և

Դեմոկրատականը, Մեծ Բրիտանիայում՝ պահպանողականը և լեյբորիստականը: Կան նաև այնպիսի պետություններ, օրինակ, Արարական և Եվրոպականը: Սառույան Արարաբան, Օմանը, որտեղ կուսակցությունների գործունեությունն արգելված է ընդհանրապես:

5.3 ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆԻԹՅՈՒՆ

Արտաքին քաղաքականությունը պետական քաղաքականության մյուս գլխավոր բնագավառն է և ամենասեր կապի մեջ է գործնականության հետ:

Արտաքին քաղաքականությունը պետության այն գործունեությունն է միջազգային ասպարեզում, որն ուղղափառ է միջազգային իրավունքի այլ սուբյեկտների (պետությունների, կուսակցությունների, միջազգային կազմակերպությունների) հետ հարաբերությունների կազմակերպմանը ի շահ սեփական ժողովրդի ու պետության:

Պետության արտաքին քաղաքականությունը ձևավորվում է քազմարիվ գործուների և ազգային աշխարհում, նրա հնարավորությունները: Ներքին գործուների շարքում գլխավորներն են՝ երկիր բնական, տնտեսական, գիտատեխնիկական, մշակութային, ռազմական ներուժը, ժողովրդական իրավիճակը, սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական ներքին իրարրությունը, տիրող հասարակական տրամադրությունները, ժողովրդի մենայինությունը:

Պետության արտաքին քաղաքականության ձևավորող մնացքին գործուները ի մի վեցրած որոշում են տվյալ պետության տեղն ու դիրք արտաքին աշխարհում, նրա հնարավորությունները: Ներքին գործուների շարքում գլխավորներն են՝ երկիր բնական, տնտեսական, գիտատեխնիկական, մշակութային, ռազմական ներուժը, ժողովրդական իրավիճակը, սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական ներքին իրարրությունը, տիրող հասարակական տրամադրությունները, ժողովրդի մենայինությունը:

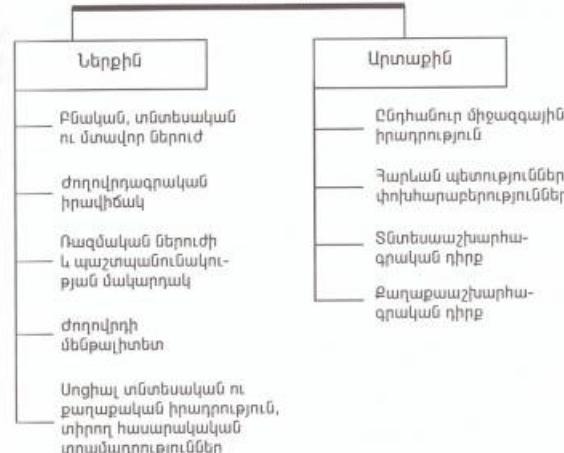
Պետության արտաքին քաղաքականության վրա ազդող արտաքին գործուների շարքում պիտի է առանձնացնել հաստիքանությանը միջազգային իրադրությունը աշխարհում և տարածաշրջանում, հարևան պետությունների հետ փոխհարաբերությունները, այլ կերպ սասա՛ արտաքին ուժերի հարաբերակցությունը, ինչպես նաև երկրի քաղաքաշիստարագրական ու տնտեսաշիստարագրական դիրքը:

¹ Սեմբայիսեն (անգլ. mentality- մտայնություն, մոքի ուղղվածություն բառից) - ուս այն է, թե տվյալ ժողովուրդը (կամ անց) ինչպիսի բարոյակերպարանական կերպովաքը ունի, ինչպիսի՞ն է հենց իդենտիստում ու գնահատում, աղմժախի՞ն համալրույթը է ընդունում:

Պետության արտաքին քաղաքականության վրա ազդող մնացքն է արտաքին գործուները ներկայացված են կից սխմայում:

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆԻԹՅԱՆ ՎՐԱ ԱԶԴՈՂ ԳՈՐԾՈՒՆԵՐԸ

Գործուներ

Պետության արտաքին քաղաքականության և ներքին քաղաքականության միջև կա մի շատ կարևոր, սկզբունքային տարրերություն: Պետությունն իր ներքին քաղաքականության նկատմամբ ունի մոնոպոլ՝ մենաշնորհ իրավունք: Դա պետության ներքին գործն է և թեկարգություն ե երկրի ներքին պայմաններով, սեփական մտադրություններով: Այդ հմաստով ներքին քաղաքականությունը միավորման գործողությունն է:

Արտաքին քաղաքականությունը չի կարող հենվել միայն ներքին գործուների վրա: Դուք կախվածությունը արտաքին գործուներից շատ ավելի մեծ է: Արտաքին քաղաքականությունը ի տարրերություն ներքին քաղաքականության ու թե նաև կողմանի, այլ երկուուրման ու քաղաքականությունների համարելի խամարից է ընդունում:

Ըորուների շահերի հետ: Իսկ այդ շահերն ավելի հաճախ հակառակութ են, քամ համընկնում: Մյուս կողմից, արտաքին քաղաքական բնագավառում պետությունը պետք է պահպանի միջազգային հարաբերություններում ձերունված որոշակի «ժաման կանոններ»:

Իսկ ի՞նչ է «միջազգային հարաբերություններում միջունված որոշակի «ժաման կանոններ»»: Միջազգային հարաբերությունները պետությունների և միջազգային սահմարտեալս գործոց այլ կազմակերպությունների միջև հաստատված կասմիքի ամրողությունն է: Այդ կասմիքը շատ բազմազն են՝ տնտեսական, քաղաքական, զարգացման, ուղարկության և այլն:

Պետությունների միջև հարաբերությունները կառուցվում են միջազգային հարաբերության կողմից ընդունված մօգրունքներով ու հրավական նորմերվ, որոնք միասին վերցած հայտնի են միջազգային հրավունք անունով: Միջազգային հրավունքի նորմերով են որոշվում պետությունների փոխադարձ հրավունքներն ու պարտականությունները և «խոր կառունեցրեք»:

Ժամանակակից միջազգային հրավունքի հիմնաքարդ Միավորված ազգերի կազմակերպության վերը հիշատակված Մարդու իրավունքների համբարհանուր դեկլարացիան է:

Սարդու իրավունքների դեկլարացիան որոշում է այն գլխավոր խնդիրները, որոնց հրավանացմանը պետք է ծագսն բոլոր ժողովություններն ու պետությունները, ինչպես նաև այն սկզբունքները, որոնցով պետք է առաջնորդվեն պետություններն իրենց թե՛ ներքին և թե՛ արտաքին քաղաքականության մեջ:

Մյուս սկզբունքային փաստարություն, որով կարգավորվում են միջազգային հարաբերությունները, ընդունվել է 1975 թ.: Դա Եվրոպայի ամենանգործակցության խրիդակցության՝ եզրափակիչ ակնու է, որը մշակել ու ստորագրել են Եվրոպայի 33 երկրները, ԱԱՆ-ը և Կանադան: Այդ ակտին միացն են Եվրոպայի հետազոտվում անշախտություն ստացած բոլոր պետությունները, դրանց բվումը և հայաստանի հանրապետությունը:

Եզրափակիչ ակտի առանձքային փաստարությունը Պետությունների փոխարարերությունների սկզբունքների մասին հոյսակագիրն է, որը կարգադրում է պետությունների անվտանգության և համագործակցության հետ անշվող հարցերը:

Միջազգային հրավունքի հիշալ փաստարությունը ժամանակակից աշխարհի քաղաքակիր կազմակերպման գլխավոր փաստարությունը են և պարտադիր են համարվում միջազգային հարաբերությունները:

¹ Այժմ վերանվագական է՝ «Եվրոպայի անվտանգության ու համագործակցության կազմակերպություն» (ԵՎՀԿ):

յունների ամեն մի սուբյեկտի համար: Դրանցում թվարկված են մարդու իրավունքների և իշխանական ազատությունների պաշտպանության, ինչպես նաև միջազգային հարաբերությունների կառուցման սկզբունքները, որոնց համարվում անհրաժեշտ է ոչ միայն քաղաքացիությունները:

Ծանոթանանք այդ սկզբունքների մի քանիշին ըստ խմբերի:

■ **Ամի՞ տարրական իրավունքները.** Այս խմբին են վերաբերում նարդկանց իրավահակասարության սկզբունքը, կանքի ու ազատության իրավունքը, անծի անծեռնմիշելիության, պատվի ու բնակարանի անծեռնմիշելիության սկզբունքները:

■ **Մարդու քաղաքացիության ու քաղաքական իրավունքները:** Դրանք են քաղաքացիության ու պաշտամանի իրավունքը, սեփականության իրավունքը, ամսնության իրավունքը, խոնի ու համոզնությունների իրավունքը, հավասար ու գաղտնի բվերկության իրավունքը:

■ **Սոցիալ-տնտեսական իրավունքները.** Այս խմբի մեջ միավորվում են աշխատանքի իրավունքը, հավասար աշխատանքի դիմաց հավասար վարձատրության իրավունքը, իշխանության սկզբունքը և իրավունքը:

■ **Միջազգային՝ միջազգային հարաբերությունների կազմակերպությունների գլխավոր սկզբունքների են՝**

պետությունների իրավահակասարությունը,
իրար նկատմամբ ու ու գործադրությունը,
միջազգի վեմերի խաղաղ լուծումը,
միմյանց ներքին գործերին չմիջամտելը,
մարդու իրավունքները հարգելը,
տարածքային ամրողականության անծեռնմիշելիությունը,
ժողովրդական իրավահակասարության և իմբոնորշման իրավունքը,
միջազգային իրավունքով նախատեսված պարտականությունների բարեխիղը կառապումը:

Արտաքին քաղաքականություն վարելու ավանդական և ամենասահմանափակ ձևը դիմանագիտությունն է: Դիմանագիտությունն է լրջված պետության, կառավարության, հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների այն գործմենությունը, որով իրավանացվում են պետության արտաքին քաղաքականության նպատակները ու խմբին մատուցվում են նաև պետության և դրա քաղաքացիների ու կազմակերպությունների շահերի պաշտպանությունը արտաքահմանը:

Դիվանագիտական գործունեության տեսակները բազմազան են: Եթե խոսք երկրողանի հարաբերությունների մասին է, ապա պետությունների միջև պաշտոնական դիվանագիտական հարաբերություններ են հաստատվում, բացվում են դեսպանություններ և այլ ներկայացուցական հիմնարկներ, կատարվում է դեսպանների փոխանակում: Այս ամենի միջոցով երկու պետությունների միջև մշտական և անժիշտական կապ է պահպանվում:

Դիվանագիտական գործունեության առանձին տեսակ է միջազգային կազմակերպություններին անդամագրվելը և դրանց հետ համագործակցելը: Սովորաբար այս դեպքում ևս պետությունը տվյալ կազմակերպությանը կից ստեղծում է իր մշտական ներկայացուցչությունը:

Առաջնային տեսակ է մասնակցությունը միջազգային կոնֆերանսներին: Ընդհանուրապես միջազգային կոնֆերանսները կարող են օկան ևն միջազգային հարաբերությունների ընդհանուր շղայում: Դրանք պետությունների, կառավարական ու ոչ կառավարական կազմակերպությունների յուրաքանչյուր միջազգային համբարձման են, որտեղ բազմակողմանիրեն քննարկվում է այս կամ այն միջազգային հետաքրքրություն ներկայացնող հարցը, քննարկման մասնակիցները արտահայտում են իրենց կարծիքը, և ճշորումները և որոշումները գործում են:

Սովորաբար միջազգային կոնֆերանսների դրոշումների հերինակությունը բարձր է լինում և դրանք օգալի ազդեցությունը են ունենում պետությունների քաղաքականության վրա: Օդինական, 1992թ. Ռիդ դե Շանելյուս տեղի ունեցած ընական միջազգային պահպանության հարցերին նվիրված միջազգային կոնֆերանս, որին մասնակցել են աշխարհի 100-ից ավելի պետությունների ու կառավարությունների դեկազրոներ, ՍԱՀ-ի և բազմաթիվ այլ միջազգային կազմակերպություններ ներկայացնելու, գննականներ ու փորձագետներ: Կոնֆերանսի ընդունած դրոշումները շատ մեծ նշանակություն ունեցան և այժմ է շարունակում են ունենալ հանցղարհային բնագավառների ու առցունայ բնօգուագրումն և այդ բնագավառում միջազգային համագործակցության կատարելագործման համար:

Դիվանագիտական գործունեության բաղադրիչ մասն են կազմում այսպիս կոչված միջազգային քաղաքավորության ակտուերը: Դրանք առանձին գործողություններ են, որոնք ընդունում են մի պետության հասուն քարեկանական, քարիղացական վերաբերությունը մյուս պետության նկատմամբ: Դա արվում է պաշտոնական ներկայացուցչների հյուրներին կամ ամսանկարությունների մասնակիցներին:

Նականություններից հրաժարվելու և նման տիպի այլ միջոցներով: Դրանք սովորաբար միջազգային իրավունքի նորմերով չեն պահանջվում, այլ կատարվում են պետության քայլականությամբ:

Դիվանագիտական գործունեության կարևոր տեսակ է համարվում պետական աշեղությունները: Այդպիսիք են մի պետության դեկազրոների, կառավարական դեկազրոների կամ պաշտոնական պատվիրակության այցը այլ պետություն:

Ինչպես տեսնում ենք, պետության արտաքին քաղաքականության հիմքանացումը բազմակողմանի բարդ գործողություն է: Դարձ է ծագում, պետությունն ու՝ միջոցով է վարում իր արտաքին քաղաքական գործունեությունը:

Իր արտաքին քաղաքական գործունեությունը վարելու համար պետությունը ստեղծում է հատուկ մասնագիտական պետական կառույցներ: Ներկայում պետությունների մեջ մասում այդպիսի կառույցների գլխավորը արտօնագիր գործերի գերատեսչությունն է: Մի դեպքում այս կոչվում է արտաքին գործերի նախարարություն, մյուս դեպքում՝ արտաքին հարաբերությունների նախարարություն (օրինակ՝ Ֆրանսիայում), պետական դեպարտամենտ (ԱՄՆ-ում), քաղաքական դեպարտամենտ (Եվրոպայում) և այլն:

Պետության արտաքին գործերի գերատեսչության կամմի մեջ նույնում են նաև արտաքանաճանան ներկրներում գործող դեսպանությունները, ինչպես նաև արտաքին տնտեսական կապեր իրականացնող հասուկ գերատեսչությունները:

Կոտորին գործերի գերատեսչությունից բացի արտօնագիր քաղաքականություն իրականացնող մարմիններ են համարվում պետական անվտանգության, հետախուզության ու հակահետախուզության ծառայությունները, ինչպես նաև արտաքին տնտեսական կապեր իրականացնող հասուկ գերատեսչությունները:

5.4 ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԴՐԱԿՏՐԻՆԱ

Ամեն մի պետություն ինչպես ներքին, այնպիս է արտաքին քաղաքականություն վարելու համար մշակում է որոշակի հայեցակարգ, սկզբունք կամ, ինչպիս ընդունված է ասել, որկողինս:

Դոկտրինա (լատ. doctrina- ուսմանը) է կոչվում որևէ համակարգաված ուսմունք, հիմնարդուք, հայեցակարգ, այլ կերպ ասած՝ որոշակի սկզբունքների ամրողություն:

Դասարակական կյանքի ամեն մի ոլորտի ու բնագավառի հա-

մար կարող է մշակվել քաղաքական դոկտրինա: Տարբերում են, օրինակ, տնտեսական զարգացման (կամ բարեփոխման) դոկտրինա, ուղղական դոկտրինա, կրթական դոկտրինա և այլն, իհարկե, նաև արտաքին քաղաքական դոկտրինա:

Ունենալու արտաքին քաղաքական դոկտրինան նրա կողմից ընդունված արտաքին քաղաքականությամ նպատակների ու խնդիրների ո դրանց իրականացման մերությունի մասին հայցընթիք ու մոտեցումների համակարգը է: Առանձնացվում է այն գլխավոր առանձքայինը, որի վկա կառուցվում է պետության արտաքին քաղաքական գործունեությունը:

Պետության արտաքին քաղաքական դոկտրինան այնքան ավելի հուսափ է ու արդյունավետ, ինչքան միշտ ու համակողմանի են հաշվի առնվազան ներքին ու արտաքին կոնկրետ գործուները, դրանց առանձնահատկությունները:

Քանի որ ամեն մի կոնկրետ դեպքում այդ գործուներն ունեն կոնկրետ ռովանականություն, այինքն՝ յուրահատուկ են, որին ամեն մի պետության արտաքին քաղաքական դոկտրինան նույնպես եզակի է և կարող է կիրառել յինք միայն այդ երկիր համար: Ըստ որում, այն կարող է փոխակեր և ժամանակի ընթացքում, և տարածաշրջանին ընդգրնան առառում:

Այդուհանդերձ, ծնողությունների պատմական զարգացման ընթացքում ձևավորվել են մի քանի դոկտրինաներ, որոնք առավել ընդհանուրական նշանակություն ունեն: Ժամանակակից աշխարհում դրանք ընկալվում են որպես միջազգային քաղաքականության ուժի վերաբեր համբուրհանուր դոկտրինաներ:

Ծանոթանանք դրանցից գլխավորներին (տե՛ս սխեման):

ՀԱՍԵՆԴՐԱՍՈՒՐ ԲԱՆԱՉՈՒ ՌԻԵՑՈՐ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔՐԴԱՔԱՎԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ուժերի հավասարակության (քաղականի)	«Բաժանիր ու տիրող»	Սոնորի	Զայնան
--------------------------------------	-----------------------	--------	--------

1. «Ուժերի հավասարակության (քաղականի) դոկտրինա» (Փր.

balance- կշեռք):

Ո՞ն է այս դոկտրինայի եւությունը, ի՞նչ ուժերի հավասարակության մասին է խոսքը:

Աղյօն ասելի է, որ արտաքին քաղաքական բնույթի ամեն մի գործողության վրա աղդում են մեծարանակ ու տարածմանը գործոններ: Պետությունների արտաքին հարաբերություններում այդ գործոնների աղդեցությունը մեկ միասնական ուղղվածություն չունի: Սովորաբ տարբեր գործներ տարբեր ուղղությամբ են աղդում և հաճախ իրարամերժ են: Այլ հանգամանքը հաշվի են առնում թե՝ խոշոր տեղությունները, որոնք պայմանավոր են իրենց աղդեցության գործինությունը պահպանելու և ընդարձակելու համար, և թե՝ փոր ու միջին պետությունները, որոնց գլխավոր հոգու սեփական անկախությունը և անվանագործում անքանազնություն է: Օրինակ, ներկայուն ԱՄՆ-ը, Անգլիան Իրանի և Սիրիայի վրա աղդում են այն ուղղությամբ, որ վերջիններս բռնանան, ենթակվեն իրենց, պարեն Արմանացին ծննդուու քաղաքականությունը: Դրա հակառակ, այդ երկների բռնացումը ծննդուու չէ Ռուսաստանին, Չինաստանին, որոյ այլ պետությունների, որոնք քաղաքական, տնտեսական և այլ օժանդակություն են ցույց տալու դրան: Դա վերջններին համար լրացուցիչ հնարավությունը է ստեղծում հավասարակշեռ «օժանդակության ուժը» «օնշան ուժի» հետ, այլ կերպ ասած՝ իրենց շուրջը ստեղծել արտաքին ուժերի հավասարակշռության:

Կամ մի այլ օրինակ: Հարավային Ասիայի խոշորագույն պետությունների՝ Յնդկաստանի և Պակիստանի միջև կա սուր մրցակցություն, ինչպես նաև հակամարտություն՝ Քաշմիր նահանգի վիճակի տարածքի պատճառով: ԱՄՆ-ին ծննդուու չէ կողմերից որևէ մեկի ուժեղացումը: Դա կիսախուժ տարածաշրջանման հաստատված ուժերի հավասարակշռությունը: Այդ պատճառով էլ ԱՄՆ է դա օգնությունը ուժեղացնում է մեկ Յնդկաստանին, մեկ Պակիստանին և դրանով իսկ երկու հակամարտուու պետություններին հավասարակշռում:

Ուժերի հավասարակշռության դոկտրինան այ երանց է ստանում, եթե հարցը վերաբերում է համաշխարհային ուժ ներկայացնող հզոր պետությունների և դրանց շուրջը ձևակրված աշխարհի քաղաքական թևենների փոխարարելություններին:

Պատմական զարգացման ցույց է տալիս, որ աշխարհը միջան ունեցել է իր տարբեր քաղաքական թևենները, որոնք դեմք իրենց են գտել պետությունների տարբեր խմերի: Աշխարհը քաժանակ է եղել այդ թևենների աղդեցության գոտիների: 19-րդ դարում աշխարհի

ամենահզոր քաղաքական թևեր եղել է Մեծ Բրիտանիան, որը զայտիքներ ունեցած աշխարհի բոլոր ծայրերում և իր ազդեցությունը տարածել է Երկրագնդի մեջ մասի վրա: Այդ ժամանակ, իրոք, Բրիտանական կայսրության վրա «արև երթե մայր չեղ մտնում»: Բայց 20-րդ դարի սկզբուն աղբն Մեծ Բրիտանիան կրցրեց իր վաղեմի հղությունը: Դանդա՞ն եկամ նոր քաղաքական թևերուն, որոնք պայքար սկսեցին աշխարհի վերաբաժնան համար:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո մի տևական ժամանակ աշխարհի ընկալվում էր որպես «Երկլեռօս»: Բնեմներից մեկը Արևմտյան էր՝ ԱՄՆ-ի դեկավարությամբ, մյուսը՝ սոցիալիստական Երկրները՝ ԽՍՀՄ-ի դեկավարությամբ:

Այդ ժամանակ կար համաշխարհային երրորդ ուժը ևս՝ այսպես կոչված չմիացած, չեղած պետությունները, որոնց չեխ հարու թևերից և ոչ մեկին: Դամաշխարհային մասշտարկ հաստատվել էր ուժինի որոշակի հավասարակշռություն: Բայց միաժամանակ, հական մարտող կողմերից յուրաքանչյուր վախճնում էր մյուսի հնարավոր հղորացումից և ամեն կերպ ձգուում էր առնվազն պահպանել այդ հավասարակշռությունը կամ, որ ավելի լավ էր իր համար՝ փոխել այն իր օգտին: Անհանու պարագ էր գնում չմիացած պետություններին բաժանելու, իրենց կորմը գրաւելու, իրենց աղդեցույթան տակ գցելու և ուժիքի հավասարակշռությունն իրենց օգտին փոխելու համար:

2. «Բաժանիր ու տիրիր» դրվագինա (ատ. *divide et impera*): «Ուժիքի հավասարակշռության» դրվագինայի արձատները գնում են պատուրյան խորենը և կասպած են առաջին Յոթմեական կայսրության որդեգրած «բաժանիր ու տիրիր» հայտնի դրվագինայի հետ:

Ինչպես հայում է, Դոն Յոնը քանաքիվ մողովուրդների ու ցեղերի բնակչության ստեղծված կոնգլոմերատ է: Յոնը կայսրության գոյությանը սպասնացու գլխավոր քանազը տեսնում էր Երկիր Մերսում դրանց կամ էլ դրանց ու հարավաների միավորնան մեջ, ուստի և անեն ինչ անում էր, որպեսզի նոնա միավորում տեղի չընենա: Բաժանում էր (բաժան-բաժան դրանք ավելի բույ էին) և պահպանում էր իր տիրապետությունը, կամ տիրում էր նոր Երկրների ու ժողովուրդների:

Նշշան նոյն դրվագինայով է գործուն Բրիտանական կայսրությունը իր մեծարկվ գաղութեների նկատմանը:

Նորագոյն ժամանակներում «բաժանիր ու տիրիր» սկզբունքի կիրառման օրինակ էր Արևմտյան քաղաքականությունը՝ «սառը պատերազմի» տարիներին ԽՍՀՄ-ի ու սոցիալիստական բլոկի նկատմամբ:

ԽՍՀՄ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից դուրս եկավ

հարդանակած, իր ազդեցությունը հաստատեց Արևելյան Եվրոպայի Երկրների և Գերմանիայի արևելյան մասի վրա: Իր ուսանուած մերուժով, հատկապես միջուկային գեների շնորհիկ այն հավասարվեց Արևմտյան և սպառուում էր ավելի ընդարձակվել ու հզորանալու: Արևել-Արևմտյան հակամառությունն ուժեղացած, սկսեց «սառը պատերազմ», որի եւթը, ինչպես արդեն ասվել է, պետք է որոշվեր ոչ թի ռազմադաշտում, այլ տնտեսական, գաղափարական ու դիվանագիտական մրցությամբ ողորոտում:

Արևմտյանը մի կողմից ուժեղացրեց ԽՍՀՄ-ի վրա տնտեսական մնջումը (արտաքին առևտուրի սահմանափակում), նոր տեխնոլոգիաների արտահանման արգելում (և այլն), մյուս կողմից՝ ակտիվացրեց «բաժանիր ու տիրիր» սկզբունքը կիրառումը: Ուն պետք է իրարից բաժաները: Այն ժողովուրդներին, որոնք միավորած էին ԽՍՀՄ ներսում և նրա շուրջը՝ սոցիալիստական բլոկում:

Կիրակիր քարոզչական աշխատանք ծավալվեց Խորհրդային ժողովուրդների ազգայնական ու անջատողական տրամադրություններն ավելի գրգիւու համար: Դատկապես, որ ԽՍՀՄ-ում հաստատված ուսուայիտար սեփինը այդպիսի տրամադրությունների համար պարարտ հող ստեղծել էր:

Արյունուրու, ինչպես արդեն ասել ենք, սոցիալիստական ճամրար քայլացած, իսկ ԽՍՀՄ-ը «սառը պատերազմում» պարտվեց և ի վերջո փլուզվեց:

Վերջապես, նախկին ԽՍՀՄ դեկավարության ոչ կառուցողական քաղաքականության օրինակը իր կազմի մեջ մտնող տարածքային քաղաքական սուբյեկտների՝ միութենական հանրապետությունների ներկայանքը: Ակնհայտ էր, որ դրանց մի մասը պայքարում էր համան սեփական իրավունքների ընլայնման, ընդհաւա մինչև պետական անկախության: ԽՍՀՄ կենտրոնական իշխանության կողմից, իհարկ էր ու քացախատ, բայց ըստ էրթայան «Բաժանիր ու տիրիր» սկզբունքի յուրաքանչյուր միութենական հանրապետությունում խորացվեց ըշնամանը իհմնական (տիտուկային) ազգի և ազգային փորդամասնությունների միջև, օրինակ, մերձնենստրյան շրջանի ուսւների, գագաւզների և մոլովացիների միջև: Մոլովայում, արխազների, հարավային օսերի ու վլացիների միջև՝ Կոստանտում, հայեր, լեզգիներ, պալշաներ, մի կողմից և նյու կողմից աղբերեանցիների միջև Ալբանիան: Ազգամիջյան դրախտներ բորբոքվեցին Միջնասիական հանրապետություններում:

ԽՍՀՄ դեկավարության «Բաժանիր ու տիրիր» քաղաքականու-

բյունը հաջողվեց մասամբ միայն: Բաժանեցին ժողովուրդներին, թուլարդին նրանց, բայց իրենց տիրապետությունը պահպանել չկարողացան: «Բաժանիր ու տիրիր» սկզբունքը գործեց իր առաջին՝ «Բաժանիր» մասով և ձախողվեց երկրորդ՝ «Տիրիր» մասով:

Հայունդիանոր ճանաչում ունեցող հաջորդ արտաքին քաղաքական դիլտրին հայտնի է Սոմբորի դիլտրին անունով: Ձեմն Սոնրյոյ 19-րդ դարի սկզբունքն է ԱՄՆ-ի պետքինությունը: 1823թ. երկրի կոնգրեսին հրաժարական հրաժարական դիլտրունը անունում քաղաքականության նոր սկզբունքը, այն է՝ չմիջամտել Եվրոպայի գործերին այն հաշվով, որ Եվրոպան է չմիջամտել Ամերիկայի գործերին:

Դա այն ժամանակներն էին, երբ Ամերիկան աշխարհամասում, հատկապես Հարավային Ամերիկայում, քայլ էր առօտքագրական այլքարը ընդունել Եվրոպական գաղութաբարենթի: Այդ պայքարը պաշտպանություն էր գտնուու մինչ այդ արդեն անկախություն նվաճած Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների կորմից:

ԱՄՆ-ի պրեզիդենտն նոր դոկտրինան ուղղված էր Եվրոպական գաղութաբարեյան դեմ, բայց և չէր մոռանում իր երկիր շահերը: Սուտեցումը պարզ էր՝ Եվրոպան Եվրոպացիների համար, Ամերիկան՝ ամերիկացիների: Ըստ Եւրյան հաշակում էր աշխարհը ազդեցության գործների բաժնեմեր սկզբունքը:

Ավելի ուշ Սոնրյոյ դիլտրին հարձավակ միջազգային քաղաքականության համընդհանուր սկզբունքը, որի Եւրյանը հանգում է հետևյալից՝ «գերությությունները աշխարհը բաժանում են ազգեցության ոլորտիների, բայց եթե համաձայնվում են այդ բաժանմանը» և իրենց արտաքին քաղաքականությունը հարմարացնում են դրան:

Սոնրյոյ դոկտրինան ոչ միայն ծառայեց Ամերիկան աշխարհամասում ԱՄՆ ազդեցության ամրապնդմանը, այլև դրեւ 19-20-րդ դդ. Ամերիկան Եվրոպական գերությունների ազդեցության ոլորտների բաժնեմերում:

Այժմ այդ դոկտրինան, այսպիս թե այնպիս, գործում է նաև ԽՍՀՄ ճախսկի տարածքի մկանում: Արևմտաթղթ, հասնելով ԽՍՀՄ՝ որպես միասնական պետության քայլայանը, միաժամանակ ստիպված է ճանաչել Ուսասատանի հասողությունը շահերը նոր անկախացած պետությունների մի մասում և դրանք դիմուել որպես Ուսասատանի ազդեցության ոլորտ:

4. Զավաման դոկտրինա: Այս դոկտրինան ճաշկվել է ԱՄՆ-ում սարդ պատերազմի տարիներին: Դրա Եւրյունն այն է, որ չպետք է բոլոր տարածաշրջանում պատերազմի, այլ հարավոր ազդեսորդ:

Դեմ պետք է ստեղծվի «զավաման, սանծահարման էֆեկտ»: Իսկ որա զիսավոր միջոցը ուսամական հզորությամբ ու կործանիչ հակահարված տալու սպառանալիքով հնարավոր ազդեսորդին զավելին է և նրան ազդեսով բայց երի նու պահելը: Կարող են կիրառվել նաև տնտեսական մշշման և այլ մեթոդներ:

Ծառ հետազոտությունը այն կարծիքին են, որ զավաման դոկտրինան օգնել է խուսափելու երրորդ հանաշխարհային պատերազմից: Միաժամանակ, որ ակնհայտ է զավաման դոկտրինան ԱՄՆ-ի կողմէց կիրառվում է աշխարհում իր գերիշխանությունը ամրապնդելու համար: Այդ նպատակով նա չի քավարարվում «հնարավոր ազդեսորդին» սպառալով, այլ դիմում է ուղղակի ուսամական ուժ գործադրելովն, երկիրը օկուպացնելուն և կասակարությունը տապալելուն: Այսպիս վաշինցոն իրավունք է ունեցու այժմ ապակաված իշխանության կողմնակիցները զինված պայքար են մղում ԱՄՆ-ի և նրա դաշնակիցների գործի գիտ:

ԱՄՆ-ի կողմից զավաման դոկտրինան իր շահերին ծառայեցնելու օրինակ է նաև Իրանի և Միջիայի նկատմամբ նրա վարած քաղաքականությունը: Դրա եւրյունը հանգում է նրան, որ սպառանալիք ու տարերի տնակի տնախական, քաղաքական ու հոգեքանական նշշումներ կիրառելու միջոցով ստիպ նրանց հրաժարվել անկախ արտաքին քաղաքականությունից և նախապատվությունը տալ ամենի շահերին:

Ծառ քաղաքագետների կարծիքով հիշյալ երկրների և ընդհանուրացիս Սերծավոր Արևմերի նկատմամբ ԱՄՆ-ի վարած «զավաման քաղաքականությունը» իրականում հետապնդում է ո՞չ թե «ազդեցություն նկատմամբ սանծահարման էֆեկտ» ստեղծելու, այլ աշխարհում իր ամրապնդ գերիշխանությունը ամրապնդելու և տարածաշրջանի հարուստ ապարանիքի նկատմամբ վերաբերություն հասուառելու նպատակ:

ԻՆՔԱՍՏՈՒԳԱՍ ԴԱՐՁԵՐ ԵՎ ԱԱՎԱՐԱՐԱՑՄԵՐ

1. Ի՞նչ է քաղաքականությունը: Տվե՛ք ընդհանրացված գիտական սահմանումը:
2. Ի՞նչ է ապառական քաղաքականությունը: Ինչի՞ վրա է այն հենվում:
3. Ինչպիսի՞ կապ գոյություն ունի պատական քաղաքականության և իշխանության միջև:
4. Ո՞րն է իշխանության բովանդակությունը: Իշխանության ի՞նչ տե-

- սակներ գիտեք:
5. Որո՞նք են իշխանության մակարդակները:
 6. Ինչո՞ւ հարավոր չէ քաղաքականությունը, նրա գործընթացը են-քարկել ճշգրիտ հաշվարկների: Դժմնավորե՞ք և մեկնաբանե՞ք այն ասույթը, որ «քաղաքականությունը լինելով գիտություն, միաժա-մանակ մնում է արվեստ»:
 7. Ի՞նչ է ռազիոնալ քաղաքականությունը և հոգայինալ քաղաքա-կանությունը: Ցույց տվե՞ք օրինակներով:
 8. Ի՞նչ հարաբերության մեջ են գտնվում քաղաքականությունը և քա-րոյականությունը:
 9. Ի՞նչ է մաքրավեխազմք, եր՞բ է այն ծնավորվել և ո՞րն է նրա եռույթը:
 10. Ո՞րն է ՄԱԿ-ի ընդունած Սարու իրավունքի համընդիանուր դեկլա-րացիայի հիմնական բովանդակությունը, ինչպե՞ս է այն անցյուն քաղաքականություն-քարոյականություն փոխհարաբերություննե-րի հարցը:
 11. Որո՞նք են պետական քաղաքականության երկու ոլորտները (ճյու-ղերը), ի՞նչ փոխհարաբերության մեջ են նրանք գտնվում:
 12. Ո՞րն է ներքին քաղաքականության բովանդակությունը:
 13. Որո՞նք են նրա գլխավոր ուղղությունները և ընապավառները:
 14. «Պետության ո՞ր գործունեությունն է կոչվում արտաքին քաղաքա-կանություն: Թվարկե՞ք և բնութագրե՞ք նրա վրա ազդող ներքին և արտաքին գործուները»:
 15. Ո՞րն է պետության ներքին քաղաքականության և արտաքին քա-ղաքականության սկզբունքային տարրերությունը:
 16. Ո՞րն է «միջազգային հարաբերություններ» երևոյթի բովանդա-կությունը:
 17. Ի՞նչ է միջազգային իրավունքը: Որո՞նք են այն գլխավոր փաս-տարդությունը, որոնցով կարգավորվում են միջազգային հարաբերու-թյունները և պարտադիր են համարվում միջազգային հա-րաբերությունների անն մը տուրքիսի համար:
 18. Որո՞նք են պետությունների փոխհարաբերությունների գլխավոր սկզբունքները: Թվարկե՞ք և մեկնաբանե՞ք: Միջազգային իրավուն-քին վերաբերող ո՞ր փաստարդերում են որանք ամրագրված:
 19. Ի՞նչ է դիվանագիտությունը: Որո՞նք են դիվանագիտական գոր-ծունեության տեսակները:
 20. Ո՞րն է «ոլորտինա» հասկացության բովանդակությունը: Տվե՞ք արտաքին քաղաքական դոկտրինայի սահմանումը:
 21. Ինչո՞ւ յուրաքանչյուր պետության արտաքին քաղաքական դոկտ-րինան եղակի է կիրառելի է միայն այդ երկիր համար:
 22. Որո՞նք են ժամանակակից աշխարհում միջազգային քաղաքա-կանության ունիվերսալ համբոնիանոր համարվող դոկտրի-նաները: Թվարկե՞ք և ներկայացրե՞ք յուրաքանչյուրի հիմնական բովանդակությունը:
 23. Բերե՞ք «քածանիր և տիրիր» և «զսպման» դոկտրինաների կիրառ-ման օրինակներ և վերլուծե՞ք:

ԱՇԽԱՐԴԻ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱԺՎՈՒՄՆ ՈՒ ՎԵՐԱԲԱԺԱՆՈՒՄՆԵՐԸ

Նշենք, որ երկրագնդի աշխարհագրական թաղանթի և նրա ամեն մի դորտի ու ստորադաս գեղիամակարդի զվաճակով հասլա-
միշներն են ամբողջականությունը և կառուցվածքայնությունը։ Դա
նշանակում է, որ դրանք բաղկացած են այնպիսի կառուցվածքային
միաբանության բաղադրիչներից բաղադրիչներից։ Որոնք լրացնելով մինչև համար ապահովում են յուրաքանչյուրի՝ ինչպես աշխարհագրական
թաղանթի, այնպիսի և ամեն մի ստորադաս գեղիամակարդի ամբող-
ջականությունը։

Կառուցվածքայնության շնորհիվ երկրի վրա ընդհանրապես և
ամեն մի բնակչությունը ու գեղիամակարդի ներսում գյուղաբնակչությունը
ունի երևույթների, բնական պայմանների, ռեսուրսների վիրահա-
րագնականություն։

Բացառություն չի կազմում նաև մարդուրուտ (սոցիոլորտ)։
Ավելին՝ մարդուրուտի, մարդկային հասարակության կառուցվածքայ-
նությունն ու ներքին բազմազանությունը շատ ավելի խոր են ու
խիստ են արտահանուված, քան անելնան բնույթում մեր։

Դասարական կյանքի դորոտներից առավել բարդությամբ ու
ներքին մեծ բազմազանությամբ աշքի և ընկննման բարդաբական դորոտ։

Ինչպես արդեն նշել ենք, համամոլորակային ընդգրկում ունե-
ցող բարձագան զվարությունը տարածակային միավորները եր-
կիր-պետություններն են, որոնք տարրելու մեջ հիմնարկ բազմաթիվ
հատկանիշներով ու յուրահատկություններով։

Մարդուրուտի, մարդկային հասարակության պատճական գար-
գացումը ընթացել է մի կողմից՝ տարրեր ազգերի ու ժողովրդների
փոխշփումների ուժեղացման ու միասնացման, նյուս կողմից՝ ամեն
մի ազգի, ժողովրդի, երկիր-պետության ինքնուրույնության ո ինք-
նատիպության զարգացման ուղղությամբ։ Դա ի վերոց հանգեցնում է
մարդկության ներքին բազմազանության խորացման։ Զարգացման
այդ հակադիր բայց դիավանդիկական միասնության մեջ գտնվող
միտունմերը գործում են միաժամանակ, բայց տարրեր ուժգություն-
թամբ։ Տարրեր պատճական ժամանակներում և տարրեր պայման-
ներում ավելի ուժեղ ու ակնհայտ դրսուրդում է մեկը կամ մյուսը։

Դամաշխարհային զարգացման արդի փուլում հասարակական

լյանքի տնտեսական և հոգևոր-մշակութային ոլորտներում տիրա-
պետող է փոխշփումների ուժեղացման և ինտեգրման, միասնացման
սկզբունքը։ Բայց բաղադրական դորոտի մասին ոյս կարելի է ասել
որոշակի վերապահումով միայն։ Այստեղ դժուն ուժում է մարդու-
րան տրոհման, տարարածանման՝ նոր պանությունների գոյացման,
ներկայիս մորայիկ տերմինով ասած «սեպարատիզմի» (աճքատո-
լականությամբ) միտումը։ Ապացույց՝ վերջին հարյուրամյակների ըն-
թագում աշխարհի բաղադրական բաժանման հիմնական միավորնե-
րի՝ երկիր-պետությունների թիվը անկասելի թափով աճում է, անընդ-
հատ փոխվում ու հարստանում է աշխարհի բաղադրական քարտուղա-
րականությունը։

6.1 ԱՇԽԱՐԴԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱԺՎՈՒՄՆԵՐԸ

Այժմ, երբ արդեն գիտենք երկիր-պետության՝ որպես աշխար-
հագրական օբյեկտի, և պետություն-հաստատության՝ որպես հասա-
րակական կյանքի բաղադրական ոլորտի բաղադրիչի, գլխավոր
հաստակնիշները, կարող ենք կատարել հարորդ քայլը և վերլուծել
աշխարհի բաղադրական բաժանմումը և այդ բաժանման գրաֆիկա-
կան մորեկ՝ բաղադրական քարտուղարակը։

Աշխարհի բաղադրական բաժանման զվաճակով միավորների՝ եր-
կիր-պետությունների թիվի աճը նիմիացաւ ամի օրյեկտիվ հիմքն այն է,
որ ամեն մի ժողովուրդի իր ազգա գյուղաբնակչության և լիարժեք զարգացման
լավագույն պայման շարունակում է համարել ազգային անխայտու-
թյունը, սեփական ազգային պետությունը ու մեծայի ։ Այդ պատճառով է
ժողովուրդները չափազան խանդու են մոտենում այն խնդիրնե-
րին, որոնք առնչվում են ինքնիշխանությամ, ազգային անկախու-
թյան, սեփական պետության ու պետականության հետ։

Ժողովուրդների ազգա ինքնորոշան, ընդուռ մինչեւ անկախ
պետություն ունեակու իրավունքը, ինչպես արդեն ասել ենք, այժմ
անուազրական է Միավորության Ազգերի Կազմակերպության կողմից և
միջազգային ճանաչում գտնած կարևորագույն սկզբունքը է հանդիսա-
նություն։ Սեփական ազգային պետություն ստեղծելու հանդ տվյալ ժո-
ղովուրդը պետք է տնտեսական, հասարակական ու քաղաքական
զարգացման որոշակի մակարդակի հասած լինի և կարողանա
պապուցել իր հաստ լիները։ Անհրաժեշտ է նաև, որ դրա համար
արտաքին բարենպաստ պայմաններ և գյուղաբնակչություն ունենան։

Նոր պետության ստեղծման կարևոր արտաքին պայման է միջազգային համընդունակ վերաբերմունքը, եթե նկատ ունենանք, որ ժողովուրդների ազատ ինքնորոշման սկզբունքը հաճախ հակառակ է արդեն գոյություն ունեցող պետության տարածքային առողջականության և աշխանմների անձեռնմխելության սկզբունքին:

Նաև այդ պատճառով է, որ ամեն մի ժողովոյի ազգային պետականության հաստատումը, նոր անկախ պետության ստեղծումը տեղի չի ունենում ինքնաբերաբար և չի կարող ցանկացած պահի իրականանալ:

Ինչպես ասվեց, աշխարհի քաղաքական-տարածքային կառուցվածքը, քաղաքական բաժանմանը, նոր փոփոխությունները պատկերվում են քաղաքական քարտուղարության՝ այդ երևույթների գովագիկան մոդելի միջոցով: Այն արտացոլում է հասարակական լյանքի քաղաքական դրույունը իր հիմնական ռոլիստուակությամբ, այն է՝ աշխարհի քաղաքական-տարածքային կառուցվածքից բացի, պետությունների սահմանմներու ու տեղաբաշխումը, աշխարհագրական դիրքը, դրանց պետական կառուցվածքը, փոխարարելությունները, ընդհանուր միջազգային իրավամակը:

Աշխարհի քաղաքական քարտուղար առաջին նմուշները ի հայտ են եկել 15-16-րդ դարերում, երբ նոր նավարկությունների ու աշխարհագրական հայտնագրությունների շնորհիվ հարթահարվեցին հստաղ, Աստղանյան ու Նորդկական օվկիանոսները և եվրոպացիների համար ճատչելի դարձան Շյուսասային ու Յարավային Ամերիկաները, Աֆրիկայի Սահարայից հարավ ընկած շրջանները, Ավստրալիան ու Օվկիանիայի կղզները: Կա այն ժամանակներն էին, երբ ինձնականութ ավարտվում էր հայտնի աշխարհի քաղաքական բաժանմանը, պատերազմների արդյունքում տեղի ունեցած սահմանային փոփոխությունները սահմանահավաքում էին առանձին պետություններով ու տարածաշրջաններով և չեն հանգեցնում համայն աշխարհի քաղաքական վերաբաժնան: Կա այսու է տեղի ունենար ավելի ուշ՝ 20-րդ դարում և այն է ոչ մեկ անգամ, որոնց վերլուծությունը կտրվի գրի հաջորդ բաժններում:

Քազմական է քաղաքական բարտեզների թենատիկան, այնքան բազմազան, ինչքան բազմազան են հասարակական լյանքի քաղաքական դրույտները: Աշխարհի ընդհանուր քաղաքական քարտուղարությունների հասուն տիտղոսը ևս, որոնց միջոցով կարելի է պատկերել քաղաքական

ներսում, պետությունների տնտեսական, քաղաքական ու ռազմական խմբակումները, աշխարհի «թե կետերը», զենքի միջազգային առևտուրը միջազգային տեղորդզմի դրսևորումները, կազմակերպված հանցագործությունների տարածումը, քրաղաքների աշակերտությունը ու տարածումը, յորպահպանությունը երկու ներում խորհրդարանական, նախագահական ու տեղական ընտրությունների տարածքային կազմակերպումը:

Ի տարերություն աշխարհագրական այլ քարտեզների, օրինակ Քիջկական, հողերի, կղմայական, բնակչության, տնտեսական և այլ քաղաքական քարտուղար բովանդակությունը շատ շարժում է, դյուրափոփոխություն: Նա կարող է ցուց տա աշխարհում ընթացող քաղաքաշինագրական թե՛ քանակական, թե՛ որպական փոփոխությունները: Քաղաքական քարտուղար բանակական փոփոխությունները գծանը, սահմանային փոփոխություններ են և կատարվում են սահմանին պետությունների տարածքի ընդարձակման կամ կրծատմամ, պետությունների առկա թիվ փոփոխության հետևանքով:

Պրականած փոփոխություններ են, երբ գրանուլ են մոր պետություններ կամ վերանուլ են հները, մի պետություն ծովզվում է յոյսին, փոխվում է պետական կառուցվածքը, փոփոխվում է որևէ տարածքի քաղաքական կարգավիճակը, տեղափոխվում է մայրաքաղաքը:

Նորագույն ժամանակներից վերցնեն 1993թ. օդինակը: Միայն մեկ տարում աշխարհի քաղաքական բարտեզուն կատարվեցին թե՛ քանակական և թե՛ որպական շատ եական փոփոխություններ: Ծնվեց նոր՝ երիտրա պետություն, Բեղաման փոխեց իր պետական կառուցվածքը՝ ունիտար պետությունից դարձավ դաշնություն, Կամբոջան հրամարվեց կառավարման բացարձակ միապետական ծնկը և դարձավ սահմանադրամն միապետություն:

Եվ այդպես, աշխարհի քաղաքական քարտեզը որպական ու քանակական փոփոխություններ է կրում գրեթե ամեն տարի:

Աշխարհի քաղաքական քարտուղար գլխավոր օբյեկտները, ինչպես արդեն փոխենք, ինքնիշխան երկիր-պետություններ են և ավելի ցածր քաղաքական կարգավիճակ՝ ինքնավարության տարբեր աստիճաններ ունեցող կիսաանկախ տարածքները:

Վայր, 21-րդ դարասկզբն աշխարհի քաղաքական քարտեզի ինձնական օբյեկտներն են թիվ գեղազանցում է 220-ը, որից ինքնիշխան պետություններ են գրեթե 200-ը: Եթե ավելացնենք նաև ինքնահոչակ (ին ֆակտու անկախ, բայց միջազգային ճանաչում չունեցող տարածքները), ապա աշխարհի տարածքային քաղաքական կազմակերպումների ընդհանուր իրական թիվը կգերազանցի 250-ը:

6.2 ԱՇԽԱՐԴԻ ՔՄԱՐԱԿԱՆ ԲԱԺԱՏՈՒՄԸ ՔԱՎՈՒՅՆ ԺԱՄԱՍԱԿՆԵՐԻՑ ՄԻՆՉԵՎ 20-ՐԴ ԴԱՐԻ ՍԿԻԶԲԸ

Երկրագնդի վրա առաջին պետական կազմավորումների հայտնվելուց ի վեր աշխարհի քաղաքական բաժանման պատկերը բազմից փոփոխվել է: Այն իր ներկա վիճակին հասել է երկարատև պատճակն օրդագան արդագան արդյունքում:

Սարդության պատմության առաջին հարյուրամյակներում, ընդհուած միջնև Աշխարհագրական մեծ հայտնագործությունները աշխարհի քաղաքական և երիկական բաժանմում հիմնականում կրկնել են նրա ֆիզիկաաշխարհագրական բաժանման պատմերը: Քաղաքական և երիկական բաժանմում պայմանավորող գլխավոր գործոն են ծառայի բնակչության սահմանադրությունը՝ անանցանց լեռները, անապատները և հատկապես օվկիանոսները, որոնք ենել են երկրագնդի տարբեր մասերի և դրամցում ապրող ժողովուրդների «քածանարար գօթ» և շատ բավական կամխորոշել են նրանց բաժանմանը ուրաքանչյուրությունը ու նեկուսացվածությունը: Այժմ ընդունված է ասել, որ նույն այդ ծովերն ու օվկիանոսները, որոնք ժամանակին աննատշելի արգելե են եղել ժողովուրդների փոխշնման ճանապարհին, «միավորում են այս երկրները, որոնք բաժանում ենք»: Այլ կերպ ասած, այժմ ծովային հարյուրագության արդի տեխնիկական մակարդակի շնորհիկ ծովերն ու օվկիանոսներու ոչ թարաբառառում, այլ միավորում են ժողովուրդներին:

Նախկինում ծովերով ու օվկիանոսներով անջատված մայրցամաքներն ու կղզիները հյարից մեծապես տարբերվել են ոչ միայն տարածքային մերժումով ու բնակեցվածության աստիճանով, այլև զարգացման ու ճաշկույրի բազմապատճեան մակարդակով: Զարգացման բարձր մակարդակով աչք են ընթն նաև և առաջ Եվրայիա և Աֆրիկա մայրցամաքների: Միջերկրական ծովին հարող շրջանները, ինչպես նաև հարավյան Ասիայի համեմատարար ընդարձակ տարածելուն ներ (Չինուստան թերակղզի, Չինաստան): Դա այսպիս կոչված «Չին աշխարհն է»:

Այդ խնդիր դրւու մարդկային քաղաքակրության առանձին օջախներ գոյություն են ունեցել Ամերիկայում, Ավստրալիայում, Խաղաղ օվկիանոսի կղզիներում, քայլ դրանք տնտեսական և քաղաքական զարգացման մակարդակով մեծապես գիշել են «Չին աշխարհին»:

Աշխարհի քվարկած տարածքների մեծ մասի միջև բացակայել են տնտեսական, մշակութային ու քաղաքական կապերը: Ավելին, տարբեր մասերում բնակվող ժողովուրդները գտային չեն ունեցել

լուսների գոյության մասին: Յուրաքանչյուրի համար «հայտնի աշխարհ» սահմանափակվել է իր տարածքով, որից դուրս սկսվում էր Դեռ աշօգութ՝ Ամերիկա և Եվրոպը: Անհայտ հոգիրը: Անհայտ մարդական տեղ է իրն հույսները և հօմմեացիների վերահսկողության տակ գտնված տարածքը՝ Օլյումբնամ, որը հիմնականում համընկել է «Չին աշխարհ» սահմանների հետ:

Վիճակը արմատապես փոփոխվել է Աշխարհագրական մեծ հայտնագործություններից հետո, եթու նարդկանց համար ճանաչելի դարձավ ամրող աշխարհը և ակտիվացան ժողովուրդների կապերն ու լինուները:

Սահմանագործությունների համար կատար են աշխարհի բաժանման ու վերաբաշխումների պատճական զարգացման պարբերացում: Առանձնացվել են հետևյալ փունքներ:

Առաջինը Չին ժամանակաշրջանն է (հնագոյն ժամանակներից մինչև 5-րդ դարը), երբ ծագել են առաջին պետական կազմակրուտները, երբ ծանրապես հասել են իրենց ծաղկման զարգանակետն և լորդանվել են Չին աշխարհի խոշորագույն ստրկադիրական պետությունները՝ Եգիպտոսը, Ասորեստանը, Կարթագենը, Մենիան, Չոռմեալան կայսրությունը:

Այդ ժամանակաշրջանին են վերաբերում նաև Հայկական լեռնաշխարհի առաջին պետական կազմակրուտների՝ Արարայան (Ուրարտու) պետության, Արշակունիների հարստության, Տիգրան Մեծի հայկական կայսրության ճնշումը, զարգացումը ու կործանումը:

Կարող ենք ասել, որ այդ ժամանակաշրջանի գլխավոր առաջնահատկությունն այն է, որ սկիզբ է դրվում աշխարհի քաղաքական տարածքային բաժանմանը և միջավետական հարաբերություններին:

Դրան հաջորդում է Միջնադարյան ժամանակաշրջանը (5-16-րդ դարեր), երբ մարդկային հասարակության քաղաքական կազմակերպությունը զարգացնում է գլխավոր ծեղ Ֆեոդալական պետությունն էր, որի քաղաքական գործառությունը նախորդի համեմատությանը դրած էր իր ավելի բազմազան: Այդ ժամանակաշրջանում է, որ սկսում է ծանավորվել ներքին շուկան, ակտիվանում է արտաքին առևտուրը, ուժեղանում են միջազգային կապերը, ավելի հստակ է դրսևական ու տարածքներ նվազումը ծգությունը: Ավարտվում է Եվրոպի Սեծաձավոր Մինչեւրդ, Չարագ-Արևելյան Ասիայի բաժանումը պետությունների միջնը: Ընդարձակ տարածություններ են զբաղեցնում Բյուզանդիան, Արարական խայիֆայությունը, Կիլայան Ռուսիան, Ռուս Չորրան, Մոնղոլական կայսրությունը, Օսմանյան կայսրությունը: Ժամանակա-

Σηρφανής φερροπούτι μεντεσουάκιαν ή η αρδόνακιαν ήρητραγειρέτι είναι αργοπούτι που προστιθέμενα την σωματική απόδοση της γυναικείας μορφής.

Τα παντόπια καινούργια ρυθμός μεντεσουάκιαν ήρητραγειρέτι (16-η η ρυθμός 20-η η ρυθμή υψηλήρρετ) υπάρχει με την αρχαριαγραφικά κανόνες διατάξεις αρχαριαγραφικής παραγωγής που προβλέπει την αντανακλαστική παραγωγή της αρχαριαγραφικής μορφής. Η ρυθμός προστιθέμενης στην αρχαριαγραφική παραγωγή την αντανακλαστική παραγωγή της αρχαριαγραφικής μορφής.

Ο χρησιμότερος αρχαριαγραφικός μέσος είναι η αρχαριαγραφική παραγωγή της αρχαριαγραφικής μορφής, η οποία προστίθεται στην αρχαριαγραφική παραγωγή της αρχαριαγραφικής μορφής. Η αρχαριαγραφική παραγωγή της αρχαριαγραφικής μορφής προστίθεται στην αρχαριαγραφική παραγωγή της αρχαριαγραφικής μορφής. Η αρχαριαγραφική παραγωγή της αρχαριαγραφικής μορφής προστίθεται στην αρχαριαγραφική παραγωγή της αρχαριαγραφικής μορφής.

Ο χρησιμότερος αρχαριαγραφικός μέσος είναι η αρχαριαγραφική παραγωγή της αρχαριαγραφικής μορφής. Η αρχαριαγραφική παραγωγή της αρχαριαγραφικής μορφής προστίθεται στην αρχαριαγραφική παραγωγή της αρχαριαγραφικής μορφής.

Ο χρησιμότερος αρχαριαγραφικός μέσος είναι η αρχαριαγραφική παραγωγή της αρχαριαγραφικής μορφής. Η αρχαριαγραφική παραγωγή της αρχαριαγραφικής μορφής προστίθεται στην αρχαριαγραφική παραγωγή της αρχαριαγραφικής μορφής.

Ο χρησιμότερος αρχαριαγραφικός μέσος είναι η αρχαριαγραφική παραγωγή της αρχαριαγραφικής μορφής.

Ο χρησιμότερος αρχαριαγραφικός μέσος είναι η αρχαριαγραφική παραγωγή της αρχαριαγραφικής μορφής.

Ο χρησιμότερος αρχαριαγραφικός μέσος είναι η αρχαριαγραφική παραγωγή της αρχαριαγραφικής μορφής.

Η αρχαριαγραφική παραγωγή της αρχαριαγραφικής μορφής προστίθεται στην αρχαριαγραφική παραγωγή της αρχαριαγραφικής μορφής.

Ο χρησιμότερος αρχαριαγραφικός μέσος είναι η αρχαριαγραφική παραγωγή της αρχαριαγραφικής μορφής.

Ο χρησιμότερος αρχαριαγραφικός μέσος είναι η αρχαριαγραφική παραγωγή της αρχαριαγραφικής μορφής.

Ο χρησιμότερος αρχαριαγραφικός μέσος είναι η αρχαριαγραφική παραγωγή της αρχαριαγραφικής μορφής.

Ο χρησιμότερος αρχαριαγραφικός μέσος είναι η αρχαριαγραφική παραγωγή της αρχαριαγραφικής μορφής.

Ο χρησιμότερος αρχαριαγραφικός μέσος είναι η αρχαριαγραφική παραγωγή της αρχαριαγραφικής μορφής.

Ο χρησιμότερος αρχαριαγραφικός μέσος είναι η αρχαριαγραφική παραγωγή της αρχαριαγραφικής μορφής.

Եվրոպայի մեծ մասի վրա իր գերիշխանությունը հաստատեց Նապոլեոնը: Նվաճված երկրներից մի քանիսը նոր ուղղակիրքն միացրեց Ֆրանսիային (Բելգիա, Նորմանդիա, հյուսիս-արևմտյան Գերմանիա): Մյուսները ող Ֆակու գրկվեցին անկախությունից և ընկան Ֆրանսիայի վասալային կախման մեջ: Այսպիսիք էին Խոպանան, Եվրոպահան, Ներպիշտանյան բազավորությունը: Ստեղծվեցին մի ամբողջ շարք խամաճիկային (մարիննետային) պետական կազմավորմեր, որոնց գլուխ Նապոլեոնը սովորաբար կարգում էր իր ազգականներին ու մերձավորներին:

Նապոլեոնի պարտությունից, ֆրանսիական կայսրության փլուզումից և Վիեննայի կոնգրեսից (1815թ.) հետո Եվրոպայում նոր բազարական իրադրություն և պահանջան սահմաններ հաստատվեցին: Ֆրանսիան վերադարձավ իր նախաելեհափիխական սահմաններին, վերականգնվեց Նապոլեոնի վերացրած պետությունների մեջ մասը, Ռուսաստանը ևսպես ընդարձակեց իր տարածքները արևմտություն, նկատելորեն մեղմացավ Գերմանիայի տրոկմանությունը: Նախկին ավելի քան 300 գերմանական պետությունների փոխարեն ծևավորվեցին 38-ը, որոնք միավորվեցին այսպես կոչված Գերմանական Միության մեջ:

Ամգիշա, որ Վիեննայի կոնգրեսում Ռուսաստանի հետ միասին գլխավոր դերակատարն էր, Եվրոպայում եւկան տարածքային ծեղծելումներ չլունեցավ, քայլ դրա փոխարեն ընդարձակեց ու ամրապնեց իր գաղութային տիրապետությունները: 19-րդ դարի կեսերին արդեն ծևավորվել էր Բրիտանական կայսրության գլխավոր կորպոր, որը դարի վերջին արդեն իրեն էր միացրել ամրող ջնջկատանը, Ավստրալիան, Կանադան, Նոր Զելանդիան, բայց արի կողիներ խաղաղ ու Շնչկական օվկիանոսներում, ընդորձակ տարածություններ Աֆրիկայում: Այդ ժամանակներին է վերաբերում լայն տարածում գտած այն արտահայտությունը, թե «Բրիտանական կայսրության վրա Արևելք երեք մայր չի մտնում»:

Ամերիկայի քաղաքական քարտեզի վերածման համար վճռական նշանակություն ունեցավ աշխարհամասի ազատագրումը Եվրոպական գորոդային տիրապետությունից, որի արդյունքում նախկին անզիհական, խազանական, պրոտովալյան ու ֆրանսիական գոտինների տեղուն ծնվեցին շորոշ երկու տասնյակ նոր անհնա պետություններ:

Դեռևս 18-րդ դարի վերջին քառորդում Հյուսիսային Ամերիկայի թվով 13 անգլիական գաղութների պատահանության ու միավորման հետևանքով ստեղծվեց Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ անկախ-

պետությունը: Անկախության դեկլարացիան հոյակվեց 1776թ.: Դրանից հետո տարի անց միայն Անգլիան պաշտոնական ծանաչեց նոր անկախ պետության ծննդողը: Բայց այդ ժամանակ արդեն ԱՄՆ իրեն էր միացրել ևս մի քանի գաղութներ ու պետության արևմտյան սահմանները հասցրել էր Միախայի գտնությունը:

19-րդ դարից սկսվեց Լատիխնական Ամերիկայի ազատագրումը, որը միանց այդ բաժանմանը դի խապանական ու պորտուգալական զայլությունների միջև: Տարածաշրջանում ոչ ընդարձակ գաղութներ ունենալու նաև Անգլիան ու Ֆրանսիան:

Դարավագրին աշխարհի այս մասում բրորըված ազգային ազատագրական շարժումները, որոնց վրա մեծ էր ֆրանսիական բրորուական հեղափոխության ազդեցությունը, քաղաքական և նուրական օճանակությունը էին սահման ԱՄՆ-ի և Անգլիայի կողմից: Ընդամենը 1-2 տասնամյակի ընթացքում Հարավային ու Կենտրոնական Ամերիկայի հսկանական գաղութների տեղուն ստեղծվեցին 16 անկան պետություններ՝ սկսած Մրգենտինայից ծայր հարավում, մինչ Սեբրիլա հյուսիսում: 1822 թվականին անկախություն ստացավ նաև ամենախոշոր պետության կազմությունը՝ Բրազիլիան:

19-րդ դարում ավարտվեց ԱՄՆ կողմից մայցանաքի արևմտյան շրջանների կողմնացացիան և դրա հետ մեկտեղ պետության տարածքային ընդարձակումը մինչև ներկայի սահմանները: Այսական Ալեւսյան կողմների հետ միասին Ռուսաստանից անցավ ԱՄՆ-ին 1867թ., որոնց դիմաց Ռուսաստանին զերպվեց ընդամենը 11նշ ուուրի լի ուկու (7.2 մն դրամը):

Հարդ է ընդգծել ժամանակաշրջանին մեկ եւկան յուրահատկություն ևս: Դա այս է, որ 19-րդ դարի երկրորդ կեսից սկսած տնտեսությամբ ռուս զարգացմանը Եվրոպայում ուղղեցվում էր ազգային շարժումների ծավալումով ու իրացումով: Ուժեղանում էր ազգային կոնսուլիդացիան և գյուղական լին ազգային պետությունների: Այս պրոցեսը զարգանաւ էր երկու ուղիղով: Սեկ ուղին նույն ազգի տարբեր պետությունների մեջ քահանական գաղութությունները կազմում գտնվող ազգերի ազատագրումն էր ճնշող ազգի գերիշանալությունը և սեփական անկախ պետության ստեղծումը:

Առաջին ուղիղով ընթացան գերանացիները:

Գերմանական անկան պետությունների ու իշխանությունների քաղաքական միավորություն Պրուսիայի հեգեմոնիայի ներքո և Գերմանական կայսրության ստեղծումն էր տրամադրանական ավարտին

հասավ 1871թ. Ֆրանսիայի ղեծ տարած ռազմական հաղթանակով:

Ինչ վերաբերում է Խոտակային, ապա նրա միավորումը և ազգային կանոնումնացված պետության ձևավորումը ավարտվեց 1860-1870 թթ., երբ խոտական քաժան-քածան հշխանությունները միավորվեցին առավել հզոր Սարդինիայի քաջավորության շուրջը, իսկ 1870թ. Եղիսաբետի պետությանը կցվեց նաև Պապի նարզա Յոռն քայլարի հետ միասին:

Երկրորդ ուղղու գարգագումը՝ ճնշված ժողովուրդների ազգային ազգատագական պայքարը սեփական պետություն ստեղծելու հեռանկարով, նոր քայլ առավ հատկապես Ավստրիական և Օսմանյան կայսրություններում:

Ավստրիայի քարտեզում կատարվեցին ոչ եական քանակական փոփոխություններ՝ որոց տարածքներ անցնուած Երանեանիային և Խոտակային: Ավելի եական էր որակական փոփոխությունը: Դունավագիների հասան իրենց քաղաքական կարգավիճակի քարտեզացմանը, որի արդյունքում 1867թ. Ավստրիա միահանձնական պետությունը դարձավ «Երկմասնական» և ստացավ Ավստրի-Դունավարական կայսրություն պաշտոնական անվանումը: Դունավարիան Ավստրիայի նաման ճանաչվեց որպես առանձին պետություն, թեև Ավստրիայի կայսրը հոչակվեց նույն Դունավարիայի կայսր: Ավստրի-Դունավարիայի այս վիճակը պահպանվեց մինչև Առաջին համաշխարհային պատերազմի վերջը:

Հատ ավելի եական փոփոխություններ տեղի ունեցան այդ ժամանակների ամենազբարձրակ ու ամենաքաջազդ պետությունում՝ Օսմանյան կայսրությունում:

Օսմանյան պետությունը, որ ստեղծվել էր 14-րդ դարում, իր զարգացման քարձրակենտին հասավ 17-րդ դարի վերջերին: Այդ ժամանակ նրա սահմանները տարածվել են արևոտքում՝ Ավստրիայի մինչև Կարմիր ծով ու Պարսից ծոց՝ արևելքում, և Դնեպրից՝ հյուսիսում, մինչև Սելյոս գծից միջին հոսանքը հարավում:

Կենտրոնական Եվրոպայում կայսրության սահմանները հասնուում էին գրեթե Վիեննային ու Կրակովին:

Թուրքական լուծը հաստատվել էր մի քանի տասնյակ ժողովուրդների վրա, թեև նրանց սոցիալ-տնտեսական ու մշակութային զարգացման մակարդակը շատ ավելի բարձր էր, քան օսմանյան մակարդակը:

Կայսրության թուլացման նախանշանները ի հայտ են գալիս 17-րդ դարի վերջերին, երբ Օսմանյան լծից մենք մյուսի հետևեց ազգագովում են Դունավարիան, Սերբացրվյան շրջանները, Ղրիմը:

Ավելի ուշ, մի կողմից Եվրոպական կողությունների նշշնչան տակ, մյուս կողմից՝ ճշված ժողովուրդների ազգային ազգատագական պայքարի ակտիվացման շնորհիվ Թուրքիան գրկվեց իր տիրապետությունների մի գագա մասից թե՛ Յուսիսային Աֆրիկայում և թե՛ Բալկաններում: Եվրոպայի քաղաքական քարտեզում հայունվեցին անկախ Դունաստանը, Սերբիան, Ռոմինիան, Բուլղարիան: Զգայի տարածությունները անցան Ավստրո-Դունավարիային (Բունիա և Յորեգովլինիա) և Ուստաստանին (Բարում, Կարս, Արդահան՝ հարակից շղաններով): Անգլիան ստացավ Կիպրոս կղզին:

19-րդ դարի վերջերին արդեն Օսմանյան կայսրությունը ոչ միայն զգվել էր իր տարածքների մեծ մասից, այլև կրոցը էր նրբմեն լուրը որ եղան աշխարհում և ըստ եռության վասալային կախման մեջ էր ըմկել արևմտյան տերություններից:

Ինչպես տեսնում ենք, 19-րդ դարի վերջին, 20-րդի սկզբին արդեն ոչ միայն ավարտվել էր աշխարհի բամանումը և զարութափիրական համակարգի ձևավորումը, այլև սկսվել էր աշխարհի վերաբաժնումը: Դատկանշական է, որ դա ուղեկցվում էր աշխարհի երկրների միջավայրական հարաբերությունների հետագա սրբազնությամբ և ամեն մի վերաբաժնում կատարվում էր պատերազմի միջոցով:

6.3 Աշխարհի Վերաբաժնութեան 20-րդ ԴԱՐՈՒՄ: ԱՐԴԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՔԱՐՏԵԶԻ ԶԵՎԱԿՈՐՈՒՄԸ

Երբ մարդությունը հրաժեշտ տվեց 19-րդ դարին, աշխարհի տարածքային-քաղաքական բաժանումն, ինչպես ասվել է, արդեն ավարտվել էր: 20-րդ դարի սկզբից սկսած աշխարհի քաղաքական քարտեզի բոլոր փոփոխությունները կատարվում էին աշխարհի վերաբաժնումների միջոցով:

Աշխարհի վերաբաժնումների ուղեկցվում էին աշխարհի քաղաքական քարտեզի նաև լուրջ որակական փոփոխություններով: Այս փոփոխությունները հիմնականում համընկել են 20-րդ դարի շորոշորագոյն իրադարձությունների՝ Առաջին համաշխարհային պատերազմի, Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի, զաղութային համակարգի վերացման և սաոյ պատերազմի հետ:

6.3.1 ՎԵՐԱԲԵՐՄԱՆ ՍՈՒՇԵՐ ԱՐԱՋԻՆ ԴԱՄԱՀԱՎՐԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱՍՄԻ ԱՐԱՅՈՒԹԵՈՒՄ

Առաջին համաշխարհային պատերազմին մասնակցեցին աշխարհի շուրջ չըսր տասնյակ երկրներ, ի թիվս դրանց բոլոր խոշոր պետությունները՝ Անգլիան, Ֆրանսիան, Ռուսաստանը, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, ճապոնիան, Գերմանիան, Ավստրո-Հունգարիան, Շվեյցարիան, Չինաստանը:

Առաջին համաշխարհային պատերազմը ծագեց որպես եվրոպական պետությունների ճախորդ ծևավորված խմբավորումների գննված առօճանառություն (առև. նկ. 4, էջ 148):

Դեռևս 19-րդ դարի վերջին ծևավորվել էր Եվյակ Միությունը (Գերմանիա, Ավստրո-Հունգարիա, Իտալիա), որի առանցքը Գերմանիայի և Ավստրո-Հունգարիայի միությունն էր (պատերազմի ճախորյակին Իտալիան իր կապերը խօց Եվյակ Միության հետ և անցավ հակառակ խմբավորման կողմը):

Մյուս խմբավորումը կազմում էր Ամստանտան (Անգլիա, Ֆրանսիա, Ռուսաստան), որը վերջնականացնելու ծևավորվեց պատերազմի սկզբից 1-2 տարի առաջ միայն:

Իր ժամանակի աշխարհի այս երկու գլխավոր խմբավորումների շահերը բախվում էին հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում, որոնց հիմքում, սակայն, տնօտեական շահերն էին: Կյ շահերը դրսկում էին թե բուն Եվրոպայում, որոնք պետությունների հարաբերություններու ուղղակի կապերի բնույթը էին կրում, և թե Եվրոպայի սահմաններից դրւու, որտեղ պայառար գնում էր արդեն զայդարյանին տիրապետությունների և ազդեցության գտնիքների վերաշխաման համար:

Աշխարհի վերաբաժնման հարցում համակախ շահագրգռված էին Գերմանիան և Ավստրո-Հունգարիան, որոնց չին էլ փորձու բարընել, սեփական ազբեկի ճանապահները և արագործներն ավելացնում էին իրենց տնտեսական և ռազմական հզորությունը: Խռանը էլ սանձագերեցին առաջին համաշխարհային պատերազմը:

Երկու խմբավորումների միջև բորբոքված պատերազմը խբան ծառայեց, որ մինչ այս չնորդ համարվող պետությունների մեջ մասը պաշտանացնելու միանա պատերազմի կողմերից մեկն կամ մըուսն: Գերմանիայի և Ավստրո-Հունգարիայի կողմուն պատերազմի մեջ մտավ Թուրքիան, թիս ավելի ուշ՝ ճան Բոլղարիան:

Պատերազմի սկզբից մեկ ամիս ամ Անտանտային միացավ ճապոնիան, այնուհետև հաղորդաբար՝ Իտալիան, Ռումինիան, Ամե-

րիկայի Միացյալ Նահանգները, Յունաստանը: Եղան նաև այնպիսի ներք, որոնք Գերմանիային պատերազմ հայութերին հանճեր, անմիջական մասնակցություն չունեցան ռազմական գործողություններին: Այդպիսի դիրք գրավեցին Պորտուգալիան, Բրազիլիան և Լատինական Ամերիկայի մը քանի այլ պետություններ:

Պատերազմին մասնակցու յուրաքանչյուր պատությունը ընտրություն կատարելով պատերազմոն երկու խմբավորումների միջև, հասկանալի է, հետապնդում էր սեփական շահերը և ծառում էր լուծել սեփական տնտեսական ո ռազմարարագրական խնդիրները:

Առաջին համաշխարհային պատերազմն ունեցավ այնպիսի ընդգրկում, որը ոճակիցնում երբեմ չէր հանդիպել (ընդգրկել էր 38 երկիր, գրավությունը էր 73.5 մլն մարդ բոլոր աշխարհանասերում, գոհվեց 10 մլն մարդ):

Որպական փոփոխություններ տեղի ունեցան տնտեսության մեջ: Սերենաշխիներում, մասնավորաբան ռազմական տեխնիկան չըսր տարում ավելի շատ փոփոխություն կրեց, քան անցած հարյուրամյակում: Մեծ զարգացում ապրեց ինքնարհուաշխիներում: Ակսվեց ինքնարհուաշխին զանգվածային առարդիությունը: Եթե պատերազմի սկզբին պատերազմոն Երկրություն էր մի վեցրած հաշվովս էր 1600 ինքնարհ, ապա պատերազմի վերջում՝ 60.000:

Երկրություն տնտեսական կյանքի համար բնորդ էր այս, որ առաջին անգամ կատարվեց արյունաբերության ռազմականացում: այն լիովին ներարկվեց պատերազմի շահերին: Դա մեծապես նպաստեց ռազմանակարգական կարգներու համար աշխատավոր ճնշերի զարգացմանը:

Այդումանիք, պատերազմու բոլոր երկրներում անխորդ մկանավուց արյունաբերական արտադրանքի ըմբիանը ծավակի կրծաստված, իսկ անմիջական ռազմական գործողությունների շրջաններում նեծազնու ավելացնարդու են տեղի ունեցան և խստ տուժեցին ոչ միայն արյունաբերությունը, այլև տնտեսության մյուս ճնշերը: Մեծ յափեր ընդունեցին բնակչության զանգվածային տեղաշարժերը:

Առաջին համաշխարհային պատերազմը, որն ըստ եւրյան մովում էր աշխարհի քաղաքական քարտեզի վերածնման համար, մարդկության պատմության մեջ ամենազանգվածային ու արյունալի գննված բայտում էր:

Պատերազմն ավարտվեց գերմանա-ավստրիական բլոկի լիակա-

¹ Տի՛ս, Վայուեր Ի.Ա., Историко-географическое введение в экономическую географию зарубежного мира. География. М., 1963 (второе издание).

Նկ. 4. Եվրոպայի և Սերծավող Արևելքի քաղաքական բաժանումը Առաջին համաշխարհային պատերազմի նախօրյակին (1914թ.)

տար պարուրեամբ: Դարդը պետությունները ծեռնամուխ եղան աշխարհի վերաբաժններու քաղաքական քարտեզի վերաձևամանը: Տեղի ունեցան մի ամրոց շարք քանակական ու որակական փոփոխություններ, և որոյ վերաձևած քարտեզը այլև նոնա չըր նախկին նախապատճեազման քարտեզին: Ամենամեծ փոփոխությունները կատարվեցին Եվրոպայում և Սերծավող Արևելքում (տե՛ս Նկ. 5):

Աշխարհի քաղաքական քարտեզի փոփոխությունները ընթացում էին 3 ուղղություններով:

Առաջին ուղղությունը այն էր, որ նախորդ՝ 19-րդ դարում ծևավորված համաշխարհային կապիտալիստական (ազատ շուկայական) տնտեսությունը և քաղաքական համակարգը դարձրեց համամոլորակային ընդգրկում ու նենալուց: Երկրացներ ցանքած 1/6-ի վրա գարզաման այլ ուժի բռնեցին բոլշևիկյան Ռուսաստանը և նախկին Ռուսաստանի կայսրությունից անջատված նորաստեղծ անկախ պետությունների մի մասը (Ռուսական, Բելոռուսիա, Վրաստան, Հայաստան,

Նկ. 5. Եվրոպայի և Սերծավող Արևելքի քաղաքական բաժանումը Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո (1918թ.)

Սլոբուժան): Ավելի ուշ դրամբ բռնորդ միավորվելով Ռուսաստանի շուրջ, ստեղծեցին Խորհրդային Սոցիալիստական Դամարագնությունների Միություն (ԽՄՇՅ) կոչվող միամական պետությունը: Այն սկսեց կառուցնել բռնորվին նոր, բռնորդ արնատապն տարբերվող՝ սոցիալիստական հասարակար: Դա նոր որակ ու ռովանդավորվում հաջորդեց աշխարհի քաղաքական քարտեզին և սկիզբ դրեց գարաքարական հիմքի վրա համաշխարհային ընդգրկում ունեցող հակամարտ ըլուկների (կապիտալիստական և սոցիալիստական) ծևավորմանը:

Երկրորդ ուղղությունը ընդգրկում կայսրությունների վլուգումը և դրանց տեղում մնանալիք անկախ պետությունների տակողումն էր: Պատմության թեմից վերացան Ավստրո-Հունգարական, Օսմանյան և Ռուսաստանյան կայսրությունները: Դրանց տարածքներում ծնվեցին

շուրջ մեկ տասնյակ ինքնիշխան ազգային պետություններ¹: Պատերազմում պարտված Ավստրո-Հունգարիան հաղթանակած Անոնաւայի թելադրանքոր տրոհից ազգային անկախ պետությունների: Անջատվեցին Ավստրիան և Հունգարիան: Ծնվեցին Լեհաստան, Դարձավակիս և Զեխտովակիս ինքնիշխան ազգային պետությունները: Կայսրության մնացյալ տարածքներն անցան Ռումինիային ու Իտալիային:

Ուստաստանից անջատվեցին Ֆինլանդիան, Լեհաստանը, Լիտվան, Լատվիան, Էստոնիան:

Օսմանյան կայսրության ընդարձակ տարածքի մի մասում ծևավորության պետությունը, մյուս մասում ստեղծվեցին մի շարք արարական կիսաանկախ պետություններ, որոնց ժամանակավոր կառավարման հրավիրոց՝ մանդատոց, տրվեց Ֆրանչիային ու Սեծ Բրիտանիային: Վերջիններս պարտավորվում էին առաջիկա տարիների ընթացքում մահապատրաստել ճրանց լրիվ անկախացումը: Այդ անկախացան ճրանց եղիպատության մասին հայտիքանակը, Սպառանանը, Շրաբիան:

Երրորդ ուղղություն: Պատերազմի արդյունքում աշխարհի քաղաքական քառորդում կատարված փոփոխությունների երրորդ ուղղությունը առկա պետությունների սահմանային փոփոխություններն էին: Դրա արդյունքում ստեղծվեցին մի մասն ունեցած տարածքային և առկա լորուստներ, մյուսները՝ նկատելի ձեռքբերումներ: *Տարածքային մեծ կորուստներ ունեցավ հասկապիս Գերմանիան՝ 70.5 հազ.կմ²* (մահապատրազման տարածքի 13%): Ֆրանչիան վերստացավ էլաս և Լորդարինիան մարդեր, որոնց Գերմանիան զավել էր 1871թ. Գերմանա-Ֆրանչիական պատերազմի արդյունքում: Արևելյան սահման ուղղության ընդարձակ տարածություններ, որտեղ գերազագույն էր լեռնակչությանը, անցան Լեհաստանին: Արևելյան Պորուշիան Լեհաստանին հանձնված ցամաքային լայն միջանցքով անջատվեց Գերմանիայի ինքնական տարածքից:

Դամենատարար ոչ ընդարձակ տարածքներ անցան Բնագային, Լիտվային ու Զեխտովակայիան: Գերմանիան զրկվեց նաև իր բոլոր գաղութներից, որոնց գտնվում էին Աֆրիկայում, Արևելյան Ասիայում և Խաղաղ Օվկիանոսի կղզիներում:

Ավստրո-Հունգարիայի փլուզման արդյունքում տարածքային լուրջ կրորատներ ունեցան ինչպես Ավստրիան, այնպէս էլ Հունգարիան: Ավստրիայի տարածքը կրծատվեց շուրջ 3 ու կես, իսկ Հունգարիային՝ 3 անգամ: Անջատված տարածքները հանձնվեցին Զեխտովակայիային (Եթիվա, Սորավիա, Միջեզրիա), Դարավալակայիան (Բունիա, Յեղեցգիինիա, Խորվաթիա, Սլովենիա), Իտալիային (Ալպերում և Մերիասկի ծովին հարող ջրանունը):

Տարածքային կորուստներ ունեցավ նաև Բուլղարիան: Այս հօգուտ Հունաստանի զրկվեց Արևմտյան Թրակիա մարզից և դրա հետ մնացի հետին էցեյան ժողովածած ելքից, որ ծերե էր բերել 1912թ. Բալկանյան պատերազմում Թուրքիայի հեմ տարած հաղթանակի շնորհիվ:

Ինչ վերաբերում է Ուստաստանյան կայսրությանը, ապա քաղաքական քարտեզում նրա հետ կապված փոփոխություններն ուրացն ընթաց ունեցան: 1918թ., ինչպէս արդեմ ապէց, անմասնական Ուկրաինան, Ելլուսուց, Կրաստանը, Ղայաստանը, Աղրեցանը: Լիակատար անկախություն ծերե բերեցին մինչ այդ կիսաանկան Ֆինլանդիան ու Լեհաստանը: Բուն Ուստաստանը հօչչակվեց Ֆեդերատիվ Խորհրդային Յանապետություն, որտեղ ոչ ուս բնակչության գերակշռություն ունեցում տարածերում ստեղծվեցին կիսաանկան ազգային քաղաքական քարտեզային միավորներ: Այդպիսի էին, օրինակ, Թարարական, Բաշկիրական, Ղազախական, Ուգրեկական, Դրիմի, Կիրգիզական, Ղաղուստան, Զակուտական ինքնական հանրապետությունները, ինչպես նաև բավականին մեծ թիվ կազմող ինքնական մարզերն ու ինքնական օլորումբերը (Կոմի, Բուլղար-մօնղուլական, Կարպատ-Չերկեսական և այլն): Ավելի ուշ, 1922թ., ինչպէս նշված վերուսմ, Ուստաստան կայսրությունից անջատված և անկախություն նվաճած պետություններից մի քանի հաստուկ միջանցքում պատճենագրություն մեջ մտածություն ունեցած ապահովագործ միավորներին Ուստաստան Ֆեդերատիվ Խանրապետության շուրջը և ստեղծեցին մոր տիպի միութենական պետություն ԽՄԴԴ:

Բալկաններում և Մերձավոր Արևելքում քաղաքաաշխարհագրական կարևոր փոփոխություններ էին նախատեսվում Ալբի հաշտության պայմանագրով: Ալբի պայմանագրից, որ պրական կայսերական գլուխությունը կատարում էր իր մուտքածու կամաց առաջնային առողջությունը և ամրագրվեց աշխարհի նոր քաղաքական բաժանումը:

¹ Պատերազմի արդյունքների հիմնա միջազգային իրավական ձևակերպումը ստացան հարորդ և պարտավակ կողմէն մոտ կարառացնելու մեջ շարու պարագաներու մեջ: Այս պարագաները և դրամց պահպանը մոտ կատարում էր 1918-1920թթ. ընթանում էին կորուստներ բանկերություններու: Կանաչ ընթացքը էր իր մուտքածու կամաց առաջնային առողջությունը և ամրագրվեց աշխարհի նոր քաղաքական բաժանումը:

² Պատերազմի արդյունքների հիմնա միջազգային իրավական ձևակերպումը ստացան հարորդ և պարտավակ կողմէն մոտ կատարում էր 1918-1920թթ. ընթանում էին կորուստներ բանկերություններու: Կանաչ ընթացքը էր իր մուտքածու կամաց առաջնային առողջությունը և ամրագրվեց աշխարհի նոր քաղաքական բաժանումը:

համակարգի մասն էր կազմում, ստորագրվեց Թուրքիայի սովորանական կազմակարգության և պատերազմուն հայութանակած դաշնակից պետությունների (Սեղ Թրուսմիա, Ֆրանսիա և յուտներ, դրաց բլում և Պայսաստան) միջև Փարփառ արքարձան Սկր քաղաքարքուն 1920թ. օգոստոսի 10-ին:

Թուրքիան հրաժարվում էր արարական երկրների նկատմամբ իր բոլոր հավակնություններից, Դուալիյային էին անցնում եզեւում ծովի կողմաների մի մասը, Հունաստանին՝ Կրևայան Թրակիան, Փոքր Ասիա թերակղուն ուժավայրա շրջանը՝ Իզմիր նավահանգստուու: Բուժոր ու Ղարբանց ներթագնություն Սարմարա ծովի հետ միասին ապառազմականցիւմ և դրվում էին միջազգային հատուկ հանձնառողությի հսկողորդական տակ:

Թուրքիան ճանաչում էր Պայսաստանը դրաքս անկախ պետություն, որին համանձնվում էր Արևմտյան Պայսաստանը էրդորում, Տրավողոն, Կամի, Քրիսիս վկայեթներով: Պայսաստանը ներ էր սահմանում վերջնականապես որոշեն: Եթ ԱՍՆ-ի պարհինեն Կ. Վիլսոն դրաքս միջնորդ: Նա 1920թ. նոյեմբերին ստորագրեց այդ սահմանները որոշող փառարությունը, որը սահմանում էր Պայսաստանի Պանրապետության 161 հազ.քառ. կմ պետական տարածքը, որից 90 հազ.քառ. կմ Արևմտյան Պայսաստանից:

Թուրքիայի անջատվում էր նաև Քրդստանը, որի սահմանները որոշեն էր անգու-Ֆրանս-իտալական հանձնաժողովով:

Սկզի պայմանագիրը շճանաչեց Խորհրդային Ռուսաստանը: Օգտվերով այդ հանգանանքից և Թուրքիայի բաժանման հարցում Անտանտի մերուում ծասան հակասություններից, Անդարա քաղաքում ստեղծված կառավարությունը, որը գիշավորում էր հակասանանտային շարժումը և հակարդում էր սովորանական կառավարությանը, ընդունեց Սկզի պայմանագիրը. իսկ սուլթանը չիամարձակվեց վավերացմել այն:

Ճենազայտը Քենալական Թուրքիան հենվելով նաև Խորհրդային Ռուսաստանի տնտեսական ու առանձան օգնության վրա, կառողացավ Անտանտի երկրների դեմ անմեր մի քանի ուազնական հարանակներ և Սկզի պայմանագիրը հայութարքը չժնայաց: Նրան հաջողվեց Պայսաստանի հաշվին ծեղոց թերեւ նույնինք նոր տարածքներ և իր սահմանները շարժել նեխի արևելք:

¹ Թուրքիայի բաժանման դեմ ուղղված ազգային շարժումը, որը զիսավորում էր գններա Առևտության ֆաշիզմ (Խետապարուն Արարտուրությունը հայր), հայտնի դարձակ նաև «Ենակական շարժմա» անունով:

6.3.2 Վերաբաճականացնելու Երկրորդ Կասպիանարդարության Պատերազման Եկա Գարութաւաթիւն Կասպիարդի Փլութաւա Արդարության 10-ին:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի արդյունքում տեղի ունեցած ուժերի վերադասավորումը և քաղաքական քարտեզի վերագրումը չվերացրին աշխարհում առկա հակասությունները և չկարողացան ապահովել երկարատև խաղաղությունը: Վերսայան հաշտության պայմանագրից ընթանեն մի քանի տարի անց Գերմանիան հրաժարվեց իրեն պարտարված սահմանափակության ուղինեց տնտեսությամբ ապահովական պահպանագրության ուղինեց տնտեսությամբ ապահովական պահպանագրության ուղինեց:

1929-1933թ. համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամը ցնցեց անրոջ կապիտալիստական աշխարհը և սրբ միջանական հակասությունները: Ձևավորվեցին պատերազմական վասնագիր երկու զիսավորությունը՝ Գերմանիան Եվրոպայում և ճապանիան Ենական Արևմերում: Տեղի ու ունեմում աշխարհի նոր վերաբաժնաման նախապատրաստությունը՝ 30-ական թվականների կիսերին արդեն կատարվեցին պատերազմի միջոցով այդ վերաբաժնաման առաջին փորձերը. ճապոնիան Շինաստանից զալեց Մանջուրիան և սեղուծու «Ալանչմուլուց» ֆիկսությունը, հուայիան օկուպացողները երվագիան և իրեն միացացն Ալյանսիան, Գերմանիան իրեն միացրեց Ավստրիան (անշլույց) և մասնաւոց Ենիսուլովակիան:

Ստեղծվեցին պետությունների նոր ռազմաքաղաքական խմբավորություն:

Առաջին ծավալում ֆաշիստական Խորայիայի, Գերմանիայի և ճապոնիայի հմբարձությունը, որին միացան Բուլղարիան, Հունգարիան, Ուսմինիան, Ֆինլանդիան, Թուրքիան:

Երկրորդ խմբավորությունը կազմվեց էր Սեծ Բրիտանիայից, Ֆրանսիայից, ԱՄՆ-ից, Կանադայից, Ավստրալիայից և ավելի քան հինգ տասնամյակ փոքր պետություններից (տե՛ս նկ. 6, էջ 155):

Ակնհայտ էր դառնում այդ խմբավորությունի բախնամ և նոր համաշխարհային պատերազմի ամսութափելիությունը:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը սկսվեց 1939թ. սեպտեմբերի 1-ին դրայսու Եվրոպայում Գերմանիայի հարձակումը Լեհաստանի վրա: Երկու օր անց Անգլիան և Ֆրանսիան պատերազմը հայտարարվեցին Գերմանիային: Ծուռով պատերազմի հորձանությ մեջ ներաշվեցին նորանոր պետություններ բոլոր աշխարհամասերից: 1941թ. ի հունիսին Գերմանիան հարձակվեց նաև ԽՄՀՍ վրա:

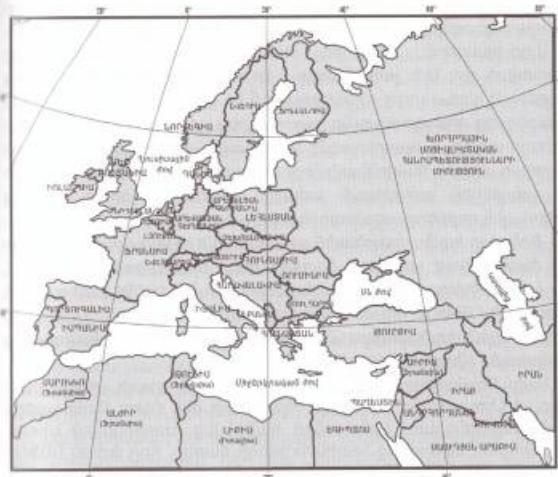
Նկ. 6. Եվրոպայի քաղաքական բաժանումը Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի նախօրյակին (1939թ.)

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը թե՛ տարածացին և թե՛ մարդկային ո նյութական ռեսուրսների ընդգրկումը բազմից գերազանցեց ստացին համաշխարհային պատերազմը (72 երլիդ): Ավերվեցին ու ոչընացան հազարավոր գյուղեր ու քաղաքներ: Հայրուր հագարներով էին հաշվվում զարդարականներոն ու անօթևան մնացածները:

Ի՞նչ փոփոխություններ տեղի ունեցան աշխարհի քաղաքական քարտեզում:

Պատերազմի սկզբնական շրջանում տարածական մեծ ծեղցրւումներ ունեցավ Գերմանա-ճապոնա-խոհական խմբալորումը: Գերմանիան նվաճեց Լեհաստանը, Լորդեզիան, Դանիան, Նիդերլանդները, Բելգիան, Ֆրանսիայի մեծ մասը, Չարավլավիան, Դունաստանը, Խորհրդային Սիրիայում Եվրոպական տարածքը մինչև Սուվակա, Կրկան և Հյուսիսային Կովկաս:

Ճապոնիան ջախջախիչ հարված հասցրեց ԱՄՆ-ի, Անգլիայի և Նիդերլանդների խատաօվկիանոսյան տիրույթներին ու ռազմածովային հենակետերին: Մանուրիայից բացի օլուսացրեց Հինաստանի մեծ մասը, Հնդկաշխին թթակղղին, Ինդոնեզիան, Ֆիլիպինները,

Նկ. 7. Եվրոպայի քաղաքական բաժանումը Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո (1945թ.)

Բիրման (Մյանմա), Սամավիան, Սինգապուրը, մի շարք կղզիներ Յնդիական ու Խաղաղ օվկիանոսներում:

Հյուսիսային Աֆրիկայում ընտարձակ տարածքներ հայտնվեցին յուլա-գերմանական գործերի հսկողության տակ:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմում թեկունյային եղան խորհրդային գործերի հայտնանկերը (Սուալինգրադի, Կուրսկի ճակատանարտեր) գերմանական արևմտյան ռազմանվագում, որոնց արդյունքում սկսվեց հիմնեցան կոստահիմայի նվաճած տարածքների պատագրում: Խորհրդային գործերի նշանական մասը հաղթանակեց ինչպես նաև Արևմտյան տերությունների ռազմական գործողությունների ակտիվացման և Եվրոպայում Երկրորդ ճակատի բազման շնորհիվ 1944թ. Գերմանիան արդիք Գերմանիայի կողմից բրոյ նվաճաված տարածքներ ազգատրվել են և ռազմական գործողությունները տեղափոխվել Գերմանիայի սահմաններից ենք: 1945թ. նայիսի սկզբին Գերմանիան մայրաքաղաք Բեռլինի անկումից հետո զարդարեցրեց դիմադրությունը և ստորագրեց անվերապահ կապիտուլյա-

ցիայի ակտը: Խոտայիան իրեն պարտված էր ճանաչել ու դուրս էր եկել պատերազմից դեռևս 1943թ. սեպտեմբերին:

Այդուհանդեռ, երկրորդ համաշխարհային պատերազմը ավարտված չէր: Կյա Հարության կալված էր Ներավոր Արևելքում, որտեղ ճապոնական դեռևս լուրջ դիմադրություն էր ցոյց տալիս: ճապոնական դադարեցեց դիմադրությունը, ստորագրեց ամփեսապի կապիտուլյացիայի ակտը, և պատերազմը ավարտվեց այն քամից հետո, երբ օգոստոսի սկզբին ճապոնիայի Շիրոսիմա ու Նագասակի քաղաքների վրա պայթեցին ամերիկյան առաջին ատոմային ռումբերը, իսկ խորհրդային գործերը ազատագրեցին Մանջուրիան:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի արդյունները իրավական ձևակերպում ստացան հարորդ եռեր տերությունների՝ ԽՍԴԽ, ԱԽՆ և Սեբ Բրիտանիայի թեկավարների Դրիմի (1945թ. փետրվար) և Պուստամի (1945 թ. հունվարուսուու) կոնֆերանսներում: Անձնամեծ տարածքային փոփոխությունները վերաբերում էին Գերմանիային և Խորհրդային Միությանը (տե՛ս մեջ. 7):

Նախ Գերմանիայի մասին: Նրա արևելքում զգալի տարածքներ ստացավ Լեհաստանը, Արևելյան Պրուսիայի մեծ մասը Քրինգֆրեզ (այժմ Կայսերինգդրայ) կենտրոնով հանձնվեց Խորհրդային Միությանը: Այնուա ստեղծվեց Կայսերինգդրայի մարզը, որը մոտավ ՈՒԽՍՊ կազմի մեջ: Գերմանիան իր նոր սահմաններում հարորդ տերությունների կամքով բաժանվեց 4 մասի՝ ամերիկան, անգլիական, ֆրանսիական և խորհրդային օկուպացիոն գտնիքի: Բեռլինը ստացավ գոտիներից անկան հատուկ կարգավիճակ, բաժանվեց նոյն 4 պետությունների միջև: Որոշ ժամանակ անց արևմտյան 3 օկուպացիոն գոտիները ԱՄՆ-ի, Անգլիայի և Ֆրանսիայի փոխադարձ համաձայնությամբ միավորվեցին, ստեղծվեց Գերմանիայի Դանցիայի Դանրապետությունը (Արևմտյան Գերմանիա) Բռն մայրաքաղաքով: Դրան հաջորդող խորհրդային օկուպացիոն գոտում Գերմանական Դանության Դանրապետության (Արևելյան Գերմանիա) ստործումը: Նրա մայրաքաղաքը դարձավ Արևելյան Բեռլինը, որը հատուկ կառուցված պատու առանձնացվեց Արևմտյան Բեռլինից:

Արևմտյան Եվրոպայի կենտրոնում ճահիկին միասնական Գերմանիայի տեղում հայտնվեցին գերմանական երկու պետություններ:

Խորհրդային Միությունն արդեն հիշատակված Արևելյան Պրուսիայից քաղաք Ֆենիլանդիայի հաշվին իր սահմանը տեղաշարժեց դեպի հյուսիս-արևմտյառ, իրեն միացնելով նոր տարածքներ Կարելական պարանոցում, Ենթամարդայի ջրանոսում և Մուրմանսկի երկարույր երկանքով: Խորհրդային Միությանը միացվեցին նաև Արևմտյան Բեռլի-

ուայիան, Արևմտյան Ռուսարիան ու Կորախինացիներով թափական կարգավորության մեջ Յուլիսահյու Բուլովինիայի հետ միասին: Մերձաբարյան երեք հանրապետությունները՝ Լիտվան, Լատվիան և Էստոնիան մտան ԽՄՀ կազմի մեջ՝ ստանալով միութենական հանրապետությունների կազմակերպությունը: Կերպաքան Յուլիսավոր Արևելյան ճապոնիան ստիպված եղավ վերադարձնել Հայավային Սախալինը և Կորիսյան կղզիները, որոնք նա գրավել էր Ուստաստանից 1904թ. պատերազմում:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի արդյունքում աշխարհի քաղաքական քարտեզի կարևոր որակական փոփոխությունը պետք է համարել այն, որ խորհրդային գործերի կողմէց գերմանական կուլտուրացիայից ազատազրված Արևելյան Եվրոպայի պետությունները (Լեհաստան, Եթուստավուակիա, Չունգարիա, Ուստիմինա, Բուլղարիա, Հարավականական, Ալբանիա), ինչպես նաև Չինաստանը, Ղյուսիսային Կորեան, Կիետնամը, Մոնղոլիան Սսիայում և Կուրան Անդրիկայում թանձնելով սոցիալիստական գարգարման ուղին: Զաւվորվեց համաշխարհային սոցիալիստական համակարգը:

Գործ նախորդ բաժմուն, հետևելով աշխարհի քաղաքական տարածքային բաժմանան ու վերաբաժնումների դրանք տևած պրոցեսի, մնաց տասնամբ, որ դրա զինավոր բուլանդակությունը, հասկապես Աշխարհագրական մեծ հայտնագրություններին հաջորդող ժամանակշրջանում, ընթուած մինչև 20-րդ դար աշխարհի մի քամի խոշոր տերությունների պայքարը էր նոր հայտնագրծված երկրների գաղութացման համար:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի նախօրյակին աշխարհի բաժմում այդ տերությունների՝ մտսրոպոլիաների, և գաղութների միջև ունեցել են առաջական պատուեր:

Երկրագնդի շորու 135 մլն քլմ ցամաքային տարածությունց (չափաված Անտարկտիդայում) 16.5 մլն քլմ (12%) կազմում էր աշխարհի 6 առավել հզոր պետությունների (Մեծ Բրիտանիա, Ռուսաստան, ԱՄՆ, Ֆրանսիա, Գերմանիա, ճապոնիա), այսինքն պիտիավոր գաղութակալ երկրների՝ մտսրոպոլիաների բուն տարածքը: Թվականական գլխավոր մտսրոպոլիաներն իրենց գաղութների հետ միասին գրանցենում էին 82.5 մլն քլմ տարածք, որը հավասար էր Երկրագնդի ցամաքի 61%: Ծոր 7.4% (10 մլն քլմ) բաժնում են ընկույն մյուս, ամերի փոր մետրոպոլիաներին իրենց գաղութների հետ միասին (Բելգիա, Նիդերլանդներ, Իտալիա և մի քամի ուղղիներ):

Կահապաղութ էին համարվում Պարսկաստանը, Չինաստանը և Թուրքիան, որոնց ընդհանուր տարածքը հավասար էր 14.7 մլն քլմ

(10.9%): Մնացած երկրներին, որոնք ոչ մետրոպոլիս էին (չունեին գաղութային տիրապետություններ) և ոչ էլ զաղութ կամ կիսազարդութ, զբաղեցնում էին երկրի բնակչի ցանքաբային մակերեսի ընդամենը 20%-ից քիչ ավելի 28 մլն ըմ:

Ինչպես տեսնում ենք, մարդկության բաղադրական-տարածքային կազմակերպման բազմաբարյան փոփոխությունների արդյունքում աշխարհը քանակութեց էր 20-րդ դար մի վիճակով, երբ նրա բաղադրական-տարածքային կառուցվածքում ամենաներջ գաղութային համակարգը էր, ամենամեծը ոչ միայն գրանցեցրած տարածքով, այլև բնակչության թվով (աշխարհի բնակչության գրեթե 2/3): Եվ դա այն դեպքում, երբ դդան նախորդող տասմանային կերպով արդեն այդ համապատակ քայլարդն աքտեցրած տարածքում կրօնառնա ուղղությամբ առաջիկ եւկան քայլերով կատարված էին: Դրանք սկսվել էին Արևածագության կիսագնդից, որտեղ, ինչպես արդեն նշել ենք, Նյուիստային և Չարավային Ամերիկաների ներկային հիմնական պետություններին հաջողվել էր ապատվել եվրոպացինների գաղութային լիցի, ծեղոք թերեւ բաղադրական անկախություն և կանգնել ինքնուրույն զարգացման ուղղի վրա: ԱՄՆ-ի անկախացման հաջորդից 19-րդ դարի առաջին քառորդում տեղի ունեցած Խառանիայի ո Պորտուգալիայի տիրապետությունից 18 պետությունների բաղադրական անկախացումը, հսկ Կանադան ստացավ դրմինինի կարավահճակ:

Սյունիաներձ, զաղութքատիրական համակարգի վերջնական փլուզումը տեղի ունեցավ 20-րդ դարում, երկու համաշխարհային պատերազմների արդյունքում: Հատկապես երկրորդ պատերազմի հետ կապված նոր վերերե ապրեց ծճշված ժողովուրդների ազգային-ազատագրական շարժմանը: Դա նշանակում էր գաղութային համակարգի ճգնաժամն:

Ներև պատերազմի ընթացքում պետական անկախություն ծեղոք թերեցն Սիրիան ու Լիբանանը: Պատերազմի ավարտից երկու տարի անց անկախացավ ըրիտանական խոշորագույն գաղութը՝ Յնոկաստանը: Դրան հաջորդեց Ասիայի մյուս գաղութերի, կիսագաղութերի ու կախյալ երկրների անկախացումը:

Գաղութային համակարգի լիակատակ քայլարտմք ավարտվեց 60-70-ական թվականներին, երբ պետական անկախություն ծեղոք թերեցն 50-ից ավելի երկրներ պարկայում ու Կանոնորական Ամերիկայում, և բոլոր գաղութասեր մետրոպլիսներու (Մեծ Բրիտանիա, Ֆրանսիա, ԱՄՆ, Բելգիա, Նիդերլանդներ, Պորտուգալիա) գրկեցին

իրենց գլխավոր գաղութներից ու կախյալ երկրներից¹:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի կարևոր քաղաքական արդյունքներից է նաև այն, որ Արագին համաշխարհային պատերազմից հետո ստեղծված Ազգերի լիգայի փոխարեն, որն այնպես է միշագային համրության հույսերը արդարացրեց, ստեղծվեց միշագային նոր կառուցյան՝ Միավորության Ազգերի կազմակերպություն (ՄԱԿ): ՄԱԿ-ի հիմնադիրը պետությունների կողմից ընդունված կանոնադրությունը նրա համար սահմանել է հետևյալ չորս նպատակները՝

- պահպանել միշագային խաղաղությունն ու անվտանգությունը,
- զարգացնել բարեկամական հարաբերությունները ազգերի միջև,
- համագործակցել միշագային հիմնախմբիները լուծելու և մարդու իրավունքները պահպանելու հարցերում,
- լինել ազգերի գործողությունների ներդաշնակեցման համաշխարհային կենտրոն:

6.3.3 ԿԵՐԱՎԱԾԱՌՈՒՄՆԵՐ ՍԱՈԾ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԱՐԴՅՈՒՆՔՈՒՄ: ԱՇԽԱՐԴԻ ԱՐԴԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՔԱՐՏԵԶԻ ԶԵՎԱԿՈՐՈՒՄԸ

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո թվում եր, թե ստեղծվել են բոլոր նախարյանները, որպեսզի նարդիկություն ապրի ու զարգանա առանց պատերազմների, համընդհանուր խաղաղության և մողովուրդության համերաշխության մայամներում: Նաևյան շատ շտուռ ակնհայտ արձակակ, որ մարդկության զարգացմունքը է ոչ թե համագրծակցության ու բարեկամության անհապօքնամա, այլ շահերի բախնան ու հակասությունների խորացման ու սրբամ ուղղությամբ:

Ի տարրերություն Արագին համաշխարհային պատերազմին հաջորդած տարիների, այս դեպքում պետությունների տարբեր խմբավորումների առակատություն և միշագային լավածներության ուժեղացումը թերեւ ոչ թե նոր համաշխարհային պատերազմի, այլ մի այնպիսի վիճակի, որն ստացավ «սառց պատերազմ» անվանումը: Դա բացահայտ աօճակառում էր երկու տնտեսակարգերի՝ կապիտալիստականի

¹ Աշխարհի խոշորագույն գաղութական երկրներն սեծ Բրիտանիային, հաջողվեց իր նախարյան դրմիների, գաղութների ու կախյալ տասմանների մի մասն (չուր 50 երկրի) համայնքների ու ստեղծվել միշագային միավորում՝ «Ազգերի Բրիտանական համագրծակցություն» (հետագայում՝ «Կանադական գործադրություն») պաշտոնակամ ամենուն:

սոցիալիստականի միջն՝¹

«Սառը պատերազմի» գաղափարախոսության հիմքում, որը մշակվեց Արևմտաքում, ընկած էր սոցիալիստական հասարակարգի վերացումը ոչ թե «տար պատերազմը». ուղղակի ռազմական գործդուրսունների միջոցով այլ տնտեսական, զարգարական, քաղաքական ու հոգեբանական մշշման համապարփակ մերուներով»:

Դրան հակասակա, սոցիալիստական համակարգը կազմոյ երկրների արտաքին քաղաքականության հիմքում ընկած էր սոցիալիստական հեղափոխության արտահանումը և հասարակական զարգացման խորհրդային մոդերի պարուարումը աշխարհի ժողովուրդներով»:

Սկսվեց սպառագինությունների, գելիք նոր տնտեսականի և ռազմական նախադաշներով կատարուող գիտատեսնիկական մշակումների ու ծրագրերի անհայտահամար մրցավաքը:

Աստիճանաբար ակնհայտ էր դառնում, որ երկու հասարակական համակարգերի պայքարի թե՞ տնտեսական, թե՞ գաղափարական ծակատներում ուժին անհավասար են, և սոցիալիստական համակարգը աստիճանաբար իր դիրքերը զիջում է:

Սարը պատերազմի նախաձեռնությունը և գլխավոր դերակատարներն էին Արևմտաքի գաղաքացած երկրները Անդրեիկայի Միացյալ Նահանգների գլխավորությամբ: Գլխավոր պայքարը գնում էր տնտեսության ողբուժում: Եվ աստիճանաբար պարզ էր դառնում, որ երկու համակարգերի անգիծում տնտեսական պայքարում հաղթում է կապահովածական, մասնավոր սեփականաւորության վրա հենց պրագատայական հասարակացը, որը ի տարրերություն խորհրդանու Միությունում և մյուս սոցիալիստական երկրներում հաստատված քաղաքական կարգերի ու կառավարման ձևի, ավելի ազատական է ու ժողովրդավարական:

Սարը պատերազմն ավարտվեց 1980-ական թվականների վերջին, 1990-ական թվականների սկզբին Խորհրդային Միության և համաշխարհային սոցիալիստական համակարգի պարուությամբ: Դրա արդյունքում տեղի ունեցավ աշխարհի քաղաքական նոր վերաբաժնում: 1990թ. Վերամիավորվեց Գերմանիան, ԽՍՀՄ-ից անկախացան երեք մերձաւթյան հանրապետություններով՝ Էստոնիան, Լատվիան ու Լիտվիան: Դրան հաջորդեց այն, որ աշխարհի քաղաքական

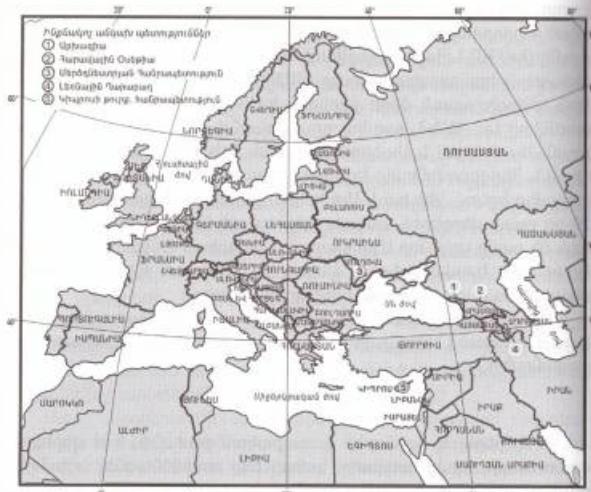
բարտեզից վերացան տարրեր կիսաանկախ պետություններից կազմված Խորհրդային Սոցիալիստական Դանրապետությունների Միուններ (ԽՍԴՌ) և Կարավակավիայի Սոցիալիստական Դաշնային (Քիմիատիկ) անդապետությունը (ՔՍԴՇ): 1991թ. ընթացքում պետական անկախություն ձեռք բերեցին ԽՍՀՄ մյուս 12 հանրապետությունները ևս, ՔՍԴՇ կազմից դուրս եկան և անկախացան Խորյացիան, Արցենիան և Սակարենիան, իսկ մեկ տարի անց՝ նաև Բունիան և Ներցեզովինիան: Եվ վերջապես 1993թ-ին Չեխոսլովակիան տրոհվեց երկու՝ Չեխիա և Սլովակիա ինքնիշխան պատությունների: 20-րդ դարի վերջերին անկան պատության կարգավիճակ ստացան նաև մի քանի երկրներ Աֆրիկայում (Խամբիան անցաւով ԿԱՆ-ից, Էրիթրեան՝ Եթովպիայից) և Ասիայում (Արևելյան Թիմոր՝ Ինդոնեզիայից, Պալաու՝ Մեկոննեզիայի կղզիամբից):

Աշխարհի քաղաքական քարտեզը ստացավ ներկայիս տեսքը (Ըկ. Եր պատկերում է Եվրոպայի և Մերձական Արևելյան քաղաքական բանանումը):

* * *

Ի մի թերելով աշխարհի քաղաքական բաժանման ու վերաբաժնումների մասին ասվածը, կարող ենք առանձնացնել աշխարհի բատական քարտեզան ժողովան չնայած չունենալու համար նոր առանձնացնելու համար աշխատար տեղությունները, հայտնի է, որ կատարեցին եվրոպական առաջատար տեղությունները, որոնք էլ հրապ մեջ բաժանեցին բոլոր մոր հայտնագործած տարածքները: Դարստանալով ու հզուանալով այդ տարածքների ու դրան ժողովրդին շահագործման ու հարստահարման շնորհիվ, նրանք իրենց քաղաքական ու տնտեսական գերիշխանությունը հաստատեցին մնացած աշխարհի վրա: Ավարտվեց աշխարհի բաժանումը Եվրոպական տեղությունների (Մեծ Բրիտանիա, Ֆրանսիա, Իտալիա, Պորտուգալիա, Իսպանիա, Գերմանիա, Բելգիա, Լիետվանաներ), ինչպես նաև Ուստաստանի, ԱՄՆ-ի ու անպահպահ միջն:

¹ Ըստովում է սառը պատերազմի սկզբան համարել Մեծ Բրիտանիայի նախկին պետերմինիանության վերջին ԱՄՆ Ֆրանսուա Ռասուարու 1946թ. առաջի 5-ին առաջաման ճակա: Այն ըստ տրամադր կու էր միայնին Արևմտաքում ուժուությունները և սոցիալիստական համակարգի պատուությամբ: Դրա արդյունքում տեղի ունեցավ աշխարհի քաղաքական նոր վերաբաժնում: 1990թ. Վերամիավորվեց Գերմանիան, ԽՍՀՄ-ից անկախացան երեք մերձաւթյան հանրապետություններով՝ Էստոնիան, Լատվիան ու Լիտվիան: Դրան հաջորդեց այն, որ աշխարհի քաղաքական

Նկ. 8. Եվրոպայի և Մերձավոր Արևելքի արդի քաղաքական բաժանումը (2005թ.)

Ստացվել այսպէս, որ 20-րդ դարի սկզբին աշխարհը բաժանված է մի կողմից քաղաքական տերությունների՝ մետրոպոլիաների, և մյուս կողմից՝ գաղութների, կիսազարդութային ու կախյալ վիճակում հայտնված երկրների միջև:

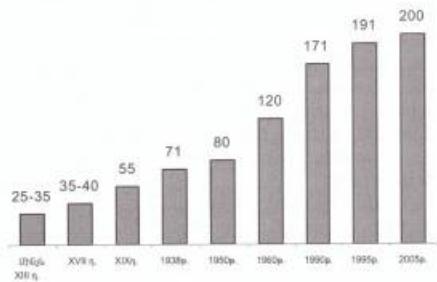
Աշխարհի քաղաքական քարտեզի ծևալորման հաջորդ՝ երկրորդ փոլցը առանձնանում է արդեն բաժանված աշխարհի առաջին վերաբաժանումնով։ Դա ինչպես արդեն ասվել է, կատարվեց Առաջին համաշխարհյան պատերազմի արդյունքում։

Երրորդ փոլցը համընկավ համաշխարհյան երկրորդ պատերազմի և դրան հաջորդած գաղութատիրական համակարգի վերջնական փլուզման հետ։

Չորրորդ փոլցը նշանավորվեց «սառը պատերազմի» ավարտով և աշխարհի քաղաքական քարտեզի Մերկայիս գծագրության ու բովան-

դության ծևալորմով, որով և ամրագրվեց աշխարհի արդի, միջ-ազգային ճանաչում գտած քաղաքական բաժանումը։

Որպես ամփոփում ընդգծենք այն ուշագրավ փաստը, որ հասակական կյանքի քաղաքական ոլորտի տարածքային կառուցվածքի ստանդարտային միավորների՝ երկիր-պետությունների թվի աճը ընթացել է հարածն արագությամբ (գծ.3)։ Եղան համեմատ էլ մեծացել է նրանց տարածքային կազմակերպման ու պետական կառուցվածքի, սիրուական կարգի ու քաղաքական ուժինի բազմազանությունը։

Գծ. 3 Աշխարհի երկիր-պետությունների թվի աճը

Եթե երկիր-պետությունների գոյության առաջին հազարամյակներում դրանց թիվը հաշվվում է միավորներով, մեր թվականում՝ XII դ., առավելագույն հասավ 40-ի, դրան հաջորդած շուրջ երկուամսերին հարյուրամյակում ավելացավ և 40-ով, այսինքն կրկնապատկվեց, ասպա միայն 20-րդ դ. ընթացքում բառապատկվեց, դարավերջին հասնելով 200-ի։

Ըստ ավելի դիմամիկ են պետությունների բովանդակային հատկանիշներն ու բնութագիշները՝ պետական կառուցվածքը, քաղաքական ռեժիմը, վարչակարգը, որոնց փոփոխություններն իրենց հետ բերում են բազմազանության խորացում և պետությունների տարրերությունների մեծացում։

ԻՆՉԵՆԱՍՏՈՒԳՍԱՆ ՀԱՐԹԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՄԱՔՏԵՐ

- Որո՞նք են մարդուրոտի, մարդկային հասարակության տարածքային կտորովածքի զարգացման գլխավոր միտունմերը:
- Ինչպիսի՞ն է հասարակական կյանքի քաղաքական ոլորտի տարածքային բաժանման բովանդակությունը: Ո՞րն է դրա գրափիկա կան մողելը:
- Ո՞րն է քաղաքական քարտեզի գլխավոր բովանդակությունը:
- Ե՞րև և ինչի՞ շնորհիվ է աշխարհը ընկալվել արդի հմատութ որպես մեկ ազորություն, և մկնելի է նրա քաղաքական բաժանմանը:
- Ո՞ր ժամանակներին է վերաբրում աշխարհի առաջին քաղաքական բաժանմանը:
- Գիտական պարբերացման համապատասխան աշխարհի քաղաքական բաժանման ու վերաբաժնումների հնչ ժամանակաշրջամիտ:
- Սուանձնութե՞ն վերուժե՞ն աշխարհի քաղաքական բաժանման ու վերաբաժնումների նոր ժամանակաշրջամիտ կարևորագույն իրադարձությունները:
- Ե՞ր է կըրմէ Աշխարհի բաժանման մասին Խսպանիայի ու Պորտուգալիայի համաձայնագիրը: Ո՞րն է դրա երթյունը, ինչպե՞ս երանցանալու բաժանման գիծը:
- Ի՞նչ փոփոխություններ կեց Եվրոպայի քաղաքական քարտեզը նապուենայն պատերազմների արդյունքում:
- Որո՞նք էին աշխարհի քաղաքական քարտեզի այն փոփոխությունները, որ տեղի ունեցան զաղութափրության տարածման և Ամերիկա աշխարհական դրա վերացման հետևանքով:
- Ի՞նչ համաձայններում էին հասունանում աշխարհի քաղաքական քարտեզի 20-րդ դարի փոփոխությունները:
- Աշխարհի ո՞ր պեսությունների ուսամաքաղաքական խմբավորումների միջև սկսվեց Մերձին համաշխարհային պատերազմ:
- Առաջին համաշխարհային պատերազմի արդյունքում ի՞նչ իմանական ուղղություններով ընթացան աշխարհի քաղաքական քարտեզի փոփոխությունները: Թվարկե՞ք այդ ուղղությունները թիվը: Դրանով պայմանագրոված ինչպե՞ս են փոփոխվել քաղաքական ուղղությունները տարածքային կազմակերպումը և պետականության հատկանիշները:
- Ի՞նչ պայմաններում էր հասունանում Առաջին համաշխարհային

- պատերազմի արդյունքում հաստատված աշխարհի քաղաքական բաժանման վերաբաժնումը:
- Ինչպե՞ս ընթացավ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը: Դրա արդյունքում ի՞նչ փոփոխություններ կատարվեցին աշխարհի քաղաքական բաժանման մեջ:
- Վերևուժը Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի արդյունքում կատարված սահմանային փոփոխությունները և ձևավորված քաղաքական քարտեզը:
- Ո՞ր է մետրոպոլիա, գաղուր և դոմինիոն Երկրների քաղաքական կարգավիճակի տարրերությունը: Թվարկե՞ք յուրաքանչյուրից առավել նշանավորները 20-րդ դարի սկզբին աշխարհի ինչպե՞ս է քաղաքական եղել դրանց միջև:
- Ե՞ր և ինչպե՞ս ավարտվեց գաղութային համակարգի լիակատար քայլայումը: Արդյունքում ի՞նչ փոփոխություններ կատարվեցին աշխարհի քաղաքական քարտեզում:
- Ի՞նչ է «սառը պատերազմ»: Ե՞ր և ի՞նչ պայմաններում այն մկնեց: Ո՞րն է նրա բովանձյակությունը:
- Ովերդի կիրառությունը պատրաստ է վարող կողմերը: Ինչո՞վ այն ավարտվեց և ինչպե՞ս ձևավորվեց աշխարհի քաղաքական քարտեզի արդյունքում:
- Ամփոփելով աշխարհի քաղաքական բաժանման ու վերաբաժնումների պատմությունը, թվարկե՞ք և բնուրագրե՞ք նրա չորս փուլերը:
- Ինչպե՞ս է ամել հասարակական կյանքի քաղաքական ուղրությունը տարածքային կառուցվածքի առանցքային միավորների Երկիր-պետությունների թիվը: Դրանով պայմանագրոված ինչպե՞ս են փոփոխվել քաղաքական ուղղությունները տարածքային կազմակերպումը և պետականության հատկանիշները:

ԵՐԿԻՐ ՍՊՈԼՈՐԱԿԻ ԲԱՂԱՁԱՎԱՆ ՄԱԿՐՈԱՇԽԱՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

7.1 ԱՇԽԱՐԴԱԳՐԱՎԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ (ԳԵՐՈՊՈԼԻՏԻԿԱ) ԳԻՏԱԿԱՆ ՌԴՊՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱԿՈՐՍԱՆ ՆԱԽԱՐԴՐԱԾՆԵՐԸ

Ինչպես տեսանք գրի նախորդ քաժմններում, հասարակական կյանքի քաղաքական ոլորտի տարածքային կազմակերպումն իրականացվում է 3 մակարդակներով (լուս Գլ.2)՝ միկրոաշխարհական (միավորներ առանձնացվում են երկիր-պետության ներսում), մեզոաշխարհագրական (միավորներ են երկիր-պետությունները) և մակրոաշխարհագրական, երբ որպէս տարածքային միավորներ են համեմու զայիս պետությունների տնտեսական, երնուժակության, քաղաքական կամ ուսանասարտատեղիական միավորությունները (ընդույթները) իրենց սահմաններով (Գլ.4), որոնք վերաբերում են:

Սարդկության տարածքային կառանկերպան առանցքային միավորների՝ ինքնիշխան պետությունների թվի աճելու աճը անցած հապարհայակների ընթացքում ապացույցն է այն բանի, որ ավելի դիմանակի զարգացումը է ունեցել տարածքային կազմակերպաման մեջում ապակապակը, ինտևական տիրապետող է եղել մարդկության տարածանման միությունը: Դրա հետ մեկտեղ մեծ ավելի մոտ ժամանակներում ավելի հաճախակի են դառնում այնպիսի դեպքեր, երբ տարրեր պետություններ ունենալով շահերի ընդհանուրություն, միավորում են, կազմում երկկողմ կամ բազմակողմ տարածաշրջանային միավորումներ: Դա նշանակում է, որ տարածանմանը գործընթաց տեղի է ունենում նաև մերժեցում, համախմբում, միասնացում:

Պետությունների միավորման ու համախմբման գործընթացը ավելի ինտենսիվ է դարձել 19-20-րդ դարերում, ընդգրկելով աշխարհի ինքնիշխան պետությունների մեծ մասը: Այդ երևույթը ներկայում ընդունել է համընդհանուր բնույթը և դարձել է գորոշացման՝ համաշխարհամացման կարևորագոյն քաղաքիչը:

Սարդկության տարածքային կազմակերպաման այս երկու հակադիր՝ տրոհման-տարածատառման և միասնացման-գորապացման ուղ-

դուրյունների համատեղ գարզացումն իր հետ թերում է մարդկության, երկրագոյնի համընդհանուր աշխարհագրագական կառուցվածքի, հետևական և աշխարհակարգի մշտական փոփոխություններ:

Գորապացմով չեղ կարող չառաջանանել և իրոց առաջարկեց հասարակական կյանքի քաղաքական տարածքային կառուցվածքի հական տեղաշարժեր հասկապան մակրոաշխարհագրական մակարդակում:

Ինչպես նշել ենք, աշխարհի մակրոաշխարհագրական մակարդակով տարածքային կառուցվածքը ի տարբերություն քաղաքաշխարհագրական կառուցվածքի (մասուրյուններ և դրանցից առաջ գումարություններում) ընդունված է ամվանել աշխարհագրապական (գեղագոյիշիկական) կառուցվածք:

Ընդունելով երևույթը արտահայտող «աշխարհագրագական կառուցվածք» տերմինը՝ պայմանականությունը, ծանոթանանք երևույթի հիմնական առանձնահատկություններին:

Աշխարհագրապական կառուցվածքում առանձնացնում են երկու մակարդակի միավորներ՝ աշխարհագրապական տարածաշրջան (օժգինը) և աշխարհագրամակարդական (գեղագոյիշիկական) շահական դրացան:

Աշխարհագրապական տարածաշրջանը (օժգինը) հասարակական կյանքի քաղաքական-տարածքային կառուցվածքում երկիր-պետությունների քաղքոր մակարդակի միավորն է: Այդիմիտ տարածաշրջաններ մակրովում են տարրեր սկզբունքներով և պետությունների տարրեր հասկանիշների հաշվառմաբ: Աշխարհի ներկայի բանական աշխարհագրապական տարածաշրջանների հենքում է տարրեր հասկանիշների վրա: Դրանցից ընդգծներ մի քանի առավել կարուներու:

Առաջին. առկայությունը խոչըր և տևական քաղաքական հիմնանորի, որի նկատմամբ մինայն կամ նման մոտենումը կարող է միավորներ տարրեր պետությունների: Ուստի նման հիմքի վրա ծևավորված աշխարհագրապական տարածաշրջանների հենքում է արարական երկրների համագործակցությունը, որը հակառակում է հրապարական պետությանը:

Երկրորդ. առկայությունը ընդհանուր երկարաժամկետ շահերի, որոնք պայմանավորված են միայնան հետ հարևան լինելու հանգանանքով: Դարձան պետությունների շահերը ներու և համընդհանուր, երբ անհրաժեշտ է, օրինակ, տնտեսական ներությ միավորում, օգտակար հանածոների համբավայրերի հանատեղ շահագրդուն

(Պարսից ծոցի կամ Կասպից ծովի ավագաններ), օդային ավագանի ու ներքին ծովերի աղոտուման դեմ համատեղ պայքար, հարևան երկրների բնակչության պատկանելիություն նույն երուսին, համատեղ պաշտպանության կազմակերպման անհրաժեշտություն:

Եղրորդ՝ Շահկուրմային, երնջկական, ռասայական, լճավական մոտիկություն և պատմական գարգացման առանձնահատկությունների ընդհանրություն:

Չորրորդ՝ Մտնեսաաշխարհագրական (տրանսպորտաաշխարհագրական) գիրքի ընդհանրություն, փոխադարձ տնտեսական կապերի քարծի ակտիվություն:

Հասարակական կյանքի քաղաքական-տարածքային կառուցվածքի ամենաբարձր մակարդակի միավորը աշխարհաբազմակառացը շրջան է: Այս տարրեր աշխարհաբարաքանակ ուժինուներ միավորները հանդերձ, միշտ չե, որ նեկ տարածքային միանություն է կազմում: Նրա մասը կազմոն աշխարհաբարաքանական ուժինուները կարող են սահմանակից չլինել և գտնվել միհյանցից ֆիզիկական մեծ հեռավորության վրա:

Հատ հետազոտողներ համարում են, որ աշխարհաբարաքանական ուժինունի և աշխարհասորության շրջանի տարրերակումը իյաս պայմանական է ավելի եւան են նրանց ընդհանուր, քան տարրերի գծերը: Ընդհանուր է համարվում մըամց գյանավոր հատկանշը՝ պատկանածությունը Երկիրի մոլորակի աշխարհաբարաքանական (գեղարդիկական) համակարգն:

Երկիր մոլորակի աշխարհաբարաքանական կառուցվածքով գրադպում է քաղաքական աշխարհագրության աշխարհաբարաքանականություն (գեղարդիկական) կոչվոր ուղղությունը (ներամյուղը): Իսկ քանի որ աշխարհաբարաքանակ մակարդակությունը ձևավորվում են պետությունների միավորումից, աշխարհաբարաքանակությամ ուշադրության վեմտորումը են գտնությունը պետությունների արտաքին քաղաքանությունը ձևավորող գործոնները, վերը քվարկված այն սկզբունքներն ու հատկանիշները, որոնք հիմք են ծառայում տարրեր պետությունների միավորման, աշխարհաբարաքանական ուժինուն ու աշխարհապահմակարական շրջան, այսինքն աշխարհի կառուցված-

¹ Կա նաև այնպիսի կարծիք, որ աշխարհաբարաքանակությունը ձևավորվելու ու գարգանումը դրսելուց հետո, գտնվելու բարդության աշխարհագրությամ հետ սեր համագործակցության մեջ, բայց ոչ ուս կազմում: Խոստքարգական գլուխության այլ ուղղության դասական համակարգը՝ Քաղաքական աշխարհագրությունը քննությամ և գետությունը տարածման մեռամկունքն, ինչ աշխարհաբարաքանական բարերությունը քննությամ և տարածման պահանջական մեռամկունքն:

յային նոր՝ մակրոաշխարհագրական մակարդակ ձևավորելու համար:

Յայտնի է, որ աշխարհի քարտական կառուցվածքի ներկա տերմինաբանությամբ գեղարդիկական (աշխարհաբարաքանական) մակարդակի մասին պատկերացումների ու դասուցությունների ալյունները առկա են իյն հետական գիտական մորում: Մ սկզբանն այդ պատկերացումների ու դասուցությունների հիմքում եղել են ժողովությունների ու պատությունների տնտեսական ու քաղաքական գարգանում գործուներին վճռական վեանակարգություն վերագրելը:

Ընդունված է գեղարդիկայի նախապատմությունը սկզել անտիկ աշխարհի խոշորագույն մտածողներից, որոնք ժողովուրդների ու պետությունների գարգանում տարրերությունները բացարձակ են նրան աշխարհագական դիրքու կիմայով և այլ բնական պայմաններով (Քաղուրատ, Արիստոտել, Պլատոն, Ներոնը, Տիգրոն, Սորյանը): Օրինակ, Անտարոնց աշխարհը քամանեղով քառանկյունների և կենտրոնում զնենով քնակեցված աշխարհը եւլուսան, Լիթիան (Դյուսիսային Աֆրիկա) և Քարավային Ասիան, զարգացրել է այն միտքը, որ զնակեցված տարածքները «... որևէ քաղաքական նապատակի չեն ծառայում, ... մանավան եթե դրանք կղզիներ են, որոնց բնակիչները չեն կարող ոչ չ խանգարել մեզ և ոչ է օգնել իրենց առատորությունը»:

Ինչպես իրավացիորեն նշում է Յու.Տիխոնրավովը, «Այդ դասուցություններն արդեն կարելի է գեղարդիկական կոչել քարի ժամանակակից իմաստով²»:

Յին հոյսների ու հոռմեացիների՝ մարդկության պատմական գարգանում վրա աշխարհագրական գործոնների ազդեցությանը հասուն կարևորություն տալու գիծը առկա է միջնաբարում նույնապես: Դա նկատվել է հատկանիշությամբ արար մտածողների, քաղաքական գործիչների ու աշխարհագտ-ճանապահությունի աշխարհագրական մասին:

Հասարակական կյանքի աշխարհագրական գործոնի դերի մասին հայեցակետը իր գիտական ձևակերպություն ստացավ ուշ միջնադարում և նոր ժամանակաշրջանում: Ձևավորված աշխարհագրա-

¹ Հասարակական գարգանում վրա ֆիզիկաշխարհագրական գործոնների դերը մեկնաբանում հայտնի վիճակապահում ու աշխարհագրական դաստեղիմությունը: Մասին տառածված է հարուստ, այդ բայս ուղարկման բարգաներություն: Տայապահանը շնչող բնական պահմաններ-հասարակական կյանքի բարարական ուղղու կափ վրա: Խ.Բ.Տառօրիթառ. Գուօնաւուսա. Մ., 1998, էջ 60

Կամ դետերմինհամ ուսմունքի համաձայն, ինչպես հայտնի է, մարդկային գործունելությունն ամբողջությամբ և իր բոլոր առանձին դրսևորումներով, դրանց քվում և քաղաքական կազմակերպման ծննդի տարբերություններով, պայմանավորված է աշխարհագրական գործուներով:

16-րդ դարից սկսած և հատկապես 18-19-րդ դարերում ստեղծվեցին նեծարիկ մեմագրություններ, որոնք տարբեր տեսանկյուններից ու տարբեր գիտական խորությամբ վերլուծում էին աշխարհագրական միջավայրի, նրա առանձին բարարիչների և հասարակության զարգացման, դրա կազմում նաև քաղաքական զարգացման, կապերու ու փոխազդեցություններոց:

Սրանձնանում է, մասմակուրապես ֆրանսիացի քաղաքական գործիչ ու մոսածող ժամ Բուրբոն, որն իր գլուխության ուսումնասիրության դուրս է մնելողը՝ (1566թ.) աշխատության մեջ փորձում էր բացահայտել ժողովորի, պետության, նրա քաղաքականության և բնական միջավայրի կապը: Դասուական կարևորելով կիման, Բուրբոն նրա ազդեցությանը էր հիմնավորում հյուսիսի ժողովունիքի մեջ ներդրելի ֆիզիկական առավելությունը հարավի ժողովունիքի, և լեռների առավելությունը հարավայրերի (հովուների) բնակիչների նկատմամբ: Նա զարգացնում էր այն միտքը, որ պետական գործիչներն իրենց վարչարարական և օրինասեղծ գործունեության ընթացքում վետք է հաշվի առնեն ոչ միայն ստղալավան, այլև կիմայական պայմաններոց: Նրա համոզմանը ինքնիշխան պետության հզրությունը և զարգացումը ուղղի կախման մեջ են գտնվում նրա բնական միջավայրի պայմաններից ու հարստություններից:

Սյու ուրոտում խորհրդ առաջնորդաց քայլ էր դարձյալ ֆրանսիացի, փիլիպինոս Շառլ Լուի Մոնտանյու (1618-1755թ.) գործունեությունը: Նա հատուկ ուսումնասիրություն նվիրեց Հին Չոռմանական պետությանը, որտեղ վերլուծեց դրա ծալվածն ու կործանան հանգանակներու և եկավ այն եղանակության, որ դիմ կործանան գլաւավոր պատճառներից են եղել պետության աշխարհագրական դիրքը և սահմանների չափազանց մեծ զգագությունը, որոնք խանցարե են պետության համախմբման ու իշխանության վենտուլացմանը.

Մի այլ աշխատության մեջ («Օթներների ոգու մասին», 1748թ.) Սոնտեսյուն քննարկում է պետության կառավարման ծիկ վրա աշխարհագրական գործուների ազդեցությունը: Դասուական մեծ նշանակություն նա տալիս էր կիմայական գործինի, համարելով, որ

յոզ կիման ծնունդ է ծովություն և կրթեր, սպանում է քաղաքացիական քաղաքությունն ու արիությունը, բռնակալական կառավարման պատճառ է դառնում: Նա առաջիններից էր, որ կիման համարում էր երկրի պետական կառուցվածքի ու քաղաքական բնույթի վերորոշ գործում և այդ առունվ նվիրապան հակադրում էր Ասիային: Նրա կարևոր դրույթներից մեկն այս էր, որ պետության օրինաբնարդ պարտադիր կերպով պատր է համապատասխաննեն բնական միջավայրի առանձնահատկություններին:

Աշխարհագրական դրսերինիմիզի հետագա զարգացումն իր արտահայտությունը գտավ գերմանացի ականավոր աշխարհագնտ Կառլ Ռիտստերի (1779-1859) ուսումնասիրություններում: Նա իր զյուսպոր՝ «Երկրագիտություն» բազմահատոր աշխատության մեջ ներկագործ է երկրագործի և նրա տարբեր մասերի աշխարհագրական պայմանները (հեղինակի կենանալության օրոք լույս են տեսն Սիմային ու Աֆրիկային նվիրված 19 հառորներ), շեշտ զներով այդ պայմանների և նարդիկայի բաղադրականությունների ու նշանակությունների միջև եղած կապերի բացահայտումն զվարացնում է ապացուցել, որ ժողովուրդների ու պետությունների պատմական ծալկատագրի որոշչիքը աշխարհագրական պայմաններն են, բնական միջավայրը պատման մեջ աշխարհագրական պայմանների մեջ բնական միջավայրի պայմանների մեջ:

Աշխարհագրական դրսերինիմիզի զարգագրությունը նշունչ են տիրապեսորդ: Եվ պատահական չէ, որ այդպիսի միտոլորդուում ծևակուրցիցին այն տեսական դրույթներն ու զաղափարները, որոնք պետք է դառնային նոր ծնվոր գիտության՝ քաղաքական աշխարհագրության և դրա կազմում էլ աշխարհագրականության անկյունագրերը:

Դրանց ձևակրոնան ու կիման գործում վճռական դիրքակատարություն ունեցած գերմանացի ականավոր մնածողը, հօշակավոր Շերինբերգի համալսարանի գիտական զարգացման, հետազոտմ Ելյագիգի համասրամի աշխարհագրության պողինություն Ֆիլիպիի Ռատոցի (1844-1904): Ականա 1874 թվականից մեկը մյուսի հետևից նա լույս է ընթայում մի շարք մենագրություններ, որտեղ քննարկում է աշխարհագրական գործոնի, մասնաւորապես բնասարածքի տարբեր հատկանիշների ազդեցությունը ժողովորի ճակատագրի, պետության առևական վիճակի և զարգացման հետամկարի վրա⁷:

⁷ Այլ մենագրություններից գերմանական գիտական և քաղաքական մորթի վրա հասկապես նման ազդեցություն բոլորին «Հյուսիսամերիկան քաղաքների ու քաղաքակրթությունների

Այդ մենագրություններում հեղինակը հիմնավորում և զարգացնում էր մի շաբաթ տեսակետներ, որոնց ամրոջությունը հայտնի դարձավ «ռատության ուսմունք» անունով:

Ռատության ուսմունք առանցքային դրույթներից մեկը վերաբերում է Երկրագնդի, մարդկության քաղաքաշինարհագրական բաժնեմամբ առանցքային միավորի Երկիր-պատության հույսամբ. Ռատության գարգանում էր այս միտքը, որ պետությունը ոչ այս ինչ է, քան «կենդանի օրգամիզմ, որը մշտապես պայքարում է իր գոյության համար»: Դվյար չեն կատել, որ դա նշանակում էր կենդանական և ռուսական աշխարհի օրինաշափությունների տարածում տցիալական դրույթի վկա, մի մուտքով, որ «սոցիալ-դարվինիզմի» տեսրով լայն տարածում ուներ 19-րդ դարի վեցերին Եվրոպայում:

Խորացնելով իր այդ տեսակետը, Ֆ.Ռատությը հանգեց այն հետևողան, որ պետության ճակատագրի վրա ազդող աշխարհագրական գործոններից առաջնայինը նրա գրադերած տարածքի մեծությունն է: Նրա համոզմամբ տարածությունը ամենակարևոր քաղաքաշինարհագրական գործնուն է: «Տարածությունը» սովոր բնատարածք չէ, որը գրադենուն է պետությունը և որը նրա հոգության ասրիբուտներից է, տարածությունը քաղաքական ուժ է: Այստեղից է ամեն մի ժողովոր ու պետության հանր՝ «ուսուածիք զացողության կարևորությունը», որին առանցքային տեղ էր հատկացնում Ռատությը:

Ֆիզիկական տարածքի չափերից բացի Ֆ.Ռատությը հատուկ նշանակություն է տալիս նրա «որպակին»՝ մակերևույթին, հողածածկին, բռնածածկին, ջրագրությամբ: «Ժողովուրդագիտություն» աշխատության մեջ նա գրում է. «Մարդկությունը նիշեց է ծագություն ու դեպքի տիեզերական բարձրությունը, նրա ուժեղը շփում է նե հոյին... Դրանով է ամենից առաջ պայմանավորվում նրա գոյության աշխարհագրական պայմանների քննարկման անհրաժեշտությունը»: «Պետությունը այնպիսի օրգանիզմ է, - շարունակում է Ռատությը, - որն անհրաժեշտարար կապված է իր հոյին, ուստի պետք է ուստունաշիրվ աշխարհագրական տեսանկյունից: Ինչպես ցույց են տալիս ազգագրությունը ու պատմությունը, պետությունները զարգանում են

տարածական հիմքի վրա, ավելի ու ավելի հարմարվելով և ծովվելով նրան, ստանալով նրանից ավելի ու ավելի շատ էներգիա: Այդպիսով, պետությունների հանդես են գալիք որպես տարածական երևույթներ, որոր ունեցնում է կատարարություն են այդ տարածքով, ուստի և դրամ նրան է դամբարագրի, համեմատի, չափագրի աշխարհագործությունը: Պետությունը գոլնելով կամբին հասուն Երևանին է շաբաթը, հանդես է գալիք որպես այդ Երևանին Երևանի բարձրագույն» (Անդգումը մերու է, Ա. Վ., Լ.4.):

Ռատությի այս թեզիսից բխող գործնական հետևողությունն այն էր, որ պետության տարածքային զավթումները, «կենաստարածքի ընդարձակումը» ընամատ երևույթ է, ամեն մի կենդանի օրգամիզմի գոյությունը անհրաժեշտ պայմանը:

Ռատությը ի մի թերևով Երկիր-պետության ճամանի իր տեսական դրույթները, «Պետությունների տարածական աճի օրնենքների մասին» աշխատության մեջ ծևակերպում է 7 «օրենքներ», որոնց համաձայն է ամեն մի ժողովուրդ պետք է իրականացնի իր «քարծրագոյմ կոչումը», այս է՝ «զեղարծակի իր կենաստարածքը» և «քարտակի իր աշխարհագրական դիրքը»:

Ռատությի այս, ինչպես և յոյն տեսական կառույցները նպատականությամբ են, նրա կարծիքով, Գերմանիայի համար կենսական նշանակություն ունեցող քաղաքական հնդիդանը: Նա այն հանողան էր, որ Գերմանիան, որպես պետություն, որպես ազգային-հոգեբանական, տնտեսական ու տարածքային-քաղաքական միասնական օրգամիզմ, դեռևս չի հասել իր բնական աշխարհա-

¹ Պետությունների տարածական աճի այլ 7 «օրենքներն» են.

Ընդհանուրացի շարտարարություն, պետության տարածական ընդարձակումը և ժողովուրդի մշակույթի զարգացման հետ մեկտեղ, պետության տարածական աճը ուղղվում է գաղտօնական այլ ցուցանիշներով ևս. հնդիդանը ճա գաղտօնական առևտունությունը, առևտունությունը, քարտուցիւրունը, ականիկության բարձրացումը գրունտավայրական տարբեր դրույթներուն, պետության մեծանումը տեղի է ունենալ ավելի փոքր պետություններ իրեն միացնելով և կամենուն, ասանազ պետության ծայրամասային օրգանն է և որպես այդպիսին վկայում է նրա աճի, ուժի ճա թույլացած և օրգամիզմը կառավարությունների մասին, պետությունը ամի մեծանումը ծգումն է իր մեջ մերասե ֆիզիկական շշապատի տարածքուն աշխատած տարածքուն շնչառական անհամար գույնական բանական բանական շնչառական համար գույնական կամ ընդունական:

Քարտես. Փ. Հարօնօւսություն, թ. 1, Ա., 1893, է. 3.

գրական սահմաններին, ծեռք չի թքել այն «կենսատարածքը», որն անհրաժեշտ է նրա բնականոն զարգացման և Եվրայի մայորացմաքը ու աշխարհում արժանավոր տեղ գրավելու համար:

Պատահական չէ, որ Ուստույն շատ սահական դրույթներ իրենց զարգացման ստուալով նրա շատ աշակերտների ու հետևողների աշխատություններում, ծևափրեցին այն իհճօթ, որի վկա բարձրացավ գետպոլիտիկայի և նաև անավտապես նրա գերմանական դրայոցի շները և որից սեփակ էր գերմանական ֆաշիզմի արտաքին նվաճուական քաղաքականությունը: Եվ այդ պայմաններում բնական էր, որ մի շարք հետազոտողներ ռատուցելու ուսմունքը դրակեցին որպես «իմպերիալիզմի կատեխիզիոն»:

7.2 ԿԻՄԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ԿԱՅԵՑԱԿԱՐԳԵՐԸ

Աշխարհագրական դեսերինիմիզը և քաղաքական աշխարհագրության գաղաքարները, ինչպես ասվեց, լայն տարածում գտան 19-20-րդ դարերի սահմանագլխին: Դրանք զարգացան և վերացվեցին գիտական տեսությունների ու հայեցակարգերի համակարգի հետազոտողների մի բանի սերունդների համատեղ ուժերով: Գիտական տեսությունների ու հայեցակարգերի այդ համակարգը աշխարհաքաղաքանություն-գետպոլիտիկա անոնք այսօր տրավաստող դիրք է գրավում ոչ միայն քաղաքական աշխարհագրության, այլ ճան քաղաքագործության և գործնական քաղաքականության բնագավառներում:

Այդ երեք բնագավառների սահմանագծում և առաջին հերթին դրամցից առաջին՝ քաղաքական աշխարհագրության կազմում ծևափրեց աշխարհաքաղաքանությունը, անկախ այն բանից, թե գիտական տեսությունների ու հայեցակարգերի այդ հանձնարգը ընկալվում է որպես առանձին ուղղություն քաղաքական աշխարհագործական կազմում, թե գիտության առանձին ճյուղ: Այսպես թե այնպես, այն ծևափրեց հիմնականում առացեցան ուսմունքը հետևողների աշխատություններուն: Նրանք հապատությամբ նշում էին, որ իրենք Ռատուցելի աշխարհում առկա նոր իրողությունների և զարգացման նոր միտունմերի հաջապահմար: Դա համբեկավ այն ժամանակա-

շրջանի հետ, երբ արդեն ակնհայտ էր դարձել, որ հիմնականում ավարտվել են աշխարհագրական հայտնագործությունները, հետասական և աշխարհի բաժնանումը:

Միջազգային տրանսպորտային հաղորդակցության ու առևտության զարգացման շնորհիվ աշխարհու սեփել է ընկալվել որպես մեկ ամրողություն՝ համամեջորակային տևաբրիամակարդ: Եթե աշխարհը իրոց միանական համակարգ է, ուրեմն պետք է ունենա ամեն մի համակարգին հատուկ պարտադիր հատկանիշները: Ծերքին կազմակերպվածություն ու կառուցվածքայնություն: Գիտնականներն սկսեցին գրավել աշխարհը՝ համակարգ այդ հատկանիշների բացահայտումը և ուստամասինությանը:

Այդ ժամանակ արդեն բլուրի կողմէց ընդունվում էր, որ աշխարհի բաղարական բաժնանան, այսինքն կառուցվածքայնության հիմնական միավորները երկիր-պետություններն են, որոնց ներսում է կազմակերպվում է հասարակական կյանքը: Նոր իրադրությունը պահանջում էր երկիր-պետության կազմակերպվածության ու կառուցվածքայնության ուստամասինությունը կատարել բազմակողմանիորեն ու խորությամբ, հաշվի առնելով յուրաքանչյուրի յուրահատուկ պայմանները, քայլ և չափանակակավել «երկիր-պետություն» կառուցվածքային միավորով:

Աշխարհում ստեղծված նոր իրադրությունը պահանջում էր հասարակական կյանքի կազմակերպվածության ու կառուցվածքայնության ուստամասինությունը կատարել նաև համամեջորակային ընդունումով, հաշվի առնելով երկիր-պետությունների փոխարարքությունները, համաշխարհային տնտեսությամբ միասնական լինելը, այս կերպ ասած՝ ամրոց մարդությունը, միասնական աշխարհ սուպերիանակարգը և դրանում ընթացող բազմարույց հասարակական երևույթները: Աշխարհում ստեղծված նոր իրադրության ազգեցության տակ օճկում էին բնական պայմաններ՝ պետության արտաքին քաղաքականություն կասեթի ու անցությունների նոր մեջմարտություններ: Եշգոտվում էր նախկին նույնեցումը, ըստ որի երկիր-պետությունը ընկալվում էր որպես մի վերկենարանական օգանիզմ, որը գոյատևելու համար պետք է ունենա «քնական սահմաններ և կենսասուրացածք»: Ավելի ակնհայտ էր դառնում, որ պետությունների և նրանց փոխարարքությունների զարգացման տարածական, աշխարհագրական ցուցանիշներն իրենց բովանդակությամբ ու դրամություններով քաջազամային են և պահանջում են ավելի խոր ու բազմակողմանավելություն:

¹ Կատեխիզիս է կոչվում քրիստոնեական դավանանքի համառու շարադրանքը հարց ու պատասխանի ձևով:

Այս ամենի հիման վրա աշխարհաքաղաքանությունը (գեղապահության) ձևավորվեց որպես միջազգային հարաբերությունների տեսլույան հիմնական հասկացություն: Այդ հասկացությունն է, որն օգնություն է բնութագրելու և գնահատելու «...լոկա, ռեգիոնալ, մայրաքանչային և համամուրակային միջազգային գործընթացների վրա պետությունների կամ պետությունների դրվենիդի դիրքի տարածքային ու տարածական առանձնահասկությունների ազդեցույան տեղուն ու կոնկրետ-պատճական ձևերը»¹:

Աշխարհաքաղաքանության հիմնադիրների առաջին շարության գոտվում ագնությամբ շվեյ. իրավաբան, պետական իրավունքի մասնագետ, Գյուտերգի և Ռայսավայրի համաստարանների պատմության ու քաղաքական գիտությունների պրոֆեսուալ Շուլսան Ուուդով Շելենը: Նա լայն հասարականությամբ հայտնի է առաջին հերթին որպես գեղարվածիկա տերմինը և «Պետությունը որպես կենսած» հոչակ ձեռք բերած աշխատության հեղինակ²:

Յու. Շելենը լինելով ընդդժված գերմանուֆիլ, սոցիոլոգիայով ու քաղաքագիտության մեջ զարգացման եր գերմանական «օրգանիզմը», ըստ որ պետությունը կենանին ողաճանիզ է և ենթակա է անի ու զարգացման կենսարանական օրենքին: Նա մերժում էր պետության ու հասարակության մկանումը մեխանիստական մոտեցումը: Իր դատողությունների մեջ նա ավելի հեռուն էր գումաւ, համարելով, որ պետությունները նույնպես, ինչպիս մարդիկ, «զգացող և մտածող էակներ» են, հետևապես նրանց եռությունից է բխում «գյուրային պայքարը»: Նրանք նույնպես, ինչպես ամեն մի կենդանի եակ, «ծննդում են, հասակ առնում, քառամուռ ու մահանում»:

Զարգացմելով իր ուսուցիչ՝ Ռատցենի տեսակենուր, որ բնափառքը, որտեղ գտնվում է պետությունը, վերջինիս ինտերակտ քաղաքիչը է և նրա հետ կազմում է մեկ օրգանական միասնություն, Շելենը հաճացեց այն հետևության, որ այդպիսի ինտերակտ քաղաքիչներ են նաև մշակույթը, ազգաբնակչությունը, տնտեսությունը, կառավարման մեջ և մի քանի այլ տարրեր: Նա համոզված էր, որ երկիր-պետությունը որպես միասնական օրգանիզմ քաղաքացած է և ոլորտներից և պետք է քննարկվի ու բնութագրվի դրանցից յուրաքան-

յուրի տեսանկյունից, այսինքն պետությունը որպես՝ աշխարհագրական տարածություն, ժողովուրու, տնտեսություն, հասարակություն, կառավարում:

Չելենի մշակած այս հայեցակարգը հիմք ծառայեց աշխարհաքաղաքանության զիշավոր հիմնարար դրույրի վերանայման համար: Նախկին «աշխարհագրական միջավայր-առուարձի քաղաքանությունը դրույրի վիճակին ներկայացնելու համար» «աշխարհագրական միջավայր-մարտ, ժողովուրությունը քաղաքականությունը դրույրի»

Չիմվելով 20-րդ դարի սկզբի Գերմանիայի օրինակի վրա, Շելենը հասուու քննարկման նյուր է դարձնում խոչը տերությունների և փոքր պետությունների (ու ժողովուրդների) փոխհարաբերությունների ու մրացն ապագայի խնդիրը: Նա զարգացմուն էր այն միտքը, որ փոքր երկներ իրենց աշխարհագրական դիրքի պատճառով դաշտապարտական են մեծ տերություններին ենթակա լինելու վիճակին, իսկ վերջիններս, դարձյալ «աշխարհագրական ծակառագրի» քրոնով «պարտավոր են միավորել առաջիններին աշխարհագրական ու տնտեսական «խոչը համալիրների» մեջ: Չելենն արթեն ծևավորված համալիրներ էր համարում ԱՍՆ, Բրիտանական կայսրությունը, Ռուսական կայսրությունը, որոնք այդպիսի դարձել են XVIII-XIX դարերում: Խնչ վերաբերում էր Գերմանիային, ապա ըստ Շելենի, նրա պատմական խնդիրն էր ննամաստիա «համալիր» ստեղծելով Եվրոպայում, միավորելով Արևմտյան, Կենտրոնական ու Արևելյան Եվրոպայի մեջ ու փոքր պետությունները:

Գալով Եվրոպայի ներկա իրադրությանը, կարող ենք փաստել, որ Շելենը շուրջ մեկ դար առաջ կատարած կամքատեսամբ իրականացվ այն մասով, ինչը վերաբերում է Եվրոպայի միավորմանը «խոչը համալիրի մեջ» (կառավարվեց Եվրամիության ու Եվրախորհրդի տեսքով), բայց ծախողվեց Գերմանիայի վօնորոց աշխարհաքաղաքան դերի նաևով (կամ իրականացաց նաևնակիրեն):

Գերմանիայի աշխարհաքաղաքական դերի գնահատման հարցում Չելենն ավելի հեռու էր գնում: Նա Գերմանիայի հովանու ներք ստեղծվելով Միացյալ Եվրոպայի մեջ ներառում էր այն մլուստակ տարածքը, որը ընկած է Ալտանյան օվկիանոսի ու Պարսից ծոցի և Բալթիկ ու Արդիական ծովերի միջև: Այս գաղափարի վրա կառուցվեց այսպես կոչված «Միջին (կենտրոնական) Եվրոպայի հայեցակարգը»,

¹ Политология. Энциклопедический словарь, Изд-во Моск. коммерческого у-та, М., 1993, с.58.

² Կայ Շատահիքինը Շելենի այդ աշխատությունը որպես մի ստոծնագրություն «... որտեղ գնուղի տեղիկայի տեսրուն քաղաքացին է առավել հստակ տեսրուն» (Շատահիքին մասին մարդաբան տես ստորև):

ըստ որի Եվրոպա պետք է համարվի նաև Մերժավոր Արևելքը:

Չելենջ և նրա համախոների համոզմամբ այդ տարածքը իրենից ներկայացնում է մի հզրո «իմտեղար քաղաքական-տնտեսական կազմակրություն», որի կենտրոնն է Գերմանիան, ինչ առանցքը՝ «Բնորդի-Բարդա գծը»: Դատում ընդգծվում է այն միաք, որ այդ կազմակրությունը պետք է ծառայի ոչ թե ազգի ու երիտմերի ընդհանուրությունը, այլ տարածքի «աշխարհագրական ճակատագրի» ընդհանուրությունը:

Նոր ծևակորովով գեոպոլիտիկական հայեցակարգերի շարում հատուկ տեղ է պատկանում «ծովային ուժի» հայեցակարգին, որի հերինակ է համարվուած ամերիկացի պատմաբան, նավատորմի առաջարար Ալֆրեդ Սեխսենը (1840-1914): Կատակալ Բատուկի միացը մի շաբաթ այլ հետազոտողների, որոնք պետության համար գլխավոր առավելություն համարում էին նրա մայրցամաքային կենտրոնական դիրքը, Սեխսենը առավելությունը տալիս է ծովային դիրքին ևս փորձման դիմանակորել, որ խոչը, «համաշխարհային» տերություն կարող է դառնալ այն պետությունը, որն ունի հարմարավետ ծովային (օվկիանոսային) դիրք՝ ներառյալ ափագծի ծավածությունն ու գծագործությունը: Ըստ Սեխսենի, ծովային դիրքը կանխորոշում է նաև դողովիդի «քանակությունը», իսկ այդ ելքում միամիմ վետության «ծովային ուժը»: Վերլուծելով հին դարերում Կարթագենի և Անտագոնյան ժամանակներում Բրիտանական կայսրության օրինակերպ, նա այն հետությանն էր համգում, որ «ծովային ուժը» քաղաքակրության հատուկ տիպ է, որը լավագույնն է ու առավել արդյունավետը համաշխարհային տիրապեսություն հաստատելու համար:

Զարգացնելով իր այս տեսակեցը, Սեխսենը դիմում անցյալ դարավագին հենց ԱՄՆ-ի համար էր կանխատեսում «համամոլորակային ճակատագրի», որի հանաճայ այն պետք է դառնա աշխարհի առաջատար ծովային տերությունը և ուդրորդի համաշխարհային զարգացումը: Մի կանխատեսում, որն իրականացավ դրավերին միայն, երկրորդ համաշխարհային պատերազմից և հատկապես «սարցը պատերազմից հետո:

Սեխսենը համարում էր, որ Ամերիկայի և ընդհանրապես «ծովային քաղաքակրության» համար գիշամոր վոլոնտեր հանդիսանում են Եվրոպայի առաջարային տերությունները և առաջին հերթին Ռուսաստանը, Չինաստանը, ինչպես նաև Գերմանիան («Միջին Եվրոպան»):

Քննարկելով քաղաքական աշխարհագրության և մասնավորապես աշխարհագրականության, որպես գիտական ուժության

Ծևակորովան ընթացքը, չենք կարող շրջանցել անվանի աշխարհագիտական, «անտորպագիտության» («մարդու աշխարհագրության»): Քարա-սիսական դրամու հիմնադրի Պոլ Վիդա դե լա Բաշին (1845-1918):

Աշխարհագրական գիտության, մասնավորապես մարդունություն փիլիսոփացության, մարդու արտադրական գործունեության ու կենսաածկի վրա աշխարհագրական միջավայրի ազդեցության ուսումնասիրության դորոտուն նրա դերի ու գիտատեսական ներդրությների մասին մեր մասնագիտական ընթերցողը ծանր է այլ հայտնացանցինից¹: Կանձնատարար թույ են լուսաբանված նրա մոտեցուները քաղաքասահարհագրական հարցերին:

Վիդա Բլաչը նույնապես գեոպոլիտիկայի հարցերում ընդունում էր Ռատցեի գալակիարների ազեղցությունն իր վրա, բայց և մի սկզբունքային հարցում կարու և առաջ և քաշում իր սեփական տեսակետը: Արդեն նշել ենք, որ Ռատցեն վրական նշանակություն տական էր աստության տարածքի մեծությանը, աշխարհագրական դիրքին, ուղիղիքին ու հողածածկվությին, «տարածության զգացությանը»: Վիդա Բլաչը չմերժելով դրանց կարևորությունը, իր հայեցակարգի կենտրոնում դնում էր մարդուն, բնակչությունը, համարելով, որ պետության զարգացման համար բնակչան միջավայրից բարդ մարդու նույնական վճռական «աշխարհագրական գործման է, որը սակայն գործում է ոչ թե այլ միջավայրից կտրված, մնելուացիվ, այլ երա հետ համաձայնեցված, այսինքն բնակչան միամական համալիրի կազմում»:

Սեխսենը Ռատցեի կողմից բնակված գործունի դերի գերազանակատումը, Վիդա Բլաչը համգեց «ապոմիրիիզմ» (լատ. possibilismus) հնարավոր բառից) աշխարհագրական հայեցակարգի: Այդ հայեցակարգի համաձայն պետության զարգացումը ունի երկու քաղաքիք տարածական և ժամանակային: Եթե տարածականը (աշխարհագրականը) պայմանավորված է բնակչան պայմաներով, ապա ժամանակայինը (պատմականը)՝ մարդու, բնակչությանը, որը «նախաձեռնության կողմն է»: Բնակչան պայմանները լույ հնարավորություն են, որոնք կարող են իրության վերածվել տվյալ տարածքը բնակեցնող մարդկանց միջոցով միայն: Նա զարգացնում էր այն դրույթը, որ տարածքի «աշխարհագրական անհատակամությունը» արդյունք է այլ տարածքում բնակվող մարդկանց, ծևակոր-

¹ Տես L.Կալեսյան, Աշխարհագրական գիտությունների մերության մասնական հիմնարկություն, Ե. 2004, Գոլու 1.

ված հանրության, համայնքի կողմից բնության ընծեռած հմարապրությունների օգտագործման: Ի վերջո, ըստ Վիդալ Բլաշի, տարածքի «աշխարհագրական անհատականության» շնորհիվ է, որ ստեղծվել են քաղաքակրթական «բժիշներ», «օջախներ»: Վերջիններիս միավորնան, փոխազդեցությունների, ընդորինական արդյունքում է ձևակրության մեջ հայուն քաղաքակրթությունները:

Վիդալ Բլաշը նույնական չէր ժմտում արդյունքության մեջ համաշխարհային պետության մեջ մակարդակությունը: Բայց եթե Ռատոցեմ դրա միակ ուժին համարում էր հզր տերություններից որևէ մեկի տարածքային ընդարձակումը պատճեազմների ու տնտեսական (առևտորական) էրապանակայի միջոցով, ապա Վիդալ Բլաշը դա պայմանավորում էր հաղորդակցության զարգացման, տարբեր քաղաքակրթությունների փոխազդեցությունների խորացման ու ներքանացման գործընթացով, որը հեռավոր պազարյան կարող է բնույթի «աշխարհի քաղաքացի» լինելու գիտակցության ու զգացողության հաղթանակին:

Աշխարհի տարածքային մակրոկառուցվածքի ուսումնասիրության մեջ հատկապես խորացան ականավոր քաղաքաշախարհագետներ անգիտացի Ներֆորդ Մաքինդերը (1861-1947) և գերմանացի Կառլ Պաուլունֆերը (1869-1946):

Գնահատելով Մաքինդերի ավանդը գեղադիտիկայի ձևավորման գործում, ժամանակակից ուսու աշխարհագետ, պրոֆ. Ն.Ս.Միրոնենկոն նշում է. «Մաքինդերի տեսությունը աշխարհաքաղաքական մտքի զարմանալի հարատևող նվաճում է: Թեև այդ տեսությունն առաջին անգամ շարադրվել է 1904թ., այն այժմ էլ շարունակում է գեղադիտիկայի շորջ ծավալվող բանավեճերի ուղղիքը լինել»¹:

Մաքինդերը մի տևական ժամանակ եղել է անզիհան աշխարհագործության առաջատար դեմքը: Նա հիմնադիրն է Օբսֆորյան աշխարհագրական դպրոցի, եղել է Լոնդոնի տնտեսակիցության բարձրագույն դպրոցի դիրեկտոր, դեկանաբեր է Բրիտանական կայսրության տարբեր պետական հիմնարկներ և արտաքին քաղաքականության ոլորտում համարվել է հեղինակություն, 1910-1925թթ. Եղել է համարենի պալատի անդամ: Նա նաև ակադեմիա է Քերսուայն պայմանագիր նախապարտաստմանց, որի հիմնական աշխարհաքաղաքական զաղաքաբար հենվում է նրա հայեցակետի վրա, իսկ 1919-1920թթ. գրադերել է Անտանտայի կողմից օկուպացված Ուկրա-

նայի գերագույն կոմիսարի պաշտոնը:

Մաքինդերին ընտրունում են որպես տաղանդավոր նորարար և Անգլիայի 19-րդ դարի նոր աշխարհագործության առաջամարտիկ: Միահամուռ գնահատականն այն է, որ Մաքինդերի գործունեության վիճակոր նպառակը և ուղղությունը եղան է պետությունների արտադրման քաղաքականության մեջ «պատճառականության» փոխարար կապի քացանայությունը:

Մաքինդերի տեսության հիմնական գաղափարը շարադրված է «Պատճառական աշխարհագրական առանցքը» գեկուցման մեջ, որը նա ներկայացրեց Սեծ Բրիտանիայի քաղաքության աշխարհագրական ընկերության 1904թ.²:

Ավելի ուշ (1919թ.) նա իր այդ գաղափարը հանգանակորեն ներկայացնեց «Խնորկատական իրեալները և իրականությունը» (Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction. London, 1919) հիմնարար աշխատության մեջ: Աշխարհի դիտարկելով որպես համամշտուակային մասսատիք մի մերժակ քաղաքական համակարգը, նա զարգացմում էր այն դրույթը, որ դրա ներսում տեղի ունեցող ցանկացած հասարակական պայմանն ոչ թե տարածվում է այդ համակարգի դրույթ, այլ իր պատասխան արձագանքն է գտնում համակարգի ներսում, աշխարհի թվուոց մյուս ծայրում:

Նա առաջիններից մեկն էր, որ կարևորեց «համամշտուակային (գլոբալ) նոտառությունը» քաղաքական աշխարհագործության մեջ և համաշխարհային երևությունը փորձեց քննարկել վերպատճեական, նոյնին է, թե ճակարտաշխարհագրական մակարդակություն: Ուրաքանչ անտեսման արդյունք նա տվեց աշխարհի իր սեփական տարածական մորեկը, հիմնավորելով ներքին կառուցվածքը և առանձնացնելով վերպատճեական գումակին անհայտիները: (Փակագծում նշենք, որ ժամանակի ընթացքում աշխարհակազմի փոփոխությունների համեմատ և սեփական մոտեցումների քննադատական վերանայման հետևանքով Մաքինդերի այդ մողելը կրել է որոշակի փոփոխություններ, արտացոլելով կրնկրեան ժամանակի կրնկրեան աշխարհագրական հայտարարությունը):

Մաքինդերը եղանակային աշխարհաքաղաքական դրույթ է համարում այն, որ համաշխարհային պատմությունը պետք է դիտարկել որպես օվկիանոսային և մայրցամաքային տերությունների հակամարտություն, որտեղ ուժեղ հավասարակշռությունը փոփոխվում է հո-

¹ Պատճառական է, որ Պատճառական պալատի գլուխությունը որպես համաշխարհային քաղաքականությամբ «մի քանի երրու մերժման վիթխարի քաղաքականություն»:

գուտ մեկ կամ մյուս ուժային կենտրոն։ Աշխարհագրական մեջ հայտնագրությունների մանաւակաշղանը, որը նա անվանեց «Կոլումբոս դար», առանձնանում է նրանով, որ տեղի ունեցալ «Եվրոպական տարածք» Բրյուսակով և հաստատվեց Եվրոպական ժողովական տերությունների համաշխարհային տիրապետությունը դիշատակվում է Եվրոպացիների կողմից նոր ճայրցանաքների հայտնագրությունը և Ամերիկաների, Հարավային Ասիայի ու Ավստրալիայի գաղութացումը։

Սաքիների բոլոր դատողությունների ու տեսական կառույցների հիմքում ընկած է դր իր հայրենիքի՝ Բրյուսական կայսրության պետական շահը։ 20-րդ դարի սկզբից աշխարհագրաբական իրավիճակը նա ընարկում է Սեծ Բրյուսամիջայի և Ռուսաստանի փոխհարաբերությունների տեսանկումից, հաճարենով դրանք համամուրակային հակամարտության զիսավոր օրինակներ։ Սեծ Բրյուսամիջայի և ընդհանրապես օվկիանոսային տերությունների համար նեճագրույն վլսանգ նա համարում էր նայրցանաքային տերությունների Ռուսաստանի Ռուսականի հնարավոր միավորումը։

Ուզանագրական առունով նա աշխարհի պետությունները քածանում էր, ինչպես ասվեց, օվկիանոսային (ծովային) և ճայրցանաքային տերությունների։ Խոյս այդ տրամարանությամբ նա աշխարհի տրոհում էր երկու աշխարհաբաղաբական կիսազների (սեղուների) օվկիանոսային և ճայրցանաքային, իսկ աշխարհի «ճայրցանաքային կետում՝ պառանացնում էր նրա կենտրոնական հատվածը»։ Որը հետազոտվում ստուգավ «տարածքային միջուկ» (Heartland) անվանումը, իսկ տեսաւթյունը կը վեց «Հարավամբի տեսաւթյուն»։

Մի տական պատմական ժամանակաշղան աշխարհի գիշավոր ուժային կենտրոնը միշնչ Եվրոպայի ծովային տերությունների անմասնական հզորացումը և աշխարհի մեջ ճասաւու նրանց տիրապետության հաստատումը, եղել է Կենտրոնական Ասիան, որտեղից 13-րդ դարից սկսած մնողունին իրենց իշխանությունը տարածել են Ասիայի և Եվրոպայի գագալ ճամփ վրա։ Եվ դա, ըստ Մաքիների, շնորհիկ հեծելազորի շարժմանակության։ Նա այն հետևությունն է անում, որ մեծօվկիանոսյան և ճայրցանաքային երկների ուժային հարաբերակցությունը կախված է տեխնոլոգիայի և առաջին հերթին տրամադրությին տեխնոլոգիայի մակարդակից։ Տրամադրության տեխնոլոգիան, ըստ նրա ի վիճակի է փոփոք երկրի «տարածության ֆիզիկական հատկանիշները», հետևապես և փոփոք նրա յուրացման հնարավորությունները։

19-րդ դարի կեսերից սկսած ցամաքային տրանսպորտի բուռն զարգացումը և հատկապես տրանսմայուցանաքային երրություններն ուժում հավաքարակությունը կրկնած փոխում են հօգուտ մայրացմաքային տերությունների, այսինքն «տարածքային միջուկի»։

Մայրցանաքային (ըստ Էւթյան՝ ցամաքային ճանապարհների տիրապետության) կիսազնի սահմանները նա անցկացնում էր մերձօվկիանոսային այն շերտով, որից այն կողմ ընկած տարածքները ժողովային տերությունների նավերի համար հասանելի լինել չին կարող։

Մաքիները մայրցանաքային գեղագիտական սեղունին տարածքային միջուկը՝ Հարտլանդի սահմանների մեջ ընդգրկում էր Ռուսաստանի մեծ մասը, Մոնղոլիան, Ֆրեզը, Արևելյան ու Կենտրոնական Եվրոպան, Փոքր Ասիան, Պայաստան։

Նրա գնահատմամբ աշխարհի կենտրոնը Եվրոպիա ճայրցան մասը է, իսկ նրա կենտրոնը՝ Հարտլանդն է (աշխարհի միջուր), այսինքն այն առավել հարմար աշխարհագրական պլացարանը, որտեղու կարելի է վերահսկել անբողոք աշխարհը։

Հշտրանալով մանրամասների մեջ, նշներ, որ Մաքիների Աշխարհագրական մողելի համաձայն (Ակ. 9) Հարտլանդի հարակից ցամաքային տարածքները՝ բարկացած Եվրոպայի ու Ասիայի մնացած մասերից և Աֆրիկայից, ուսու Հարտլանդի հետ միասին կազմում են Ամերիկանակային օվկիանոսով շրջապատված այն Համաշխարհային կղզին, որն անհամեշտորեն դառնալու է Երկրի վրա մարդկության տեխարաշնամ գլխավոր վայրը։ Նետառան, այն պետությունը, որը Համաշխարհային կղզու վրա կգրանցենի «Հարտլանդը», կունենա տիրապետող դիրք և կտիրի ամրոց աշխարհը, - եղակացնում էր Մաքիները։

Այդ դիրքը գրանցնում տարածքներն են, որ նոյնացվում են «պատմության աշխարհագրական առանցքի» հետ։ Նա աշխարհը բաժանում է երեք համականություն շրջանների։ Առաջինը Հարտլանդն է, երկրորդը՝ Եվրոպիա ճայրցանաքային տարածքնամարդ արյարանաց, Հարտլանդը շրջապատող ծովափային գոտին և երրորդը՝ ճայրցանաքային տարածքները։

Աշխարհի աշխարհաբաղաբական-տարածքային կազմակերպման մաքիներյան բանաձևը հանգում էր հետևյալին։

¹ Mackinder H. Democratic Ideals and Reality, N.Y., 1962, էջ 113.

Ակ. 9. Հարթություն աշխարհագրադարձության մոդելը

- ով կառավարում է Արևելյան Եվրոպան, նա կառավարում է Դարտլա անդր,
- ով կառավարում է Դարտլա անդր, նա կառավարում է Դամաշ-խարիային օվկիանոսը,
- ով կառավարում է Դամաշխարիային օվկիանոսը, նա կառավարում է աշխարհը.

Այժմ Ռուսաստանում գործող «Աշխարհաքաղաքական պրոցեսի լամբարդ» կազմական անդամ Ն.Ա. Նարտովի գնահատ-նամբ Սարբիների մշակած աշխարհաքաղաքական հայեցակարգը հանգույն է հետևյալ պրոտուլատներին՝ կանխադրություններին.

- աշխարհաքական գործոնները պատմական պրոցեսի ընթացքի վրա ներգործում են ուղղակիորեն,
- աշխարհագրական դիրքը շատ բանով որոշում է պետության պոտենցիալ ուժը կամ բուլությունը,
- տեխնիկական առաջընթացը փոխում է պետությունների աշխարհագրական «քնակության միջավայրը» և դրականորեն կամ բացասականորեն ազդում նրա պոտենցիալ հզորության վրա,
- համամոլորակային քաղաքական պրոցեսների կենտրոնը Եվրասիան է¹.

Քետագուտողները որոշակի կապ են տեսնում Դարտլանդի տեսլու և Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո ի հայտ եկած և ներկայում ամերիկան ընդլայնվող Վյուսին-առանձյան բլոկի (ԱՄԾՕ) և նրա հետ մեկտեղ՝ Եվրամիության միջև։ Տրամարանությունն այն է, որ Արևելյան Երկնակամար ստուծելով այս բլոկը, ըստ Եվրոպական նախարարության կողմանը ստուծելով այս բլոկը, ըստ Արևմտյան և Դարտլանդում տիրապետող դիրք գրավող ԽՍՀՄ-ի ռազմաստղատեղական ուժերի միջև և ի վերջ չեղողացնել վերջինիս սպառնալիքը։

Ավարտելով Սարբիների աշխարհաքաղաքական հայեցակարգի վերլուծությունը, հարկ է նեկ անգամ եւ ընդգծել, որ գործնական քաղաքանության ոլորտում այն աճը ոջությամբ նվիրված էր Եվրոպյուն և աշխարհուն Մեծ Բրիտանիայի շահերի պաշտպանությամբ։ Սարբիների համար առանձքային էր Ռուսաստանի (ԽՍՀՄ-ի) և Գերմանիայի կապերի սերտացման և միասնական բլոկի ստեղծման հնա-

¹Տե՛ս, Հ.Ա. Կարտով, Գեոլոգիկա, Ենթակա Իздատուլություն պոլիտեխնիկական լիտերատուրա, Մ., 2003, էջ 64

բավորության բացառումը: Նա ենում էր այն դրույթից, որ այդպիսի բլկով վեր ոհյատակված քանաձեկի համաձայն Յարտաշանում կարող է դառնալ տիրապետող և կշզաքաջան Անգիյանի տիրապետող դիրք Յարտաշանը եղագակոր, ինչպես նաև ճայցանաքը մնատմաբ արտաքին դիրք գրավող շրջաններում։ Ուահա անհրաժեշտ է բոլոր միջոցներով խանգարել վերիններին միավորմանը և դրանց նորակցության պրոցեսում պաշտպանել բովյին ընդդեմ ուժեղին։

Գեղադիւնիայի ձավագրան գործում, ինչպես ասվեց, շատ մեծ է նաև ակնանակիր աշխարհագետն, գերմանացի պրոֆեսոր, գնդվրական գեներալ ու պետական գործիչ Կարլ Յանսինֆերի դեր։ Սկզբանական շրջանում նա սերտ կապերի մեջ է եղել նացիստական վերնախանի հետ, սակայն հետոազարում չինսենով նացիստական շրջանը գաղափարները, ենթարկվել է հայածանների, մեկուսացվել է Դատավար համայնքունացան ճամքարում և կ վերջո ինքնասսան եղել։ Նշենք, որ մինչ այս պատեհազարել էն նրա որդուն, որ մուշ-պն գրապնում էր գեոպոլիտիկայով և կիսում էր հոր հայացքներոց։

Դառսինքեր աշխարհաքաղաքական հայացքների ձևավորման համար եւ կախուային է համարվում Ռասուելի և նրա հետևողների մշակած այն դրույթը, որ ամեն մի երկիր իր ազգային-պետական զարգացման համար բավարար տարածության կարիք ունի և այդ տարածությունը նա կարող է ծեռա թերթ միացն Երանեանի տարածանամանի միջոցով։ Այդ տեսանկյունից էլ գնահատվում էր այս փաստը, որ Գերմանիան պարտվելով Պառաջն Յանաշխառիային պատերազմում և ենթարկվելով Վերսայան հաշորւթյան վերածված Եվրոպայի քարտեզին, ստիպված եղավ գիշել իր ինչպես պետական, այնպես էլ ազդեցության ոլորտում գտնվող տարածքներոց և դրանով իսկ գրկվել «զարգացման անհրաժեշտ պայմաններից»։

¹ Առաջ հիշատակվ նաև հետևյա փաստ։ Մաքրների տեսարքուն Ստ Բրիտանիայի պաշտոնական շրջանակունեցող անհրաժեշտ համանության լոյց պրոցեսում։ Ըստեղ ուղարկութեան ընթառապահ նոր դրույթը բրամբանաման հետարկությամբ քայլ դրա հայտառակ պատճենաբան ու օգտագործեան արդիք ի շատ Գերմանիան։ Ըստ հետաքսուությունի գնահատմանը այն ...։ Ըստ Խորյա Կառա Դատավարի հեմամտար գեղացիության նշանաւոր Սյունինիան սորութ համար ծանաց դրան տեսական անցունացություն մեջ։ (Ո.Յ. Տուուոր, Իշխանական պաշտոնական թե 127)։

Տարբերութ տեսարքուն համեմետար համանության արտաքազայ նաև ԱԱ-ի արտաքանակաման բարականության դրամանությամբ բայց դրա հայտառակ պարտ ասուազամ 83 տարեկան համապատակ Մաքրներին շնորհվու է Նմերիկան աշխարհաքաղաքան մելքոնյան հառու պարունակ, իսկ ԱԱ-ի հասանաք 1944րդ ասթիւն շրջանակուն պայմաննեցի այն համեմետ է «Ամացիների համարանութ է ատելուու այն գիտեաբար, որը ուղղեց նկատ ունի գրամանահետից» տարածում են դրանց գետություններ։

Խորացնելով Երկիր-պետության զարգացման համար ընդարձակ տարածքների հասուու նշանակության դրույթը, նա հանգեց Ստ տարածքների գաղափարին, օստ որի համամելորակային աշխարհաքարայան մակուլաուսացմանը մակուլուու են համաշխարհային տերությունների Երկայնակի (զուգահեռականի) կամ յանակի (միջորեականի) ուղղությամբ կատարվու տարածական կրպամսայի ձևով։

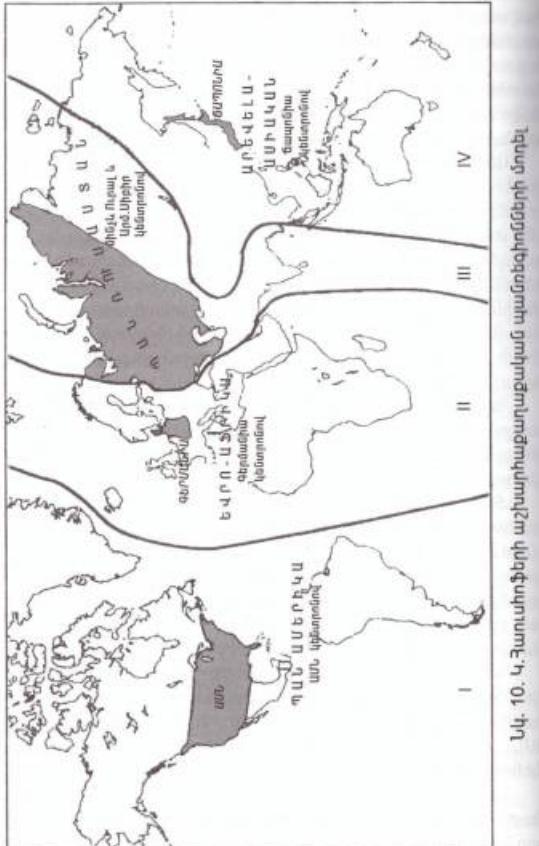
Անտիկ աշխարհում այդպիսի Ստօ տարածք է եղել Եվրոպական լեների և աֆրիկան անապատների մեջ սեղմակած Սիջերկարածովան շրջանը, որը ծագվու էր Երկայնակի արևել-արևմուտու ուղղությամբ։ Ստ տարածքի Երկայնակի ուղղվածությունը ամրապնդվել է հաջորդ դարերու, երբ Երասմոսի էր իր իշխանացման վիլումիկացմանը, ինքնամբ, արաներու, պարսկացման մեջ հայտն էր առաջ Ֆաշիստաները գնդականի էն նրա որդուն, որ մուշ-պն գրապնում էր գեոպոլիտիկայով և կիսում էր հոր հայացքներոց։

Դառսինքեր աշխարհաքաղաքական հայացքների ձևավորման համար կախուային է համարվում Ռասուել ուղղությամբ Եվրոպական կամ ամերիկան Եվրոպանի համարությունը Պատմաստանի տարածքային ընթացմանը մեջ Աշխարհագրական մեջ հայտնագործությունների ժամանակաշրջանում, երբ հասու քափ առաջ Պորտուգալիայի, Իսպանիայի ու Ստ Բրիտանիայի Երկայնակի ուղղության էքսպանսիան այլ աշխարհամասերուն։

Դառսինքեր աշխարհաքաղաքական հայացքների ձևավորումը յաջանական պատճենաբան է դառնում Կրիստյան կիսագլուք, երբ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներն ինքնու ազգեցությունը տարածում են Լատինական Ամերիկայի Երկրների վրա, այսինքն հյուսիս-հարավ ուղղությամբ (ծևավորվում է Պանամերիկան բլուկը)։ Նույն նկատվում է նաև Ենոավոր Արևելքում, որտեղ ձևավորվում է Արևելասահական բլուկը։

Դառսինքեր տվեց աշխարհաքաղաքական պամեզինների իր մողելը, որի համաձայն Աշխարհը բաժանվու էր 3 միջօրեականային պանօեգինների, որոնք էն Պամ Ամերիկան (Կենտրոնը՝ ԱՄ), Եվրո-Աֆրիկան (Կենտրոնը՝ Գերմանիա) և Արևելասահական (Կենտրոնը՝ ճապանիա)։

Ծրջանացման մի այլ տարբերակով (տե՛ս. նկ. 10) նա առանձնացմանը էր նաև 4-րդ՝ Պամ-Ռուսաստան ռեգիոնը, որը ծագվու էր Նոր Երկիր կղզուու միջն ուղկաս և ապա շարունակվու էր Իրանու ու Ճնշկաստանու միջն Յուգական օվկիանոսու։

Ակտուալ մենք ծանրացամբ գեղապէիստիկայի ամերիկան ազգային դպրոցի աշխատաքաղաքական պահանջմանը նորի:

Վերևում մենք ծանրացամբ գեղապէիստիկայի ամերիկան ազգային դպրոցի աշխատաքաղաքական պահանջմանը նորի ազգային դպրոցի աշխատաքաղաքական պահանջմանը նորի:

Պակաս հետաքրքրություն չի ներկայացնաւ նոյն դպրոցի մի այլ մերկացացուցիչ՝ աշխարհագետն Սիկլաս Զոն ՍարկիսՅօր (1893-1943), որը հիմնադրել և նեկավարել է Եթի համալսարանի միջազգային հարաբերությունների ինսիդուուտը: Նրա աշխարհաքաղաքական տեսական մշակումները կառուցված են «ծփվային ուժի» մասին Սեխենն և Քարտլանդի մասին ՍարկիսՅօրի գաղափարների իմացքաման վրա:

Սպիկեմնի համար աշխարհագրությունը որպես գիտական գործունեան բնագագառ առանձին հետաքրքրություն չի ներկայացնում: Նա աշխարհագրությունը գնահատում էր առաջին հերթին որպես միջազգային քաղաքականության կարևորագույն գործիք, որպես վերլուծական մեթոդ և բանաձերի հանվարդ, որոնք բոլով են տալիս մշակելու կիրառելու առավել արդյունավետ ռազմավարություն: «Միջազգային անարխիայի պայմաններում արտաքին քաղաքականությունը պետք է նպատակ ունենա նախ և առաջ բարելավել կամ ծայրահետ դեպքում պահպանել պետության համեմատական ուժաշին դիրքերը: Ուժը ի վերո հաջող պատերազմ մեխու ընթացնալությունն է, և աշխարհագրության մեջ են ռազմական և քաղաքական ռազմավարության բանալիները: ...Աշխարհագրությունը պետության արտաքին քաղաքականության ամենահիմնարդ գործնն է այն պատճառով, որ այդ գործնն ամենահաստատունն ու ծշտականն է: Սինհստրոնը գալիս ու գոնու են, մահանուն են ու ույնիսկ դիկտատորները, բայց լեռնային շրանքները անասան են»,- գործ է Սպիկեմնի 1942թ. տպագրած իր «America's Strategy in World politics» գրքում¹:

Նրա կարծիքով ամեն մի պետության աշխարհաքաղաքական հղորդությունը պետք է որոշվի հետևյալ չափանիշներով.

- տարածքը մակերևույթը
- սահմանների քոնւյթը
- բնակչության քանակը
- օգտական հանագոնքի առկայություն կամ բացակայություն
- տնտեսական և տեխնոլոգիական զարգացում
- ֆինանսական հղորդություն
- երիկական միատարրություն
- սոցիալական հիմնգրացման մակարդակ

¹ Spykman N. America's Strategy in World politics, Hamden, 1942, էջ 41

- քաղաքական կյայունություն
- ազգային ոգի:

Սպիկենը այս չափանիշները կարուրելով համեմբ, օրդինում էր, որ պետությունների մեջ ճամփ համար դրանց միավումարդ չի կարող այնքան քարձու լինել, որ ապահովի նրանց քաղաքական անկախությունը: Նա այն հետևությունն էր անում, որ այդ դեպքում դրամք պետք է մտնեն ավելի հզոր ընդհանուր միության մեջ, ստանա այդ միության հովանավորությունը: Իսկ դա նշանակում է, որ հանուն այդ հովանավորության փոքր, պակաս հզոր պետությունները ստիպած կիմնեն հրաժարվել իրենց քաղաքական անկախության, իմբիշիանամերյան մի մասին:

Դժվար չէ կրաիել, որ Սպիկենը այս դոկտրինան ոչ այլ ինչ էր, քան մի փորձ տեսականորեն հիմնավորելու ԱԱՆ-ի, որիս այդ չափանիշներին բավարարող հզոր տերության անհամեմատելի մեջ հնարավորությունը՝ ստեղծելու հզոր «ընդհանուր միություն» իր հովանավորության մերքը:

Այդ դոկտրինայի հետագա զարգացումն էր նրա մշակած «Դարտավաճար-Դիմելամբ» անունն ստացած աշխարհի գեռապոլիսական կառուցվածքի մոդելը:

Մենք տեսանք, որ Մարինենը գեռապոլիսիկական շրջանացման իր սինթեզում վճռական դիրք վերագրում էր Եվրասիայի մայրցամաքի քաղաքական կորիզա հանդիսացող Դարտավաճարին: Սպիկենը նույնանակ համարում է, որ աշխարհի գեռապոլիսիկական կառուցվածքում կա և ապագայուն էլ պետք է լինի այդպիսի քաղաքական կորիզ, որը կարող է վճռական դեռավասարություն ունենալ աշխարհակարգի ծանավորման գործում: Բայց, ի տարբերություն Մարինենի, նա այդ դիրքակատարությունը վերագրում է ոչ թե Դարտավաճարի, այլ Ռիմանդիմ (ռու-աղոյ, շրջանակ բառոյի):

Ինչպես երևում է նկ.11, Ռիմանդը գտնեվորում է մակնիշերյան Դարտավաճոր և դրանով իսկ չեղոքացմուն այնտեղ գերիշտող և աշխարհի համար վլանգ ներկայացնող մայրցամաքային տերության վեհանդունական հնարավորությունները: Հասկապն որ, ըստ Սպիկենի, Եվրասիա մայրցանաքի կենտրոնական հատվածը՝ Դարտավաճոր ընմի զարգացման ու հզորացման ան սեստրսմերը, որպեսզի աշխարհում գերիշտամության հավաքին: Այսիսի մերուժ ունի Ռիմանդը, որն իր մեջ ներառում է Արևմտյան ու Կենտրոնական Եվրոպան, Մերձավոր Արևելքը, Իրանը, Աֆղանստանը, Չինաստանը, Արևմտյան Սիրիան, Արարական, Ղնդկական ու Բիրմա-Սիամական թե-

Նկ. 11. Մակնիշային պետությունները և նորության պետությունները

րակղզիները: Սա այն գոտին է, որը, ըստ Սպիկմենի, խթանել է Հարտլանդի զարգացումը և առանց որի վերջին ինքնուրույն աշխարհաքաղական դիր կատարել չի կարող: Այդպիսի դիր կարող է կատարել միայն Ռիմանոր, որտեղ և գտնվում է համաշխարհային տիրապետության հասնելու բանալիք:

Առաջին հայացքից կարող է անհավատալի թվա, որ Սպիկմենի մոտելը ամբողջովին ծառայում էր ԱԱՆ-ի աշխարհաքաղական շահերին և ուղղված էր Երկրորդ համաշխարհային պատերազմին հետո աշխարհում տիրապետող դիրը գրավելու նրա ճգոտումների տեսական հիմնավորմանը: Խոկ իրականում դա այդպես էր: Սպիկմենի մոտելը առանցքային է համարում այն, որ աշխարհի գեղարդական կառուցվածքում ԱԱՆ-ի խիստ նպաստավոր «կենտրոնական դիր» ունի ինչպես Շարտամորի, այսպես էլ Ռիմանոր նկատմամբ: ԱԱՆ իր ատյաննեան և խաղաղօվկիանոսյան ափերոյ ուղղված է դեպի Ռիմանոր, իսկ հյուսիսային սառուցյալ օվկիանոսով՝ հետի Շարտամորը: Նա ուժեղացնելով իր ազդեցությունը Ռիմանորի վրա (հատկապես Անձ Բրիտանիայի ու ճանապարհային միջոցները), կարող է չեզոքացն Շարտանը ունագուցային դիրը գրավու հԱՐՄ-ին, որը աշխարհի Երկրորդ հզրագույն տերությունն էր և ըստ ենության ԱԱՆ-ի միայն աշխարհաքաղական մրցակից:

Զևսիդինուկ Մաքինոնից վերը հիշատակված բանաձևը, Սպիկմենը այն ձևակերպեց այսպես:

- Ով վերահսկում է Ռիմանոր, վերահսկում է Եվրասիան:
- Ով վերահսկում է Եվրասիան, որոշում է «աշխարհի ճակատադրությունը»:

Ընդգծենք Սպիկմենի աշխարհաքաղական հայեցակարգի մի դրույթ ևս: Նա առանձանանում էր համաշխարհային հղորդության երեք գլխավոր կենտրոններ՝ Վրաստանմերկան ասուանում ծովափք, Եվրոպական ծովափք և Եվրասիայի Նորավոր Արևելք: Միաժամանակ հնարավոր էր համարում Վնդկաստանի վերածվելով այդպիսի չորրորդ կենտրոն:

Ամփոփելով Սեխսնի «ծովային ուժի», Մաքինոնի «Շարտամոր» և Սպիկմենի «Ռիմանոր» մասին հայեցակարգերի շարադրանքը, նշենք, որ նորագոյն ժամանակամերում (20-րդ դարի վերջը), «Շարտամոր», «Ռիմանոր», «ծովային ուժի» ու «զամարային ուժի» հակառակության միջ շարք հետագույններ, որոնց թվում և հայտնի քաղաքագետ Ջիգմոնդ Բժիշկին կամականական աշխարհի այլ շրջանները հասնում խորովակային տրանսպորտի ու ծովային ուղղությունների նկատմամբ, Իրաք, Իրանի, Թուրքիայի, Սիրիայի ու Աֆղանստանի, պահեստինա-խորակեան ու հարավկովկասյան երթուրաքածարային հակամարտությունների, քրդական շարժման և

առանձնահատուկ հետաքրքրություն ներկայացնում է, իրենց տերմինարանությամբ «Դիմա ծովերով եղրավորված ցամացիք» զարդարություն: Այդ ցամաքը Կարտլանդից հարավ ընկած մերձավորակնեալան այն տարածաշրջանն է, որ զրաքավառք է Աև, Միջերկրական, Կարմիր, Կասպից ծովերով և Պարսից ծոցով: Դա երեք մայրցամաքներ՝ Միջարի, Եվրոպայի ու Աֆրիկայի հատում հանվածն է՝ Եղրավորված Անձովան ներդրման կամաց գույնու վերաբերյալ, Կարմիր ծովով, Արենի ներդրյալ, Պարսից ծոցով ու Կովկասյան լեռնաշրջապատճեալու հետ միահանձն Բժեզինսկու մակրոշրջանացնաման միանալով այս տարածքը մեւն է ԱԱՆ համար սորտաեցիական նշանակություն ունեցող այն երկու գլխավոր գտնիքը, որոնք շրջապատում են Հարտլանդը և նրա միջուկը կազմող լուսասառնը: (Այսու երկու «գլխավոր սորտաեցիական գտնիքը» Բժեզինսկին համարում է Կրամտան Եվրոպան և Խաղաղօվկիանոսյան շրջանը:) Հարտլանդը շրջապատող գտնում մեջ նա նոցնում է նաև Իրազը, Աֆղանստանը, Պակիստանը, Հյուսիսարևմտյան Յնդկաստանը և Չինաստանի արևմտյան շրջանները: Նկատի ունենալով այդ «սորտաեցիական գտնումը» ԱԱՆ դիրքերի աննախատիք ամրապնությունը, Բժեզինսկին փաստում է, որ «... պատմության մեջ առաջին անգամ ոչ Եվրոպական երկիրը բարձրացավ մինչև ոչ միայն Եվրասիայի, այլև ամրող աշխարհի գլխավոր դատավորի մակարդակին»:¹

Մենք ականատեսն ենք այն բան, թե «Դիմա ծովերով եղրավորված տարածքի» զարդարության հիմքին՝ գրդնական դրասկուլը է սուսում ԱԱՆ (և նրա նկառուական հաշանակիցների) արտաքին քաղաքականության մեջ, թե նրանք ինչպիսի գործնական դրասկուլը է տայլիս աշխարհի այս հասկածին և դրանում տեղի ունեցող հրաշարձություններին: Նշենք թե կուու նրանց, ինչպես նաև Ուստաստանի, Չինաստանի, Յնդկաստանի առանձնահատուկ հետաքրքրությունը Պարսից ծոցի ու Կասպիական նավային ռեսուրսների և դրանք աշխարհի այլ շրջանները հասնում խորովակային տրանսպորտի ու ծովային ուղղությունների նկատմամբ, Իրաք, Իրանի, Թուրքիայի, Սիրիայի ու Աֆղանստանի, պահեստինա-խորակեան ու հարավկովկասյան երթուրաքածարային հակամարտությունների, քրդական շարժման և

¹ Ենթակա Բյուզանդական, Վելուկա շախմատային դուստրական համար հայություն, Մ, 2005, 256 շ.

այլ խնդիրների նկատմամբ, որոնք ուղղակիորեն առնչվում են համաշխարհային ու տարածաշրջանային ուժային կենտրոնների մրցակցության և լիների տեղի ու դերի որոշման հետ:

Նետառութողները իրավակիորեն կասարված փաստ են համարում, որ ԱՄՆ ընդարձակում է իր ազդեցության գոտին այսպես կոչված «Սեծ Սերծավիդ Արևելում ընդունակ միջև Կովկասյան լեռնաշրջան և Կովկասյան գետաբերան»: Այս հիմնավորվումը է Դարավախին Կովկասում (Անդրկովկաս) և համեմատաբար ամուռ դիրքը է գրավում Կենտրոնական Ասիայում: Նա ամերիկա-թուրքական վերահսկողություն է հաստատում Կասպիականի շրջանում հիմնական տրամադրության ու Ենթադեսիկական օբյեկտների նկատմամբ (ՏՐԱՄԵԿ ծրագիր, Բարոլ-Զեյխան նախամուլոյ):¹

* * *

Քաղաքական աշխարհագրության կեափիկներ դրածած թվերու Մաքինդիրից, Կառլ Յանսենիքերից և Վերը հիշատակած մյուս գործիչներից բացի, գիտության այլ ճյուղին վերաբերող տեսական մշակումներու գրանդիվ են մի շարք այլ հետազոտողներ ևս, որոնք առանձին-առանձին կամ միասնական ջանքերով առաջ են բաշխ նոր տեսական դրույթու և ամրություն տեսություններ:

Սորագոյն ժամանակաշրջանում, մասնակիրական 80-90-ական թվականներին ծննջած տեսություններից առանձնակի հետաքրքրություն է Ենթակայացնում «Զորորդ աշխարհի տեսությունը»:

Դայտնի է, որ մինչև «ասաց պատեազմի» ավաստու ընդունված էր աշխարհի պետությունները բաժանել երեք խմբի՝ երեք «աշխարհների» կասպիայինական, սոցիալիստական և «Երրորդ աշխարհի»:

«Երրորդ աշխարհի տեսության» հեղինակները, որոնք հիմնականում ծննջած ժողովությունից ու ազգերի միջավայրից են, աշխարհի քաղաքական տարածքային բաշաման հիմքում դնում են ոչ թե միջազգային իրավունքի սուբյեկտ հանդիսացող շուրջ 200 պետությունները, այլ այլ պետությունների արմատական բնակչությունը հանդիսացող ենթուններին, ժողովությունից ու ազգերին, որոնց թիվը 5000-ից ավելին է: Նրանք ենում են այն փաստից, որ տեղաբնիկներուն պարզապես պետություններում դրակիլու է որպասիւմ:

¹ Самвел Оганесян, Давид Петросян. Армения, Европа, Азия: Коридоры и перекрестки. Арм. Центр стратегических и национальных исследований, Е., 2001, тг 60

«ազգային փոքրանամանություն», «Եթնիկական խումբ» և նման տիպի ոլլ տերմիններով, գոյնվում է պետության «գլխավոր» ազգի հետ ոչ իրավակիական վիճակում, լինարտը չի օգնվում քաղաքական ու քաղաքացիական հիմքունքների և կանգնած է ծովածան ու վերացման վառաջ աշխարհական գլխավոր վիճակում: Այս տեսության գնահատմամբ աշխարհի պետությունների ամերագլուխ ցանցը՝ ուս կապությունների մի հիմնատիպ արդյուրություն է, որոնց հշտամ են ժողովուրդների մնայի վրա և զուտում են նվազեցմել աշխարհի կենսաբանական և մշակութային բազմազամությունը: Այդ պետությունների կիրառած մերժությունը ի մի վերոցած պարտադրանք մի ինքնատիպ համակարգ է ժողովուրդների պահպանությունը աշխարհագրությունը ցըծելու համակարգ»:

Ըստ Իհյան տեսության, պետություններն իրենց ազգային քաղաքականությունը վարում են շնորհեալ նոյնինկ բանություններից, գենցիդից, քընցիդից ու կընցիդից²: (Փակագծերում նշենք, որ այս գնահատմանները կարող են կիրավել նախկին ԽՍՀՄ-ի, ավելին՝ նրա կազմի որոշ բազմազգ միութենական հանրապետությունների, միկրոկայսությունների), օրինակ, Խորհրդային Սովորեանի նկատմամբ ևս:

Սեծ Բրիտանիայից, Գերմանիայից, Ֆրանսիայից ու ԱՄՆ-ից բացի գենոպիյինիկից ազգային դպրոցներ ծևավորեն են նաև Ռուսաստանում և ճապոնիայում: Սակայն վերջիններին ազդեցությունը համաշխարհային քաղաքական աշխարհագրության վրա չափ ավելի լի ույլ է եղել³:

Ի նկատի ունենալով, որ Կովկասյան տարածաշրջանը և նաև անավարտ կայսարական պատմական գաղաքացիան վերջին եղինակարյուրային կը թաքցնում գտնվել է և այժմ է գոյնվում է առավելագույն ուսուաստանի հետաքրքրությունների ու ազդեցության դաշտում, բացի այդ, այստեղ բախվում են այլ գերտերությունների շահերը նոյն պահում, հարկ է թեկուզ հակիմք ծնով ծանորանալ նաև գենոպիյինիկական ռուսական դպրոցի հիմնական եկամտային դրույթներին:

Ուսասատանի աշխարհագրադարական դերը Եվրասիա մայոցամաքում նկատելի է դառնում և շարունակում է ամեն 16-17-րդ դդ.

² Գենցիդ - հուն. ցեղ և ապանել (ինչպատճեն), քընցիդ - հուն. ժողովուրդ և ապանել (ինչպատճեն), լուսական, լուսականություն, լուսական պատճեն (լուսականություն) բառերում կարող է գտնվել Յ.Ա.Կոնօս, Հ.Ը.Միքոնոս հիշատական աշխարհաբանությունը, ԵՊՀ Առաջատարակություն, Եզրություն, 1998, հայերեն թարգմանությունը կազմվել է Յ.Ա.Կոնօս, Հ.Ը.Միքոնոս հիշատական աշխարհաբանությունը, ԵՊՀ Առաջատարակություն, Եզրություն, 1998, հայերեն թարգմանությունը:

³ Սահմանադարականություն ազգային դպրոցների համամասնությունը վերջունություն կարող է գտնվել Յ.Ա.Կոնօս, Հ.Ը.Միքոնոս հիշատական աշխարհաբանությունը, ԵՊՀ Առաջատարակություն, Եզրություն, 1998, հայերեն թարգմանությունը:

սկսած, երբ տեղի է ունենում ռուսական հողերի համախմբումը Մոլովյան շլուզը: Դա սկզբան էր ռուսական կենտրոնացաված պատության ձևակրթան ու հետաքանակ ընդարձակման հարավային¹ դեմք Կասպից ծով, և արևելյան դեմք Ուրալ ու Սիբիր ուղղություններով: Պետքու ի-ի իշխանության օրոյ Ռուսաստանը եւթ է ստանում դեմք Բարեկի ծով (ավելի ոչ, 18-րդ դարում՝ նաև Ալ ծով) և հղոյ ցանքային ափուություն լինելուց բացի ստանում է նաև ծովային տերության կարգավիճակ: Դա առավելապես ամբապնում է հաջորդ դարում, երբ Ռուսական կայսությունը սահմանակիրում են մինչև Խաղաղ օվկիանոսի ափերը և Ալյանկայի միջոցով քափանում են Եյուսական Ամերիկա: Ռուսական կայսության սահմանադրում են հայտնությ նաև Կովկասը Անդրկավակիտ հետ միասին և Սիցիլիան: Փորձեր են արվում քափանեցնելու նաև Պարսկաստան և Ծովականիկ Կոնկաստան:

Ակնհայտ է դարում, որ Ռուսաստանը սկսում է առանցքային աշխարհապարակամ դիրք գրավել աշխարհի խոշորագույն Եվրոպիա և Ասիայում և այն շրջապատող օվկիանոսային տարածքում:

Արտաքին քաղաքական բուժն իրադարձություններն ուղեկցվում են աշխարհապարական գիտական մտքի նոր գաղղացումներով: Խնչած Սեծ Քրիտանիայում ու Գերմանիայում, մյուս առաջատար Երկնություն, Ռուսաստանում և աշխարհապարակամ միտք կենտրոնանում էր աշխարհում սեփական Երկրի գրափեղութ տեղի ու գարգանման հետանկաների որոշման ու գնահատման վրա²:

Ռուսաստանում աշխարհապարական միտք հայտկապես 19-րդ և 20-րդ դարերում ունեցած տարերի հոսանքները Դրանք խնադարվում են Երկու գլխավոր ուղղությունների մեջ: Հատկանշական է, որ բոյր այդ հոսանքները, չնայած մագրունքային տարրերություններին, գտնվում են «Արևմտյան-Արևելյան առանցքի մու և խճափություն» մեջ ըստ իրենց դիրքորոշման դեմք Արևմտյան կամ Արևելյան:

«Արևմտյան կողմնորոշման հոսանքների հերինակները Ռուսաստանը ապագամ այլ կամ այն ձևով կապում էին արևմտավելության մշակույթը, քաղաքական ու քարոյական արժեքները յուրացնելու, այլ կերպ ասած՝ Երկիր «Եվրոպականացման» և ռուսական մշակույթը օրգանապես միավորելու, միաձուլելու հետ:

¹ Ռուսական վիկտորիայական և գիտական միտքը հասուն նշանակություն էր տավան նաև ռուսաստանին նույնականացնելու, այսինքն ռուսականին ու Ռուսաստանին հասուն հասակամիշների ու որակների քաջակայտմանը. որոշական ու հստակեցնամ.

Երկրորդ ուղղությունը մերժելով «Եվրոպական արժեքները», Ռուսաստանի ապագան կապում էր սլավոնական ժողովրդական միավորաման ու դեմք Կրևել ծավալաման և ուժեղացման հետ: Այս ուղղության կենտրոնական հոսանքն է Կանանցավիճակը: Կարկառուն Ենթակայություններից Վ.Լ.Լանդմանին Սուացին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ (1916թ.) լույս ընծայած իր «Տրի օրեր Ազգայի-Եվրոպեյսկու մատերիակա» («Ասիա-Եվրոպական մայրցամարի Երեք աշխարհները») աշխատության մեջ զարգացնում է այն գաղափարը, որ «սլավոնականությունը» ինքնորոշման արժեք է, յուրահասուուն «Ավգրունը ու գաղափարը», որը սկսում է ճամաչում գտնի Արևմտյան Եվրոպայում: Նա Եվրոպան ցանքը քաֆանում էր 3 մասի: Բուն Եվրոպա (Եվրոպայի ողմանը-գերմանական մաս), Միջին աշխարհ (Ռուսական կայսության և Կենտրոնական ու Արևելյան Եվրոպայի սլավոնական հողեր), Բուն Ասիա (Ռուսաստանից հարավ ընկած տարածքներ):

Ռուսաստան աշխարհապարական մոտի պատմության մեջ առանձնահատուկ տեղ է գրավում անվանի աշխարհագետն և վիճակագիր Վեհայամին Պետրովիչ Սեմյոնով Տյամ-Ծամսկին (1870-1942թ., հօշակավոր Պյոտր Պետրովիչ Տյամ-Ծամսկու որդի): Նրա աշխատությունը, որ լույս տեսավ 1915թ., ուսւ իրականության մեջ առաջինն էր, որ ամբողջությամբ նվիրված էր քաղաքական աշխարհագությանը³:

Գրքը հիմնական գաղափարներից մեկն այն էր, որ Ժմատում էր անգիլական աշխարհագետների շրջանում տարածված տեսակետը աշխարհի քաղաքական քամանան գլխավոր միավորների՝ ցանքային պետությունների («ցանքայի») և ծովային պետությունների («ծովիք») հավերժ դիմակայության մասին: Նեղինակը զարգացնում էր այն միտքը, որ մարդկության զարգացումը ընթացել է Երկրի ժողովային ու մայրցամարային մասերի համագործակցության ու փոխլուցման և ոչ թե դիմակայությամ ծևու: Դրան համապատասխան է նա առանձնացնում էր քաղաքական հղոյ տարածքային համակարգերի 3 տիպ: Որոնք են՝ օղակածն համակարգ, պատահիկներից քաղացած համակարգ և «ծովիք-ծով» համակարգ:

Որպես օղակածն համակարգի օրինակ ըննարկվում է Միջերկրածովյան տարածքը: Ըստ որում, ընդգծվում է, որ այդ տարածքը

¹ В.П.Семенов Тянь-Шанский, О могущественном территориальном владении применительно к России. Очерк политической географии, С. Петербург, 1915г.

ձևավորվել է ոչ թե ֆիզիկաաշխարհագրական, այլ բնապատճական գործնմերը շնորհիվ: Մենայնով Տյան-Ծանսկու կարծիքով այս դեպքում գործել է «Ex oriente lux» - «Լույսը (գալիս է) արևելքից» ասուլություն: Այսինքն, սկզբուն Միջերկրականը և նրա հարակից տարածքները ընդգրկել են արևելքում ծագած կրոնների ու քաղաքական կրությունների ոլորտը, որին և հաջորդել է քաղաքական տիրապետությունը:

Աշխարհագրական մեծ հայտնագործությունների շնորհիվ ձևավորվել է երկրորդ՝ «պատութիվային» համակարգը, երբ խսպանացների ու պրոտոգալացիների տիրապետության տակ են հայտնվում օվկիանոսներուն ցրված մեծաքանակ կղզիներ և մայոցանաբների հատվածը:

Քաղաքական հզրության այս տիպի տարածական համակարգը ստեղծեցին նաև Դոլանդիան ու Ֆրանսիան, սակայն դրանք նոյնպես շրոտով փլուզվեցին այն պատճառով, որ «Ակզրում հզրությունը ցառ ու ցրիվ եղան, բնակչության էներգիան ի վերու սպառվեց... և իրենք՝ մետրոպլիտանները խոր անկում պայթեցին»¹: Քաղաքություն կազմեց Անգլիան, որը կարողացավ հնորհեն օգտագործել ծովանացության տեխնիկական նվաճումները (շղանավերը) և ավելի քան հարյուր տարի պահանջմել իր տիրապետությունը աշխարհու մեկ ցրված գաղտներին նկատմամբ:

«Քաղաքական հզրության» երրորդ՝ «ծովից-ծով» տիպի համակարգը իր հաստատումը գտավ Ուսասատանի և ԱՍՆ-ի քաղաքականության ծնունդում: ԱՌՆ իր տարածքը ընդարձակեց դեպի արևմտություն Ասլյանտյան օվկիանոսից համելով խաղաղ օվկիանոսում: Ուսասատանը մասնակցեց արևմտության մեջ և Աս ծովերից հանելով խաղաղ օվկիանոս: Մենայնով Տյան-Ծանսկու զնահատումը՝ «ծովից-ծով» համակարգի գլխավոր թերությունն այն է, որ շարժվելով դեպի համեմականա հեռավոր ծովը, պատությունը հեռանման է իր խոր բնակեցված ու զարգացած շրջաններից և կանգնում է նոր ընդարձակ տարածքներ բնակեցներու ու յուրացներու անհրաժեշտության առաջ, որը պահանջում է ուժեղի լուսուցիչ լարում:

Ուսասատանի համար «ծովից ծով» համակարգի վտանգը նա հաճախում է այն, որ Ասիս նայրացարի «դաման հյուսիսի» և «դեղին ռասայով» (չինացիներով) բնակեցված տարածքների միջև սեղմակած Միջերի և ծայր արևելքի յուրացումը փիրխարի միջոցների

լիանելու, իսկ «դեղին ռասայի» (նկատի ունի Չինաստանը) ակտիվացնամ դեպքում ուստական պիտուրյան համար հեռավոր ծայրանա հանդիսացող այդ տարածքները կարող են կտրվել Ուսասատանից: Այդ վտանգը մեղմացնող միջոց նա համարուն է այդ ծայրանա մասը Ուսասական կայսրության քաղաքական կենտրոնին մոտենելը: Սամանվորապես, առաջարկությ Ուսասատանի նայրացարաքը Պետքությանը եկատերին բռնը տեղափոխելու տարբերակը: Դրա շնորհիվ Միջերի և ծայր արևելքը նույնական կարող են ներգրավվել ուսական պետքարյան հզրացման գործնքացի մեջ և դաշնալ նրա օրգանական մասը:

Խորհրդային տարիներին աշխարհագրաքանա մնտիք զարգանամ նկատմամբ նոյնպես հաստատվեց կուսակցական ու պետական խսասատանը արգելվեց և սառ երթյան որևէ քարն զարդարաց չծննվեց:

Ինակեր, իՆՀՄ արտաքին քաղաքականության աշխարհագրադարձական գիտատեսական սպասարկում գոյություն ուներ, մշակվում էր երկրի «գնդապուտիկական կողմոց», բայց այդ ամենը իրականացնում էր այլ անվան տակ: Դամաշշարհային և տարածաշրջանային մակարդակի բոլոր քաղաքաշարհագրական հարցերը քննարկվում ու «լուծվում» են «սոցիալզմի հարդարավոր» ապահովման զարգացմանախտությամբ ու գործնական քաղաքականության դիրքություն: Արևմտություն ծանկովով քաղաքաշարհագրական տեսություններուն ու հայեցակարգեցն խորհրդային հսարակության անհայտ էին, իսկ կուսակցական ու պետական կառավարման վերին էշելոններուն որակվում էին որպես հակագիտական ու վնասակար:

Խորհրդայն Միջերյան և սոցիալախտական ճամբարի փլուզումը նշանակում էր, որ այդ երկրներուն փլուզվում է նաև սոցիալական զարգացմանախտությունը՝ արտաքին քաղաքականությունների հետ միասին:

Բայց այս, արմատապես փոխվել է Ուսասատանի քաղաքաշարհագրական իրավիճակը: Կտրուկ նվազել էր նրա տեղը և դեղոր համաշխարհային կարևորագույն գործնքացներում: Նա կորցրել էր գեռստրատեգիական «երկրորդ ուժային կենտրոնի» իր նախակին դիրքերը: 20-րդ դարավերջի հետխորհրդային Ուսասատանն «...առանձին ուղղություններով գործնականում նու շպրտեց մինչպետքության ժամանակները, նորից կորցրեց եվրոպական տարածքի դեպի ծով ելքի մեջ մասը, զրկվեց ուստարային քաջայի ու նմակառուցվածքի զգալի մասից: ...Ուսասատանի առջև ծառացան բնակչության աչքում նոր, շատ դեպքերում արհեստական սահմանների՝

¹ Նոյնը, էջ 13

արտաքին քաղաքականության անբաժան տարրը համովացող լև գիտինացման իմաստինիդիները»:¹

Ուստասանի նոր աշխարհաքաղաքական դիրքի ծևավորման գործընթացի վկա ոչ պայմանագրեցրյան ունեցած նաև այնպիսի իշխություններ, ինչպիսիք են «մերձավոր արտասահմանում» ռուսական սփյուռքի ի հայտ գալը (Հատիկա, Ռուսական, Ղազախստան), անհիշական հարևանների հետ միջավետական նոր հարաբերությունների ծևավորումը, երկրին եթե ապահովող տրանսպորտային կողմունիկացիաների ցանցի վերափոխումը, այլ գործուներ:

Նոր իրադրությունը նոր լից հարդուեց բարարակաշարհաքարական հետազոտությունների գործացմանը: Դեռևս 80-ական թվականներին հրապարակ էին եկել շորոշապահյան (ռուսական) աշխարհաքարականության տեսություն մշակելու մասին առաջին գօրշավոր առաջարկությունները, տարրեր մասնագետների (պատմաբաններ, քաղաքագետներ, տնտեսագետներ, աշխարհագետներ) հրապարակումներում փորձեր էին արդյուն տալ համաշխահային տերությունների գետարտերական, նրան համամշտպայական ու տպանաշրջանակին կապերի, Քերչիների ներսություն տնտեսական քաղաքական ու ռազմական բաղադրիչների վերուժությունն ու գնահատականը:

Առաջին աշխատությունները, որտեղ վկա լայնորեն օգտագործել «քաղաքաշխարհագրություն» և «աշխարհաքարականություն» տերմինները, ի հայտ եկան 90-ական թթ. սկզբին, ԽՄԴՍ վիլուգում հետո: Ակտեցին հրապարակավ քննարկը Ռուսաստանում և Արևական այդ դիմացինի առաջարկման հեռանկարների հայցեղը: Ալգրանավան շրջանում գոտական միտքը բացառապես հենցվում էր 20-րդ դարի սկզբի գերմանական, անգլո-ամերիկյան ու ռուսական աշխարհաքարական տեսական մորքի նվաճումների վրա: Գլխավոր շեշտը դրվում էր Դարտլանդի և դրա սահմաններում «Ռուսաստանի առանցքային դերի» և Վերցինիս «ընծեռած հնարավորությունների» վրա:

Լայն տարածում ստացան ծայրահեռ գաղափարները, որոնք երկրի ապագան տեսնում էին ինչպես Եվրոպական՝ «արևայտյան», այնպես էլ աշխական արժեքները մերժելու, դրանց հակարելու մեջ: Ըստ այդ գաղափարների, որոնք հայտնի են «նացիոնալ-ռուշիզմ»՝ «ռուս-ազգայնական», «Եվրասիականություն» անուններով, Ռուսական գործունեության մեջ՝ ապագայնական արժեքները առաջարկությունը կատարվում էր ապագայնական արժեքների վրա:

¹ Геополитическое положение России: представления и реальность. В.А. Колесов, Арт. Курье, М., 2000, с.19.

սաստանը «կողմի ե» Եվրասիա մայոցամարտում, ումի սեփական, մուսմերից տարրեր արժեքային համակարգ և կարող է զարգանալ հենվելով միայն սեփական արժեքային համակարգի վրա:

Սատիճանաբար ծևավորվեցին ներկայի 3 սեփական դպրոցները՝

- Ենենվրասիականը
- ազգայնականը
- արևմտամետսականը:

1. Նենվրասիական դպրոցը անցյալ դարի առաջին քառորդում ուստական նենվրացիայի շրջաններում տարածում գտած եվրասիականության շարունակականությունը ու գարգացումը էր: Այս հենակը լր էր այն հայեցակարգի վրա, ու Եվրասիայի յուրահասությունը աշխարհաքարականը ու պատմանշակութայինը մեկ ամրոցություն է, որը ծևավորվել է Ռուսական կայսրության (հետագայում ԽՄԴՍ) սահմաններում և տարբերվում է թե՛ արևմտարում գտնվող Եվրոպայից, թե՛ հարավում գտնվող Ասիայից: Այս դպրոցի ներկայացուցիչները, մասնավորապես նրա հիմնադիր համարվող Ա.Պուֆիզի, Մենվրասիականության առաջնորդը համարում են Սաքինդին, Քասինդինը և մյուսների աշխարհագրական դեստրեմիզմի դրամատիկ դրվագները, և շատ մասնագետների կարծիքով գեռազնահատում են Դարտլանդի աշխարհագրական առաջնորդը այդպիսի հակամարտության նշանակությունը:

Նոյն մասնագետների կարծիքով, նենվրասիական դպրոցի համար բնորդ է նաև Ռուսաստանի ապագայի տեսակետից բուրյական և մուսուլմանական գործոնի գերազանահատումը: Եթե Եվրասիականությունը Եվրասիայի (Ռուսաստան, ապա և ԽՄԴՍ սահմաններում) միասնականացումը տեսնում է ուս ուղարկառության ամրապնդման մեջ, ապա նենվրասիականությունը այդպիսի դեր հատկացնում է «վայոնա-թուրքական և ուս ուղարկառության ու մահմետականության միության» մեջ²:

Վերջում նշենք, որ նենվրասիական աշխարհաքարական

¹ Տե՛ս Ա. Դյուտի, Օсновы геополитики. Геополитическое благоустройство России, М., 1997

² Այս տեսակետը գործառնական քաղաքականության մեջ դրվագվում է բացառապես բուրյականության մեջ՝ «մերժացնելու կոնֆլիկտություն մումբակ համբարձություն» կոնֆլիկտությունը մումբականական Ալբրեխտյանը պաշտպանությամբ ընդունված Ուղարկառության շատաստան՝ («Геополитическое положение России: представления и реальность», с.26).

դպրոցի ազդեցությունը Ուսուաստանի քաղաքական դաշտում մեծ է հասկապես ճախիքի և ազգայնական-հայրենասիրական քաղաքական հոսանքների վրա: Որպես այս միտքը հաստատող փաստարկ իշխատակվում են ՌԴԿԿ լիներ՝ **Գ.Ջուզանովի** «Եօրգրաֆա ուսեալ Օսիօն Ռուսական ուժություն» (1998) և մեր շարք այլ կուսակցությունների ներկայացուցիչների աշխատությունները:

Այլ հետագոտողների գնահատմամբ այդ դպրոցի ներկայացուցիչների «մոտավոր կառուցմենք արխակլ են»: Նրանց հեղինակները առանց ուսումնասիրելու համադորակային գործընթացները արտաքին քաղաքականության, հանաշխարհային տնտեսության ու աշխարհագործյան համանեստում, առանց կոնկրետ փաստական տվյալների և առանց հակառակ տեսակետների վելուծության, հենվելով միայն «նոտահացեցողական դատողությունների» վրա: Գործում են ձևակերպել «աշխարհում Ուսուաստանի վարչի դոկտորնան»¹:

2. **Ուսուաստանի աշխարհաքաղաքականության դպրոցի համար գլխավորը Ուսուաստանը շրջակա աշխարհից զատելու, առանձնացնելու, մեկուսացնելու զաղափարն է: Նրա գեռոտրատեգիան հենվում է հետևյալ պահանջների վրա:**
ա) ուսուաստան ազգային պետության ստեղծում, որտեղ տիրապետող է ուսուափառությունը,
բ) վերամիավորում Ուկրաինայի ու Բելոռուսի հետ, Կիևան Ուսուաստանի ժամանակների սլավոնական աշխարհաքաղաքական տարածության վերականգնում,
գ) Ուսուաստանի հեռացումը Կովկասից ու Կենտրոնական Ասիայից,
դ) Կենտրոնացում այնպիսի հիմնախնդիրների վրա, ինչպիսիք են ուսուազովի ազգային վերածնունդը և դիմակարումը նվասափականության ու կոմունիստներին, որոնք քայլայող, հակազգային ուժեր են:

3. **Կրնմուածուականության աշխարհաքաղաքական դպրոցի արտաքին քաղաքական առամցրային դրույքը արտամտյան կողմնորշման գերակայությունն է, որը կարող է ապահովել հարաբերությունների ամրապնդում Կրնմուած պետությունների հետ՝ համուն ճռանցից ակնկալվող տնտեսական օգնությունն էամոռում են, որ այդ դրվերինան, որը Ուսուաստանի այդ տարիների արտաքին գործերի նախարարի ամունով հայտնի դարձավ որպես «Կողիրևան դրկուրին», շարունակությունն է Մ.Գորբաչովի և ԽՍՀՄ արտաքին գործերի**

նախարար Է.Ծեվարդինաղօծի վարած արտաքին քաղաքականության:

Դիպուկը է արևմտամեծ արտաքին քաղաքականության զնահատականը, որը տվել է արդեն հիշատակված Գեօոլոգիկական ուսումնակային կուելսիվը: «Ս.Գորբաչովի նեկավարության վերջին տարիներին ուսուաստան արտաքին քաղաքականության իժամականության մասին կամաց մասնակիությունը մեր երկիրը բոլոր միջոցներով փորձում էր նվաճնել արևմտյան պետությունների վստահությունը: Եվ դրա արդյունքում «աշխարհի քաղաքական քարտեզում կատարվեցին արմատական փոփոխություններ, և Ուսուաստանը նույնականացվեց XVII դարի իր սահմանները»: Գործանկանում առանց որևէ պայմանի ու հաստուցման նույնական վերաբերյալ ու Արևելյան Եվրոպայից, համաձայնեց Գերմանիայի միավորմանը: Դրամարկվեց «նախաձեռնության քաղաքականությունից... Արևմտյան շահերը սկսեց զնկանել որպիս սեփական շահեր»: և իր դիրքերը գիշեց սեփական շահերի պահոնական շրջաններում»² Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայում, Բալկաններում, Մերձավարիկայում, Անդրկովկասում, Կենտրոնական Ասիայում, Ներազրությունը:

Չի կարելի չիմանածանը այն կարծիքին, որ «Ուսուաստանյան նոր գեռոտրատեգիան նոր միայն ձևավորվում է, բայց դրա տարբերիչ առանձնահատկություններն արդեն որոշակիացել են: Դրանում գուգորդվում են ուսուաստանյան արտաքին քաղաքականության պրագմատիզմը և ավանդականությունը»³: Զևսովովոյ աշխարհաքաղաքական նորելը, որ ստացել է «Կոնսենտրացիա» (փոխհամաձայնություն, միաձայնություն բաժից) կամ «համագործակցության աշխարհաքաղաքականությունը անվանումը, իր եւրեամ չափակուր հայրենականությանը և իր գլխավոր նպատակը համարում է «ուսուաստանյան պետությունը» միաժամանակ նուսափելով ազգայնականության, ներկայականության և արևմտյան նուսափելու մայրական դրսություններից»:

Նրա գլխավոր գաղափարը հանգում է հետևյալին: Ինչպես առանձին վերցրած պետությունների, իհարկ նաև Ուսուաստանի պարագայում, այնպիսի է համաշխարհային ընդգրկումով շեշտը պետք է դրվի ոչ թե պետությունների ու դրանց կույցիաների քաղաքական ու ազգայնական ուժի հարաբերակցության փոփոխման,

¹ Խումբ, էջ 29-30:

² Հիշատակված արյուրը, էջ 32-33.

³ Խումբ, էջ 40.

ηρωανց հակադրության, այլ փոխկախվածության ու համագործակցության ուժեղացման վրա: Տիրապետող պետը է լինեն ոչ թե նախկին՝ «ազդեցության ոլորտներ», «ուժեղի հավասարակշռություն», «աստիշտին (կախացած կամակատար) երկիր», «որևէ երան պետություն», այլ «շահերի հավասարակշռություն»: «Փոխչափական համագործակցությունը»: Համագործակցությունները կազմում են միայն կարենի է ապահովել ժողովուրդների, պետությունների: Ֆիզագույն հարաբերությունների տրցեկտների, համագործակցություններ:

Դարձ է հատուկ ընդգծել, որ «համագործակցության աշխարհաբանական հայեցակարգը լիովին համապատասխանում է նաև մեր» աշխարհի չափազանց բարու աշխարհաբանական տարածքում գտնվող անմիտ նայատանի նամարակներության ու հայ ժողովովի ազգային ու պետական շահերին: Այս հայեցակարգն է, որ դրվելով առանց բացառության րույն մեջ ու փորով պետությունների արտաքին քաղաքականության հիմքում, կարող է կանխել կործանարար ռազմական բախումները և նպաստել նաև մեր՝ Դարձ Կովկասայան տարածաշրջանի կայունության ամրապնդմանը և ժողովուրդների ու պետությունների բարգավաճմանը:

7.3 ՑԻԿԱՅԻՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ԵՎ ՂԱՄԱԾԽԱՐԴԱՅԻՆ ԼԻԴԵՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՅԵՑՎԱԿՐԳԸ

Աշխարհաբանական հիմնական տեսությունների ու հայեցակարգների շարքում առանձնանում է աշխարհաբանական ցիկլերի մասին տեսությունը:

Դայտնի է, որ գիտության մեջ ընդունված է ցիկլային համարել երևույթների այնպիսի զարգացումը, որը դրսնորվում է հաջորդական փուլերի (օլովկներից) բաղկացած միասնական շղթայի ու շղապույտի ձևով:

Դեռևս հին դարերում զարգացման ցիկլայնության մասին առաջն պատկերացումները վերաբերել են բնական երևույթներին (տարվա եղանակներ, կենսանի օրգանիզմներ), ապա տարածվել են հասարակության պատճական զարգացման վրա: Դասարակական երևույթների ցիկլային զարգացման մասին պատկերացումները այն տարածում են ստացել հատկապես 17-18-րդ դարերում, երբ շատ մտածողներ Արևմույան Եվրոպայի տնտեսական ու մշակութային վե-

րելքը սկսեցին զնահատել որպես անտիկ ժամանակաշրջանի վերածնունդ, որը հաջորդում է մընադարյան ընդհանուր անմասնոր: Տեսություններից մեկի համաձայն, որին հետևում էին ուտոպիստ սոցիալիստները, մարդկությունը անցնում է զարգացման շրջ փուլ՝ «որախոսային» ճախճաղարամ, վայրենության, բարբարության ու բաղդաբարերության:

Դիշակ հայեցակարգը իր արտացոլումը գտավ տարբեր բնույթի հասարակական երևույթների ցիկլային զարգացման տեսությունների մեջ: Օրինակ, անզիացի հայտնի պատմաբան ու տողիոզ, քաղաքակրթությունների հետազոտող Աթյանին (1889-1975) այդ հայեցակարգի դիրքերից ուստիմահարությունը կատարած է «մեծ պատերազմների» 115-120 տարվա ցիկլ և այս տրիում է հինգ մասի: «Դամք են՝ պատերազմն ինայի դրամները, բուն մեծ պատերազմն կարանուն դադարը վերջարանը (հաճուցալությունը) և համբարիանուր խաղաղությունը»: Իսկ, երբ ուսու հայտնի տնտեսագետն Ա.Դ.Կոմդասունց հայտնագրից համաշխարհային տնտեսության զարգացման երկարաժամկետ ցիկլերը (Կոնդրատյան ցիկլեր), պատմաբանները, աշխարհագետներն ու բարգավաճները սկսեցին ցիկլեր որոնել նաև համաշխարհային ընդհանուր քաղաքական զարգացմանը պատմության մեջ:

Ի թիվս այլոց բնույթներ նոյնու դարձավ աշխարհաբանական հասուուկ կարևորություն ունեցող այնպիսի երևույթի ցիկլային փոփոխությունը, ինչպիսին հզոր տեղությունների հեգեմոնիան է: Օրինակ, ժամանակակից հետազոտողներից մեզը 17-20-րդ դարերի ընթացքում աշխարհում հեգեմոնիաների փոփոխության հետևյալ ցիկլերն է առանձնացնում: 1.Նիդերլանդների հեգեմոնիայի (1618-1672թթ.), 2.Բրիտանական հեգեմոնիայի (1792-1896թթ.), 3.Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների հեգեմոնիայի (ժամանակակից, սկսվել է 1914թ.): Յուրաքանչյուր ցիկլ ունի զարգացման երեք փուլ՝ ա) համաշխարհային պատերազմի, բ) խոշոր տեղություններից մեկի հեգեմոնիայի և գ) նրա անկամա (հեգեմոնիայի վախճանի):

Դեքեմբերյան ցիկլային փոփոխությունների պատճառների շարություն առանձնացվում է յայսակ կոչված «կայսերական գերադարձությունը», որն անուն է այնպիսի սորտությական ուսուցրման պակասի հետանքով, որոնք անհրաժեշտ են զերտերության հեգեմոնիայի և համաշխարհային առավելության վահապնդան համար:

¹ Sir A. Toynbee, A Study of History, v. 1-2, London, 1946-1957

Ստրատեգիական ռեսուրսների պակասը ի վերջո հանգեցնում է գերլարվածության այն սահմանագին, որից այն կողմ սկսվում է կայության (գերլեռության) հեգեննենայ վախճանման:

Տիրապետող է առանում այն տեսակերպ, որ նորագույն ժամանակաշրջանում **աշխարհաբարձրական ցիկլեր**, ի տարբերություն նախորդ պատմական ժամանակաշրջանների, ավելի ու ավելի են միաժուղկում աշխարհատնտեսական (գետելումովկական) ցիկլերի հետ: Դրա արդյունքում ցիկլային փոփոխություններ է կրում ամրող աշխարհակազմը՝ արծանական փոփոխում է մեծ տերությունների ուժային (ժողովրդական, բնակչության, տնտեսական, ֆինանսական, օսկական) հավասարավորությունը, լուրջ տեղաշարժը են կատարվում համաշխարհային համակարգի հնատիռությունում կառուցվածքում (պետությունների կույցիցներ, միջազգային պայմանագրերի ու միուրյաններ, առանցքային նշանակության համաշխարհային կամաց կերպություններ): Խոս այդ ամենը իր խոր ագդեգությունը է ունենալու մարդկային ողջ համարակարգային ամրող աշխարհակարգի գարզացման վրա:

Դայտնի են աշխարհաբարձրական հեգեննախանների ցիկլային զարգացումը համաշխարհային տնտեսության ներսում ընթացող հիմնական պրոցեսների հետ կապելու մի շարք տեսական մոդելները:

Դրանցից է, օրինակ, **ամպիխացի աշխարհագետ Պ.Թեյլորի մոդելը**: Տա համարում է, որ որու երկու միջազգային հայքարերությունների համաշխարհային համակարգում կարող է դառնալ արագածական առաջատար, այդնո՞ւ համեն աշխարհաբարձրական հեգեննախային, եթե բացարձակ հեգեննու դիրքի համել կանոքի երեք ոլորտներում՝

տնտեսական,
քաղաքական,
գաղափարական:

Թեյլորը գլխավոր համարում է տնտեսական ոլորտը, որտեղ պետության արտարական, առևտորական և ֆինանսական գործունեությունները պետք է լինի ավելի արդյունավետ, քան մոցակից պետություններին է: Դասուկ կարևորություն է տրվում նաև հեգեննու պետության կրողից ազատական գաղափարների տարածմանը, որոնք այն մերժուելություն են գտնում աշխարհի մուս երկներում:

Դեգեներ պետության աստիճանական ամենում սկսում է այն ժամանակ, եթե այն պետությունից տարածաքած ազատական գաղափարները և դրանց վրա հենվող քաղաքականությունը մրցակիցներին բռնվ են տալիս յուրացել տեխնիկական նվաճումներն ու ար-

տարդության կազմակերպման առաջավոր փորձը և համել ավելի բարձր արդյունավետության, քան հեգենն պետությունը է:

Հայ հետագործողներ ուղղակի կապ են տնտեսական համարակական զարգացման աշխարհաբարձրական և տնտեսական ցիկլերի միջև: Ուշագրան է ամերիկային քաղաքագետներ Ջ.Մոդելսկու և Ա.Ռոմպումի տեսակետը: Նրանց համարում են, որ երկարաժամկետ աշխարհաբարձրական ցիկլերը ոչ այլ ինչ են, քան աշխարհային առաջատարական փոփոխությունը պարբերաբ փոփոխում է աշխարհի քաղաքական տարածքային կատարվածքը և որանում պետությունները տեսական գիշաճարական շրջաններու:

Դիշալ տեսակետի հեղինակները համարում են, որ տնտեսության, հետևակեսի և քաղաքականության ողբրուում համաշխարհային լիներին որոշող հիմնական գործուներն են:

ոազմական հղորուում,
առաջաեւմ տնտեսությունը,
քան հասարակությունը,
համաշխարհային հիմնախմելիներին նորամուծություններու արձագանքելու կարողությունը:

Ըստ որում, նորամուծությունների տակ երանց հասկանում են, ոչ միայն նոր ապարանքների ու արտադրության նոր մեթոդների, այլև սպասարակ նոր չշկվաների և հումքի նոր աղբյուրների, ինչպէս նաև թշնամին նոր ծերերի հայտնաբերումը:

Դամաշխարհային լիներ է դառնում այն տերությունը, որը հիշյալ գործուների կրառանմ ողբրուում հարուում է իր մրցակիցներին: Դա նոր լիների կայացման փուլն է: Այս գործուների բուլացուումը սկսվում է անման փուլը, որը պետք է ավարտին հասցնի լիներության տվյալ ցիկլը և սկզբանին նորը:

Մոդելսկին և Թոմպսում վերուժելով համաշխարհային զարգացման 16-20-րդ դարերն ընդգրկու ժամանակահատվածում, առանձանացնում են համաշխարհային քաղաքականության զարգացման հիմն երկարաժամկետ ցիկլեր, յուրաքանչյուր ցիկլի տևողությունը որոշելով մոտավորապես հարյուր տարի:

Սուաժին և Պոլակու 16-րդ դարան ընդգրկու ցիկլում համաշխարհային լիներ են է Պոլոսկալիան, մոգագիշել են (ըստ հերթականության) Խապահիան, Սեծ Բրիտանիան, Ֆրանսիան:

Երկրորդ ցիկլում (17-րդ դար) եղել են համապատասխանաբար

Նիդերլանդները և Սեծ Բրիտանիան, Ֆրանսիան, Իսպանիան:
Եղրորդ ցիկլում (18-րդ դար)՝ **Սեծ Բրիտանիան և Նիդերլանդները**, Ֆրանսիան, Իսպանիան, Ռուսաստան:

Տղրորդ ցիկլում (19-րդ դար)՝ Սեծ Բրիտանիան և Ռուսաստանը, Ֆրանսիան, Նիդերլանդները, Իսպանիան:

Դիմերորդ ցիկլում (20-րդ դար)՝ համաշխարհային լիեբությունը անցնում է Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներին, իսկ նրան զիջող մեծ տերությունների կարգավիճակ ունեն Սեծ Բրիտանիան, Ֆրանսիան, Ռուսաստանը, Գերմանիան, ճապոնիան:

Մարդկության աշխարհաքաղաքական այս կառուցվածքը հիշյալ հերինակները արձանագրի են անցյալ դարի 80-ական թվականների տվյալներու վերլուծության հիմն վրա¹:

Վերջին 1-2 տասնամյակները արձանագրի են անցյալ դարի 80-ական թվականների վկայում են, որ Երկրագնդի քաղաքասաշարիագրական կառուցվածքի արդի ցիկլում ուժեղացել է ԱՄՆ-ի՝ աշխարհի «լիդեր» կարգակիցակը, փոխվել է «յուրա մեծ տերությունների» թիվը և իրական հերթականությունը: Աշխարհի հզորացյան «ուժեմակից» քայլ «մյուս մեծ տերությունների» շարքը այժմ համարվում է Զինատանկով:

Լայն տարածում ունեն ամերիկացի մի այլ գիտնականի՝ Ի. Կալերստյանի մոտեց նույնպես: Այդ մողելը այլ հետազոտողների կողմից ստվորաբար համարվում է Ն. Կոնդրատիկ մշակած համաշխարհային տնտեսության զարգացման ցիկլերի հետ և ներկայացվում է Կոնդրատու-Կալերստյանի մողել անոնք:

Մողել կառուցված է այն եվալետային դրույթի վրա, որ քաղաքականությունը, հեծենն պետություններից և համաշխարհային շուկան կարգավորելու նրանց կառուղությունից անելիս գույն համաշխարհային տնտեսություն երեք գոյություն ունենալ չի կարող: Աշխարհաքաղաքականության և աշխարհատնտեսության միջև կապ իրականության վրա, քայլ դա ինստ արտահայտված ու որոշչի պատճառահետանքարային կապ չէ: Առայժմ չի բացահայտված ու հաշվարկված այդ կապի քանական արտահայտությունը, եթե ընդհանուրացված դա կարող է լինել: Բայց և անհնար է ընդունել այդ կապի գոյությունը, անտեսել այն:

Վերլուծելով համամոլորակային աշխարհաքաղաքական զար-

գացման ցիկլայնության և համաշխարհային հեգեմոնիաների փոփոխությունները ուսու քաղաքաաշխարհագետն Վ. Կոլոսովը հանգում է հետևյալ հետևողականություններին:

1. Ակնհայտ է, որ գոյությունը ունեն համաշխարհային տերությունների (լիդերների) զարգացման (վերըքից մինչև ամերիկական ցիկլերի տարածածանակային մասողցամներ): Դանաշխարհային լիդերը կատարում է «համաշխարհային ոստիկանի» Փունկշիա, առավելությունը ունի աշխարհի հետարկությունների (բարի լայն համատով) բաշխման ու վերաբաշխման հարցում, միաժամանակ կրում է աշխարհին կարգուկանոն պատպանան վիթխարի թերթը, որը կապված է վերինիշյա ռենտուրամների շատ մեծ ծախսերի հետ:

2. Ակնհայտ է նաև, որ աշխարհաքաղաքական պրոցեսները անրաժմանելիություն, թենի ոչ խիստ պատճառահետևանքային բովանդակության կապված են աշխարհառութեսական պրոցեսների հետ:

3. Ներկայումս համամոլորակային աշխարհաքաղաքական համակարգը կարող է ռադիկալ փոփոխություններ կրել կապված գորաբազային հետ, եթե ավելի ակտիվ դերակատարություն են ստանձնվում վերագային հորոպահանները, որոնք «...ինչպես վիրուս բափանցում են ազգային սահմաններից ներս և կանխորոշում են համաշխարհային տնտեսության որպես միասնական համակարգի զարգացման նոր, այսպես կոչված աշխարհատնտեսական ռազմակարգությունը»:

7.4 ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՎԱԿԱՍՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄԻՋԱՉԳԱՅԻՆ ՀԱՊՈՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Արդեն ասելի է, որ աշխարհաքաղաքական իրադրությունը բնարկվում է երկու մակարդակով՝ համաշխարհային (համամոլորակային) և տարածաշրջանակային:

Դաշտերության մակարդակի աշխարհաքաղաքական գլխավոր դերակատարները աշխարհի քաղաքական ընեղներն են՝ համաշխարհային նշանակության ուժային կենտրոնները, նոյնին է, թե համաշխարհային լիդերը և մյուս մեծ տերությունները: **Տարածաշրջանակի** մակարդակում աշխարհի գլխավոր ուժային կենտրոններից բացի առաջնային նշանակություն են ծեղոր թերում նաև տա-

¹ Ամերիկան մե՞նք, Modelsky G., Thompson W., Seapower in Global Politics 1494-1993, 1987; Модельский Дж. Томпсон У., Волны Кондратьева. Развитие мировой экономики и мировая политика. Вопросы экономики, 1992, №10

բաժանումնային նշանակության *ուժային կենտրոնները*:

Յայսին է, որ ուժային կենտրոնների միջև մշտական մրցակցություն գումար է ոչ միայն յուրաքանչյուր մակարդակի ներսում, այլև այդ մակարդակների միջև։ Մրցակցող յուրաքանչյուր կողմ ճգնաժամ է ոչ միայն առավելապահու օգտագործություն իր մեփական ներուժը, այլև լիդիվին օգտվել այն աշխարհագրական գործններից, որոնք ազդում են աշխարհի ու տարածաշրջանի ընդհանուր աշխարհաքաղաքանական հոգառության վեա:

Չնայած միջազգային հաղորդակցության նորագույն միջոցների աննախադեպ զարգացնան ու տեխնիկական կատարելազորմանը, աշխարհագրական գործոնների շարքում շարունակում են առանձնահատուկ տեղ գրավել միջազգային հաղորդակցության ական ուղղությունը և առաջնի հերթին Համաշխարհային օվկիանոսի միջազգային ցույր միավորությունը մեջումընթացքում: Դրանք հզոր աշխարհաքաղաքական լծակներ են: Տիրապետելով այլ լծակներին, կարելի է փոխել ոչ միայն ընդարձակ տարածաշրջանների, այլև ամբողջ աշխարհի ընդհանուր աշխարհաքաղաքական հրատությունը:

Միջազգային հաղորդակցության ուժիները բաժանվում են երկու խմբի՝ համամուրակային նշանակության և տարածաշրջանային նշանակության:

Սիրիոն դարերից սկսած աշխարհի ուժեղմեթք անհաչտ պայքար են նզել միջազգային հաղորդակցության ուղինեանը տիրանալու համար: Այդ պայքարը շարունակվում է նաև այժմ: Թես ներկայում ընդհանուր է այն ճառություն, որինսպի բար ուղիների նկատմամբ որևէ առանձին անվտակյուն մնանանոր չընենա և դրանց օգտագործուն կատարվուի բազմակիր պայմանագրերի միջոցով՝ միջազգային իրավունքի հիման վրա:

Սիծագային նշանակության նեղուցներն ու ջրամցքները բավականին շատ են (տե՛ս Ակ.12, էջ 216-217): Դրանցից օգտվում են ոչ թե՝ մեծ, այլ բազմաթիվ պատրիոտներ, և օգտագործվում է կարագուրկում է միջազգային պայմանագրություն: Պահճամանում են մի բանից, որը նորոգու անցնում և նու ներկայան անձնաբառով ուղարկույթ և որոնց բաժին է ընկույտ համաշխարհային ծովային փոխադրումների գերավաշխ մասը:

Պատկապես մեծ է Պանամայի ու Սուեզի ջրանցքների և Մայակաբայի նեղուցի աշխարհաբարձրական ճանակությունը:

Պանամայի ջրանցք: Քյուտիսային և Քարավային Ամերիկաները իրար միացնող ապահնողի ամենամեծ ջասով ջրանցք կառուցելու

զարդարության մեջ է դիմում 16-րդ դարում։ Սակայն այդ զարդարության մեջ առաջանած է հնարավորություն ստեղծվել միան կապիտալիստ քարգացման և համաշխարհային տնտեսության ձևավորման շնորհիվ։

Զքանցքի կառուցումը սկսեցին ֆրանսիացիները 1879թ.: Նրանք հիմնեցին հատուկ ընկերություն, որը սակայն, ջրանցքի փորձան աշխատանքների մի մասը կատարելու հետո մանակացագ, և շինարարական աշխատանքները դադարեցին¹: Որպես վերսկսեց ԱՄ 1904թ., որը մինչ այս ապագա ջրանցքի գործին անժամկետ օգտագործման հիմքունուկ ստացել էր նոր անկախացած Պանամա պետությունից: Շինարարությունը տևեց 10 տարի, և 1914թ. առաջին նաև անցավ ջրանցքը:

Զրանցքի երկարությունը 81.6 կմ է, լայնությունը՝ առավագն 150 մ: Զրանցքը կպար են անցնել օվկիանոսային միջին մեծության և փոքր նավերո (մինչև 40 հազ. տ ջրատարությամբ): Զրանցքը ունի 2 շլյուզ՝ եթեր խաղաղօվկիանոսայն և 3-ը՝ ատլանտյան լանջին: Դրանցվագ օրական կարող են անցնել մինչև 5 տասնկամ նավ:

Պահամայի տնտեսական և ռազմարարական նշանակությունը դժվար է գերազանցած լինել: Այն օվկիանոսային նավերն ապառում է Սախալին նեղության անցնելու կամ չորս իրավանադարձ շրջանացքում անհրաժեշտությունից և հաջարավոր կմ-ով կրծառում է ծանապարհ Խալաբր և Անտառյան օվկիանոսների ափերին գտնվող պետությունների միջև: Դրա շնորհիկ արծատապն փոխվել է միջազգային ծովային թօնանափոխարությունների ուղղությունը: Պահամայի ջրանցքով տարեկան անցնումը է շորոշ 16 հազ. նավ, որոնք փոխադրում են մինչև 150 մլն տ ամենատարեր տեսակի թերթներ:

Պամանայի ջրանցքը 16 կմ լայնության ցամաքային շերտով դեռևս գտնվում է ԱՄՆ-ի պաշտպանության նախարարության տնօրինության տակ։ Ցանցը եղան ծայրերում կառուցված են ամերիկյան ռազմածովային ու ռազմաօդային հեծանիվերություններ։ Ցանցը գուգահետ, արհեստաշ-արևելք ուղղությամբ, անցնում են երկար-ջիկ և առաջնականոր ավտոմորինային հանուղի։

Պանամայի ժողովորի քաջամանյա պայքարի շնորհիվ, ի վերջո հաջողվեց վերամայել դեռև 20-րդ դարի մըրգին կըրված ամերիկա պանամական պայմանագրերը, և 2000թ. ջրանցքը հանձնվեց Պանամա պետությանը:

Դա բնավ էլ չի նշանակում, թե Պանամայի ջրանցքը ԱՄՆ համար կորցրել է իր ստրատեգիական նշանակությունը: Պանաման Ամերիկայի անսուլյուտների կազմակերպությամ անդամ է, որտեղ ԱՄՆ գերակշռ դիրք ունի: Այս գտնվում է ԱՄՆ ուժային կերպություն ազիտ դրյան ոլորտում և ի վիճակի չը նրանից անկախ և նրա աշխարհաքաղաքական շահերի դեմ ուղղված քայլականություն վարել: Դա նշանակում է, որ այժմ է Պանամայի ջրանցքը ԱՄՆ ծեռօթի մասում է որպես հզոր աշխարհաքաղաքական գործիք:

Սուեզի ջրանցք: Սուեզի ջրանցքը կառուցված է Եգիպտոսի տարածքում և միացնում է Միջերկրական ու Կարմիր ծովերը: Դրա շնորհիվ Ասուլանամ օվկիանոսի և Հնդկական օվկիանոսի նավահանգիստների միջև ջրային ճանապարհը, որ առաջ անցնում էր ջրանցքով Աֆրիկա մայրացանաքը, կրօնակի է 8-15 համ կմ: Խոհսր բրելավվել է ջրանցքից օգտվող երկրների տրանսպորտային-աշխարհագրական դիրք:

Միջերկրական և Կարմիր ծովերու հրար կապող ջրային ուղու նշանակությունը գիտակցին 4 հազ. տարի առաջ և կառուցել են Սեռու-Կարմիր ծով նավարկելու ջրանցքը, որը հայտնի է եղել Փարավոնների ջրանցք անունով: Արարական նվաճումների սկզբում ջրանցքը, որ մինչ այդ քայլայվել էր, վերականգնվել է, քայլ 8-րդ դարում կավել է և լցվել պալտով: Նավատակն այն էր, որ քայլականին առևտուրում այս վայրերում խափանվել և փոխադրվի Միջազգական խայիփարայան կենտրոնական շրջանները՝ Միջագետը:

Սուեզի ջրանցքը շինարարությունը նախաձեռնել են Ֆրանսիաները, որոնք վայելում էին Եգիպտոսի կառավարիչի հովանավորությունը: Սուեզի կառում է «Սուեզի ջրանցք համբողանուր ընկերություն», որը քանի ուժում է բողոքական Ֆրանսիայում, Եգիպտոսում և այլ երկրներում: Զրանցքի շինարարությունը Ֆրանսիայի և Էտալիայի հնաժնեները նախագծով կավում է 1859թ. և ավարտվում է 10 տարում՝ 1869թ.:

Զրանցքը կառուցվել է Եգիպտոսի միջինածագոր գյուղացիների ծեռօթի աշխատանքով, որոնցից շատերն իրենց գերնզմանը գտնել են ջրանցքի գոտու պայպակ ավագությունում, անմարդկային ժամը աշ-

խատանքի և համաճարակների պատճառով¹:

Սուեզի ջրանցքը իր հարմարաված աշխարհագրական դիրքի շնորհիվ շուտով դարձավ աշխարհի այն կարևորագույն ծովային ուղու կենտրոնական օղակը, որի Արևմտյան եւլուսամ կատալ է Մերձավար ու Միջին Արևելյան նավարկությունների, ինչպես նաև Հարավային ու Արևելյան Ասիայի, Ավստրալիայի ու Արևելյան Աֆրիկայի հետ:

Սուեզ Բրիտանիան 19-րդ դարի վերջին օկուպացնելով Եգիպտոսը, դարձավ նաև ջրանցքի տերը (Ֆրանսիացինների հետ միասին), ստեղծովով կը ուղարկան հենակետերը:

Եգիպտոսը ուժեղացնում էր պայքարն անզիյական ռազմական հենակետերը Նեղոսի հովատից հանելու և ջրանցքը վերադարձնելու համար: Այս պայքարն ավարտվեց նրանով, որ Եգիպտոսը 1956թ. ազգայացրեց ջրանցքը և դարձավ դրա մակատար տերը: Սուեզ Բրիտանիան, Ֆրանսիան և ԱՄՆ վիրթեցին Եգիպտոսի վրա ուղարկան ու տնտեսական ճնշում գործարին միջոցով հասնել ջրանցքի «միջազգայացմանը»: Դա կշահանակեր, որ Եգիպտոսի հետ միասին ջրանցքը մկանամաք հավասար իրավունքներ կստուային նաև Արևմտյան տերությունները: Ասկայն այլ փորձոր ապարոյուն անցան, ՍԱՀ-ի Անվանական խորհրդը քննարկելով այդ հարցը, ճանաչեց Եգիպտոսի միակառավագ դիրքը:

Սուեզի ջրանցքը նավարկությունը կաղապարվելու է միջազգային պայմանագործ՝ կըրված դեռև 19-րդ դարի վերջին: Բոյոր երկրները ջրանցքով ազատ նավարկելու հրավունք ունեն, իհարկե, վճարելով համաստահան տուր Եգիպտոսին:

Ինչպիսի է Սուեզի ջրանցքը աշխարհագրական բնութագիրը, որի համար այլընա քրիստոն ու արյուն է բահվել:

Զրանցքի երկարությունը 161 կմ է, լայնությունը՝ 120-150մ: Դրա ծայրակետերն են Պորտ Սահի (Միջերկրական ափին) և Սուեզ (Կարմիր ծովի ափին) նավահանգիստները: Զրանցքը մի ծայրից մոյաւ նավը հասնում է 11-12 ժամում: Ի տարրերություն Պանամայի ջրանցքի, Սուեզի ջրանցքը շյունենք չունենք չունի:

Մինչև վերջին փոխադրվող քենների ծավալով Սուեզի ջրանցքը միջազգային ջրանցքների շարքում առաջին էր: Աննամեծ ծավալն ունեն նավարետները, որոնք Պարսից ծոցի նավարերը շրջաններից հասցվում են Հարավային Եվրոպա ու Ամերիկայի Միջայա նահանգները:

¹ Զրանցքի բացման ասիրով խոսացի հօչակապու կոմպուտուր Զուգաբատ Վերին Եգիպտոսի կառավարության պատվերով գրել է իր հայունի «Ալիյա» օպերա:

Պահանջայից ու Սուեզից բացի միջազգային են համարվում նաև Քիլի և Կորնթոսի ջրամցըները. Քիլի ջրանցքը կրօնատում է ջրային ճանապարհը Բայթիկ և Յուփհային ծովերի, իսկ Կորնթոսինը (կառուցված համանուն պարանոցով)՝ Եգիան և Յոնիանամ ու Ադրիատիկ ուղի ուղերձ միջև: Դրանք կառուցվել են նախամցյալ դարի 80-90-ական թվականներին և ազատ են միջազգային նավագամացութան համար, թեև նավագանցությունը կարգավորվում է համապատասխանաբար Գերմանիայի և Հոնդստամի ազգային օրենսդրությամբ:

Մալակայի մերուց: Մալակայի նեղուցը անջատում է Մալակա կա թրել զարդարության կողուց և միացնում է Յոնիանամ օվկիանոսի Ալյոսամբն ծովը և հայտա պայմանության մասնակին պատկանող Հարավ-Չինական ծովին: Նեղուցը երկարությունը մոտ 1000 կմ է, նվազագույն լայնությունը՝ 40 կմ, խորությունը՝ 25 մ:

Նեղուցին հարում են 3 պետություն՝ Ինդոնեզիան, Մալայզիան և Սինգապուրը, որոնք էլ միջազգային պայմանագրով պարտավոր են ապահովել նավարկության անվտանգությունը և շահագործել նավահանգստները: Անձնախոչը նավահանգիստը Սինգապուրն է կառուցված նեղուցի արևելյան եթեր մոտ:

Մեծ Շերուցի ու առամստրանժենական և տնտեսական Ծանակությունը: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ գլխավոր մարտական գրողությունները ճապոնիայի ու Անգլիայի միջև ընթանում էին Մալակա նեղուցի և Սինգապուրի համար:

Մալակա նեղուցով անցնում են եվրոպայի, Հարավ-Արևմտյան ու Հարավային Սիափայի ու Աֆրիկայի երկրները Չինաստամին, ճայռնիային և Արևելյան Սիափայի մոտ երկրներին կապող գլխավոր ծովային ուղղությունը: Անցնող ճապահեր նախակող և բռնութեր ծավալով Մալակայի նեղուցը աշխարհում գրավում է երրորդ տեղը, գիշելով միան Պանամայի ու Սուեզի ջրամցըներին¹: Զքանցքի նշանակությունը հատկապես մեծ է նապոնիայի համար, որն այդ միջազգային ուղղով ստանում է իր ներմուծվող նավերի քանի 2/3-ը:

Աշխարհաքաղաքական հանգույցային դիրք է գրավում նաև Զիրապարի մերուց: Դվիքար չենասել, որ դրա նշանակությունը նույնանու համամուրակային է: Այն, ինչ ասվել Սուեզի ջրամցի մասին, մեծ չափով վերաբերում է նաև Զիրապարի նեղուցին, որովհետև բացառությամբ Միջերկրածովյան ավազանի երկրների, մյուս

րույր երկրները Սուեզի ջրամցքից օգտվելու համար պետք է անցնեն Ձիբրալարարով:

Զիրապարի նեղուցը անցնում է Եվրոպայի ծայր հարավարևմտյան և Աֆրիկայի հյուսիս-արևմտյան ժայռոտ ափերի միջով, որոնք հնում հայտնի են եղել Ենթկուսայան դարավաններ անունով: Նեղուցի երկարությունը 65 կմ է, լայնությունը՝ 14-44 կմ: Նեղուցն վերահսկում են Ամգլիային պատկանող Զիրապար և Սարոկլինի պատկանող Տամսթեր նավահանգիստները:

Բավական շատ են տարածաշրջանային նշանակության նեղուցներն ու ջրամցըները: Դրանք նույնպես գտնվում են մեծ տերությունների աշխարհաքաղաքական հետաքրքրությունների կենտրոնում և դրանց կարգավիճակը նույնպես որոշվում է միջազգային պայմանագրերով:

Առավել կարևորներն են Անձովյան ու Բալթյան, Լա Մանշ ու Պան Կամ նեղուցները: Անլանցյան օվկիանոսի ավազանում, Բար է Սանդերի և Յորմանդ նեղուցները: Յոնկական օվկիանոսում, Բրիտանիայի, Կորեական, Մագելանի, Թայվանի ու Թարապական նեղուցները՝ հաղաղ օվկիանոսում:

Մեր տարածաշրջանային առավել մոտ են և մեծ համար ուղղակի հետաքրքրություն ներկայացնում են Բուֆորը և Խորդանները, որոնք Սև ծովի ավազանի երկրները, Հարավային Կովկասը և դրա կազմում էլ Պանամայի Պանամակետությունը կապում են Միջերկրականին և դրա միջոցով էլ համաշխարհային ծովային ուղիներին: Նեղուցների միջև գտնվում է ոչ մեծ Մարմարա ծովը:

Բուֆորի նեղուցը երկարությունը 33 կմ է, Դարդանելիիը՝ 120 կմ, լայնությունները՝ համապատասխանաբար 0.7կմ և 1.3կմ: Նախանշությունը նույնանու բավարար է հաջորդ օվկիանոսային նավերի համար: Բուֆորի եվրոպական ափին շատ հարմար դիրք ունի Ռուբեցուր հրվանդանը, որի վրա կառուցված է Սուամրու քաղաքը: Նեղուցի վրայով կառուցված 1.5 կմ երկարության կամուրջը միջանում է մրա եվրոպական և ասիական ափերը: Նախատեսվում է երկրորդ կամուրջի շինարարությունը:

Դժվար է գերազանահատել Սևովյան նեղուցների աշխարհաքաղաքական ու աշխարհանտնտեսական նշանակությունը Ուսուաստանի, Հարավ-Արևելյան եվրոպայի, Կովկասի և Հարավ-Արևմտյան Սիափայի հյուսիսային մասում գտնվող երկրների համար, որոնք օգտվում են Սև ծովի նավահանգիստներից և այդ նեղուցների միջոցով ելք են ստանում դեպի համաշխարհային օվկիանոս:

¹ Մալակայի մերուց հայտնի է մի առօտնություն ևս, այն առաջնական տեղում է գրավում պատահող նախարձելուների և ծվալսեմբարան դիպաթերթի բանակը:

ՄԵԾ Է ԱՅ ԺԿԻ Ո ՄԵՂՈՒՑՆԵՐԻ Ծշամակությունը նաև Դայսառադի Պարապահության համար, որը անկախացումից հետո հայտնվելով Թուրքիայի ու Աղբերձանի կողմից հրականացվող տրամադրութան շրջափակման մեջ, արտաքին աշխարհի հետ իր տնտեսական կապերի հիմնական մասը հրականացնում է Վրաստանի սեծովյան նավահանգստների Բարբուժ և Փորիի միջոցով:

Բռնփոր և Դարդանել նեղուցների միջազգային Ծշամակությունը առավել աճեց Արարատի համաշխարհային պատերազմից հետո, եթե նեղուցների վրա իշխանություն հաստատելու համար սրվեց մրցակցությունը մի կողմից Անգլիայի ո նրա դաշնակից եվրոպական պետությունների, մյուս կողմից Խորհրդային Ռուսաստանի ո պատերազմում պարտական Թուրքիայի միջև։ Վերսայան հաշուության շրջանակներում նեղուցների կազմակիցների հարցը նոյնպես քննարկման նյութ դարձավ տարբեր մակարդակների բանակցություններում։ Նրանց ապագան որոշող առանձին քաշիններ նվիրվեցին նաև նավարկության Արքի և Լոգանի հաշուության պայմանագրություն, որոնք ստորագրեցին պատերազմուն հարդարակած Անտառտայի անդամ Երկրները և պարտված Թուրքիան։

Արքի հաշուության պայմանագրով, ինչպես արդեն նշվել է, Թուրքիան գրկում էր իր բոլոր արարական տիրապետություններից և Փոքր Ասիայի թերակղու Միջերկրականին հարող տարածքների և ափամերձ կղեների մեծ մասից (Արքիներու անցնումը էին Հունաստանին ու Իտալիային)։ Թուրքիան ճանաչում էր Դայսառադ որպես անկախ պետություն, որը եթե իր ստանում դեպի Աւ ծով։

Ինչ վերաբերում է Բռնփոր և Դարդանել նեղուցներին, ապա նախատեսվում էր դրանք հարակից գոտու հետ միասին դնել հատուկ ստեղծվելով Նեղուցների միջազգային համեմատողով հսկողության տակ և ապասպամականացնելը (տե՛ս գլ. 6.3.1):

Պայմանագիրը պաշտոնապես շեյխ հայտարարվեց 1923թ. Լոգանի կոնֆերանսում, որտեղ և կիրքեց հաշուության նոր պայմանագիրի Դայսառադական Թուրքիայի մեջ հարդարական էր։ Այդ պայմանագրով միջազգային ճանաչում ստացան Թուրքիայի ներկայիս պետական սահմանները և հաստատվեց Բռնփոր ու Դարդանել միջազգային Ծշամակության նեղուցների ոոր օժիմը։ Այս նկատելի քաղաքացիությունը անունը միջազգային պատասխանական անուններու մեջ հարդարական էր նեղուցների նկատմամատությունը և անգամ և քննարկման առարկա դրա 1936թ. Հվեյցարիայի Մոնտեյ քաղաքում կայացած միջազգային կոնֆերանսում, որին նաև նավակեցեցին

Այսօ Բրիտանիան, Ֆրանսիան, Շունաստանը, Դարավալավիան, ճապոնիան, Ավստրալիան և Ալեռվյան չորս երկրներ՝ ԽՍՀՄ, Թուրքիան, Բուլղարիան, Ռումինիան։ Կոնֆերանսը հրավիրվել էր Թուրքիայի առաջակույթ՝ Նեղուցների Լոգանի պայմանագրով հաստատված սեժմը Վերանայելու նպատակով։

Սոլորագված նոր կոնվենցիայի համաձայն Թուրքիան իրավում էր ստանում վերապահմականացնելու նեղուցների գոտին։ Բյուր երկրների առևտասանտեսական նավերին իրավունք էր վերապահվում խաղաղ, ինչպես նաև պատերազմական պայմաններում օգտվել նեղուցներից։ Շըսկովան երկների ուազմաննավերի մուտքը նեղուցներ սահմանափակվում էր ինչպես բանակով ու կարգով, այնպես էլ տոննամով։ Ալօվյան երկների ուազմաննավերը խաղաղ պայմաններում կարող են անցնել նեղուցներով առանց սահմանափակության, քայլ բուրքական հշիանությունների նախօրոց գիտուրամբ։ Պատերազմը պայմաններում եթե Թուրքիան չեղող է, պարտավորվում է թոյլ չուալ պատերազմող կողմերի նավերին անցնելու նեղուցներով, իսկ եթե նաև նաև նավակցում է պատերազմին, իրավունք է ունենալու հարց տնօրինին սինկական հայցողությամբ։

Համարկվել է, որ նեղուցների այս կաղոգավիճակը նախորդների համեմատությամբ մի քայլ առաջ է սևծովյան երկների հրավունքը ճանաչելու առողմով։ Թեև հայտնի է, որ Երկորոր համաշխարհային պատերազմի ժամանակ Թուրքիան, որ իրեն չեղող էր հայտարարել, խախտելով կոնվենցիայի պայմանները, թոյլ տվեց Գերմանիային ու նրա դաշնակիցներին օգտվելու հարդարական նեղուցներից։ Այժմ Ըստ Երկրաշան քայլ է անոն Մոնտեյի կոնվենցիան Վերանայելու նեղուցների սեժմը իր օգտին Վերափոխելու ուղղությամբ։

Ինչպես տեսանք, միջազգային ծովային նորանսպառության ուղիները ոչ միայն առանձին տարածաշրջանների, այլև, և առաջին հերթին, ամբողջ նորակի քաղաքաշխարհագրական իրադրության վեա ազդող հզոր գրքոն են։ Դրանք սպասարկում են աշխարհի բոլոր պետություններին, համաշխարհային տնտեսությունն ամրողությամբ։ Բայց և հայտնի է, որ ներկա համանակաշրջանում ավելի արագ տեսակերպ անում է ցամաքային տրանսպորտով կատարվող փոխարժեությունների ծավալը, որն այժմ հասան գերազանցում է ուղևակին։

Զնայած դրան, ակնհայտ է, որ տրանսպորտային փոխադրությունների այլ տեսակների տնտեսական մշամակությունը համարժեք չէ դրանց աշխարհաքաղաքական մշամակությամբ։ Եսա ավելի բարձր է ծովային ուղևակերպի աշխարհաքաղաքական մշամակությունը։ Բան

ամբողջ ճյլությունը մեջ կազմում են իրավում և առանձին կազմություն և ներդրման համամոլույթ պայմանագրերով:

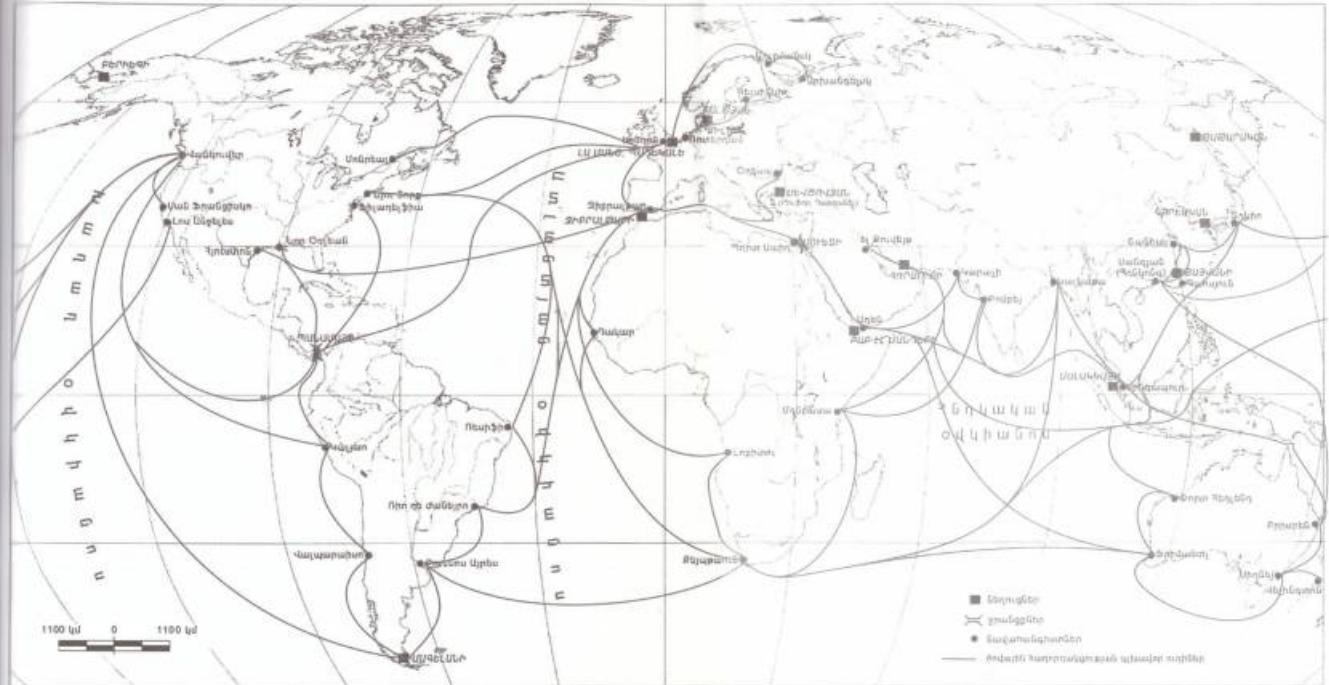
Առաջին է: Միջազգային անցնում և սմուռդչական միան համաշխատ ժողով, յուղոցով:

Վային ուղի մեկ ամքող միանություն կղզիների վեցական սուրբ գործում են դիտանիա և Շոկայդո

Երկրուն տարի է առաջին արի հզրաւաշխարհամայրածագործվում է տարածքը պեր եր մշագային ապադարաւագրով:

Տրագովում է

կայսրն է՝ 54 կմ:

Նկ. 12. Ծովային հաղորդակցման համաշխարհային ուղիները և միջազգային նշանակության ներդրման ուղանքները

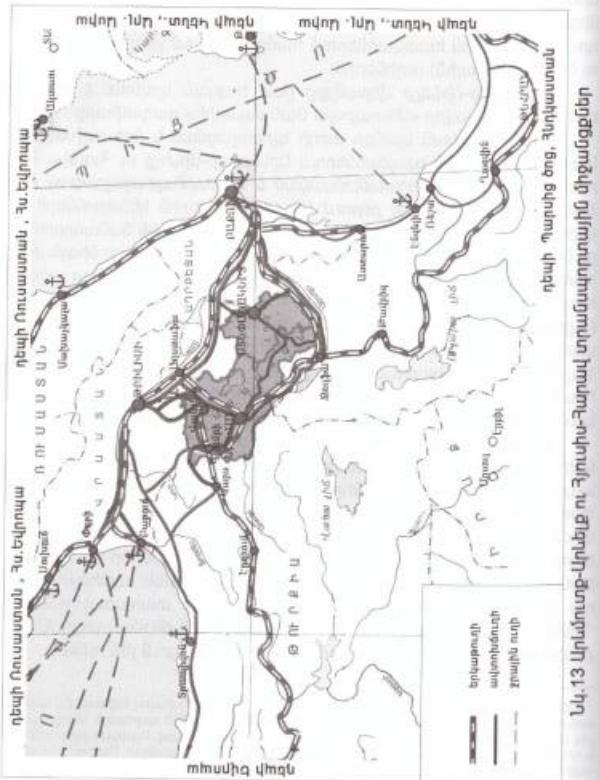
Եվրոպա-Կովկաս-Ասիա («Արևմուտք-Արևելք» կամ SRIASCEAP) և Հյունիային Եվրոպա - Կովկաս - Ղարավային Ասիա («Հյունիա-Ղարավային միջազգային ցանքաբայություն ճանապարհներին» (միջազգընթրին), թես դրանք առանձին հատվածներուն համընկնում են ջրային (գետային ու ներքին ծովային) ուղիներին:

Արևմուտք-Արևելք միջազգը ըստ Երթյան կրկնում է միջնադարյան հշշակավոր «Մետարչյան ճանապարհի» գաղափարը¹:

Դասարակական կյանքի արդի գլոբալացման և նոր աշխարհակարգի ծավալում պայմաններում Արևմուտք-Արևելք ու Յունական-Ղարավայի կապերը աշխարհական տեսական և աշխարհաքարագական նոր զանակություն են ծեզօք թիւրում: Աշխարհի ուժային կենտրոնների ու վերպետուական կողարուցանների կողմից միջազգային ճանապարհների նոր ստեղծվող այդ համակարգը զնահատվում է որպես ոչ միայն տարածաշրջանային, այլև համաշխարհային գործընթացների վրա պայուն հոգու ներուժ ունեցող գործն: Համաշխարհային ուժային կենտրոնների (Եվրոպիայում, Ռուսաստան, ԱՄՆ, Չինաստան, ճապոնիա, Չողաստան) հետ մեկտեղ հառուկ շահագործվածություն են դրսությունները (Թուրքիա, Իրան), իհակե նաև միջազգային այդ ուղիների հատման հաշմերուկությունը գոնվող հարավսկվասան պիտույքունները (տե՛ս նկ. 13):

Թուրքիան և Արրեջանց ամեն կըսա զգութը ե՛ն Ղարավ-Ղարավ և Արևմուտք - Արևելք տարածապերունները առավելագույն սեփական շահերին ծառայեցնելու հետ մեկնելու, մեկուսացնելու Ղարաստանի Հանրապետությունը և դրա միջոցով ուժեղացնելու քաղաքական ու տնտեսական ճնշումը նրա վրա: Նրանք փորձում են հասնել նրան, որ ձևավորվող ճանապարհային ցանցը շղանցի ՝ Զայաստանը, թեև անհայտ է, որ դա չի նպաստի կայունության ամրապնդմանը տարածաշրջանում: Պետք է ենթադրել, որ միջազգային հանրության ճնշման տակ Թուրքիայի ու Արրեջանց այդ նկույտները հասողություն չեն ունենա:

¹ «Մետարչյան ճանապարհ» է կոչվել Չինաստան Սուացավոր Սսիայով Եվրոպային կամաց առևտոքաբանային ճայրությն, որը գործել է մ.թ.ա 11-րդ դ.Խն. դաստիարակությունը կամ կամաց առաջնային ճանապարհությունը, այն անցել է Խանարդան, Սեղկ, Բայսար բաշխմանը և ողուր է եկել Անդրեանական Յանաչանը Ցյուրիք, Եասկանմանը: Սայորու կոստանդնուպոլիսը հայուսանելու (Արարաթի հովիտ, Տոռու, Նամանական, Արաւաշա) հասել է Ան ծովի մականողիստանը: Սայորու գոյության տարրու մամամակներուն իրա կրա գտնվել հզու պնտությունների մջու (Յուն. Պատրիառան, Արաւաշան հայիշայուրյան, Թուրքամանյա, Իրան) տոր պարագան է մընել ճանապարհը և դրամով կատարվող առևտոքաբանային համար Սայորու մեծասաւությունը և Սայորու ու կորուպությունը տնտեսական ու մշակաբանական կամաց գաղափառնությունը: Միջազգային ճնշման դրույթությունը կորցնել է շինհանալով ու ունկանացրույթը մոցաւեցությունը:

Դիագրամ Արաքս և Հյուսիսային Աղբյուր-Գործարկությունների վերաբերյալ՝ Հայաստան

7.5 ԵՐԿՐ-ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲՆԱԿԱՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐՈՎ ԱՐԱՋՈՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԱՇԽԱՐԴԱԲԱՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆ

Աշխարհաբարական իրադրության վրա ագրոր գործոնների շարքում, ինչպես ասել ենք, առաջնակարգ նշանակություն ունի տնտեսությունը, իսկ տնտեսության համար այդիմի նշանակություն ունի քաղաքացիությունը: Դա վերաբերում է քաղաքացիության համար տնտեսությունից և այնպիսի լուրջական գործություններից:

Ներկայում երկրի ընդերքից տարեկան կորզիվում է ավելի քան 200 տեսակի 100 մլրդ տ հանքային հոնմը, չհաշված որևէ այլ կենսանական ու բացրդահամ ցրի ռեսուրսները: Վերջին 4 տասնամյակում տնտեսության կորզիվ օգտագործվող միայն օգտակար հանածոների ծավալը ավելի քան եռապատճեն է: Գրեթե նոյն արագույթամբ առնվազան է նաև անտառային և մյուս կենսաբանական ռեսուրսների օգտագործումը:

Արդեօք մի քանի տասնամյակ է, ինչ վերականգնվող քաղաքացիությունից տարեկան սպառումն ավելին է, քան դրանց վերաբերյալ: Դա նշանակում է, որ քաղաքացիությունը հասարակության ապահովագործումը տարեցւարի վատանում է:

Դրան ավելանում է նաև հայտնի այն փաստը, որ երկրագնդի վրա այդ ռեսուրսները բաշխված են անհավասարապես, և տարեր երկրների ռեսուրսապահպետությունը ինչու տարբեր է:

Այլ պատճառով էլ քաղաքան ռեսուրսների քանակը ու դրական համար համեմատած են գային դրանք քաղաքական գործոն, ագրում են ան-տուրքունների հարաբերությունների վրա և նույնիսկ պատրաստի պատճառ են դառնում:

Ստացվել է այնպիս, որ սորտաեցիական նշանակության հումքի մի քանի տեսակներով ավելի լավ ապահոված են այն երկրները, որ տեղ դրանց պահանջարկը մեծ չէ: Եվ հակառակը, ապահոված չեն այն երկրները, որոնք այդ տեսակների ավելի մեծ պահանջ ունեն: Դաստիարակ է, օրինակ, որ գունավոր մետաղների և՝ արտադրության, և՝ սպառնան մեծագույն մասը բաժին է ընկնում Արևմտաստրի զարգացած երկրներին: Մինչեւ այդ մետաղների պաշարները հիմնականում գտնվում են նոր զարգացող երկրներում: Այսպէս, զարգացող երկրներում են գտնվում բրոխիտի (այսումինի հումքի) համաշխար-

հային պաշտոների 90%, պղնձի պաշտոների 70 %, աճագի՝ 82 %:

Հասկանմական է նաև համաշխարհային քաղաքական կենտրոնների խփու կախվածությունը մի շարք համբային ռեսուլտներից Դա ապացուցվու է ստորև բերված այդուսակով:

Առաջատար զարգացած երկրների կախվածությունը մետադերի ներմուծումից

(Ներմուծման քայլման մերժին սպասման մեջ, %)

	ԱՄՆ	ԵՄՊՐԻՉՆԱԿ	ԵՎՐԱՄԻՒԹՅԱՆ ԵԿԱՄԱՆ
Երկարաբար	36	99	90
Բրոյլտ	88	100	86
Պոլինժ	7	99	99
Ալբինժ	85	73	74
Կապայո	72	96	92
Մանզան	99	97	99
Նիկո	75	100	98
Կորպատ	94	98	98

Տնտեսության այդպիսի մեծ կախվածությունն արտաքին շուկայից չի կարող չափել այդ երկրների արտաքին քաղաքականության վկա։ Եվ ԱՄՆ-ը, և ճապոնիան, և Եվրամիության երկրները գգոտու են իրենց ազդեցության ոլորտու պահել այն տարածաշրջաններն ու երկրները, որոնք հումքային ռեսուլտներ են մատակարարու իրենց։

Արտաքին քաղաքականության ոլորտու հատկապես մեծ է նաև, թե բնական զարդ և քաղցրահամ ջրի դերը։

Անհնար է մանաւակալից էկոնոմիկայի գարգացումն առանց էներգետիկայի, հատկապես նաևի ու զարդ։ Կաշվակա է, որ աշխարհում սպասովով վաօթեխանտեղատիւն ռեսուլտների ավելի քան 60%-ը քայլի է ընկում նաևին և բնական զարդին (համապատասխանաբար՝ 40% և 20%): Ըստ որում, դրանց խոշորագույն սպասովությունը գարգացած արդյունաբերական երկրներն են։ Այդ երկրներուն կենտրոնացած է աշխարհի նավաքավերանշական հզորությունների 70%։ Մինչեւ նաևի ու զարդ պաշտոների հիմնական մասը գտնվու է այլ երկրներուն։ Նաևի 140 մլրդ տ կազմու համաշխարհային պաշտոնի 65 % կենտրոնացված է Սերճավոր ու Միջնա Արևելյան։ Մյուս երկրներից առավել աքի են ընկում կենտրոնական, Մերձիկան, Ուրասաստան։ Վերջին տարիներին նաևի խոշոր պաշտոներ հայտնաբերվել են Կասպի հատակում և ցամաքային ծանծաղություն։

Հայու հետազոտողների կարծիքով նաևին այն գլխավոր առանձքն է, որի շորու պատվում է Մերձային միջազգային քաղաքա-կանությունը։ 1960թ. ստեղծվեց նաևի առափանող երկրների կազմակերպությունը (ՕՊԵԿ), որի մեջ նշան Սաոււյան Արաբիան, Իրանը, Իրաքը, Քուվեյթ, Միացյալ Արաբական Էմիրությունները, Ալ-Ֆիր, Լիբիան, Նիգերիան, Գարնանց, Ինդոնեզիան, Կեննասուելան, Էկվադորը։ Այդ կազմակերպությունը նպատակ ունեց կորողիմացմեց անբանականությունների գործողությունները նաևի համույթի, արտահանում և աւատը բնապահում։

Յուրաքանչյան քականների սկզբին ՕՊԵԿ-ի երկրները փոխանամացմանցված կարգով նաևի գիմը բարձրացրին 10 անգամ։ Դա շանչակու էր, որ ավարտվեցին այն ժամանակները, երբ արյունաբերական զարգացած երկրները հետապներազմյան տարիների իրենց տնտեսական բարեկեցությունները մեծապես կառուցու էին մերձականացման էժան վառելիք վկա։

Այս իրադրությունը լուրջ աշխարհաքաղաքական հետևանքներ ունեցավ։ Բարձրացնեսների դրա հետ են կապում, օրինակ, այն, որ 70-80-ական քականներին սրբեց աշխարհի ընդհանուր միջազգային իրադրությունը, խորացան ու ծավալվեցին մի շարք տարածաշրջանային հականարություններ։ Նշենք, թե կուգ, Մերձավոր Արևելքը, Աֆղանստանը, Կենտրոնական Անդրկան, Աֆրիկան Եղանուրու։ Ուժագանձնան լուսնաց երկությունը ԽՍՀՄ տնտեսական և քաղաքական կյալուրում, որոնք նույնական պատճեցին նրա վերջնական փլուզանց։

Եւկան տեղաշարժեր կատարվեցին նաևի և մյուս էներգակիրների համույթի աշխարհագործության մեջ։ Ավելի առաջ սկսեցին յուրացվել ՕՊԵԿ-ի երկրների դուրս գտնվող դժվարամատչելի շրջանների մինչ այդ աշխահական համարվող հաճախավայրերը և արաշին երրին ցամաքային ծանծաղություն։ Նաևի արյունահանող հզոր կենտրոններ հարձան Յուլիսային ծովը (Անգլիա և Նորվեգիա), Այսական, Սերբիան, Չինաստանը։

Այրուհանիերծ, առ այսօր աշխարհի նավարդյունահանման գլխավոր շղանը մնում է Պարսից ծոցի ավազանը Արաբական թերակղզու հետ միասին։ Պարսից քայլի է ընկում նաևի համաշխարհային առարկի գրեթե կեսը, իսկ պաշտոների՝ ավելի քան 60%։

Սառույան Արաբիայի, Քուվեյթի, Կատարի, Օմանի, Միացյալ Արաբական Էմիրությունների, Իրանի, Պարսից ծոցի ավազանի այլ պետությունների քազարիկ նավահանգստաներից օրական հայրությունը վիթխարի տանկերներ նաևրով բեռնված անցնում են Հոր-

մուզի նեղուցով ու լողում են դեպի ճապոնիա ու Միջազգային Արևածագան Եվրոպա, Հյուսիսային ու Հարավային Ամերիկա: Բացի այդ, խոշոր նավահանգժեռն է նաև Սիրիայի, Լիբանանի ու Թուրքիայի միջնարևադաշտում նավահանգիստներ են ճագավոր հզոր նավարարություններ, որոնց թերած նավեր այնուհետև, դարձայ տանկերներով ուղարկվուի է Հարավային Եվրոպայի երկրները:

Նավի ու գաջի վիթքարի պաշտոների պատճեռով է, որ Հարավ-Արևածագան Սիրիայի այս տարածաշրջանը դարձել է համամշղուականի աշխարհաբարձրակամ վիզավունքի մեջ: Այստեղ բարվում են բոլոր խոշոր միջազգային նավահանգ ընկերությունների և բազմաթիվ պատությունների տնտեսական ու քարավան շահերը:

Դեռևս նախանցայլ դրդի վերջերից այս տարածաշրջանի վկասությունը է ծեղոր թերեւ Սեծ Բրիտանիան: Առաջին համաշխարհային պատերազմից և Օսմանյան կայսրության փլուզումից հետո քայլ առ քայլ իր դիրքերն ուժեղացրեց ԱՄՆ-ը: Այժմ ԱՄՆ-ն է այն գլխավոր ուժը, որը վճռական ազդեցւություն ունի ուստամբարական իրադրության զարգացման վրա ամբողջ տարածաշրջանում: Հիմնականում ԱՄՆ-ն էր, որ 1990-ր դրականացրեց ԱԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի որոշումը Բուլշեյին իրաքանա ագրեսիայից պաշտպանելու և ագրեսորին պատժելու մասին, թեև այդ գործողությանը մասնակցեց 29 երկիր:

Իրաքը Բուլշեյին մասնամբ ագրեսիա կատարելով, առաջին հերթին շահագործված էր նավի հարուստ պաշտոններով: Իսկ ԱՄՆ և մյուս արևածայան երկրները չեն կարող հանդուրժել այդ ագրեսիան նաև այն պատճառով, որ Իրաքն անկախ արտաքին քարավանականություն է վարում, և Բուլշեյին աներիխայի ենթակիցն ինքնուրի կամվագին Արևածագանի վերահսկողության տակ գտնվող նավահային պաշտոնները:

Աղդիսի հետանկար կամնելուն էր ուղղված նաև 2003թ. ԱՄՆ ուսագական ներխուժումը Իրաք, որին ավարտվեց Երկրի նախագահ Սալման Ռուսեին ծերրակալությամբ, վարչակարգի փոփոխությամբ և ըստ հուրյան օկուպացիոն ռեժիմի հաստատումով, թեև այդ գործողությունը նոր հետինակների կողմէց ներկայացվեց որպես օգոնություն իրաքանա ժողովրդին, քանակառությունը տապալելու և ժողովրդագործական կազմերի հասառակելու մարդասիրական ակցիա:

Վերջին տարիներին կարեն աշխարհաբարձրական նշանակություն է ծեղոր թերեւ նաև Կասպիայի ծովի արքասուրիան, որի նավահային պաշտոնները գնահատություն են մինչև 7 մլրդ տ: Դրանք բաշխ-

ված են մերձկասայան 5 պետությունների՝ Ադրբեյջանի, Թուրքմենստանի, Ղազախստանի, Իրանի և Ուսսաստանի միջև:

90-ական թվականների սկզբեն արդեն ալիքներ դարձավ, որ մեծ պատությունների շահերը բախվում են հաւաքափառ և դրանցից սկիզբ առնող պազար նավահանգների հարցի շորոց: Արդեքանը պայմանագիր կնքեց միջազգային նավահային կոնսորցիոնը¹ հետ, որը պարտավորվեց ֆինանսավորել հանքահորերի շահագործմանը և նավահանգումը: Կոնսորցիոնին մասնակցում են Սեծ Բրիտանիայի, ԱՄՆ-ի, Ֆրանսիայի, Ռուսաստան, Թուրքիայի և այլ երկրների նավահային ընկերություններ: Ուսսաստանը պահանջում էր, որ ապագան նավահանգում անցի իր տարածքը և հասնի մինչև Աև ծովի ային գտնվող նավականգիստներ (Տուապս, Նովոռոսիյսկ կամ Սուլկոյ), որտեղից նավը լուսադիմիւն է ծովային տանիքներով: Թուրքիան ատարկում էր այդ նախանդի դեմ, համարելով, որ Անծովյան ներկությունը կողոգիական վնաճնի պատճառով չեն կարող ավելացնել անցողու նավատարանների բանակը: Այս պահանջում էր նավահանգների կառուցել Հյուսիսային Իրանի ու Կրաստանի, ապա մուրթիայի տարածքով, և նավը հասնել մինչև Յումարաթալիկ Սիհերկրածովյան նավահանգնաց: Արևածագան նավահային ընկերությունները դեմ էին Իրանով, ինչպես նաև Ուսսաստանը մանցն տարբերակների: Քննարկվում էր նաև նավաբանություն Եթուանի Ղարաբաղի և Հայաստանի Հանրապետության տարածքով կառուցելու տարբերակը: Այս ուղին ավելի կար էր ու էժան:

Հասկանալի էր, որ այստեղ դեր էին խաղում ոչ միայն և ոչ այն բան տնտեսական ու բնակչափանական հանգանաքները: Ավելի էական էին քաղաքական նկատառությունները: Կոնժանար այն երկիր տնտեսական ու քաղաքական կշիռ, ում տարածքով կանցներ նավա-

թանուով և ում ծեղորին կգտներ դրա բանային: Հաղթանակեց Բարու-Կրաստան - Ձեխսան (Թուրքիա) տարբերակը: Նավահանգումը սկսվեց 3 տարի առաջ և ավարտվեց 2005թ. կեսերին: Նրա արժեքը կազմում է մի քանի մոլոր ամերիկան դրամ, շատ ավելի քան կապահանգվեր նավահանգումը մյուս տարբերակների համար, սակայն այս հեպարում և վճռական կշիռ, ում տարածքով կանցներ նավա-

¹ Կոնսորցիոն (լատ. – consortium՝ գործակցություն, միություն, բաժից) – խոշոր բանկերի կամ ընկերությունների միավորում որում խորհրդանական ժողովը կրականացնեար համար:

Մեր տարածաշրջանում աշխարհաքաղաքական գործոնի նշանակությունը ումենական քաղցրահամ քոլոր

Դայտնի է, որ ամբողջ Հայոց-Արևմտյան Ասիհան գտնվում է չորային գտուում և քաղցրահամ ջրի նեծ պակաս է զգում: Չուրը չի բավարում ոչ միայն գոլուստնեսական ոռօգման, այլև խնդրու համար: Զրի պակասն ավելի խիստ է անապատային ու կիսաանապատային, ինչպես նաև ցածրավայրային շրջաններում և մենք է լեռնային շրջանների բարձրադիր գտնվուում: Այդ առումով համեմատարար առ Անսասավոր դիրքուում են գտնվում այն երկրուու, որոնք տիրապետուում են տարածաշրջանի խոշոր գետերի ակունքներին: Այդպիսին են Թուրքիան, Վրաստանը և Հայաստանը, որտեղու սկիզբ առնող գետերը (Եփրաս, Տիգրիս, Կուր, Արաքս) մունիւ են Սիրիայի, Իրաքի և Աղդրեցանի մեծ մասը:

Չափ մասնակետների կարծիքով ջրային պաշարների հիմնախնդրի պատճառով տարածաշրջանը դառնուու է խիստ պայտումավալան: Արդեն քանից Սերծավլու Արևելքուու պատերազմ է բրոբրվել ջրի պատճառով: Արաբա-խրայնական պատերազմի գլխավոր պատճառներից մեկը Կորդանան գետի ջրերի հետ: Խրայնել 1967թ. օկուպացնելով արաբական տարածները, վերահսկողության տակ վերցրեց գետի ջրերը, որոնք նրա համար կենսական նշանակություն ունեն: Նոյն վիճակն է Գուլայի բարձուներուու, որոնք օկուպացնելով, Խրայնելու ջրի համածանուու վերադարձնել դրանք Սիրիային՝ դարձալ ջրի պատճառով. այլտեղից է հոսուու երկրուու օգտագործվող ջրի գրեթե մեկ քառորդը:

Ջրի պատճառով ժամանակ առ ժամանակ վլուանգավոր չափով սրվում են մերքիայի և դրա հարավային հարևանների հարաբերությունները:

Մերքիան Եփրատ գետի վրա կառուցել է Արաբյուրի անվան խոշոր ջրամբարը և ջրանցքները, որոնց պետք է ոռօցեն ավելի քան 800 հազ. հա նոր հողատարածություններ: Դրա հետևանքով Եփրատ գետի ջրերը Սիրիայի սահմանուու կիսով չափ պակասուու են: Եվ դա այն դեպքուու, եթու Սիրիան իր ջրի պահանջարկը 90% բավարուու է Եփրատից: Եփրատը շատ ավելի կծանծաղի մինչև Իրաք հասնելու:

Ենթադրվուու է, որ առաջիկ 15-20 տարուու Սերծավլու Արևելքի երկուների բնակչության թիվն առնավազն կվելմապատճի: Դա նշանակուու է, որ այդքան է կակեցան ջրի պահանջարկը (այժմ մեկ մարդուն տարեկան անհրաժեշտ է 1700 խոր.ջ.ջուրը): Եսկ դա ամխուսափելուուն կիանգեցնի միջպետական հարաբերությունների սրման

միջազգային ընդհանուու իրադրության բարդացման:

ԻՆՔՍԱՍՏՈՒԳՄԱՆ ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՊԱԶՈՂԱԾՄԵՆԵՐ

1. Որո՞նց են մարդկության տարածքային կազմակերպման երկու հակադիր միտումները:
2. Որո՞նց են մարդկության տարածքային բաղարական կառուցվածքի մակրադաշտները: Ինչո՞վ են դրանք իրարից տարերգուու բովանդակային առումու:
3. Ո՞րն են մարդկության մակրաշիարհագրական (աշխարհաքաղական) կառուցվածքի բովանդակությունը: Որո՞նց են դրա միավորները:
4. Ի՞նչ հատկանիշներով են երկիր-պետությունները խմբավորվում աշխարհաքաղագրական (վերսականա) տարածքային միավորների մեջ: Թվականից այդ հատկանիշներու և մեկնարաբնե՞ր:
5. Ինչպես՞ս է կոչվուու գիտության այն ուղղությունը (ներաճուու), որը գրադաւու է երկիր մոլորակի աշխարհաքաղական կառուցվածքով և այդ կառուցվածքի միավորներով: Ի՞նչ տեղ է այն գրադաւուու գիտությունների դասակարգման համարապահուու:
6. Ե՞րև և ինչպես՞ս է ձևավորվել աշխարհաքաղականությունը (գեղագործության): Ի սկզբան ան ի՞նչ նշանագություն է վերագրել ընաւաշխարհագրական գործոնին մողովությունների գորգացման գործուու:
7. Նոր ժամանակաշրջանի ի՞նչ գիտնականներ և քաղաքական գործիչներ գիտեն, որոնք հատուու գրավվել են աշխարհաքաղական միջազգայի և հասարակության գաղաքանան, դրա կազմուու և քաղաքական գաղաքանան, կապերի ու փոխազդեցությունների վերլուծությամբ:
8. Ինչպես՞ս եք գմանատուու քաղաքական աշխարհագրության, ժամանակապահու աշխարհաքաղականության կայսրան գործուու Ֆրիդրիխի Ռաստենի ները: Թվականից են նրա քաղաքասահմանագրական բովանդակություն ունեցող առավել նշանավոր աշխատավորությունները:
9. Որո՞նց են երկիր-պետության տարածքի չափերի և որակի բաղարածաշխարհագրական նշանակության մասին Ռատցելյան ուսմունքի առանցքային դույսները:
10. Որո՞նց են առաջարկան տարածական ամի, «կենաստարածքի ընդառանական» և «աշխարհագրական դիրքի բարելավանան»: Ֆ. Ռատցելյի ծևակերպար «7 օրենքներ»:
11. Ինչպես՞ս եք մեկնարանուու և գմանատուու Ռատցելյան ուսմունքին

- որոշ հետազոտողների տվյալ այն որակումը, թե այն՝ այդ ուսմունքը «իմպերիալիզմի կատելիսակի» է:
12. 19-րդ դարի սահմանագլխին և հատկապես Ռատցելից հետո հասարակական զարգացման հնչ գործընթացներ նպաստեցին աշխարհարարականության վերջնական ձևավորմանը:
 13. Ո՞րն է Յուլիսան Զելենի ավանդն աշխարհարարականության զարգացման մեջ:
 14. Ինչպես եր նեկանարանում Զելենի առաջ քաշած այն դրույթը, թե եր կիրապարույնը աշխարհաբարական տարածությունը բացի բարեկացն է նաև ժողովուրդը, տնտեսություն, հասարակություն և կառավարում դրույտներից:
 15. Զելեն 20-րդ դարում ինչպիսի դեր էր կամխատեսում Գերմանիայի համար Եվրոպայում: Ինչքանո՞ւ իրականացավ այդ կամխատեսումը.
 16. Աշխարհարարական հայեցակարգերի շարքում հնչ տեղ է պատկանում «ծովական ուժի» հայեցակարգին: Նշե՞ք դրա հեղինակին և բացատրե՞ք րովանակիրույթումը:
 17. Գնահատե՞ք Պոլ Վիլայ ու լա Բլաշի տեղը և դերը քաղաքական աշխարհաբույան, մասնավորապես աշխարհարարականության ծևափորման գործում:
 18. Ո՞րն է փողոց Բաշի ճշակած «պոսիդոնիզմ» աշխարհաբարական հայեցակարգը:
 19. Ի՞նչ գիտե՞ք Նելֆորդ Մարքիների աշխարհագետ գիտնականի և պրակտիկ քաղաքագիտ մասին:
 20. Ո՞րն է Մարքիների ծշակած «Տարածքային միջուկի» (Hartland-ի) տեսության էությունը:
 21. Մարքիների աշխարհի աշխարհաբարական-տարածքային կազմակերպման հնչ բանաձև է առաջարկվում: Նա աշխարհի ո՞ր տարածքներին նույնացնում «պատմության աշխարհագրական առանցքի» հետ:
 22. Ի՞նչ մկանի ունեն հետազոտողները, եթե կապ են փնտորում Մարքիների տեսության և Հյուսիսաստվանության բլոկի (ԽՍՀՕ) ու Եվրամիության դաշինք ընդարձակման մեջ:
 23. Գործնական քաղաքականության ոլորտում մարքիներյան աշխարհաբարական հայեցակարգը ո՞ր պետության շահերի պաշտպանության դրույքամատական էր ուղղված: Ինչո՞ւ էր դրա արտահայտվում:
 24. Ո՞վ էր Կառլ Յառափերը: Ի՞նչ գիտե՞ք նրա գործունեության մասին:
 25. Ո՞րն է համաշխարհային քաղաքական մակրոկառուցվածքի ձևավորման «Անձ տարածքների» հառակի դիրքության գաղափարի էությունը:
26. Վերլուծե՞ք Յառափերի «աշխարհաբարական պանուեգիոնների» մողելը:
27. Ո՞վ էր Նիկոլա Զօն Սպիկմենը: Ինչպա՞ս էր նա գնահատում աշխարհագործության դերը պետության հզրացման և արտաքին քաղաքականության բնագավառներում: Ի՞նչ գործառվաբներ էր դրան վերագրում:
 28. Որո՞նք են այն չափամիջները, որոնք Սպիկմենը համարում է պարտադիր որևէ պետության աշխարհաբարական հզրացմանը որոշելու համար:
 29. Վերլուծե՞ք Սպիկմենի աշխարհի աշխարհաբարական կառուցվածքի «Հարտլանդ-Ռիմլանդ» մողելը: Ինչո՞ւ է այն տարրերվում Սպիկմենի և Յառափերի մողելներից:
 30. Ինչպա՞ս է կարող եր հիմնավորել, որ Սպիկմենի «Հարտլանդ-Ռիմլանդ» մողելը ուղղված է ԱՄՆ շահերի պաշտպանությանը:
 31. Ո՞րն է «չըրորդ աշխարհի» տեսության բովանդակությունը: Ըստ այդ տեսության հնչ է դրվագ աշխարհի քաղաքական տարածքային քաշաման հիմքում:
 32. Ի՞նչ գիտե՞ք ուսական աշխարհաբարական դպրոցի ծևակորման, ուղղությունների ու հոսանքների մասին: Վերլուծե՞ք Վենիսական Պետրովիչ Սեմյոնով Տյան-Շանսկու աշխարհաբարական գաղափարները:
 33. Ինչպիսի՞ն էր քաղաքական աշխարհագործության, մասնավորապես աշխարհաբարականության վիճակը ԽՍՀՄ-ում:
 34. Դետխորդային Ռուսաստանում աշխարհաբարական հնչ դպրոցներ գիտեք:
 35. Ո՞րն է Ռուսաստանում և աշխարհում լայն տարածում գտնող «համագործակցության աշխարհաբարականության» եռթյունը: Ինչքանո՞ւ է այն ընթացման մեջ՝ Հայաստանի Հանրապետության համար:
 36. Երևանության բնական, թե հասպակական ցիկլային զարգացման հնչ օրինակներ գիտեք:
 37. Ո՞րն է Ա. Թոյնիի «Անձ պատերազմների» ցիկլի բովանդակությունը: Ի՞նչ մասերի է նա բաժանվում ցիկլը:
 38. Ի՞նչ գիտե՞ք համաշխարհային տնտեսության զարգացման «Կոնդրուտական ցիկլերի» մասին:
 39. Ո՞րն է մեծ տերությունների հեծենների փոփոխության ցիկլերի հայեցակարգի բովանդակությունը: Քերե՞ք օրինակներ:
 40. Ի՞նչ կապ գոյություն ունի նորագույն ժամանակաշրջանում աշխարհաբարական ցիկլերի և աշխարհատնտեսական (գետէկոնոմիկական) ցիկլերի միջև: Այդ կապը ի՞նչ ազդեցություն է ունենում ամբողջ աշխարհակարգի զարգացման վրա:

- 41.Զ. Սողելսկու և Վ. Թոնպատոնի մողելի համաձայն որո՞նք են այլ զվարար գրոծները, որոնցով պայմանավորվում է տնտեսության, հետևապես և քաղաքականության ոլորտում համաշխարհային լիդությունը:
- 42.Զ. Մորեսմկին և Վ. Թոնպատոն 16-րդ դարից սկսած համաշխարհային քաղաքականության զարգացման քանի՝ Երկարաժամկետ ցիկլեր են առանձնացնում: Որո՞նք են դրանք:
- 43.Վ. Կոյուսվը ինչպես է վերլուծում ու գնահատում համամոլորակային աշխարհաքաղաքական զարգացման ցիկլայնության ու համաշխարհային հեգեմոնիաների փոփոխության կապերն ու փոփառեցումները:
- 44.Ինչո՞ւ է պայմանավորված Համաշխարհային օվկիանոսի միջազգային ջրերու միավորող նեղուցների ու ջրանցքների որպես երկրագործ ընդհանուր աշխարհաքաղաքական իրադրության վրա ազդող հզոր գործոնի դերը:
- 45.Առանձնացրե՞ք և բնութագրե՞ք աշխարհաքաղաքական հատկապես մեծ ճշանակություն ունեցող միջազգային ջրանցքներն ու նեղուցները:
- 46.Ինչո՞ւ է կյայանում Բոսֆոր և Դարդանել նեղուցների աշխարհաքաղաքական և ուսանասուրառեղանական նշանակությունը: Ինչպիսի՞ն է դրանց միջազգային ռեժիմը, ե՞րբ և ինչ միջազգային պայմանագրով է այն հաստատվել:
- 47.Որո՞նք են ծովական և ցամաքային ուղիների՝ որպես աշխարհաքաղաքական գործոնների գլխավոր տարրերությունները:
- 48.Բնական ռեսուրսներով պահովվածությունը ինչպիսի՞ն կարող է ծառայել որպես աշխարհաքաղաքական գործոն:
- 49.Ինչպիսի՞ն են համաշխարհային քաղաքական կենտրոն համոյիսոցող պետությունների ապահովածությունը ստրատեգիական նշանակության հումքային ռեսուրսներով և կախվածությունը որպանց ներմուծումից:
- 50.Ինչո՞ւ շատ հետազոտողներ համարում են, որ նաև այն գլխավոր առանցքն է, որի շուրջ պատշում է ներկայիս միջազգային քաղաքականությունը: Թերե՞ք այդ կարծիքը հիմնավորող փաստեր: Պատմե՞ք ՕՊԵԿ-ի մասին:
- 51.Դարավագրամտյան Ասիայում և մասնավորապես մեր տարածաշրջանում ո՞ր բնական ռեսուրսների որպես աշխարհաքաղաքական գործոնի, նշանակությունն է հատկապես:

Գ Լ Ռ Ւ Խ 8

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԵՎ ԽԱՂԱՊՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

8.1 ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ՈՐՊԵՍ ՍՈՒԲԱԼԱԿԱՆ ԵՐԵՎՈՒՅԹԸ: ԿԱՊԸ ՔՊԱՔԱԿԱՍՈՒԹՅԱՆ ԴԵՏ

Ժամանակակից քաղաքագիտությունը պատերազմը բնուրագրում է որպես «սոցիալական երևույթ», որն իրենից ներկայացնում է անտուբյուլեների, ժողովրդական, ազգերի, հասակազգերի և սոցիալական խճերի միջև հասարակական-քաղաքական, տնտեսական, գաղափարական, նշանական ազգային, կրոնական, տարածաշրյահին և այլ հակասությունների լուծման ծերից մեկը, որն իրականացվում է գինված բռնության միջոցներով»:

Պատերազմները ծնվել են նաև նախակային հասարակության հետ մեկտեղ, քայլ սոցիալ-քաղաքական երևույթ դարձել են ոչ միանգամից, այլ երկարատև պատմական էվլուսիայի շնորհիվ:

Պատմական զարգացման են ապրել նաև պատերազմի երթան, պատճառների, հասարակական կյանքում նրա տեղի ու դերի մասին պատկերացման ու գիտական հայացքներով:

Սուբանացվում են այս հասարակությունները, որոնք պատերազմը տարրերում են մյուս սոցիալ-քաղաքական երևույթներից: Պատերազմի համար գլխավոր են համարվում հետևյալ հատկանիշները.

1. Այս ժմկում է օրինակիվ-սոլյետիվիզմը բնույթի խորային քաղաքական ու սոցիալ-տնտեսական պատճառներով:

2. Նրա բովանդակությունը համապատասխանում է այն քաղաքական ու ռազմաստրատեգիական նպատակներին, որոնց կարելի է հասնել գինված բռնության եղանակով:

3. Պատերազմը հանձեցնում է հասարակական կանքի բոլոր՝ քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, հոգևոր ոլորտների վիճակի դրական փոփոխությունների, ամստասպանի և դարձնում դրա վերակառուցման և առանձական պահանջներին համապատասխանեցմանը:

4. Պատերազմը վախելու գլխավոր միջոցը գինված ուժեղն են, այնամասինքան գործողությունների կատարելու նրանց կարողությունը:

Եվ վերջապես, մի կարևոր տարրերի գիծ ևս:

¹ Պոլիտոլոգիա. Էնցիկլոպեդիական հանրական հանրական կանոնադրությունների մասին, Մ., 1993, ս. 51

5. Պատերազմը հանգեցնում է մեծարանակ մարդկային գոհերի, նյոթական և հոգեր արժեքների կորսուի, քայլայիշ ազդեցույթով (ունենում ամրող հասարակության վրա):

Դատուկ Կարելորեյունը է ներկայացնում պատերազմի բոված դակույթը քաղաքայութում, որը պահանջնում է այդ բովանակությունը պայմանավորող լույս, հաճախ հակասական ու իրարանորդ գործների համարի հաշվառություն: Ներկա ժամանակաշրջանում այդ պիսի գործների են աշխարհի «ուժային կենտրոնների», պետույթների ու նրանց միավորությունները, այդ հակառակությունները և կողմերի նախառակմբը, երկրների սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական լույսերը, գիտություն ու տեխնիկայի զարգացման նակարական լույսարարությունը, ժողովրդի հոգեբանական վերուժածը, բարոյական ոգի:

Միշտ չէ, որ վճռորոշ են եղի և նենց այն գործները: Պատմական զարգացման տարբեր ժամանակաշրջաններում դրանք տարբեր են եղու:

Տարբեր են եղել նաև պատերազմների նպատակները: Օրինակ, նախնադարյան համայնական հասարակարգություն տոհմերի միջև զինված բախտմերը պայմանավորված էին սուուն, նոր որսատեղի, նոր արոտավայր ծեղոց թթելու անհամեշտությամբ: Ավելի ուշ հանդիս եկան նոր գործները, նաևնավորապես հարևան ցեղերին իրեն ներարկելու, նրանց հարստությամբ տիրանալու մղումը, նոր տարածներ զավթելու, տարածածություն, ինչ ներկայում նաև աշխարհում տիրապետող դիրք գրավելու, լիներ դառնալու առնվազությունը:

Ռազմական տնօւթյունը մեծ նշանակություն է տակին պատրազմների դասակարգմանը, որը հիմնվում է դրամց սոցիալ-քաղաքական հատկանիշների վրա: Տարբերություն նաև մասնավորապես արդարացի և ոչ արդարացի պատերազմներ: Արդարացի են հանարության պատերազմները, որոնք ժողովրդությունը մղում են օտար ճնշումից ու շահագործումից պատառագրվելու, ազգային անկախության և հայրենիքը արտաքին ազթեսիայից պաշտպանելու համար: Ոչ արդարացի են այլ տարածներ նվաճելու, այլ ժողովրդի պատարագական պայքարը ճնշելու, սեփական կամքը ուրիշին պարտադիրություն նպատակով մղվով պատերազմները:

Գիտնականները հաշվել են, որ նարդկային հասարակությունն իր հիմունքն հազարամյա պատմության ընթացքում ընդունվել 292 տարի է ապեր առանց պատերազմների, լարության պատարագական պայմաններում: Այդ թիվը ամենափատակի է թվում, բայց դրա այդպիսի:

Մարդկության պատմության ընթացքում գրանցված պատերազմների թիվը հասնում է 15 հազարի: Նկատվում է մի այսպիսի որինաչափություն: Ժամանակի ընթացքում պատերազմների համակառությունը մնացում է, բայց մժամանում է դրանց ընդգրկումը: պատերազմները դառնում են ավելի կործանարար, այդունայի ու դաշտան: Օրինակ, Աբրամնոր Սակերոնացին իր արևելյան արշավանքները (Բ.ա. 334-325 թթ.) սկսեց ունենալով ընթամենը 35 հազարամոց գործը: Նապոլեոն Բոնապարտը 1812թ. Ռուսաստանի վրա հարձակվելու համար ստեղծած «ՍԵՐ բանակը» բաղկացած էր 610 հազ. գնդիրից: Բայց Ալեքսանդր հանախարհային պատերազմի ժամանակ ականավոր գնդիրները կազմում էին 175 մարդ, երկորորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ՝ 110 մեծ մարդ:

Գիտնականները նշում են, որ մկրում պատերազմները գնում են ցեղապետների, ապա թագավորների միջև, ավելի ուշ, ազգային պետությունների ծևավորությունից հետո՝ ժողովրդների միջև: 20-րդ դարում բոլորը է դառնում այն, որ պատերազմներ են զարդարականությունները: «Պատերազմ գնում էր, օրինակ, Փաշկովի ու լիեբրալ դեմքությաների, կոնւնիքիմի ու լիեբրալ դեմոկրատիաների, կոնւնիքիմի ու Փաշկովի միջև: Պետությունները խմբավորվում էին օստ գաղափարախոսությունների:

Այժմ նկատելի է դառնում այն միուսնույնը, որ համաշխարհային հակասություններն առավել սրբվում են քաղաքակրթությունների միջև:

Մի առանձնահակուրություն և, ինը ժամանականերում սկզբար պատմական մեջ են եկու թշնամի պետություններ, նոր և նորագույն ժամանակամուտում՝ մեջուն նմանակություններում:

Նորագոյն ժամանակների մուն են համաշխարհային պատրազմները, որոնց իրենց արյունությունը հորամուտի մեջ ներքաշում են ամրող աշխարհը, գրեթե բռլոր պետություններին:

Ռազմական փորձանետների կարծիքը նոր համաշխարհային պատերազմը, եթե այն ասմաձեթների, անպայման կլիմի միջուկային պատերազմը և դրա ընթացքում կոչնչանա մարդկային քաղաքակրթությունն ընդհանրապես:

Մարդկությունը մտսեց է այն գիտակցությանը, որ պատերազմը որպես միջազգային հացերի լուծնամ միջոց պետք է քացարվ:

Այդուհանդերձ, ժամանակակից աշխարհի քաղաքական քածանը կիմանականում ծևավորվել է այրունահետ պատերազմների հետևանքով, և այսօր էլ, շատ հաճախ հակասությունները պատերազմի են վերածվում:

Առաջին համաշխարհային պատերազմ: 20-րդ դ. սկզբին, երբ ինձնականում ավարտվել էր աշխարհի բաժանումը, ուժերի որոշակի հակասարակությունը էր հաստատվել: Սակայն Եվրոպայի արագ զարգացող որոշ պետություններ կին այդ բաժանումնից: Դատանանումն էր աշխարհի վերաբաժնումը (դրան նվիրված է գրքի գլուխ 5-ը):

Նպաստոց պարզ էր, որ հաստանացող պատերազմն ավելիություններ ու ժողովրդություններ և ամրող աշխարհամասեր:

Պատերազմն սկսվեց 1914թ. հուլիսին Սերբիայի վրա Ավստրո-Գունդարիան և Ռուսաստանի վրա Գերմանիայի հարձակումներում: Այն տևեց 4 տարի ու 4 ամիս և ավարտվեց 1918թ. նոյեմբերին, երբ մեկը մյուսի հետևից անճնատություն եղան Գերմանիայի դաշնակիցները (Բուլղարիան՝ սեպտեմբերին, Թուրքիան՝ հոկտեմբերին, Ավստրո-Գունդարիան՝ նոյեմբերի սկզբին), ապա և հինգը՝ Գերմանիան, պատերազմի զինավոր մնացարու:

Պատերազմն նաև ակցեց 38 պետություն՝ 1.5 մլրդ բնակչությամբ: Դա աշխարհի այն ժամանակավա բնակչության 87%-ն էր: Ավանդանությունը թիվով կազմեց 10 մլն., վիրավորներին ու խեղաժներինը՝ ավելի քան 20 մլն.:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմ: Ինչպես նշել ենք Գլուխ 6.3-ում, Առաջին համաշխարհային պատերազմին հաջորդած խաղաղ ժամանակաշրջանում տևեց 21 տարի: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմն նույնպես սանհագեցեց Գերմանիան: Պատերազմին սկզբունք նրան հաջողվեց զավել գրեթե ամրող ցամաքային Եվրոպա՝ Ալլյանսյան օվկիանոսից մինչև Կովական: Դասպահնա իր հերթին զավեց Ֆիննաստանի հյուսիս-արևելյան մասը (Մանջուրիա), Մալայզիան, Ինդոնեզիան, Ֆիլիպինները, Քիրման: Գերմանա-իտալա-ճապոնական ռազմը դեռ կանգնած էին «Մեծ դաշնակիցները»՝ ԽՍՀՄ-ը, ԱՄ-ը, Սեծ Բրիտանիան, Ֆրանսիան և դրանց հարող այլ մեծ ու փոքր շատ երկրներ:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի մեջ ներքաշված էր արդեն 72 երկիր, որտեղ բնակվում էր 2.4 մլրդ. մարդ՝ աշխարհի բնակչության ավելի քան 95%: Մինչան ուժերի ընդհանուր թիվը գերազանցություն էր 110 մլն.: Պատերազմի զոհերի թիվը կազմեց 55 մլն մարդ:

Պատերազմն ավարտվեց, պատերազմի հանցագործները միջազգային դատարանի կողմից ստացան իրենց արժանի պատիժը, աշխարհի քաղաքական բաժանան մեջ կատարվեցին նոր փոփոխություններ: Յիմնադրվեց Միավորված ազգերի կազմակերպությունը

(ՄԱԿ), որն իր գլխավոր նպատակը հօյակեց խաղաղության պահպանումը և դատապարտեց պատերազմը որպես միջազգային հարցի լուժման միջոց:

Թվականի եր, որ եկել էր ժամանակը, որպեսզի ժողովուրդներն իսկապես հրաժարական այդ միջոցից, բացառեն այն պետական քաղաքականությունիցից ու միջազնական հարաբերություններից: Իրականության մեջ դա հաջողվում է մասամբ միայն միշտ է, 60 տարուց ավելի է, որ մարդկությունը կարողանում է խուսափել նոր համաշխարհային պատերազմից, բայց տեղական պատերազմները դեռևս յեն վերացել: 1945թ. ի վեր աշխարհի տարեր մասերում տեղի են ունեցուած առանձագ 80 տեղական պատերազմներ, որոնց ընթացքում գործել է միջև 30 միջին մարդ:

Դատական առաջարկ այդուն ու այդունահետ են եղել քաղաքացիական պատերազմը Չինաստանում, որը տևեց 17 տարի և ավարտվեց 1949թ., Կորեական պատերազմը (1952-1953 թթ.), ԱՄ-ի պատերազմը Կինանականում (1964-1973 թթ.), պատերազմները Յուկաստանու ու Պակստանի, Ինքանի ու արաբական երկություն, Իրավի ու Իրաքի միջև, Խորհրդային Ներխուժությունը Աֆղանստան, որը տևեց ավելի քան 9 տարի, Իրաքի ագրեսիան Ռուսիյի դեմ, Կրկանամ տեղությունների առաջական միջամտությունը Սերբիայում (Կոսովո), ամերիկան զորքերի ներխուժությունը Աֆղանստան և Իրաք: Քաղաքացիական արյունահեղ պատերազմներ տեղի ունեցան Կոլումբիայում, Լիբերիայում, Ուգանդայում, Անգոլայում, Սանդամանում, Վրաստանում, Անդիկանում, Մոլդավիայում, Հյուսիսային Կովկասում, Հայկական Հայաստանում:

Մարդկության պատմության ընթացքում գործառնությունը պատերազմների թիվը՝ 15 հազար	Երկրորդ
Կառավարության ՊԱՏԵՐԱՎՈՒՄ ՊԱՏԵՐԱՎՈՒՄ	
Առաջին	
Տարբերակ 1914-1918 թթ.	Տարբերակ 1939-1945 թթ.
Մասնակցած պետությունների թիվը՝ 38	Մասնակցած պետությունների թիվը՝ 72
Անհանգույն պատերազմների թիվը՝ 1.5 մլրդ	Մասնակցից պետությունների թվականը թիվը՝ 2.4 մլրդ
Զոհերի թիվը՝ 10 մլն	Զոհերի թիվը՝ 55 մլն
1945թ. ի վեր աշխարհի տարեր նախերում տեղի են ունեցան առանձագ 80 տեղական պատերազմ, որուն գործել է 30 մը մարդ:	

Դեռևս չի հաջողվում պատերազմները ժողովուրդների կյանքից ամրողությին արժատավուիլ անել: Ղրանք շարունակում են մնալ

Երկրների միջև հակասությունների լուծման միջոց: Այդ դեպքում հրամայական է դրամում պահպանել պատերազմ վարելու դրույթը և առաջնարդությունը ու ստորովությունը, որն օքանու ամրագրված են մշշագգային իրավունքով։ Հապատակ ու մանեւր հեջ-որ չափով մնջմերու պատերազմի պատճառած մարդկային տառապանքները։

Պատերազմական օրենքներն ու սովորույթները մշշագգային պայմանագրերի ու այլ փաստաթուղթերի տեսքով սահմանում են պատերազմական գործողություններ սկսվում, վարելու և ապարատությունը կարգը, գործի քաղաքացիական բնակչության, վիրավորների, ռազմական անձնանուածմի իրավական վիճակը, ինչպես նաև դրանց խախոնման համար նախատեսվող պատիժները։

Ռազմական գործողությունները կարող են ազրենայի ձև ընդունել: Ազրենա է կոչվում պետության ղեկավարությունը ուժի գործադրությունը մի այլ պետության ինքնիշխանության (սովորակի մեջ) տարածքային անձնության կամ քաղաքացիական անշախտության դեմ։

Ազրենա են որակում հարձակումը ուրիշ տարածքի վրա, ներխուժումն այլ տարածք, օնքակոծումը, նաև ազատագիրականի շրջափակումը զինված ուժի միջոցով։ Ազրենա է համարվում նաև այն դեպքը, եթե պետություն իր տարածքը կամ ուղարկան հենակետը ուրամանություն է մի ուրիշ պետության երրորդի վրա հարձակելու համար։

Ազրենա արգելված է միջազգային իրավունքով և կարող է միջազգային համրության պատճի գործողությունների տեղիք տալ, ինչպես դա եղավ Իրաքի հետ, որն ազրենա է կատարել Քուվեյթի դեմ։

Օկուպացիան է կոչվում այն դեպքը, եթե մի պետության զինված ուժերը ժամանակադրության նվազում են այլ պետության տարածքը և հաստատում են նույնական տարածքների զինվորական վարչություն (առմիջնաժողովացած)։

Օկուպացված տարածքների ճակատագիրը սովորաբար որոշ վում է պատերազմից հետո երկրող կամ քազմակող քանակցությունների միջոցով։ Այդպես եղավ, օրինակ, Երկրորդ համաշխառային պատերազմից հետո, եթե հայրող 4 պետությունների կողմոց օկուպացված Գերմանիայի տարածքների (4 օկուպացիոն գոտիների) պահան կարգավիճակը դրույցով հաղթող պետությունների միջև կայացած համաձայնությամբ։ Մինչ այդ Գերմանիայի կողմոց օկուպացված Ֆրանսիայի, Նարավսկայայի, ԽՍՀՄ, Եվրոպական մյուս պետությունների տարածքներն ազատագրվեցին ուղարկան ուժով։

Անթրսիա է կոչվում ուրիշ պետական տարածքի քննակցումը,

անօրինական միացումը իր տարածքին։ Օդինակ, 1990 թվականին Իրաքը մի քանի օրվա ընթացքում օկուպացնելով Քուվեյթ, փորձեց անթրսիայի ենթարկել այն, հայտարարելով, որ Թումբար Իրաքին միացված է «Հյույսին և ընդհանուր» որպես վերջինիս 19-րդ նահան։

ՍՎԿ-ի անվտանգության խորհրդուր մի քանի բանաձեռքով դատապարտեց Իրաքի գործողությունները, պահանջեց անհասան դրույտ թերել գործեց Թումբար։ Թումբարի միացումը Իրաքը չնարարկեց այդ պահանջներին։ Անվտանգության խորհրդուրը ընդունեց նոր որոշում, որի հիմա վրա միշտագգային գինամած ուժերը 1991թ. հունվարին լայնածավալ ուղարկան գործողություններ սկսեցին Իրաքի դեմ, ազատագրեցին Թումբարը և վերականգնեցին դրա պետական անկախությունը և օրինական կառավագրությունը։

Անթրսիան է համարվում նաև 1939թ. Գերմանիայի և ԽՍՀՄ-ի միջև կոնֆլկ պայմանագրի հիման վրա Սերքարայան պետությունների միացումը ԽՍՀՄ-ին։ Այդ պայմանագրիոր հայտնի է Սովորով-Դիբենստրուու պակտ (Երկու երկրների արտաքին գործերի նախարարների) ամունուկ։

8.2 ՂԱՄԸՆՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ ԽԱՐԱՊՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎԱՏԱԳՈՒԹՅԱՆ ՂԱՄԸՆՆՆԴԻՐԸ

Քաղաքագետներից մեկն այն միտքն է հայտնել, որ պատերազմը սկսում են, եթե ցամկանում են, բայց ավարտում են, եթե կարողանում են։

Պատերազմական գործողություններն սկսելը դժվարին ու պատախանատու վիճը է պահանջում, բայց եթե վճիռ կայացած է, արդեն հեշտ է գտնել որևէ առիր առաջին քայլն անելու համար։ Դրան հակառակ, շատ դժվար է գտնել ուղարկան գործողությունները դադարեցնելու համար պահը և վայրը, որ ծննդուու լինի պատերազմող Երկու կողմերին է և հանգեցնի կայուն հրադադարի ու խաղաղության։

¹ Դանուն է շիրեւ պատերազմի տարի պատմակի հետ։ Օդինակ, Առաջին համաշխառային պատերազմի տարի ծանաթաց Ամսորդ-Լոնցիանից բազմատարած Ֆրանց Ֆերդինանդի համար պատմությունների միջև խորացած հավատարկությունների մեջ։

² Դատությունների մեջ պատերազմ ամենա ամենա առիր դիմանագիրության մեջ կը լույս է «կազմության» (առա. առա եղի – պատերազմի առիր, պատրիվակ)։

Եթե որևէ պատերազմ ավարտելն ու հրադադար հաստատելը դժվար է, առաջ կրկնակի դժվար է համբորհանուր խաղաղություն հաստատելու ու պահպանելը:

Դամբօրհանուր խաղաղություն պահպանելու գլխավոր պայմանն այն է, որ ամեն մի պետություն վստահ լինի, որ իր անվտանգությունն ապահով է:

Սարդության զարգացման ընթացքում այնպիս է եղել, որ յուրաքանչյուր պետություն իր անվտանգությունը փորձել է պահպանել բարազապես սեփական միջոցներով, սեփական ռազմական ուժով: Խնկ դա, ինչպիսի հայտնի է, միշտ է, որ հաջողվել է:

Աշխարհում ստեղծված մոր հրադրությունը, հասլավան միջուկային պատերազմի վտանգն ամերածելու դարձեց նուածել միջազգային անվտանգության համակարգ ստեղծելու մասին:

Միջազգային անվտանգությունը միջազգային հարաբերությունների այս վիճակն է, երբ բացառվում է ընդհանուր խաղաղության ամեն մի խախոտում և ժողովուրդների անվտանգության որդեգ սպառաւությունը:

Ինչպէս ստեղծել միջազգային հարաբերությունների այդպիսի վիճակ: Ինչքան պարզ ու ոյլուրին է թվու ինքը՝ հարցարությունը, այնքան բարդ ու խրին է հարցի լուծումը: Մարդկությունը մշակել է միջազգային անվտանգության պահպանման կայուն սկզբունքները: Դրանք ամրագության մեջ Միավորության Ազգերի Կազմակերպության Կանոնադրության մեջ և մի շարք այլ միջազգային վաստակածքություններում: Այդ սկզբունքներից առանձնացնենք մի քանի առավել կարևորները:

- Միջազգային մասնարդակի կույսիկի միջոցառություններ, որոնք կոչված են թույլ չխոլ խաղաղության խախոտում և դրա սպառաւությունը, վերականգնելու խաղաղությունը, եթե այն խախտված է, ինչպիսի նաև ճնշել առավեսիկ գործողությունները:
- Ուժի և սպառնայիր ցանկացած ձևի գործարդարն բացառում, եթե դրանք անհամատենելի են ԱԱԿ-ի նպատակներին:
- Միջազգային վեճերի լուծում խաղաղ միջոցներով:
- Միջավայական բարեկամական հարաբերությունների զարգացում ժողովուրդների իրավականական սարդության և ինքնորոշման իրավունքի հարգնման հիմքի վեա:
- Միջազգային համագործակցություն տարրեր ազգային, տարածաշրջանային ու համամշղուակային հիմնախնդիրների լուծման համար:

Թվարկված սկզբունքների մի մասն ավել կամ պակաս չափով ընդունված են եղել նաև նախկինում, մասմավորապես, Ազգերի լիգա-

ի կողմից: Մակայն դրանք, ըստ եւրեան, չեմ գործել, որովհետև դրանց կիրածաման միասնական մեխանիզմները բացակայել են: Ներկայում միջազգային հանրության կողմից փորձել են արվում մակայի այնպիս մեխանիզմներ, որոնք կարող են գործել և պատճենաբար միջազգային անվտանգության սկզբունքների հրագործումը կյանքում:

Դրան կարող են նպաստել, օրինակ, վատահության միջոցների կիրառումը: Կատահության միջոցներ կոչվում են պետությունների այն միակողուղ և բազմակողուղ գործողությունները, որոնք ուղղված են ոազմական միջակայան արագածում:

Միջազգային անվտանգության կարևոր միջոցների են ապահովագությունը, ինչպիսի նաև միջուկագերծ և խաղաղության գործիքները ստեղծումը:

Առավել համար ապահովագայանացումը կիրառվում է սահմանամերձ գոտիներում: Պետական սահմանի կամ հաշտության գծի երկու կողմուու որոշակի լայնության տարածք հայտարարվում է ապահովագայանացած: Դա տարածամանում է հակամարտությունը կողմերու և նվազեցնում է դրանց ոազմական շիման հնարավորությունը:

Ապահովագայանացումը կարող է տարածվել նաև միջազգային ներկայունների որանցների, կղճների և ամրոջ տարածաշրջանների վրա: Այդպիսիք են, օրինակ, Պանամայի ջրանցքը, Ալանդական և Հպիցերեգեն կղճիախմբերը, ամրոջ Անտարկտիդա մայրցանաքը և դրան հարող շրջանները (հր.լ.60° զուգահեռականից հարավ):

Խաղաղության գոտի համացուցիւնը տվյալարք կիրառվում է տարրեր պետություններ ընդգրկող ընդարձակ տարածաշրջանի նկատմամբ: Գտնում մեծ մտնու պահությունները պարտավորվում են, օրինակ, փոխադարձարար նվազեցնելու սեփական սպասագիմնելյունների մակարդակը, վերացնել ոազմական հենակետերը և իրականացնեն այլ ոազմական ու բարաքական միջոցառումներ, որոնք պետությունների միջև կստեղծն փոխադարձ վստահության մրնուրու:

Միջուկագերծ գոտի հայտարարվում է այն տարածքը, որտեղ հատուկ միջազգային ապահովագրերով արգելվում է միջուկային գենքի տեղաբաշխումը:

Միջուկագերծ գոտի ստեղծելու դեպքու միջուկային տերությունները պարտավորվում են միջուկային գենք չխալ գոտու որևէ պետության և չօճանակել այդպիսին ստեղծմանը, միաժամանակ այլ պետության դեմ չկիրառել միջուկային գենք կամ այդպիսին կիրառել սպառնալիք:

Միջազգային սահմանված է, որ միջուկագերծ գոտու ստեղծ-

ման ամեն մի պայմանագիր պետք է ապահովի միջուկային զենքի լրիվ և անվերապահ արգելումը, չթողնելով պայմանը իշխանելու և ոչ մի ծնող, որոյ գտուի ծցգրիս սահմանները և երաշխավորի գտուու բոլոր պահությունների անվտանգությունը:

1967թ. միշազգային պայմանագրով ամրող Հայոցական Ամերիկան հայտարարված է միջուկաբեր գոտի:

Միջուկային ամփանգության և համբնդիանուր խաղաղության պահպանման գործում բացադի մեծ է Միջավորված Ազգերի Կազմակերպության դերը. ՍԱԿ-ի Կանոնադրության համապատասխան միշազգային անվտանգության և խաղաղության պահպանման պիշափոր պատասխանատվությունը դրված է ճրա հասուն մարմին՝ Անվտանգության հոդորի վրա (ՍԱԿ-ի մասին ավելի մամրամասն տես՝ ստորև):

Անվտանգության ստորևոր օժունակա է ամենալայն իրավունքներով, այդ բվում՝ այնպիսի գործողությունների իրավունքով, որոնց համար օգտագործվում են գինված ուժեր կամ գինվրական դիտողություն: Այսպիսի գործողությունները ստացել են ՍԱԿ-ի խաղաղապահ գործողություններ պաշտոնական անվանումը:

ՍԱԿ-ի խաղաղապահ ուժերը, որոնք հայտնի են նաև «Երկնագոյն սահմանադրամ» ամոնկ (մրանք կրում են երկնագոյն գլխարկներ), բայկասա են ՍԱԿ-ի մարման անդամություններ ստորագրանուններից և ֆինանսավորվում են ՍԱԿ-ի կողմից: Այդ ուժերը սովորաբար կատարում են 4 տիպի գործողություններ՝ խաղաղության պահպանման (եթե այն չի խախտված), խաղաղության հաստատման (եթե պատերազմը դեռ շարունակվում է), կամիչից (նախագուշական), դիվանագիտական և խաղաղ շինարարական (ռազմական կոնֆլիկտի ավարտից հետո):

ՍԱԿ-ի խաղաղապահ ուժերի գործողությունները մինչև այժմ ընթացել են 2 գլխավոր ուղղությամբ.

- 1) ռազմական միջոցառումներ,
- 2) քաղաքացիական միջոցառումներ:

Ռազմական միջոցառումների են վերաբերում ապառազմականացված գտուու պարեկտրունք, մարդասիրական քարավաններին ուղեցող պահականմերի պաշտպանությունը, հրադադարի և դրա պայմանների կատարման վերահսկությունը:

Քաղաքացիական միջոցառումների մեջ մտնում են բվեարկությունների ու հանրավենների մթացքը զննումը, մարդու իրավունքների պահպանության ստուգումները, մարդասիրական օգնության կազմակերպումը, ռազմական կոմիլիկիտի ավարտից հետո ժո-

ղովրդական տնտեսության ենթակառուցվածքի վերականգնմանն ու ստեղծմանն օժանդակել:

Ներկայում ՍԱԿ-ի խաղաղապահ ուժերը կան Եվրոպայի, Աֆրիկայի, Հարավային ու Հարավ-Արևմտյան Ասիայի շուրջ 2 տասնյակ երկրներում: Դրանց բնույթ են Բնումիան, Հարավսակիան, Խորվարիան, Կիպրոսը, Սոմալին, Ուգանդան, Պ්‍රායෝගික, Վրաստանը, Իրաքը:

ՍԱԿ-ի տարբեր անդամ երկրներ տարբեր մասնակցություն են ունենում միշազգային խաղաղարար գործողություններին. դա կատարվում է կամավորության հիմնունըներով: 1945թ. ի վեր ՍԱԿ-ի այդ գործողություններին մասնակցել է 81 երկիր: Ներկայում առավել ակտիվ են Կանադան (մասնակցում է 15 գործողության), Ավստրիան (12), Հվետիան (11), ԱՄՆ-ը (10), Ուկրանամբ (7): Հայաստանի Հանրապետությունը սահմանափակ զրոյախթ ունի Կոստովյուն (Հայավալավիա) և Իրաքը:

8.3 ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՍՏԱԳՐԸԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆԸՆԵՐԸ

Ակնհայտ է, որ ներկայում երկրի վրա կուտակված բազմաթիվ հիմնախնդիրներ, որոնք համարդարձային ու համամոլորակային ընդգրկում ունեն, կարող են լրիծվել միայն միշազգային համրության համատեք ցանքերով:

Քիչ չեն հականատության բնույթ ունեցող այն հիմնախնդիրները, որոնք ընդգրկում են երկագննի ամրող տարածաշրջաններ և որոնց լուծնան համար պահանջվում է այդ տարածաշրջանի երկրների բարի կամքի և ջանքերի միավորում:

Միշազգային համագործակցությունը միաժամանակ միշազգային խաղաղության պահպանման կայսրագույն նախադրյամ է: Դա ժողովուրդներին նդում է բոլոր տեսակի վեճերը լուծելու բանակցությունների միջոցով:

Աշխարհի ժողովուրդների ու պետությունների համագործակցության զարգացման առաջարկությունը մեջ մտնում է կազմակերպությունները:

Միշազգային կազմակերպությունները երկու տիպի են՝ կառավարական և ոյ կառավարական: Բազմազան են դրանց նպատակներն ու գործունեության ողղությունները:

Առանձնացվում են միշազգային կազմակերպությունների գոր-

ծունեության մի քանի գլխավոր ուղղություններ. 1. խաղաղության և անվտանգության պահպանում, 2. տնտեսական համագործակցություն, 3. բնապահպանություն և բժջուագործում, 4. տրանսպորտ, 5. գոփուրուն, մշակույթ, առողջապահություն, սպորտ:

Միջազգային կառավարական կազմակերպությունները պետք է բարեկարգ միջազգություններ են, որոնք ստեղծվում են բազմակողմ միջազգային պայմանագրերի միջոցով՝ միջազգային իրավունքի պահանջներին համապատասխան:

Միջազգային ոչ կառավարական կազմակերպությունները ստեղծվում են առանց միջազգավարական համագործադիր Այլ պիտի կազմակերպությունների անդամ կարող է լինել ինչպես ազգային (կամ այլ միջազգային) կազմակերպությունները, այնպես է անհատ անձիք:

Անենահեղինակավոր, ամենազանգվածային ու առավել լայն իրավունքներով օժտված միջազգային կազմակերպությունը արդեն հիշատակված Միավորական Ազգերի Կազմակերպությունն է՝ ՄԱԿ-ը: Այն ստեղծվելով Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից անհջոապես հետո (1945թ.), հաշվետ իր գլխավոր նախարար՝ միավորի իմբերիչնան պետությունների ջանքերը համուն միջազգային խաղաղության ու անվտանգության պահպանան նպաստել ժողովուրդների միջև համագործակցության գարգածմանը.

Սկզբուն միավորված աշխարհի 55 պետություններ, դրանք ՄԱԿ-ի իմբերիչը անդամներն են: Քետազայում ընդունվեցին նոր պետություններ, և այժմ ՄԱԿ-ի անդամների թիվը հասնում է 195-ի:

ՄԱԿ-ի գլխավոր կենտրոնը՝ Շտաբ-բնակարանը Նյու-Յորքում է, որտեղ նրա գրասենյակներն ու օժանդակ շենությունները մի ամրոց բաղանաս են գրաղեցնում: Գլխավոր շենքի առջև այբբենական հերթականությամբ շարաված են և մշտական ծածանում են ՄԱԿ-ի անդամ պետությունների դրույթունը: Դրանց շարության 1992 թվականից ծածանվում է նաև Հայաստանի Հանրապետության հաջուկը:

ՄԱԿ-ի գլխավոր փաստարությունը նույն Կառմաղմությունն է, որը սահմանում է ՄԱԿ-ի անդամ պետությունների իմբերական իրավունքները ու պարուականությունները և միջազգային հարաբերությունները ու անվտանգության պահպանության համապատասխան օրակարգում և մշտական անշաների թիվը մեծացնելու հարցը: Մյուս 10 անդամներն ընդունվում են Գլխավոր ասամբլեայի կողմից և պարբերաբար փոխվում են:

ՄԱԿ-ի նպատակները քաջարօնության և ընդգրկության միջազգային կամացի բոլոր բնագավառները: Դիշատակներն ՄԱԿ-ի նպատակներից մի քանիսը:

Ամենից ավելի ընդհանուր նպատակը, ինչպես արդեն ասվել է, միջազգային խաղաղության ու անվտանգության պահպանումն է: Սյույն բոլոր նպատակները բխում են ընդհանուր նպատակից և ավելի կոնկրետ են: Դրանք են:

- պատերազմի վտանգը կախումը և ագրեսիայի ճնշումը,
- միջազգային վեճերի լուծումը խաղաղ միջոցներով,
- ժողովուրդների միջև քարեկամական հարաբերությունների հաստատումը, որո պետք է հենվի ժողովուրդների իրավահակասարության և ինքնորոշման սկզբունքի հարգանան վրա,
- միջազգային համագործակցության հաստատումը տնտեսական, տույալական, մշակութային և հումանիտար բնագավառներում,
- մարդու իրավունքների և կիմնական ազատությունների պաշտպանությունն անմասին օսայայից, մեծից, լեզվից և կրոնից:

ՄԱԿ-ի կենտրոնական մարմինը՝ Գլխավոր ասամբլեան է: Այն

բարակածած և ՄԱԿ-ի բոլոր անդամ պետություններից, ընդունվում է միջազգային համագործակցության և խաղաղության ու անվտանգության պահպանության ընդհանուր սկզբունքները և համանարարականներ է մշակում տարրեր հարցերի մասին:

ՄԱԿ-ի կառուցվածքը պատկերված է սխմայում (էջ 246):

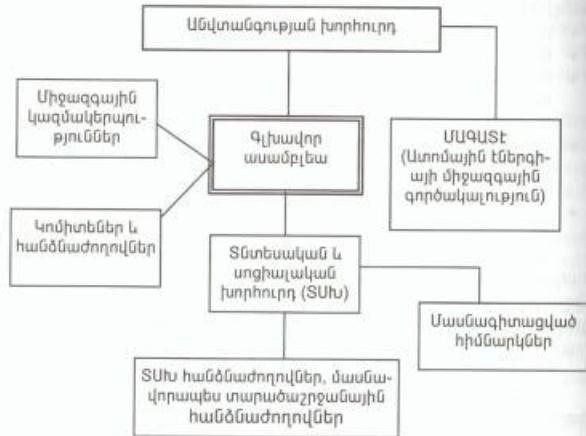
Խնդս կարող ու պաստախանածած մարմին է Անվտանգության խորհրդը, որը կոչված է քննարկելու և լուծելու միջազգային խաղաղության և անվտանգության հետ անհնչող բոլոր հրասան հարցերը:

Անվտանգության խորհրդը բարեկացած է 15 անդամ երկուներից: Դրանցից հիմնը՝ ՄԱԿ-ը, Ուսասատաճը, Սեծ Բրիտանիան, Ֆրանսիան ու Գրանադին անդամներ են և միջազգային խաղաղության ու անվտանգության պահպանության համապատասխան օրակարգում և մշտական անշաների թիվը մեծացնելու հարցը: Մյուս 10 անդամներն ընդունվում են Գլխավոր ասամբլեայի կողմից և պարբերաբար փոխվում են:

Անվտանգության խորհրդի որոշումները ընդունված են համարվում, եթե ստանում են ծայների մեծամասնություն այն պայմանով միայն, որ մշտական անդամներից ոչ մեկը դեմ չէ, այսինքն՝ չի օգտվում վետոյից իր իրավունքից:

¹ Վետո (լատ. տետո՝ արգելու և մ) – դա վիճումների ընդունելիս միաժամունքամ սկզբունքը է: Որոշումը չի ընդունվում, եթե ուղարկում մեկ դեմ չէ լինում:

ՄԻԱՎՈՐԿԱԾ ԱԶԳԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆ (ՄԱԿ)

ՄԱԿ-ի կառուցվածքում հայուս տեղ են գրավում մասնագիտացված հիմնարկները. Դրանք այն միջերավավրական կազմակերպություններ են, որոնք ՄԱԿ-ի հետ հասուն համագործակցության մեջ են գտնվում: Այդ կազմակերպությունները մասնագիտացված են որոշակի՝ տնտեսական, սոցիալական, մշակութային և այլ բնագավառներում միջազգային համագործակցություն հաստատելու մեջ: Դրանցից են, օրինակ, Միջազգային արժութային հիմնարդար (IMF), Վերակառուցման ու զարգացման միջազգային բանկը (IBRD), ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ն (UNESCO), Աշխատանքի միջազգային կազմակերպությունը (ILO), Պարենամքերի ու գոլուղանտեսության հարցերի կազմակերպությունը (FAO), ՄԱԿԱՏ (IAEA) և ուրիշներ (դրանց ընդհանուր թիվը՝ 16 է):

ՄԱԿ-ի մասնագիտացված հիմնարկների, ինչպես նաև մյուս կազմակերպությունների հետ համագործակցության կարիքը հասկանաւ ինչս գույն են նոր զարգացող և հետխորհրդային երկրները:

Օրինակ, մեր հանրապետություն աղետի գոտու վերականգն-

ման, Էներգետիկայի ու գյուղատնտեսական ուսումնական զարգացման, ազգային դրամի կայունացման, բնակչության սոցիալական վիճակի թթվացման ու աղբատաքայի վերացման և անցումային շրջանի բազմաթիվ այլ խնդիրներ լուծելու համար վերջին տարիներին այդ կազմակերպություններից գգալի օգնություն է ստացել և շարունակում է ստանալ:

ՄԱԿ-ի կառուցվածքում կազմակերպություններից է Միջազգային դատարանը: Այն բաղկացած է 15 հատավորներից, որոնք ընտրվում են անձնական հատկանիշների հիմն վրա, անկան այն քանի, թե որ պատուիքան բարացացի են: Միայն պահանջն այն է, որ ույն պատուիքունից 2 անհան չին: Միջազգային դատարանը անդամները ընտրվում են ՄԱԿ-ի Գլխավոր Սամբռեայի և Անվտանգության Խորհրդի կողմից ձայների բացարձակ մեծամասնությամբ՝ 9 տարի ժամանակով:

Միջազգային դատարանի գլխավոր խնդիրն է՝ պետությունների միջև ծագած վեճերի լուծումը միջազգային իրավումը հիմն վրա: Կարուր պայման է, որ այն իրավումը ունի գրադիւ որևէ վիճակի հարցով միայն այն դեպքում, եթե կա վեճի մասնակից երկու կողմից համաձայնությունը:

Միջազգային դատարանի վճիռը վերջնական է, բողոքարկան ներքակա չէ և պարտադիր է վեճի մասնակից կողմերի համար: Վճիռը չկատարելու դեպքում Անվտանգության Խորհրդը կարող է պարտադիր այլ յայլական դատավորություն գտնելու մեջ մտնել:

ՄԱԿԱՏ - Առողջապահության ներքիայի միջազգային գործակալություն - ՄԱԿ-ի մասնագիտացված կազմակերպություն է, որն օժանդակում է աստուածական ներքիայի օգտագործմանը խաղաղ նպատակներով: Դրա գործունեության մեջ հասուկ տեղ են գրավում միջուկային անվտանգության և գործող ու կառուցման ատոմային էկսպլույսանների վերակարգության հարցերը: Դաշկական առողջապահության էկեղորակայանի աշխատանքը ընդունելու գոտում է ՄԱԿԱՏ-ի մասնագետների մշտական վերականգնության տակ:

Ժամանակակից աշխարհում լայն տարածում ունեն միջազգային տարածաշրջանային կազմակերպությունները: Իրենց ընուռություն նպատակներու սկավառական են: Կան այնպիսի ներքին որոնք, որոնք ձևավորվել են նախկին կայսրությունների վիճակների վրա: Այդպիսին են, օրինակ, Համագործակցությունը (Մինչև 1947թ. կոչվում էր Ազգերի բիլատանական համագործակցություն), Անկախ Պետությունների Համագործակցությունը (ՄՊՀ), Ֆրանսիական Ընկերակցությունը, որի անդամներն են Ֆրանսիան՝ իր անդր-

ծովան տարածքների հետ միասին և Աֆրիկայի նախկին ֆրանսիական գաղութները:

Ուզմաքաղաքական թերում ունեցող ամենահզոր տարածաշրջանին կազմակերպությունը՝ Հյուսիս-առաջանքայի պայմանագրի կազմակերպությունն է՝ ՆՍՍՕ-ն: Այն միավորում է Հյուսիսային Անդրկայի և Եվրոպայի 16 երկներ, իհմնվել է 1949թ. և ուղղված էր զիափրային Խորհրդային Միության դեմ: ՆՍՍՕ-ի հիմնադիր անդամներն են ԱԱՆ-ը, Բելգիան, Դանիան, Իսլանդիան, Խորվաթիան, Կանադան, Լյուքսեմբուրգը, Սես Բրիտանիան, Նիդերլանդները, Նորվեգիան, Պորտուգալիան և Ֆրանսիան: Ավելի ուշ կազմակերպության անդամության Թուրքիան, Արևմտյան Գերմանիան և Խաչմանիան (1982թ.):

Դրան տնտեսական կազմակերպություն է Եվրոպական Միությունը (սկզբուն կոչվում էր Եվրոպական տնտեսական ընկերություն, օգտագործվում էր նաև «Ընդհանուր շուկա» անունը), ստեղծված 1958թ.: Այն ընդգրկում էր Արևմտյան, Հյուսիսային, Կենտրոնական ու Դարձավային Եվրոպայի երկրների մեծ մասը՝ ըստ 27 պետություն և նաև պատճենագործ աստիճանաբար համեմատ Եվրոպական բոյոր երկրների լիակատար տնտեսական համախմբմանը: Ավելին, կոնկրետ քայլեր են արվում նրա ազդեցության ոլորտի մեջ ընդգրկել Եվրոպա մայրացամաքին սահմանակից երկրները նույնպես, այդ թվում Դարձավային Կովկասի երեք երկրները: Մտեղծված է այնպիսի տարածք, որտեղ չկա ատուրի, քաղաքացիների, կապիտայի, ծառայությունների ազատ տեղաշարժի որևէ արգելու, որտեղ ծևազդրվել է միանական տնտեսական դաշտ և գործում է միանական դրամական գաղափար:

Մեր սահմաններին անմիջապես մտուի ստեղծված միջազգային կազմակերպություններից նշենք երեքը: Արարական պետությունների լիա, որը հիմնվել է դեռևս 1945թ. և միավորում է 21 պետություն: Իսլամական լոնֆերան, ստեղծվել է ավելի ուշ՝ 1972թ. և միավորում է մահմենական բնակչություն ունեցող 50 պետություններ: Եվ երրորդ ՕՊԵԿ-ն է նաև արտահանող երկրների կազմակերպությունը:

Դայաստանի Դանորապետությունն անշամ է ոչ միայն ԱՊԴ, այլև համեմատարա վերջին ստեղծված Սևծովյան երկրների համագործակցություն կազմակերպության և ալյավացման է իր համագործակցությունը նաև Եվրամիության և ՆՍՍՕ-ի հետ:

Ներառյալ Արևմտյան անձնախոր կազմակերպությունը ԱԱՆ-ն է՝ Դարձավային Արևմտյան Սահմանադրությունը առաջիկա և ՆՍՍՕ-ի հետ:

(անող և ֆիլիպիններ պետությունները):

Արևմտյան կիսապահ կազմակերպություններ են Ամերիկան պետությունների կազմակերպություններ և Ամերիկային տնտեսական ընկերակցությունը (Հյուսիսամերիկան «Ընդհանուր շուկա»): Վերջինն միավորում է ԱԱՆ-ը, Կանադան և Մերիկան: Այս կոչված է այնպիսի խնդիրներ լուծելու, ինչպիսիք լուծում է Եվրամիությունը Եվրոպայում:

Դրան հակառակ, Ամերիկան պետությունների կազմակերպությունը բացահայտ ամերագաղաքական ուղղվածություն ունի: Այդ տեղ միավորական պետությունների Ամերիկան Ամերիկայի ու Կարիբյան ալյանսի 30 պետությունները: Ամերիկան պետությունների կազմակերպությունը որպես գլխավոր նպաստակ հոչչակել է Արևմտյան կիսագնդի խաղաղության ու անվտանգության պահպանությունը, անորան պահությունների վերջի կազմակերպությունը և ազգեսիայի դեմ համատեղ գործությունների կազմակերպությունը:

Աֆրիկան խոշորագույն միջազգային կազմակերպությունն է՝ որը հիմնվել է 1963թ., նիավորում է ավելի քան 50 պետություն և նպաստակ ունի զարկ տալ աֆրիկան երկրների քաղաքական ու տնտեսական բազմակողմանի համագործակցությանը:

8.4 ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԴԱԿԱՄԱՐՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Նախորդ բաժնում մենք տեսանք, որ պատերազմների բռվանդակությունը և նպատակները կարող են շատ տարբեր լինել, բայց զիշավոր նպատակը եղել և մնում է աշխարհագրական տարածքի ընդունակությունը, պետական սահմանների փոփոխությունը:

Այդպիսին են եղել առաջին և երկրորդ աշխարհամարտերը, այդպիսին են նաև «առաջ պատերազմը», թեև արտաքինապես այն շարժված էր զարաքարարական ռովանդակությամբ:

Այլ համաշխարհային պատերազմները և դրանց արդյունք համեմատող պետական տարածքների սահմանների վերածնությունների ալյանսը են, բայց այս էլ աշխարհում հաշվվում է 300 վայր, որոնց շուրջը բորբոքվու վեճերը տարածքային հակամառություններ են: Դրանցից 100 աշխարհի, այսպես կոչված «թե՛ կետեր» են, որտեղ հակամառություններ գիշված բայսունների տեսք է ստացել:

Տարածքային հակամառությունների մեջ մասը տեղի է ունենում, ինչպես ասում են՝ «դեմառություն», եթե վիճելի տարածքը գտնվում

է պետությունների սահմանագլխյան: Այդպիսիք են, օրինակ, Հնդկաստանի ու՝ Պակիստանի տարածքային վեցը Կաշղիր նախամզի համար, Իրաքի ու Իրանի վեցը Պարսից ոնցի կղզիների համար, աֆղանյան պետությունների միջև նուած սահմանային վեճերը: Հատկանշական է, որ Աֆղանյան տարածքի 20% վիճելի տարածքներ են համարվում, իսկ պետական սահմանների 40% մինչև այս դեմքարկացված չեն:

Կան նաև այնպիսի դեպքեր, երբ վիճելի տարածքը գտնվում է հակամարտող երկնութիւնից շատ մեծ ենթադրյությամբ վկա: Օրինակ, Ֆուլշենյան (Սալվինյան) կղզիներն Արևայտյան կիսագնդի ծայր հարավում, որում հակամարտող կղոյներից մեկից՝ Արգենտինայից, հեռու են շուրջ 500 կմ, մյուսից՝ Մեծ Բրիտանիայից, ավելի քան 10 հազ. կմ: Նաև դեպքերն ավելի շատ են եղել գաղութաստիրական ժամանակներում, երբ մերորդադիմանը պատելազմ են մուշել իրենց հեղաքարվոր կեր հեռու ընկած գաղութների համար:

Տարածքային հակամարտություններն ըստ իրենց բնույթի կարելի է բաժանել 2 խմբ:

հակամարտություններ պետությունների միջև,
հակամարտություններ պետությունների մերսում:

Հակամարտությունները վերը թթված օրինակները միջավատական հակամարտություններ, որոնք լուծվում են միջազգային իրավունքի նորմերի հիմնան վրա, թեև լուծան միջոցներով տարեր են: Դրանց մեծ մասը լուծվել ու լուծվում են պատերազմի միջոցով, հարդողի իրավունքը: Բազմաթիվ են այն դեպքերը, երբ պատերազմի արդյունքից անկանություն է հաջուկ պատճեն կամ պատճենահանություն է հայտնաբերվում: Եթե անկանությունը համարվում է պատճենահանություն, դա կամ պատճենահանություն է հայտնաբերվում:

Եվրոպայում վիճելի տարածքներ են եղել Սաարի մարզը՝ Ֆրանսիայի ու Գերմանիայի միջև, Տրանսիլվանիան՝ Շունգարայի ու Ռումինիայի միջև, Մակեդոնիան՝ Բուլղարիայի, Շունաստանի ու Սերբիայի միջև, Տրիխոստը՝ Խոսայի ու Հարավալվահայի միջև, Սիլեզիան՝ Գերմանիայի ու Լեհաստանի միջև և շատ այլ տարածքներ: Ներկայումս տարածքային վեճերի մի մասը համարվում է վերջնականական լուծված, մյուսը դեռևս Ժխում է ու ցանկացած պահին կարող է բորբոքվել:

Պատությանը ծանոր են նաև այնպիսի դեպքեր, երբ տարածքային վեճերը լուծվել են խաղաղ ճանապարհով՝ երկկողմ ու բազմակողմ բանակցությունների միջոցով կամ է Միջազգային դատարանի վեճով:

Հատուքը պահանջանակում կատարվեց Թուրքիայի և Իրանի

բյուլենթի սահմանի վրա գտնվող Ալպեր կոչվող տարածքի պատությունը, որն ավարտվեց միան վերջերու: Դա 114 հազ. քիլո մակերես ունեցող մի գոտի է (Հայաստանի Կանոնականության տարածքի գրեթե քառասահմանը), որն անցնում է Սահարայի անձարդարնակ անապատով և ձգվում է ամբողջ պետական սահմանի երկայնքու: Որոշ տվյալներով, Ալպու գոտու ընթացք հարուստ է նավիքի և որոշակի պաշարներով: 1970-ական թվականների սկզբին Լիբիան օլուպացրեց այն: Չափ բազմությունը փորձեց վերաբարձմել կողոքած տարածքը գինված ուժությունը, արդյունք չուղին:

Ի վերջո, հակամարտությունը լուծվեց խաղաղ ճանապարհով: Հակամարտող կղոյները որոշեցին դիմել Ղազախ Միջազգային դատարան, նախօրոր հայտարարելով, որ կընդունեն նրա ցանկացած վիճու: 1994-րդ մայիսին դատարանը վճռու, որ Ալպուն պատկանում է Չափին: Լիբիան իր գործը դուրս թերզ (գործիքի դուրս թերզը վերահսկվում էին միջազգային դիտորդները), որից հետո կատարվեց սահմանի դիմարկացիա: Յարևան պետությունների լիիբերները հանդիս եկան հայտարարությամբ և տարածքային հակամարտության խաղաղ կազմակիրումը ցանկանեցին դրան երկու ժողովությունների բարի կամքի հայրանակ և օրինակ աֆրիկյան մյուս երկրների համար:

Եվրոպայում տարածքային վեճի խաղաղ լուծան օրինակ է Տեխնոսոր:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո Տրիխոստին հավակնում էին Խոսային ու Հարավալվահայ: Երկարաւոր բանակցություններից հետո հակամարտությունը կղոյները համաձայնվեցին բանանել այլ տարածքը: Արևմտական ժողովը մասն Տրիխոստ նախանազուով, անցան Խոսային, իսկ արևմտական մեծ մասը Հարավալվահային:

Խաղաղ սահմանային փոփոխությունների միջոցներով ու պատճառներով կարող են տարբեր լինել: Երկու պետությունների միջև կարող է կատարվել համարժեք տարածքային փոխանկարում: Կամ մի պետություն հավաք առներով վիճելի տարածքի բնակչության կամքը, կարող է այն գիշեցի հայրան պետությամբ և փոխարենը դրանկան կամ որևէ այլ հատուցում ստանալ: Կամ նաև տարածքը վաճառելու դեպքեր, օրինակ, Ռուսաստանի կողմից Այսակայի վաճառքը ԱՄՆ-ին 1867թ:

Տարածքային փոխանակում կատարվեց Թուրքիայի և Իրանի միջև: Դա 1920-ական թվականների սկզբն էր, երբ ուսու-թուրքական պայմանագրով Ռուսաստանը ճանաչեց Թուրքիայի կողմից Կարսի մարզի և Սուլըմանլի գավառի ամերփան, ինչպես նաև պաշտոնական

Ծևակերպվեց Նախիջևանի Հանրապետության ստեղծումն Ադրբեյջանի հիվանալիության ներքո: Այդ ժամանակ Իրանի պետական սահմանը անցնում էր այնպէս, որ Նախիջևանն անշատված էր Թուրքիայից, մինչդեռ Թուրքիան ծայրաստիճան շահագրգոված էր Նախիջևանի և Ադրբեյջանի հետ ընդհանուր սահման հաստատելու հարցում:

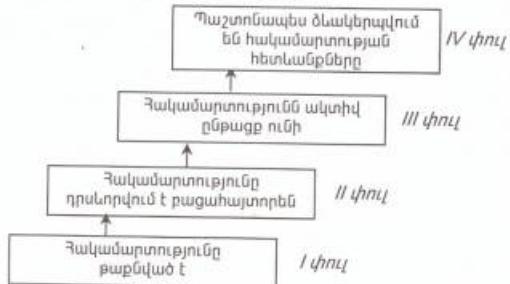
Բանակցություններն ավարտվեցին նրանով, որ կատարվեց տարածների փոխանակում: **Թուրքիան ստացավ իրեն Նախիջևանից բաժանող իրանական տարածքը, փոխարեն՝ զիջելով ավելի հարավ ընկած համարժեք տարածություն:**

Տարածքային հակամարտությունները պատճառները, դրանց իմքում ընկած հակասությունները տարբեր ծագում ու տարբեր ընույթ ունեն: Առավել տարածական են Երևանի հակասությունները: Դրանք նոր ուժում բռնկվեցին հատկապես ԽՄՀՍԴ-ի և Հարավսկավայի փլուզումից հետո (մարդաբան տես՝ ստորև):

Ներպետական տարածքային - երեխական հակամարտությունների համար բնորոշ այն է, որ դրամբ բոլորը է ծավագում են նոյն օրինաշափություններով և անցնում են զարգացման նոյն փուլերը:

Քաղաքացներն են հակամարտությունների զարգացման ըրու փուլ են առանձնացնում՝ քարոզված, բացահայտ դրսության, ակտիվ քննություն և հետևանքների (տես՝ սխեման): Մասնագետները դա ննանցնում են մարդու հիվանդության փուլերին: Բժիշկը գիտի, որ այդ փուլերի առանձնացումը խիստ կարող է, որովհետև յուրաքանչյուրի համար հատուկ բուժում է նշանակվում:

ՏԱՐԱԾՅԱՅՆ-ԷԹԱՆԿԱԿԱՎ ԿԱԿԱՍԱՐՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՓՈԽԵՐԸ

Հակամարտությունները նույնպես հիվանդության տեսակներ են, ըստ որոն խիստ վլանգամարդ հիվանդության տեսակ, որովհետև այն սպառնում է ոչ թե մեկ անհատ, այլ ամբողջ հասարակությանը, հազարավոր ու միլիոնավոր անհատների: Այդ հիվանդությունը նույնպես ուժման կարիք ունի, և ճշշտ բուժելու համար անհրաժեշտ է պարզել, թե ինչքա՞ն է այն խորացել, զարգացման ո՞ր փուլում է գտնվում:

1. Հակամարտության բարեկամարդ փուլ: Որևէ բազմազգ, նույնիսկ իրան ժողովրդավարական համարող, պանությունում ազգային փորուանալիքային մոտ կարող է ձևավորվել այն կարծիքը, թե իր մկանամը թույլ է տրվում անարդարություն, խորակամություն: Այս փուլը հակամարտության խորացումը բոլոր չափանիքները մեջ իշխող ազգն է, պայման մեծանալությունը, որը պետության մեջ իշխող ազգն է, սեփակ է ընդունի և իրականացնի այնպիսի պետական որոշումներ, որոնք բոլոր ազգությունների ներկայացուցիչների համար ապահովության մասնական և լիակատար բարեգարակության սկզբունքը, թույլ այսուհետ է տրվում որևէ խորակամություն:

Այն դեպքում, եթե փորուանալիքային ունի իր պետական տարածքային կազմավորումը, օրինակ, նախկին ԽՄՀՍԴ հանրապետության, մարզի, ինքնավար մարզի, ազգային օկրուգի դեպքում, պետք է խստագույն պահպանվեն կամ նույնիսկ ընդլայնվեն դրա սահմանադրությունը:

2. Հակամարտության բացահայտ դրսորման փուլ: Այս փուլի առաջին տարբապական ազգանշանները բացահայտ փոխադարձ մեղադրանքներն են, լրտերի տարածումն այն մասին, թե մի կողմէ մյուս լրտերին մերժմանը չըառաջի մտադրություններ ունի, կատարել է անօրինական գործողություններ, սպանություններ ու գազանություններ, արտաքսում մշտական բնակության վայրից ու բռնի վերաբանվեցում:

Այս փուլում գրեթե անպարելի է կանխել հակամարտության հետազոտ խորացումը և արյունահետությունը: Խշխանություններից պահանջվում է վեճականորեն կամինի բռնությունները, բացահայտել ու պատմել անօրինական գործողություններ մայածեմնողների ու դեկավարներին, բոլոր չտալով կանխակալ վերաբերունք կողմերից որևէ մեկի նկատմամբ:

3. Հակամարտության ավարտիվ քննություն փուլ: Այս փուլը հակամարտության բորբոքման վիճակն է, թե նախորդ փուլերում չի հաջողվել հակամարտությունը կառավարել, և այն վերանձնի է ապատարության և կազմակերպված մարտական գործողությունների: Այս փուլում սովորաբար հակամարտող կողմերին բացահայտ օժան-

դակուլեյուն են ցույց տալիս իրենց հայրենակիցներն արտասահմանից: Դաճախ հակամարտությունը «միջազգային է», այսինքն դրա անմիջական մասնակիցները, ի վիճակի չլինելով կրակը ճարպի սեփական ուժեղությունը դիմում են միջազգային հանրության օգնությանը, որը և միջամտությունը:

Ինչպես միջազգային կազմակերպությունների, այնպես էլ կենտրոնական իշխանության զիսավոր նպատակն է ցամկացած միջոցներով դրաբարենմեր մարտավամ գործողությունները, հաստատել գիտադարձը, որից հետո բանակցությունները միջոցով ծեռնախույն լինել հակամարտության բարաքական լուծնանը:

4. Հականամարտության հետևածները: Վաղ թե ուշ ռազմական գործողությունները դադարում են և հրադադար է հաստատվում: Դրանից հետո էլ մի տևական ժամանակ է պահանջվում, որպեսզի վեպական կայուն խաղաղությունը և հակամարտող կողմերի միջև փոխադարձ շատափություն հաստատվի:

Հականամարտության բարաքայիշափառական հետևածները կարող են լինել 2 տեսակի. առաջին՝ վերադարձ հակամարտության եղակետային վիճակին և պետության մերուստ քաղաքական ու տցիալ-տնտեսական քարեփիշտումների անցկացման: Այդ դեպքում պետության տարածքային ամրության մեջ կամ կամ կամ առաջարկում պայմանագիր է, որ քարեփիշտումները ընթանեն լինեն հակամարտող կողմերի համար և բացառն նոր հակամարտությունը: Այդ բարեփիշտումները կարող են նախատեսել նաև փոքրամասնություն կազմող ազգային համայնքներ պետության մերուստ քաղաքական ինքնորոշման իրավունքը տրամադրելը կամ իրավունքը ընդունելունը: Դա նշանակում է, որ կարող է ստեղծվել նոր տարածքային բարաքական միավոր՝ ինքնավագր տարածք կամ կարող է բարձրացվել արդեն եղան միավորի կարգավիճակը, ինչպես կատարվեց հետխորհրդային Ռուսաստանյան Դաշնությունում: Այստեղ բոլոր նախկին ինքնավար հանրապետություններն ու ինքնավար մարզերը ստացան հանրապետության կարգավիճակ և դրաման դաշնության տորեկտմերը: Այսպես եղան նաև Սոլյույունը, որի իշխանությունները պաշտոնապես ծանազեցին Գագառույան Դանրապետության ստեղծումը Մողորդայի կազմում:

Եղվորդը, փորձամանությունը կազման ազգային համայնքի անքառումը մծածամանության պետությունից և սեփական իմբերիշիան պետության ստեղծումը: Տարածքային էրդիկական հակամարտության այդպիսի հետևանքի նորագույն օրինակ են Նամիրիան

(անջատվեց Յարավ-Աֆրիկյան Յանրապետություններից) և Էրիտրեան (անջատվեց Եթովպակայի պատումների, որոնք դարձան անկան պետություններ, ապշտուանան ճանաչվեցին միջազգային հանրության կողմից և ընդունվեցին ՄԱԿ-ի անդամականությանը):

Նման օրինակ է նաև հետխորհրդային տարածքում ինքնահայության, որ ֆակտում պետությունների ստեղծումը, որոնք չեն ճանաչվել միջազգայինորեն, ինչպես նաև այն պետությունների կողմից, որոնցից անջատվել են: Յարավկովկասյան տարածաշրջանի այդ դեպքերը կընտարկվեն գրի հաջորդ բաժիններում:

8.5 Միջազգային իրավունքը ԵԿ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ՀԱՎԱՍԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄ

Ակնհայտ է, որ բոլոր տեսակի միջպետական տարածքային հակամարտություններն ամբողջությամբ վերաբերում են միջազգային քաղաքականությամբ որորոշին: Ինչ վերաբերում է ներպետական հակամարտություններին, ապա ինչպես տեսանք վերևում, որանք և կարող են իրենց զարգացման որոշակի փուլում «միջազգայինացվել»: և այսպիսի պետության մերժին հարցում լինելուց: Դա նշանակում է, որ ներպետական հակամարտությունների լուծումը և ողոյակի պայմաններում պետք է փնտող միջազգային հարաբերությունների որորությունը:

Ինչ միջազգային հարաբերությունները կարգավորվում են միջազգային իրավունքով:

Միջազգային իրավունքը վճռորոշ է դամում հատկապես այն դեպքում, եթե հակամարտության արյունքում փոքրանամություն կազմոն ազգը որոշում է անջատվել և ստեղծել իր սեփական ինքնիշխան պետությունը: Ասում ենք՝ միջազգային իրավունքը վճռորոշ է դամում, որպիսիւ, եթե նորաստեղծ պետությունը չկարողանա ապացուել, որ իր ծնունդը օրինակն է, այսինքն, որ իր ստեղծումը չի հակասում միջազգային իրավունքի նորմերին, ապա այն միջազգային ճանաչման չի առնանան: Ինչ եթե միջազգային հանրությունը չճանաչի նորաստեղծ պետական կազմավորումը որպես միջազգային իրավունքի սուրբեկու և շնորհի իր շարքերը, ապա այն կմնա մեկուսացված և որպես ինքնիշխան պետություն չի կայանա:

Ինչ ո՞ր է միջազգային իրավունքի հարուցած սկզբունքային դժվարությունը. «Նորածին ճանուկը» ինչպես պետք է հարթահարի այն:

Այս դժվարությունը կայանում է նրանում, որ ամեն մի կոնկրետ դեպքում հակասությամ մեջ են մտնում միջազգային իրավունքի երկու սկզբունքներ՝ ժողովրդային ազատ ինքնորդշամ իրավունքը և պետության տարածքային ամրոցականության պահպանման սկզբունքը: Որպես կանոն նորանկախ պետությունը հենվում է առաջին սկզբունքի վկա: Դրան հակառակ, արդեն գոյություն ունեցող և ճանաչված պետությունը, որից պետք է անջատվի նորը, պահանջում է երկրորդ սկզբունքի կիրառումը:

Ներկայուն մասնագետների, հասարակական ու պետական գործիչների շրջանում բուռն թնդակում է զնում այն հարցի շուրջ, թե արդյո՞ք անհարահարելի միջազգային իրավունքի այդ երկու սկզբունքների հակասությունը: Ավելի ու ավելի հիմնավոր են դաշնում այն կարծիքները, որ այս սկզբունքների մոջ անանցանելի վիճ գոյություն չունի, և դա կարելի է հարուստել, եթե բազմակողմանորեն հաշվի առնեն ամեն մի կոնկրետ հակամարտության բոլոր յուրահատկությունները և հակամարտող կողմերը փոխհամաձայնության հասնելու բարի կամք դրանքը:

Միջազգային հանրության տրամադրությունների փոփոխության արդարայություն կարելի է զնահատել այն փաստը, որ միջազգային բարձր մակարդակի գիտաժողովներում արձանագրվում է, օրինակ, այն միտքը, որ «Ակնայսությունը է հետխորհրդային, գուցե և ավելի լայն» հետկողունիստական տարածում առկա հակամարտությունների բուն մոտեցման ռեվիզիայի ստիպողական անհրաժեշտությունը: ... ինչպես չեն ներառել, որ պետությունների թիվը աշխարհում մշտական անփոփոխ է մասն միան այն պատճենում, որ գոյություն ունի աշխարհային ամրողականության սկզբունքը: Նաև իրատիսական չեն դողովուրենարկ կախման մեջ նմեն այն պետությունների կառավարությունների բարի կամքից, որոնց կազմում նրանք գտնվում են¹: Նետելություն է արվում, որ հաստինացեց է տարածքային հակամարտությունների լուժման նոր սկզբունքների ուղղագրակիր եղանակների մշակման ժամանակը:

Ամերիկան ճանաչված կոնֆլիկտարաններ Մ. Ջալպերինը և Շ. Եփերը, ընդհանրացնելով ինքնորոշման և պետական սահմաննե-

րի անձեռնմխելիության հիմնախմբորի մասին առկա մոտեցումները, նշում են, որ ներկայ «սաազ պատերազմին» հաջորդող միարեւու աշխարհում «... այլև անհնարի է պմբու, որ գոյություն ունեցող ամեն մի պետություն պետք է մնա միասնական, և պետական սահմանների ոչ մի փոփոխություն չափու է տեղի ունենա»¹, որ նոր պայմաններում անհրաժեշտ է վարել այնպիսի «ստեղծագործ քաղաքականություն», որը հնքնորշաման պահանջ կարող է լինել օրինական ծգուումների արտահայտություն և այն չպետք է անծնավոր: Կարող է նոր պետություն ստեղծելու անհրաժեշտություն ծագել, ուստի պետք է գտնել անքառման խարար ծանապար:

Նույն հեղինակները առկա հարուստ նյութի լիդիանրացման հիմնա վրա կառարել են ինքնորշաման պահանջների դասակարգում և ատանձնացրել են դրանց 7 կատեգորիա: Սեմք հասուն լիդացներն հետևյա 3-ը, որոնց ներառում են ամենասարաժանները, դրանց թվում և մեջ առավել հետաքրքրություն հարավուկասյան ինքնորշումները:

Պայմանագրային ինքնորշում. դա վերաբերում է նախկին գաղության երկրների անկախացնան, որը միջազգային համրության միանշանակ հավանությանն էր արժանանում:

Եմբապետական ինքնորշում. երբ գոյություն ունեցող պետության ներսում որոշակ երնիկական խոնը (ազգային փոքրամասություն) ձգուու է անշատել և ստեղծել սեփական պետություն: Այս կատեգորիային են պատկանում, օրինակ, Տայվանը ու Տիերեթ (Չինաստան), Փենջար (Հնդկաստան), Բրուսանի (Թուրքիա), Քվերելի (Կանատա), Սերմանեստրյան (Սլովովա) հիմնասնդիրները:

Ամորպատական ինքնորշում. այս կատեգորիային է վերաբերում այն երնիկական խմբերի (ազգերի) ինքնորշաման ծգուում, որոնց ընակրեան արեալ տարածումը է երկու և ավելի պետությունների սահմաններում, երբ ազգի մի հատվածը ծգուու է միավորվել մյուս հատվածների (հատվածի) հետ: Այդպիսի օրինակները նույնանես շատ են: Մոլդովայի ուղինենուրը, Յոնկասանի քաշմիդիցները, Վրաստանի հարավայտերը, Ուկրաինայի մաս համարվու Դրիմի ուսւները:

Միջազգային հանրությունը ամորպատական ինքնորշաման դասական օրինակ է համարում Լեռնային Դարարադի հայության պայ-

¹ Александр Искандарян, Генезис посткоммунистических этнополитических конфликтов и международное право (на примере Закавказье). В сб. научных статей «Этнополитические конфликты в Закавказье: их истоки и пути решения.» Центр международного развития и конфликтологии. Меридиан (США), 1997, с. 80.

¹ Halperin M., Scheffer D., "Self-Determination in the New world Order", Washington, D. C., 1992, т. 71.Սեբրերում ցան և Նովկանսկայա: Տես նոր հոլոված հիշատակած «Էთнополитические конфликты в Закавказье...» մոլովածուու, էջ 107:

քարդ Հայաստանիմ միանալու համար:

Ուշագավ են ազգային հարցի և մասնավորապես ԽՍՀՄ գյուղային վերջին տարիների և հետխորհրդային ժամանակաշրջանի երբուտարածքային հակամարտությունների և դրանց շուրջ ծավավոր իրադարձությունների գիտակ և մասնակից, Ռուսաստանի պետողումայի պատգամավոր Գայինա Ստարովյուսովայի գիտական մշակումներն ու Եղանակագործությունները, Եվլիովա քենարկվող հիմնախնդրին: Նրա քազմային հետազոտությունների խոսափառ ամփոփում եղավ իր մահից հետո (տեղորոշ ենթակա վարձու մարդասպանի կողմից) հրատարակված «Ազգային ինքնորոշում: Մոտեցումներ և դեսպերի ուսումնավորություն» աշխատությունը¹: Չնեարկելով ԽՍՀՄ փլուզմանը ուղեկցող ազգամիջյան հարաբերությունների ընթացքը ազգերի ինքնորոշման համատեքստում, նա առանձնացնում է այն պայմաններն ու հատկանիշները, որոնք նրա կարծիքով կարող են բավարար հիմք ծառայել ինքնորոշման, ընդուույնինչ անկախ պետության հրավունեց կիրառման համար: Առաջին անդամանությունը պայման նա համարում է այն, որ իր բնակեցրած տարածքի գտնվելը մի պետության տիրապետության տակ անուանելի է դարձում ինքնորոշման ծգուող ազգերի գոյությունը:

Որպես աաանձին հատկանիշ առանձնացվում է երիկական խմբի «պատմական իրավունք» իր գրադարած տուրածքի մկանումը: Ընդունելով այդ պայմանի «խոցելի» լինելը, հեղինակը իր այդ դրույցը ամրապնդում է 2000 տարվա ընդհունումը հետո պատմական հայրենիքի մկանումը հենաների հրավիրմբ ճամաչչան փաստը միջազգային համրության և ՍԱԿ-ի կողմէց: Վերջինս ընդունեց հատուկ բանաձև, որի հիմնա վրա 1948 թ. ստեղծեց Խորայի պետությունը: Նոյն չափանիշն օգտագործվեց նաև Պատեստինի արաբական պետության ստեղծման համար:

Անդամանությունը չափանիշը է հանարկում բնակչության ազգային կազմը: Ըստ որում նոր, կայուն պետական միավորի կազմավորման համար նախընտրելի նախարարայի համարվում է համայնքի երիկական միաստարությունը, մինչեւ բազմատարությունը գնահատվում է որպես լրացուցիչ խոչընդոտ:

Դաշտորդ հատկանիշը տողովորի կամքի ազատ արտահայտությունն է, որի արդյունքում համաժողովրդակամ բվեարկության միջո-

ցով ծայնի իրավունքը ունեցող քաղաքացիների ոչ պակաս քան 2/3 համաձայն է ինքնիշխամ պետության կարգավիճակին:

Եվ վերջին անհամեծ հատկանիշը՝ պատասխանառություն ապագա վիճակի համար: Դա նշանակում է, որ ազգային ինքնորոշման ծգուող համրությունը պետք է հիմնավորված վստահություն ունենա, որ ապագա պետությունը ի վիճակի կիմի ստեղծել կենսունակ տնտեսություն, եղանակել իր տարածքը ու սահմանները և շխախտել տարածաշրջանի կայունությունը:

Կերպառանուկ միջազգային իրավունքին և դրա շրջանակներում երևարածքային հակամարտությունների կարգավորմանը և մասնավորապես ինքնորոշման իրավունքի ու պետական սահմանների անխախտելիության սկզբունքների հակասությամբ, ընդգծներ, որ նոյն այդ միջազգային իրավունքը պահանջում է, որ ինչպես բոլոր հակամարտություններում ու հակասություններում, այս երկու սկզբունքների հակասությունը նոյմասն լուսվուի խաղաղ ճանապարհությունը, բանակցությունների միջոցով: Եվ բանակցությունները հակամարտություններու կողմերի միջև պետք է շարունակվեն այնքան ժամանակ, քանի որ նրանին համաձայնությունը չի կայացել: Այդուհետեւ, Երկայինում միջազգային համրությունը վկա է մեկ տասնյակից ավելի տարածքային երիկական հակամարտությունների, երբ կողմերի բանակցությունները թեև շարունակվում են, ընդհանուր համաձայնությունը շատ հեռու է:

Վերջներեւ թեկուու Բալկաններից մինչև Կովկաս ընկած տարածաշրջանը, որտեւ վերջին տարիներին իրենց անկան են հօչքակը մի ամբողջ շարք ազգային փորձամասներուններ: Դրանք պետություններ են «դե ֆակտո», իրականու գոյություն ունեն, ծեռու են երեւ պետականության հատկանիշները և ամրապնդում են իրենց պետականությունը: Բայց այդ պետությունները գոյություն չունեն «դե յուրէ», որովհետև միջազգային իրավունքը տեսակինից չեն ապացուցել:

Այդ պետություններն են Յունականին Կիպրոսի Թուրքական Դամականությունը, որ անջատվել է Կիպրոսի Յանրապետությունից, Մերձմեսատրյան Յանրապետությունը՝ Մոլդովայից, Արևական Յանրապետությունը՝ Կրաստանից, ԼՂԴ Աղրեջանից (ԼՂԴ բվարկվում է այս շարուն պայմանականությունը: Այս մասին տես ստորև):

Իրենց անկան հօչքակը պետություններից յուրաքանչյուրը յուրիշի է փողոծում լուծել «դե յուրէ» ճանապարհ ստուալու իիմա-

¹ Г. Старовойтова, Национальное самоопределение: подходы и изучение случаев, Санкт-Петербург, 1999г.

իմնիդրը: Բայց բոլորի ամցնելիք ճանապարհը մի կտում թնդանուր է՝ միջազգային ճանաչում ստուճայու համար իր թերախաչկ պետությունը սկզբում պետք է ընթանվի ո ճանաչվի այս պետության կողմից, որից անքատվել է: Եթե այդ տեղի ունենա, ապա հակամարտությունը կամ կամարվի կարգավորված և նորաստեղծ պետությունը կը յանա նաև «ուժ յուրեա»:

Այս քննարկենք ԿարաՎ-Արևմտյան Ասիայի՝ Հայաստանի Հանրապետությանը հարող տարածաշրջանում հակամարտության մի քանի օրինակներ մանրամասնորեն:

Կիպրոսի իմբնահնդիդր Քանակ տարուց ավելի է, ինչ Կիպրոսի Հանրապետությունը թոնի ուժով բաժանվել է 2 մասի: Դրա տարածքի 37% օկուպացված է Թուրքիայի կողմից, որտեղ և ստեղծվել է իմբնահնձակ Հյուսիսային Կիպրոսի Թուրքական համբավությունը: Կիպրոս պետությունը և մեծամասնություն կազմող տեղաբնիկ հովու բնակչությունը, հետապս և միջազգային համբուլունը չի ճանաչում իմբնահնձակ թուրքական պետությունը: Քաժանան զի՞ վաս այժմ տեղափորված են ԱԱԿ-ի հաղաղապահ զինված ուժերը, որոնք թույլ չեն տալիս զինված բախտումներ:

Կզզու բաժանումով նեծապես տուժել է երկրի էկոնոմիկան, կատարվել է բնակչության «երնիկավան զուում»՝ երկրի հյուսիսային մասում բնակչությունը հուները, դրանց հետ մեծաբն նաև մյուս քրիստոնյանքը վտարվել են իմբնա բնակավայրերից և տեղափոխվել են հարավ, իսկ հարավի կիպրոսի թուրքերը տեղափոխվել են հյուսիս: Ներկայումն Կիպրոսի օկուպացված թուրքական մասում ապրում է 180 հազ. մարդ, (անբողջ կզզու բնակչության 20%) իմբնականում թուրքեր, որոնց մի մասը կիպրոսիներ չեն, այլ վերաբնակելի են Թուրքիայից:

Կիպրոսան հակամարտությունը կիպրոսի թուրքերի և կիպրոսի հյումերի միջև է, որոնց թիվունում կամգնած են համապատասխանարար Թուրքիան և Հյունաստանը:

Ե՞ր և հիշաբն է ծագել կիպրոսան հակամարտությունը:

Ընդունված է ասել, թե Կիպրոսը դատապարտված է իր սեփական աշխարհագրական դիրքի գործ լինելուն: Դրա ճշմարտությունը հաստատող փաստեր շատ են: Գումարելով Եվրոպայի, Ասիայի ու Աֆրիկայի ասիանացվածին, Կիպրոսը խոչը պետությունների համար հաճախ կովածներ է եղել և անցել է ծեռքից ճեռքից: 16-րդ դարին նվաճել են թուրքեր, և այն օսմանյան տիրապետության տակ մնացել է մինչև 19-րդ դարի վերջը, երբ անգլո-թուրքական հատուկ

պայմանագրով մտել է բրիտանական տիրույթների կազմի մեջ և 1925թ. դարձել է Անգլիայի զաղութք:

Կիպրոսի անկախությունը հաշվակել է 1960 թ.: Այն ժամանակ արդեն կզզու հյուսիսային մասում մեավորվել է թուրք կիպրոսիների ոչ մեծ համայնք՝ երկրի ամրող բնակչության 18%: 1974թ. հյուն կիպրոսիների որոշ զագայական խթեն փորձեցին պետական հեղաշողություն կատարել և «Հմոգիս» իրականացնել, այսինքն՝ կղզին միաց Հունաստանի: Սահմանադրության կարգի վերականգնման և բոլոր կիպրոսիների պաշտպանության պատրկակությունը թուրքիան գործ մուցեց Կիպրոս և օկուպացրեց երկրի հյուսիսային մասը: Երկրը կիսվեց երկու մասի, կիսվեց նույնիսկ մայրաքաղաք Նիկոսիան:

Միջազգային համբուլունը այդ բաժանումը չնախաչեց:

Կիպրոսի պետական ապրոցականության վերականգնման ուղղությունը ԱԱԿ-ի համբերն առաջմ ապարդյուն են: Արդյունք չեն տալիս նաև հակամարտող կողմերի բնակչությունները: Առաջմ հաջողվուն է բնակչումն զի՞ վաս տեղաբաշխված ԱԱԿ-ի հասաղապահ գործերի օգուտյամբ լոկ գինադադար պահպաններ: Թուրքիան միակ երկիրն է, որ ճանաչել է Հյուսիսային Կիպրոսի թուրքական հանրապետությունը:

Քրդական հարցը: Քրդերը հնդիվլուպական ծագման հնագույն ժողովուրդների են, բայց երեք իրենց պետականությունը չեն ունեցեց: Ըստ պատմական արդյունների, նրանց շարժվելով արևելքից, մեր թվարկության առաջին հազարամյակի վերջերին քափանցել են Միջագետը և Կայկավան լեռնաշխարհը:

Այժմ քրդերի կոնվակ քնակչության մոտավորաբան 800 հազ. քմ տարածքը բնամական է Թուրքիայի, Իրամի, Իրաքի և Միջարևի միջև: Մտսաքը գնահատականներով նրանց թիվն ավելի քան 20 մլն մարդ է, որի կեսից ավելին բաժին է ընկույն Թուրքիային, 20-ական %՝ Իրամին ու Իրաքին, 5%՝ Միջարևի: Մնացած ցոված են աշխարհի տարրեր երկրներում, այդ թվում՝ Լիբանանում, ԱՊՀ, ինչպես նաև Արևմտյան Եվրոպայի որոշ երկրներում:

20-րդ դարի սկզբներից թողեր պայքարում են իրենց ազգային անկախության համար: Ասոյին համաշխարհային պատերազմից հետո դրյալամբ հայոց քնարկամական դրվեց նոյնիսկ միջազգային բնակչություններում, և հնացեն արդեն ասվել է, Սևրի պայմանագրով նախատեսվում է բրոլական ինքնականացները:

Քրդերի պայքարը նոր փուլ մուավ երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, երբ փորձեր արվեցին միավորել տարրեր

Երկրոներում սկիզբ առած քրոպակն ազգային ազատագրական շարժմանը:

Քուրդ ժողովորի ազգային ազատագրական պայքարի առաջին նկատմամբ արդյունքը եղավ այն, որ 60-ական թվականներին Իրաքի հյուսիսում ստեղծվեց առաջին քրդական տարածքային քաղաքական կազմակերպություն՝ Քրդական իշխանավար շրջանը¹:

Ներկայում քրդական ազգային ազատագրական պայքարի կենտրոնը տեղափոխվել է Թուրքիա, որտեղ 1970 թվականից բոլոր մարտական գործողությունները են վայրում Թուրքական պետության դեմ: Նրանք պայքարում են անկայ Քրդատան ստեղծելու համար: Վերջին քրդական ազստամբության քաղաքական դեկալանիոյ հայտարարում են, որ համաձայն են Թուրքիայի կազմում Քրդական իշխանավարություն ստեղծելու տարրերակին նույնագույն և առաջրկում են այդ պայմաններով թուրքական իշխանությունների հետ բանակցությունների մասին:

Թուրքական պաշտոնական շրջանները երկար ժամանակ չին ընդունում Թուրքիայի քրդերի՝ որպես առանձին ազգի գոյությունը, նրանց համարելով «լեճանյին բուրեր»: Նետագրում ստիպված եղան ճանաչել քրդերի և «քրդական հարցի» գոյությունը: Այսօ միշագային հանրությունը ի պատասխան եվրամիտրյան անդամ դառնապու Թուրքիայի շամկության, նրանից պահանջում է ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների ընդունում: Ներկայուն քրդերին բոլոյ է տրված խոսել քրդերեն, ունենալ քրդական դպրոցներ, ասդի և հեռուստահաղործություններ: Դրանով կանոնադր, քրդական ազատագրական շարժում համարում են անօրինական, քրոյ ապատամբներին՝ ահարեկիչներ: Թուրքական պետությունը իսկական պատասխանական շարժում համարում է անօրինական, քրոյ ապատամբներին՝ ահարեկիչներ: Թուրքական պետությունը իսկական պատերազմ է վարում քուրդ ժողովորի դեմ, նպատակ ունենալով գինված ուժուու ճնշելու ազգային փոքրամասնության ազատագրական պայքարու:

Արարա-իսրայելական հականարտությունը. Արարա-իսրայելական հականարտությունը հականարտություն է Խորայի պետության և Պահստինի արար բնակչության միջին, որում ներքաշվել են Խորային անմիջական հարևան արարական պետությունները՝ Հրդանանց, Սիրիան, Եգիպտոսը, Լիբանանը:

Հականարտությունը սկսվել է 1947 թվականից, եթե ՄԱԿ-ի

Գլխավոր ասամբլեան որոշում կայացրեց Անգլիայի մանդատի տակ գտնվող Պահստինի տարածքում երկու հրեական և արարական պետություններ ստեղծելու մասին: Երեական պետությունը՝ Խորայի, հիմնվեց 1948թ. մայիսին: Ուս և հարևան արարական պետությունների միջև սկսված պատերազմի արդյունքում Խորայի օլուպացրեց Պահստինի արարներին հատկացված տարածքների մի մասը, ավելի ուշ, 1967թ. «վեցօրյա պատերազմի» միջոցով նվաճեց տարածքներ նաև Յորդանամին, Սիրիայից ու Եգիպտոսից:

ՄԱԿ-ի հաստատած Խորայի տարածքը 14.1 հազ. քկմ է: Սուտակրապան այրան է կազմում են գրավված տարածքները: Կերպիններին թվում են Յորդանան գետի արևոտյան ափը (Արևելյան Երուսաղեմի հետ միասին), Գազայի հատվածը Երկրի հարավ-արևմտություն և Սիրիայի Գուանի բարձրները:

Պաղեստինան արարերն արտասահմանում ստեղծեցին հինգ լառավարման մարմններ, որուք նկավալուու են ժողովորի գինված պայքարու Պահստինի արարական պետության ստեղծան համար:

Մերձավոր Արևելքում հաղաղությունը վերականգնելու նպատակու, միշագային միջնորդների օգնությամբ, հականարտուղ կողմերի բանակցություններ են ընթանում: Ակզրում համաձայնություն ծեռք քրդերից այն մասին, որ արարները դադարեցնում են զինված պայքարը, իսկ Խորային իր կազմուն ստեղծու է պաղեստինան արարերն իշխանական տարածքների միավոր՝ ինքնակառավարման լայն իրավունքներով: Միաժամանակ հաշտություն հաստատվեց մի կողմից Խորայի և մյուս կողմից՝ Յորդանանի ու Սիրիայի միջև: Եգիպտոսի հետ հաշտության պայմանագիր կերպել էր ավելի վաղ (1979թ.):

Այժմ սկզբունքային համաձայնություն է ծնօք քերված Պահստինի ինքնիշխան պետություն ստեղծելու մասին: Բոլոր հիմքերը կան ենթարելու, որ մոտ ապագայու Պահստինի արար ժողովորի ազգային ազատագրական պայքարը կավարտվի լիակատար հաղթանակու անընդհատ մեծագույն վտանգ հանդիսացր արարա-իսրայելան հականարտությանը:

Ստորև ավելի ճանրամասն կերպուծքն հարավկովկասյան, այդ թվում ադրբեջանա-դարաբաղայան հականարտությունները:

¹ 1920-ական թվականներին Ալբրետանի կազմում, Լեռնային Ղարաբաղի իշխանական մարզը հայաստանի համբաւածությունը անցաւառ տառածքում ստեղծեց մի արաբական իշխանական կառավագան պատությունները՝ Հրդանանց, Սիրիան, Եգիպտոսը, Լիբանանը:

ԽՆՁԱԱՏՈՒԳԱՍ ԴԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՌԱՎԱԾՔՆԵՐ

1. Ի՞նչ է պատերազմը: Ի՞նչ հասկանիշներով է այն տարրերվում մյուս սոցիալ-քաղաքական երևութերից: Որո՞նք են այն գործնները, որոնցով պայմանակարգված է պատերազմի բռվանդակությունը:
2. Պատմության ընթացքում ինչպես սեն փոխվել պատերազմների քանակը, բնույթը, մասնակիցների ու գործիքի թիվը:
3. Ի՞նչ է նշանակում պատերազմ վարելու օրինքներ ու սովորություններ:
4. Բնուրագիք՝ ագրեսիան, օկուպացիան, ամերիխան: Ընդգծեք տարրերությունները:
5. Ի՞նչ է միջազգային անվտանգությունը: Որո՞նք են դրա գլխավոր սկզբունքները:
6. Թվարկեք և նկարագրեք միջազգային անվտանգության առավել կանոնորմացումը:
7. Ի՞նչ է միջազգային համագործակցությունը, ինչո՞վ է պայմանավորված ներկա ժամանակաշրջանում դրա անհրաժեշտությունը:
8. Որո՞նք են միջազգային կազմակերպությունների տիպերը: Կերպությունը դրանց նպատակների և գործողությունների կազմակերպման ձևերի տարրերությունները:
9. Ո՞րն է ամենազանցվածային և առավել լայն իրավունքներով օժուված միջազգային կազմակերպությունը: Թվարկեք նրա նպատակները և նկարագրեք լառուցվածը:
10. Ինչպես է կոչվում ՍԱԿ-ի այն մարմինը, որի վրա դրվագ է միջազգային անվտանգության ու խաղաղության պահպանն զիսավոր պատօսահանատվությունը: Ինչպիսի իրավունքներով է այն օժուված:
11. Որո՞նք են ՍԱԿ-ի խաղաղապահ ուժերի գործողությունների գլխավոր ուղղությունները:
12. Թվարկեք ՍԱԿ-ի խաղաղապահ ուժերի գործողություններին առավել մասնակցություն քննող պետությունները: Դայաստանի Դանապետությունը պարունակում է այդպիսի գործողությունների, եթե այս, ապա որունդ:
13. Զեզ ի՞նչ է հայտնի միջազգային տարածաշրջանային կազմակերպությունների մասին: Թվարկեք դրանցից առավել խոշորները:
14. Ո՞ր միջազգային տարածաշրջանային կազմակերպությունների անդամ է Դայաստանի Դանապետությունը:

15. Ո՞րն է եղել այն գլխավոր նպատակը, հաճումն որի սկսվել են աշխարհում տեղի ունեցած պատերազմների մեջ նաև:
16. Ի՞նչ են տարածաքային հակամարտությունները: Ըստ քննութի ի՞նչ խմբերի են բաժանվում:
17. Որո՞նք են հակամարտությունների գարզացման 4 փուլերը: Թվարկեք և բնուրագիք: Ինչպիսի քարտը են լինել հակամարտության քաղաքացիական հետևանքները:
18. Ներկա ժամանակաշրջանում ակտիվ ընթացքում գտնվող ինչպիսի հակամարտությունների գիտեք:
19. Որո՞նք են երրորդաքային հակամարտությունների լուծնամ միջոցները:
20. Երրորդաքային հակամարտությունների լուծնամ հարցում միջազգային իրավունքի ո՞ր սկզբունքներն են հակասության մեջ նտնում:
21. Որո՞նք են այն պայմանները, որոնք գ. Ստարովյունվան անհրաժեշտ է համարում ինքնորոշման և սեփական ազգային պետություն ստեղծելու համար:

ՀԱՐԱԿՎԿԱՎԱՍՅԱՆ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ՀԱԿԱՍՄԱՐԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

9.1 ԿՈՎԿԱՍԸ ԷԹԱՆԻԿԱԿԱՆ ՈՒ ԱՇԽԱՐԴԱԲԱՊԱԿԱՆ ԾԱՐԵՐԻ ԲԱԽԱՄԱՆ ՀԱՍԳՈՒՑԱԿԵՏ:

ՀԱԿԱՍՄԱՐԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՌԱՋԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Դատուկ քննության ըստ են նախկին ԽՄԴՄ տարածքի և հատկապես երա Կովկասան տարածաշրջանի հակամարտությունները, որոնք բռնկվեցին միասնական պետության մայրամուտին և երա փլուզումից հետո:

Գիտնականները կանխատեսում էին, որ ԽՄԴՄ տարածքում հնարավոր են չուր 30 տարածքային հակամարտություններ, որոնցից 10-15-ը հատկապես սուր ու անհաջող բնույթ կունենան: ԽՄԴՄ փլուզումից հետո պարզվեց, որ դժոն ընդհանուր թիվը շատ ավելի մեծ է: Դրանք գլխավորապես գտնվում են 19-րդ դարում Ռուսաստանին անցած Կովկասում և Միջին Ասիայում: Այդտեղ Ռուսական կայությամ, ապա և ԽՄԴՄ կազմում գտնվելու տարիներին տեղի են ունեցել բռնկվեցան ալիսիկ տեղաշարժեր և ազգային կազմի արագ փոփոխություններ: Այս տեղաշարժերն ու փոփոխությունները կատարվում են պեսական մակարդակում: Ուստի բնակչությունը միշտ լիներով ելքովական տարածքի մեջափոխվում է լավագության տակ ու Միջին Ասիա՝ խոպան և բնական յոյս ռեսուրսներ յուրացնելու համար: Խոկ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից առաջ Դյուսիսային Կովկասից դեպի այդ շրջանն արտորվեցին ամբողջ ժողովուրդներ (չեչեններ, ինգուշներ, կալմիկներ և ուրիշներ): Այս ամենի հետամրույթախափեր էին դարերի ընթացքում ծևափրափա երթիկայան սահմանները:

Բացի այդ, խորհրդային իշխանության առաջին տարիներին, երե կաստավեց մողովուրդների սահմանաբանում, երկուսու ստեղծվեցին անհավասար իրավունքներով օժնված 4 մակարդակի քաղաքական տարածքային միավորներ՝ միութենական համապետություններ, ինքնապար համագույնական մարդու և ազգային օլորգմեր: Դրանց ստորակազմությունը, ինչպիս նաև

սահմանները որոշելիս միշտ չեն, որ սկզբունքային մոտեցում է դրսերվել, հաճախ հաշվի չի առնվել բնակչության կարծիքը և թույլ են տրվել կանայականությունները ու կախված սիալներ:

Արդյունքում ստացվել էր, որ միջանց հետ ընդհանուր սահման ունեցող 24 գույց համապետություններից 22-ն ունեին սահմանային անհամաձայնություններ: Միայն երկու դեպքում էր, որ այդպիսի չկային: Սև գույզը Լիովան ու Լատվիան էին, մյուսը՝ Ռուսաստան ու Բելոռուսը:

Քանամերկու դեպքերից 13-ի դեպքում տարածքային հավակնությունը երկվում էր, իսկ 9-ի դեպքում միակորման:

Մասնագետները հետխորհրդային տարածքում արդեն հաշվեցին ու թե 30, այլ առնվազն 160 հակամարտություն: Նաև պարզ կարծակ, որ այդ հակամարտությունները երկակի բնույթ ունեն: **Ծագելով ԽՄԴՄ-ի օրոք որպես Մերսիստուկան հակամարտություններ,** այսինքն հակամարտություններ համայնքի և իշխանությունների միջև, ԽՄԴՄ փլուզումից հետո դրանք վերածեցին միջավայրական հակամարտությունների: Օրինակ, Եստոնական իշխանությունների և ուսական համայնքի հակամարտությունը Եստոնիայի անմայնացումից հետո վերածեց Եստոնիայի և Ուստաստանի հակամարտության: Կամ, Սլովակիայի ու տեղի ուսական (Անդրմենսարյան շրջանի) համայնքի հակամարտությունը՝ վերածեց Մորդուլայի ու Ուսաստանի, Ղարաբաղի հայության և Աղրթեցանի հակամարտությունը՝ Դյայաստան Աղրթեցան հակամարտության և այլն:

Յետխորհրդային տարածքային հակամարտություններին շատ նաև են հակավայրական հակամարտությունները: Այստեղ նույնական պես չեսակապ պատճառ էր Երևանի հակասություններն էին:

Յետխորհրդային տարածքային հակամարտությունների մասին ստեղծվել է հարուստ գրականություն: Կերպուծվել են դրանց խրցային պատճառները, հիմնական բաղադրիչները, արտաքին գործնները, զարգացման փուլերը, տրվել են հակասական գնահատականներ, առաջարկվել են տարերի լուծումներ: Չի կարելի շիամանայնել ուստաստան, միջազգայնագետ Վ.Շ.Պրյախինի այն մտքի հետ, որ հետխորհրդային տարածքի «...յուրաքանչյուր հակամարտության մեջ նաև առաջին են տարերի բարարիչներ՝ քաղաքական, ստուգեական, տնտեսական, երեկական, մողովուագրական, գաղափարական, կրօնական, պատճառական, լեզվական, աշխարհագրական, քրեական: Դրանք իրենց ամբողջության մեջ որոշվում են այս կամ այն

հակամարտության յուրահատկությունը¹:

Դրա հետ մեկտեղ ակնհայտ են այն առանձնահատկությունները, որոնք հետադրողային տարածքային հակամարտությունները միավորում են մեկ քրդահանուր խմբի մեջ։ Սասանվարպան կարտորվում են երկու քրդահանուր առանձնահատկություններ։ 1.դրանք բոլորը համատեղ անցնել են հակամարտությունների գաղաքանան վերջ Եղված առաջին և երկրորդ փուլերը և այժմ գտնվում են երրորդ՝ ակտիվ ընթացքի փուլում, և 2.խորհրդային օճիմի 70 տարիների ընթացքում իշխանական տարրեր Ծակների կիրառանամբ այդ հակամարտությունները պահպան էին սահմանադր վիճակում։

Նախկին ԽՄԴՀ տարածքի, այժմյա՞ն հետխորհրդային ժամանակաշրջանի հակամարտությունների շարունակ առանձնահատկությունները ուղղված են փոխադարձ անհանդորժողականությամբ առանձնանում են ։ Կարպակվածային տարածաշրջանի երեք հակամարտությունների մեջը նախկին միութենական համապատասխան միահանուրական միութենամուրություն կազմող (սիստուլային) ազգն է, այն եթիվական ընդհանուրությունը, որի անմոնվ կոչվում է այժմ անկախացած պետությունը (Վրաստան, Ադրբեյջան), իսկ մյուս կողմէ՝ այդ նոյն միութենական համապատասխան փորությանը վերաբերություն կազմած, բայց ինքնավայր միայնորդի բարձրավական կարգավիճակ ունեցած ազգն է։ Վրաստանի դեպքում դա արխազներն ու հարավային օտերն են, Ադրբեյջանի դեպքում՝ Հեռնային Ղարաբաղի հայությունը։

Հակամարտությունների համար ընդհանուր է նաև այն, որ հակամարտությունը կողմէն ուղղվ երկու դար գտննելով Ռուսաստանի (սկզբուն Ռուսական կայրության, ապա ԽՄԴՀ) մագնումուն Ենթարկվել են միևնույն պետական իշխանությանը, գտնվել են միևնույն իրավական ու տղիալ-տնտեսական դաշտում և միջանց հետ հարաբերվել են միևնույն պետական օրենքներով։ Կարգավիրքող սկզբունքներով ու «խապի կանոններով»։ Մասնագետները հարավկովայան հակամարտությունները պայմանագրորդ գործուների ընդհանուրություններ տեսնեմ են նաև նրանց պատմական զարգացման նախորդ ժամանակաշրջաններ մեջ։

Ներկայուն ՝Կարավային Կովկասը և ընդհանրապիս Կովկասյան տարածաշրջանը մասնագետների մեջ մասի կողմից գնահատվում է

որպես աշխարհաբարական արումով չափազանց բարդ, անկայուն ու պայյունավորանց գոտի, որտեղ առկա են հետխորհրդային տարածքի հակամարտությունների վերջ բվարկված բոլոր բաղադրիչները, որոնցից շատերի արևատները գնում են պատմության խորերը։

Պատմական հայտնի հազարամյակների ընթացքում Կովկասը եղել է Արևմեր Արևմտացիք և Հյուսիսի Հարավին կապող ուղիների հայմերուկ։ Նրա տարածքուն չկիվ են տարբեր մշակույթներ ու բաղադրաբարություններ կրող բազմաթիվ ցեղային խմբեր, ուղղվուրմեր ու ազգություններ, որոնց մի մասը մնացել է տեղում և ծովվել տեղաբնիկների հետ կամ գրավել է նրանց տեղը։

Կովկասը հարավից շրջանների հետ մեկտեղ մրցակցության ու ռազմական ընթարքումների օբյեկտ է եղել Եվրասիա մայրամաքր զարգացման տարբեր ճակարտակների վրա գտնվող ու տարբեր բարձակրթությունների պատկանող բազմաբանակ քոչվոր ցեղերի, ժողովուրդների, աշխարհական տեղությունների միջև։ Այս եղել է «ժողովուրդների մեջ զարդի» ճանապարհումների մեջը, այսուղև բախվել են Յորմեական կայսրությունն ու Պարսկաստանը, Բյուզանդիան ու Պարական հայկայի պատմությունն ու Պարսկաստանը, Ուսանյան Կայսրությունն ու Պարսկաստանը, Ուսանյան Կայսրությունն ու Ռուսաստանը, Պարսկաստանը մինչ այսուղև անցնել են բարարակ հայություններ, շինգի համար չափերի են հասել բնակչության միգրացիոն տեղաշարժը, տեղաբնիկների արտազարքը և օտարեների մերգարքը։

Այդ երևույթները բնորոշ էին Կովկասի և ամրող Առաջավոր Սահայի համար։

Ինչ վերաբերում է ՝Կարավային Կովկասին, ապա այն նույնպես

Կովկասի և նաևսական «Քինզ ուղինություն» շրջապատճեն տարածքի՝ բարձաւաշխարհական հանգամանակի վերջուություն տվյալ են հայ հետազոտությունը Մ. Յովկիամիսյանը և Դ. Պետրոսյանը՝ արդին իշխանական «Բանակալուրմական» և Ազգային հետազոտությունների հայկական կենտրոնի հրատապահը «Արքունություն», Եվրոպա, Ասիա: կորուգը և ուղարկությունը։ Ե. 2001 մեջնագործությունը։

¹ ՊՐԻԽԻ Վ.Բ. Ռեգիոնալ կովկասյան հայության կովկասը և ընդհանրապիս կովկասյան տարածաշրջանը մասնագետների մեջ մասի կողմից գնահատվում է

գտնվելով վերը նկարագրված իրադարձությունների հորձանուտում, չեղ կարող է համար տարբերվել Սերծավոր Արևմերի իրեն հարող շրջան-ներից: Այդ պատճառով է՝ «Հարավային Կովկաս համազությունը քաղաքային համարական ռովանակությունը չի ունեցել»: Հարավային Կովկաս աշխարհագրական հասկացությունը ծեռք թերեց ռորշակի տարբերիչ գծեր և ընկավեց դրանք միասնական քաղաքային համարական ու աշխարհագրաքական տարածքային միավոր 19-րդ դարի սկզբին միայն, եթե հայտնեց Ռուսական կայսրության կազմում:

Չի կարելի շիամածայնվել Հարավային Կովկասի այն բնուրագին, որ տվյալ է ուսու ճանաչված քաղաքագիտական Գոգաշիկ, Ըստադի ունենալով նոր իրավահակը մինչև Ռուսաստանի միանալը: Գլխավոր բնուրագիններ նա համարում է ազգերի ու լեզերական խմբերի խառը խմբնակային տեղաբաշխությունը, նորանց «...անջառողականությունը (պատուիկուլյարիզմը), դիմաստիական տրամադրություններն ու կրոնական կոնֆլիկտները, միասնական հայեթերի կամ միասնական ժողովորի ապակրոնական, տարածքային-քաղաքական կամ եամ երնոնշական գաղանակը բացակայությունը»²:

Իսկ դրանք զգացնութենք են, որոնք, ինչպես ույց է տայա համաշխահային փորձը, տասնամյակների և նույնիսկ հայորդարայմանինի ընթացքուն չեն կարող ծևալիրովի ու դրանալ դրմինանու թեկուզ և մեկ միասնական պետության կազմում և մեկ միասնական զաղագիքարախոսության ինտենսիվ տարածման ու ներդրման պայմաններում, այսինքն սկզբու Ռուսական կայսրության, ապա և ԽՍՀՄ կազմում: Իսկ այլ երնիշական խմբերի հետ միանակարային տեղաբաշխությունը, դիմաստիական տրամադրություններն ու կրոնական տարբերությունները առանձին ազգի ու երնիշական հանրության հոգեանական վիճակը կանխորոշու գործոններ են, որոնք սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական համապատասխան նախադրյաների առկայության դեպքում կարող են հանգեցնել անհաղթահարելի հակամարտությունների:

Այդուհանուներձ, Գաղինը համարում է, որ կարելի է խոսել միասնական «կովկասյան մշակութա-պատմական հանրության մասին», որը բնութագրվում է քամարիկ թե՝ փոխկասալցված և թե՝ ինչ-որ առողմով միջնայն հետ հակասության մեջ գտնվող և նոյնիսկ հակամարտությունների առկայությամբ: ...Այդ առողմով այն տարբեր-

վում է մերձավորարևելյան և կենտրոնասիական մշակութա - պատմական հանրությունից և ըստ Երևանի պատմություն ու մերձագործի ավելի շուրջ ֆրագմենտային ու կոնֆլիկտային, քան միասնական ու անրողական: Ի տարբերություն արևմտապահության մասին, որը իմանվում է միասնական պատմաշակության ու կրոնական ենթակառուցվածքի վրա, կովկասյան մշակութա-քաղաքակրթական շրջանի բացնազանությունը ու բնիվածքները պայմանավորված են հենց իր ենթակառուցվածքով: Ըստ Երևանի դրամով է զգայի չափով բացատրվում կոնֆլիկտային, կենտրոնախույս, դեխտեգրացիոն և անջառողական սկզբունքների գերակշռությունը փոխհամաձայնության ու միասնացման ծգութմների մկանամամք»³:

Խուսակեցի հարավակովկասյան հակամարտությունների պատմական արանունների մասին, չի կարիք աշքարող անել խորհրդային սոցիալիզմի օրոք պետական իշխանության վարած ազգային քաղաքամության առանձնահատկությունները: Դայնի է, որ այդ քաղաքականության մակարդակը եր հոչակում մի այնպիսի հիմնարար սկզբունք, ինչպիսին ազգերի հավասարությունը և ինքնորոշման իրավունքը է: Այդ սկզբունքը արանգրվում էր բոլոր պետական ու կուսակցական փաստաթորերուն դրսում պարուսար սկզբունքը: Բայց ոժբախտաբար միայն հոչակում էր ու անդադրվում:

Պրակտիկ քաղաքականության ոլորտում այդ սկզբունքը այլ մեկնարանություն էր սոսամում և կիրառվում էր յուրովի: Դա դրսորվում էր հատկապես միջերենական հանրապետությունների սահմանները, նորանց վարչատարածքային կառուցվածքը, կառուցվածքային միավորների քաղաքական կարգավիճանը ու սահմանները որոշելիս:

Պայտադաշտ հոչական սկզբունքների անհնանուղական կիրառումը, իսկ համար է դրանց բացահայտ ուսմահարումը ԽՍՀՄ կուսակցական ու պետական դեկանալության կողմից հիմնավորվում էր «միասնական պետության անբարերման անհրաժեշտությամ»: Ազգամիջազգային, սոցիալ-տնտեսական ու երնշական հարցերի արդարաց ու սկզբունքային լուծումը փոխարիմվում էր պահի և «քաղաքական նպատակահարմարության» քեզարանը ծմբակ վժուներու:

Խորհրդային միասնական պետության և տոտախուար ուժիմի պայմաններում քաղաքական տարածքային միավորների սահմաններն ընդամենը կարչական սահմաններ էին, իսկ քաղաքական կար-

² Կ. Տ. Գաջիկ, «Գեոպոլիտիկ Կակազա, մ., «Մեջանուրած առաջարկ» 2003, ս. 28.

գավիճակը բացառիկ կենտրոնացված պետական կառավարման պայմաններում շատ հաճախ՝ կախված իրադրությունից, սկզբում քային նշանակություն չի ունենում: Բայց, ինչպես ակնհայտ դարձակ ավելի ուշ, ԽՍՀՄ ժողովորդների ազգային ինքնագիտակցության ամի և վերջին տարիներին հասարակական կանքի սկզբած ազատականացման շնորհիկ այդ ինքնիմերը ստուցան նոր բովանդակություն և բարաքական նոր հեծեղություն:

Իսկ ԽՍՀՄ միանական պետության փլուզման հետ մեկտեղ տասնամյակներ ստուցված հակամարտությունները պայքարեցին նոր ուժով, և այժմ ավելի քան մեկուկես տասնամյակ է, ինչ Կովկասը վերածվել է զարգացման պայման փոխում գտնվող հակամարտությունների մի վերջարի բատերաբեմի:

Սիստանանակ հաճախորդն, բայց կայուն ձևով ամրապնդվում է այն գիտակությունը, որ ինչպիսին է կինեն հակամարտությունները, դրանք ձևող պատճառներն ու դրսերներն ձևեց, ապահան պիտի է կառուցվի տարածաշրջանում խաղաղության վերականգնման և ժողովրդի խաղաղ գոյակցության և համագործակցության զարգացման մկրումը վրա: Իրավակի է Գաջիկը, երբ ընդգծում է, որ «Կովկասյան ժողովուրդների միանության մասին ոչ ուսունաց ծանր պատճառական անցյալում, ոչ է ներկայում խոսք լինել չի կարող: Ինչ վերաբերում է ապագային, ապա այդ ոլորտում ինչ-որ կարդինալ տեղաշարժերի համար ըստ երևույթին կապահանջնեն տարածաշրջանի աշխարհաքաղաքական, երն-ազգային, տարածքային-քաղաքական, քաղաքա-մշակության, աշխարհայացքային պայմանների արանատական փոփոխություններ: Բայց կասկածից վեր է, որ Անդրկովկասի ժողովրդների համար պատմության, աշխարհագործության ու աշխարհաքաղաքական անցյալունության և ժամանակակից աշխարհի իրողություններով կամնորոշված է ապերի համատեղ: Այդ իսկ պատճառով նրանք, ընական է, պարուափոր են փնտորել համատեղ գոյության և համագործակցության օպտիմալ ձևեր¹:

Ինչպես հակամարտու կողմները, այնպես էլ շահագրգիռ միջազգային գործույթներու հիմք ընդունելով հակամարտությունները խաղաղ, քաղաքական ետանակով կազմակերպությունը և շվճարությունը դրույթը, պարուափոր են համարում նաև այն մոտեցումը, որ յուրաքանչյուր հակամարտության վերջնական կարգավորման և կողմերի միջև կայուն խաղաղություն հաստատելու համար պիտի ըստ

ամենային հաշվի առնվելի նրա առանձնահատկությունները: Իսկ այդպիսի առանձնահատկությունները ու տարրերից գժիր ունի յուրաքանչյուր հարավլովկայսար հակամարտություն:

Այժմ համառոտակի քննարկեմ Հարավային Կովկասի երկու՝ վրաց-արիակական և վրաց-օսթրական հակամարտությունները, նկատի ունենալով, որ Եսօնային Դարարադի հիմնախմնդրին հատուկ անդրադարձ կիմի գործի առանձին գլուխվ:

9.2 ՎՐԱՑ-ԱՐԻԱԿԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆ

Դայտնի է, որ վրացիների ու արխագների կովկասյան այդ երկու ավտոդատուն (տեղաբնիկ) ժողովուրդների շփումների ու հարաբերությունների պատմությունը գնում է դարերի խորքը: 8-10-րդ դարերում Վրացական պիտույխ անմիջական հարևանությամբ գրություն է ունեցել անկան Արխագնական բազավորություն: Վրասահան 10-13-րդ դարերում Վրաստանի և Խներերայի հետ կազմել է մեկ միասնական պետություն, 13-րդ դարի վերջին նվաճել է մոնղոլների կողմից, իսկ 16-րդ դարից սկսած գոնիվել է թուրքայից կամսալ վիճակում: 19-րդ դարի վերջին այն մտել է Ռուսական կայսրության կազմի մեջ մլրդում որպես Արխագնական հինգնակար իշխանություն (կռւեստե), ավելի ուշ՝ Սովորում կորուգություն:

Ռուսաստանի հոկտեմբերյան հեղափոխությանը հաջորդած առաջին տարիներին Արխագնական վերածվել է արյունակի կորվների թատերաբեմի: Բախվում էին Խորհրդային Ռուսաստանի 11-րդ Կարմիր բանակը, սպիտակ գվարդիական դեմքեկինյան բանակը և մեծ-շկելական Կոստանդնուպոլիսական Հանրապետության հնված ուժերը: 1921թ. մարտին Արխագնական հիշակվեց որպես անկախ Սովետական Սոցիալական աշխատավորություն, բայց նույն թվականի դեկտեմբերին արդեն դաշնակցային պայմանագրով միավորվեց մինչ այդ խորհրդայնացված Վրաստանի հետ: Երկու իրավահակասար պետական կազմավորումների միջև հաստատվեցին հորիզոնական կապեր: Աղյօսի հավասար իրավաճակով է Վրաստանը և Արխագնական Հայաստանի Արքունական իշխան 1922թ. դեկտեմբերին մտան նորաստեղ Անդրկովկասի Խորհրդային Սոցիալական հաշնակցային Հանրապետության (Անդրֆենքարացիայի) մեջ:

Արխագնայի հորիզոնական կապերը դարձան ուղղածի, այսինքն ենթակարգային, 1931թվից սկսած, երբ Արխագնական Խորհրդային

1 Լուսնը, էջ 96-97

Սոցիալիստական Համբավետության կարգավիճակը իշխացեց ինք-
նավար Համբավետության կարգավիճակի վրաստանի կազմում։

Սասնագետների վկարությամբ Արխագիշյան քաղաքացի քաղաքացի հաղաքացի է տրամադրությամբ և ըստ էլեկտրական հաղաքացի հաղաքացի հաղաքացի է տրամադրությամբ։

Վրաստամի կազմում նոր, ենթակա կարգավիճակը և հատկա-
պես Հայրենական պատերազմին հաջորդած տարիները արխազմե-
րի «Ծնչված ազգ» լինելու զգացողության խորացման նոր արիթմետ-
րության մեջ։ Վրաստամում ընդունվեցին կուսակցական որոշում-
ներ, որոնք նրանց կողմից ընկալվեցին որպես արխազման ազգա-
յին դպրոց վերացնելու և դրա միջոցով արխազմերին «Հայկուրա-
յին ասիմիլացիայի» ենթակելու փորձ։ Նոր նշանակություն ծնոր-
թերեց հականարության մյուս քարտորիչը և մերովովարա-
կանը։ Բանն այն է, որ ինուս ցարական իշխանության մոդիմի Միհա-
զիան քրիստոնական բնակչություն ի հետևողական ցարականու-
թյուն է վարչի։ Բնակչության ազգային կազմի փոփոխությունը շա-
րունակվել է նաև խորհրդային տարիներին։ Դրա արդյունքում հակա-
նարության ակտիվ փուլի նախօրյակին, 1980-ական թթ. վերջին ար-
խազմերը կազմել են Արխազիայի բնակչության ընթացմեն՝ 17.5 %։

Վրաց-արխազական հականարությունը գիտակա ընթացում-
ների բնույթ ստացվ այն բանից հետո, երբ 1990թ. անհուսակերի
դարձավ խորհրդային իշխանության անկումը և ԽՍՀՄ մասնական
պիտուրյան լուծարությունը, երբ Արխազական նորանակար ԽՄ Գերա-
գույն խորհրդը քվեարկեց Արխազիայի անկախության օգոստին, իսկ
1992թ. հուլիսին ընդունեց օրենք խորհրդային սահմանադրությունը
չեղյալ հայտարարելու և անկախ Արխազիայի խորհրդային Սոցիա-
լիստական Համբավետության 1925թ. սահմանադրությունը գործ-

¹ Ուշագրավ է Արխազիայի քաղաքական կարգավիճակի այդպիսի արագ փոփոխմանը Պյոյա-
խինի տվյալ զննմանը՝ Դրա վրա «Կռապիչնուն ազգային քաղաքականության արդի-
ցությունը այնի պահան չին. - գրու է Պյոյախին.՝ բայ Լուսավոյն Դարասարդ փակուում իր
վկին, որու առունը մրաց-արխազական հմենու անին բար է. որոյին և Լուսավոյն Դա-
րասարդ պարագան հայուն տեղանու մինեն քշանական թուրքային, պատմական
ընթացություն չինմեն. Վայոցմերու աքանական բար մու եք ունեն. Դա անկախությունը գործ-
ությունը է այսպահան ու առաջանու է Սուսական համական նոր համական
կազմը. մեց այ պատմություն է Սուսական համական նոր, ուսական համական
ու ուժինությունը համար ստորևն դրան Աւ ուն սունդ «Քամենի» վրա կախեց կունակի «Էր-
թը» (Անդ հիշատակամ աշխատավորյան, է 173-174)

² Չեռուսակ Տ.Մ. Աբզան - 1922; Պօտկոմունիստիկան ցըցիան Վահա. Մ.
Խորության, 1993, ը. 180

դուրյան մեջ դնելու մասին։

Անկախություն հոչված Արխազիայի և Վրաստամի միջին առա-
ջին լայնահասչոտա ուազմական գործողությունները սկսվեցին
1992թ. օգոստուին, երբ 2000-անց վրացական գրախումը մտավ
Արխազիա։ Սեպտեմբերին Սովույալում կայացած եռակողութ
արյունական դրամական դադարեցվեց, հաստատվեց գինադադար, որը
սակայն հետաքայում բազմից խախտվեց։

Այդ ժամանակներից ի վեր վրաց-արխազական հականարութու-
րյան կարգավիճան խնդրով գրադիւ են և այժմ է գրադիւ են այնպիսի միջազգային կազմակերպություններ, ինչպիսի են ՍԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդը, Եվրոպայի անվտանգության ու համա-
գործակցության կազմակերպությունը (ԵԱՊԿ), ՆԱՏՕ-ն Ներկայումս
հականարության կողմին միջին խաղաղ բանակցությունների հիմա-
կան միջնորդի պատասխանականությունը դրված է ԵՄՀԿ-ի վրա, իսկ
հականարության գուուու խաղաղապահ գործողությունները հա-
կանարության մասնակիների համաձայնությամբ իրականացնում
են ուսուական գրնված ուժերը։

Հականարության կարգավիճան հեռանկար շատ ճշշտու է։
Վրացական կողմը պնդում է պիտական տարածքի ամրոցականու-
թյան պահպանության մկրտի վրա և պատրաստականությունն է հայտնու-
թյունը Արխազիայի հետ միավորվել դաշնակցային հիմնությունը։
Արխազական կողմը պնդու պահպան է ազգերի հնքորշշան իրավունքի ճա-
նաչան մկրտությունի և դա ֆակտ գոյություն ունեցու հնքնիշան Ար-
խազական Պատրաստությունը Վրաստամի կողմից դե յուր ճանա-
շելու վրա։ Հականարությունը նոր երան ստացավ 2008 թ. վերջին սկսած, երբ Ուսուատանը պաշտոնապես ճանաչեց Արխազիայի անկախությանը անկախությունը և ինքնահշակ պայմանագիրը։

9.3 ՎՐԱՑ - ԿԱՐԱՎՈՍԵԹԱԿԱՆ ԴԱԿԱՎԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆ

Մի շաբ անկումնակալ հետագործությունի, ինչպիս նաև միջազ-
գային դիտորդների, մասնավորապես Վրաստամու ԵԱՊԿ ներկայա-
ցուցության առաջին դեկավարի կառուիրու վրաց-հարազական հականարության բորբոքման մեծ ավելի մեծ դեր, քան մյուս հակա-
նարություններու է, ունի քենական բաղադրիչը։ Դա դրսությունը է

այն փաստում, որ հակամարտությունն առաջինը իրակրել են միայն վրաց-օսթբական քրեական խմբավորությունները և բլուր միջոցներով խանգարել են դրա խաղաղ կարգավորմանը: Մյուս բաղադրիչները ավելի թույլ են արտահայտված եղել կամ ընդհանրապես բացակայել են: Բացակայել է, օրինակ, կրոնական բաղադրիչը. հակամարտող կողմնը դավանում են միևնույն ուղղափառ քրիստոնությունը:

Հակամարտության արմատները թնարկելիս ամսնագետներն առանձնացնում են դրա պատմական և ազգագրական բարդարիկ ներք: Ներկա օտքի նախնիները՝ պահանջոր, սեփական պետություն ունեցել են դեռևս 9-րդ դարում: Մինչև 18-րդ դարի վերջ երկիր գտնվել է Թուրքիայի տիրապետության տակ: Ռուսաստամին անցել է մաս առ մաս 1774թ. (Շյուսիսային Օսերիան) և 1801թ. (Շարավիյին Օսերիան):

Դոկտորական Հետափոխությունից հետո իշպես հյուսիսային, այնպիս էլ հարավային օտքը չեն ճանաչել անկախացած մեծշիլիյան Կրաստանի գերիշխանությունը և գինված պայքար են մղել նրա դեմ: Կրաստանի խորհրդանացումից հետո մինչ այդ միասնական Օսերիան Ռուսաստամի 11-րդ Կարմիր բանակի օգնությամբ Կովկասյան լեռնաշղթայի դրաժմանը տրոհելով է երկու մասի: Շյուսիսում, Ռուսաստանի Ղաշումույն կազմում ստեղծվել է Շյուսիս-օսթբական Ինքնավար մարզը (1936թ.-ից՝ Ինքնավար Յանրապետություն), իսկ հարավում՝ Քրասկան կազմում՝ Շարավ-օսթբական Ինքնավար մարզը (3.9 հզ կմ² տարածքով):

Հատ հետազոտողների կարծիքով խորհրդային իշխանության տարիներին ԽՍՀՄ կազմում գտնվող ժողովությունից ազգային ինքնակիսակցության ամի շնորհիվ հասարակության մեջ զարգացող տրամադրությունները գործազվյան «պերեսառուկյան» տարիներին Վերափոխվեցին ազգայնականության ո շոշինդիրի:

Այրունակներից, կա նաև այս տեսակետոց, որ Օսերիայի երկու մասի բաժանված վիճակը թնակության մեջ մասի մոտ ցավազին տրամադրություններ չեն ստեղծուն: Բաժանարար գիծը՝ Ռուսաստամի և Կրաստանի միջև սահմանը, ըստ երթյան ձևական է: Այն վար-

չական սահման էր և ժողովրդի երկու հասկածների շփումների համար որևէ խոչընորդ չեղ հարուցում: Բայց 1980-ական թթ. վերջերին ԽՍՀՄ փոլոզման և Կրաստանի անկախացնան հեռանկարը իրադրույթունը փոխեց արմատապես: բաժանարար գիծը կարող էր վերածվել (և վերածվեց) պատական սահմանի՝ դրամից բխող օսերի համար անցանկալի հետևանքներով:

Դրան գուգահետ, վրացիների մոտ տարածում էր ստանում այն մտածությունը, որ Յարավային Օսերիայի ինքնավարությունը հիմնավորված չէ, հետևապես անօրինական է և պիտի է վերացի: Որպես հիշյալ տրամադրությունների արօնականը Պարավային Օսերիայի Մարզային Խորհրդող որոշումը ընդունեց ինքնավար մարզը Վրաստանի կազմում ինքնավար հանրապետության վերակազմելու մասին: Սի քանի ամիս անց ինքնահօչակ հանրապետության գերազույն խորհրդի ընդունությունը անցնացվեցին: Հետևեց Կրաստանի պատասխանական քայլածը: Երազում Խորհրդությունը, որի նախատական այդ ժամանակ Զվիադ Գամասխելուհան էր, ընդունեց օրենքը Պարավայիստական Ինքնավար մարզը լուծարելու մասին Սարգի տարածքի մը մասամբ մողցեց արուակարգ դրույթում: Այդ ամենին հաջորդեցին մի շարք զինված բաժնումներ, եղան մեծաքանակ զոհեր, հազարավոր խաղաղ քայլիչներ դարձան վախճառականներ ու բօնի վերաբնակներ: Ազնամարդական կազմում դրանքը գոյացու և Ռուսաստանի գործությունը գործադրության մեջ առաջականացնելու համար անհնարինության միանալու հարավային օսերի մտադրությունը:

Ռուսաստանի միջնորդությամբ մկնաված երկրույն և քառակուն (Պարավային Օսերիա, Վրաստան, Շյուսիսային Օսերիա, Ռուսաստան) բանակցությունների շնորհիվ վրաց-հարավօսերական հակամարտության ակտիվ փուլը լայնածավալ գինված ընդհարումների ընթացականը: Այդուհենիքը, հակամարտության գլխավոր հարցի՝ Պարավային Օսերիայի ապահան կարգավիճակի շուրջ կողմերի դիրքորոշումը մնում է անփոփոխ: Կրաստանը վճռականապես պնդում է իր տարածքային ամրողականության պահպանամարդ վրա և հակաված է ընդունելու Պարավային Օսերիայի ինքնավարության իրավունքը Վրաստանի դաշնականությանը:

Պարավային Օսերիան պնդում է ինքնորոշման և Վրաստանի անկախի իր բախտը տնօրինելու իրավունքի վրա:

Վրաց-հարավօսերական հակամարտության լուծման ընթացքը նույնպես եղանակ փոփոխություններ կեց, եթե 2008թ. օգոստոսին տեղի ունեցավ ուղարկան բախտը, որը վերածեց լայնածավալ ուազմա-

¹ Ընդունված է «ազգայնականություն» համարել իրենց անհավասար, մշշված վիճակով զարգաց ազգային գործազանցական բախտը մեջ հաստատությունների մեջ հասանականությունը (Կրաստան, Մոլոցան, Ռուսաստան) մեծամասնություն կազմում (տիրողության) ազգի և բարսական դիմացարդության տարածությունը մեջնորդը, որոնք ուղղված են փորձաամուսնություն կազմուն ազգային բաշական հրամանների սահմանափակմանը, նորաց կարագինություն վկացեցնելու և ի վեց ծույնամբ:

կան գործողությունների Ուսուսառումի և Կրաստամի միջև: Դրան հաջորդեց Ուսուսառումի կողմից նաև Հարավային Օսեբիայի անկախության պաշտոնական ժամանակը:

ԻՆՔՍԱՏՈՒԳԱԱՆ ԴԱՐՁԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԱՎԵՐԵՐ

- Ի՞նչ ընդհանուր հատկանիշներ են բնորոշ հետխորհրդային տարածքային հակամարտություններին:
- Ե՞ր և ի՞նչ պայմաններում Կովկաս ֆիզիկաաշխարհագրական շրջանը ծնորեց երանակալուրային, ապա և ջաղաքաաշխարհագրական տարածաշրջանի հատկանիշները:
- Վերլուծե՞ր և բնութագրե՞ր Կովկասան տարածաշրջանի քաղաքաաշխարհագրական գագացանան առանձնահատկությունները Ուսուսական կայության և ԽՄՀՄ կազմուն գանվելու ժամանակներում:
- Ինչպէ՞ս և ի՞նչ հիմքի վրա է ծագել վրաց-արևական հականայտությունը: Կարգավորանի ի՞նչ հեռանկար գոյություն ունի:
- Որո՞նք են վրաց-հարավաստերական հակամարտության պատմական արոմատները: Ինչպէ՞ս են դրանք ազդուն հակամարտության կարգավորանի հեռանկարի վրա:
- Վրաց-արևական և վրաց-հարավաստերական հակամարտությունների ի՞նչ ընդհանուր և տարբերիչ գծեր կարող եք առանձնացնել: Ինչպի՞ն է վրացական կողմից դիրքորոշումը հակամարտություններից յուրաքանչյուրի նկատմամբ:

ԳԼՈՒԽ 10

ՀԱՅ-ԱՂՋԲԵԶԱԱԿԱՍ (ԱՐՄԵԶԱԱՍ - ԴԱՐԱԲԱՐԱՅԱԱՍ) ՀԱԿԱՍԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

10.1 ՀԱԿԱՍԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՊԱՏՄԱԿԱՎ ԱՐՄԱՏՏԵՐԸ, ԸՆԹԱՑՔԸ ԵՎ ԱՄԱՏՈՒՄԻՆ

Վրաց-արևագական ու վրաց-հարավաստերական հակամարտությունների օրինակով մենք տեսանք, որ Հարավկովկասայան տարածաշրջանում, որտեղ խաչաձևում են տարբեր մշակույթներ ու քաղաքավարություններ, որտեղ բախվում են տարբեր ազգերի ու եթուիկան խմբերի, ոեփոնալ ու հանաշխարհային ուժային կենտրոնների շահեր, հակամարտություններն աչքի են ընկնում քազմաշերտ ու քազմարադարիչ կարուցվածքով: Բացառություն չի կացնում նաև հայ-աղճականական աղրեշանա-դարաբարան: Հակամարտությունը, որը միջազգային փաստաթրերում հաճախ օգտագործվում է «Ղարաբաղյան հիմնախմբի» անկան տակ:

Չափ փորձագետների ու հետազոտողների գնահատմամբ այն իր բովանդակությամբ, հակասությունների խորությամբ ու կարգադրման հեռանկարով ամենաբարդը է տարածաշրջանում: Թեև կան նաև տրամադրման դրան հակառակ կառություն: Ուշագույն է, օրինակ, հայ քաղաքացիներ Ս. Զոյսյանի և Գ. Միջոյանի գանհատականը: Նենքելով կոնկրետ փաստերի վերլուծությամ վրա և վկայակրեալ ակատեմիկոս Ա. Դ. Սահամարովին և ուս այլ անկողմնակալ գործիչների, որոնց հակամարտության սկզբնական փուլոց սկսած խաղաղարա նպատակներով ակտիվ մասնակցություն են ունեցել հաշտեցման գործընթացին, նրանք այն կարծիքն են հայտնում, որ «Ղարաբաղյան հիմնախմբի բարերարունը, որն այդքան հաճախ կրկնում են այժմ, ակնայստորեն մոտացածն է: Ղարաբաղյան ժողովովի արդարացի պահանջի ծայրաստիճան պարզ ու հասարակ լինու պատճառով էր, որ պահանջվեց Ղարաբաղյան հիմնախմբի շլուզ կառուցել բոլորովին այլ կարգի հիմնախմբիրուն մի բաստիճուն՝ ցեղասպանություն Սումգայիտում, այնուեւս Բարվում ու Կիրովարադում, Հայաստանի և ԼՂԻՄ շղափակունը, քաղաքակունը, աղաքական հայաստանները, ցաղարայու պրովականիները: Երկիր (մասաի ունեն ԽՄՀՄ - Լ. Կ.)

բարձրագույն քաղաքական դեկավորությունը բոլոր միջոցներով ձգում է, և ոչ ատան հաջողության, Դարարախի հիմնախմելիք Նենախիլիս՝ «Լեռնային Դարարախի շուրջ» մեծաքանակ հիմնախմելու ընթացքում»:

Իսկ ո՞րն է աղքատացանա-դարաբառայան հակամարտության Անդր քին ըլլանդակությունն, իրական անտառիմիան:

Պատմագիտությունը ընդունում է, որ գրեթե ողջ Արևելյան Անդրկովկասը, նրա կազմում և ներկայիս Ղարաբաղ կոչվող աշխարհագրական տարածքն իր թե՛ լեռնային և թե՛ դաշտավայրային նաև սով անհիշեցի ժամանակներից բնակեցված է նեղ տեղաբնիկ հայերով և կազմել է հայկական պետական տարածքի, ինչ պեսականության իշերացումից հետո՝ հայկական երթոնչակլութային տարածքի մի մասը. Ըստ «Աշխարհացույցի» ներ թվակության առաջին դարերից սկսած այս ընդգրկված է նեղ Սեթ Դայքի Արցախը և Ուտիդ Զահանգարքի սահմաններում:

Տարբեր ժամանակներում գյուղային են ունեցել նաև աշկախ ու կիսասպակախ կարգավիճակ ունեցող հայկական հշխանություններ։ Դատկանշական է, որ պատմության նոր ժամանակաշրջանում, ըսդուհու մինչև 18-րդ դարի վերջը, աղափառ հշխանությունները (մելքություններ) գյուղակե են հիմնականում Աևճային Ղարաբաղում, որն ամքորդ Ավրամյան Հայաստանի հետ միասին գտնվում էր Պարսկաստանի և Անտիոքի։

Սիրիոն Ասիայի Պատվականական քաղաքացիությունը բռնպահության մեջ է գտնվում և այս պահին անդամակցությունը անհաջող է հասկացնելու համար:

Զևսվորվել է տեղաբնիկներից ու եկվորոներից բաղկացած ազգարնակության քրիստոնակա կազմի մի խայտարձես խճանքար: Բաղկանա է ասել, որ Արևելյան պուլսառում մնան Ռուսաստանի տիրապետության տակ անցնելու հաշվով լր լիմանա հետ հականարդությունների մեջ գոլոնք մնան 15 վարչա-քաղաքական կազմադրություններ՝ խանություններ: Այդ 15-ի շարունակ աննախույղություններից լր Ղարաբաղի խանություններ՝ Այս մի քանի այլ խանությունների (Գանձակի, Շիրվանի, Բարձի, Թալիշի և մյ քանի ուրիշների) հետ միասին Ռուսաստանի կազմում միավորվեցին Ռուսաստոծ Ենասխի նահանգի մեջ: Ավելի ուշ 1867թ. ցարական հրովարտակով Անդրկովկաս բաժանվեց 5 նահանգների: Երևանի ու Նախիջևանի գավառները և Օրդբարքի մարզը միավորվեցին Երևանի նահանգի մեջ, իսկ Ղարաբաղը ու Զանգեզուրը Գանձակի և այլ հարավակից շրջանների հետ միասին կազմեցին Եղիզաբետպողի նահանգը, որտեղ Ղարաբաղի լեռներից հասկածում առանձնացվեց Ծուշի զայտը:

Այդ վարչական բաժմունը պահպանվեց մինչև 1917թ.: Ուսական կայսրության փոլուստից հետո, 1918թ. մայիսին Անդրկովկաստը տեղիված եղել անկան պնդություններով՝ քրասանի, Աղրեցանի և Հյաստանի հիջև սահմանային վեճեր բռնվագրեցին: Ղարաբաղի բնակչությունը հիմն հայությանը հյաստանի և անբանական արակացուցիչ նաև: Հյաստանը մըրունց դա, Աղրեցանը մերժեց և փորձեց զենքի ուժով Ղարաբաղը ներարկել իրեն: Աղրեցանին պաշտպանության մեջ Թուրքիան և Անգլիան, որոնք այդ ժամանակ Անդրկովկաստը գրություն ունեն: Սակայն դարաբարդներին ծնկի թրբէ շխատողվեց: Նաանց զենքով պաշտպանության մեջ իրենց անկախությունը և պատճեական հայությունը մնացած հայության հետ նույն հյական պետության մեջ աստեղու հայանեն:

Դականարտությունը հայտնվեց միջազգային հարաբերությունների դրույտում և դարձավ Ազգերի լիգայի թնակը առաջ Սպորտի լիգան Լեռնային Դարաստությունը հայտարարեց «Վիճակի տարածք», որի հայոց ամսու է տօնեն հայուս ատենախոնեն։

1920թ. ապրիլի 11-ր Կարմիր բանակը օգնությամբ Ադրբեյջանում հոչվագվում է խորհրդային իշխանություն, և Լեռնային Ղարաբաղի խնդրով սկսում են գրավել Խորհրդային Ռուսաստանի և բոլշևիկան կուսակցության ղեկավարությունը՝ Դաս աղյուսնում Լեռնային Ղարաբաղի անձնությունը է Ադրբեյջանական ԽՍՀ, որի կազմում է և 1923թ. հայարան առաջարկի մի մասում ստեղծվում է Լեռնային Ղարաբաղի հրեանական կոմունա (Ա. Դիմիտրով):

¹ Нагорный Карабах и вокруг него... Глазами независимых наблюдателей (сборник материалов). Составители С.Т. Золин, Г.К. Мирзоян, Е. Лайк. 1991, с. 3.

Ուշագրավ է հականարտության գարգացմանը Վ.Ֆ.Պրյախինի տվյալ ժամանակակից: Նրա կարծիքով՝ «Հականարտության զենքից մի բոլոր հակասական ու զգացմնամքային մեկնաբառմատրյաններից պարզ է դասում մի քա՞ն 1 նախկին Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնակար Մարզը Սորբեցանական ԽՍՀ կազմում ամբողջովին հանրիխանում է ՀամԿ(ը)Կ և անձամբ Ստալինի ազգային քաղաքականության պատույթ»: Նա հիշատակում է Ստալինի հեռագիրը Օրջոնիկիձենին, որտեղ ասվում է «... չի կարենի անվերջ խուսանավել կողմերի միջև... տվյալ դիմում պետք է պաշտպանեն Արդրեցակին Թուրքիայի հետ միավիճ: Ես խոսել եմ Լենինին հետ, նա չի ատարկում»: Ստալինի այդ դիմուրովում Պրյախինը, հենևելով յա վելրուծանմերի, համարում է շարունակությունը քենաշխատական Թուրքիայի նկատմամբ կորդիրային Ռուսաստանի այն քաղաքականությամ, որի արդյունքում հանուն Անդրկովկասում Թուրքիային դաշնակից ունենալու, նրան գիրք ճամփինում Ռուսական կայսրության կազմուն գտնվող Կարսի, Սարդուաչի, Կաղզվանի, Իգդիրի շրջանները, ինչ Նախիջևանը որեց Արդրեցակի գերիշխանության տակ»: Եվ դա այն դեպքում, եթու խորդային հենակապությունուն կար նաև այնպիսի տեսակներ (Դիշերին և ուրիշներ), որ Անդրկովկասի պետական սահմանագույնը պետք է կատարվի ոչ թե «քաղաքական նկատմակահարնարության», այլ պատօնական սահմանների և ազգությունների քննակության աշխարհագրական սահմանների համապատասխանության սկզբունքով Ակնհայտ է, որ այդ սկզբունքը կիրաօնան դիմումը Լեռնային Ղարաբաղը նորադարձ է ուղարկելու համապատասխանին, և չեղ լինի ներկայիս հականարտությունը:

«Քաղաքական նպատակահարմարության» սկզբունքի կողմնակիցները Լեռնային Ղարաբաղը Արդրեցանին հանձնելու միջոցով ծգում էին այնուեղ ուժեղացնել պրոռուսական ու պրոռուսկիկան տրամադրությունները, որը համապատասխանում էր Ստալինի և նրա համախմենի կայսերական Ակրուտմներին: Միաժամանակ նրանք համարում էին, որ երկու հականարտող կողմերի՝ Ղարաբաղի հայության և Արդրեցանի համրապետական հիշանության միջև հանձնին թուշկիկան կուսակցության և խորհրդային տոտալիտար հիշանության, մշտական գոյություն կունենա այն «երրոր ուժը», որը բույլ չի տա հականարտության բորբոքում:

Բ.Փ.Պրյախին, հիշյալ աշխատությունը, էջ 90

Եվ իրոք, խորհրդային հիշանության 70 տարիների ընթացքում հականարտության ակնհայտ սրբազն տեղի չունեցավ, այն գտնվելու էր սառեցված վիճակում: Բայց այս չեղ նշանակում, որ գտնված է հականարտության վերջնական լուծման ծջնարիտ ուղի՝ Հականարտություն ծնող պատճառները շարունակում էին գոյություն ունենալ, թեև հաճախ ծնակիված վիճակում:

Հականարտության երեխական, սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական, կրոնական, վարչաքաղաքական ռայադիմունքն իրենց խուսափած արտահայտությունը գտնել էին մեկ ընդհանուր ուղղություն: Դա ուղղադիր պետական կառավարման տոտուախտայր մենք եք, որ Արդրեցանի գլխավոր (տիտուլային) ազգի կողմից վարչավորության օգտագործումը էր ինքնահաստատման ու կննողիդացման և փորձամասնություն կազմող տեղարանիկ ազգերին, դրանց բվում և հայերին ճշշգելու ժողովում:

Այդ նպատակին միտոված քաղաքականությունը տալիս էր իր արդյունքը: Արևելյան Անդրկովկասի բազմաթերիկ տարածելի պատմաթյան մեջ ատաշն անզան ստեղծված միասնական պետական կազմավորություն իր շրջանը Արդրեցան անվանումը, որը հետագայում դարձավ պաշտոնական և ընդունվեց միշագային հանրության կողմից: Պահանջվեց բավականին երկար ժամանակ, որպեսզի պետության Արդրեցան անվանումը տարածվի մնանականություն կազմող ազգության վրա նույնպես: «Ալրեցանցիների», «արբանջանական ազգ» տերմինները պաշտոնականություն ստացան 30-ական թվականներից միայն փոփոխենով «կովկասյան քարամերեր» կամ «մամենշավաններ», «քրիզեր» տերմիններին:

Հաջորդ տասնամյակներում Արդրեցանի պաշտոնական վիճակագործություն ամեն մի նոր մարդահամարի ժամանակ «գրանցում եր» հանրապետության բնակչության ազգային կազմի նոր փոփոխություն հօգուտ «աղբեցանցիների» տնասլարար կշօթ բարձրացման և ազգային փոքրամասնությունների նվազնան:

Դայներին վերաբերող տվյալներն ունենին հետևյալ պատկերը:

Լեռնային Ղարաբաղի հաստատության, որը տրամադրվեց նորաստեղի հանրապար մարզին, 1923թ. տվյալներով քննակիւմ էր 158 հազ. մարդ, որի 94.4 % հայեր էին: Ընդգծենք, որ մինչ այդ եղած վարչաստատքային բաժանումով Լեռնային Ղարաբաղի մեջ են եղել նաև հանրավար մարզի սահմաններից դուրս թողնված այն տարածքները, որտեղ հետագայում ստեղծվել են Չահումյանի, Քելըր հայերի և Լաշինի վարչական շրջանները (Վերջին երկուսը ստեղծվել են

հիմնականում Կարմիր Բրդստան ամուռու կրող վարչական շրջանի սպանմաններում, որը 30-ական թվականների սկզբում լուծված է:

Եթոնային Դարարախի Ինքնական Մարզը Անդրկուսափառ 8 վարչական տարածքային միավորներից (3 միութենական հանուսանություն, 3 ինքնական հանուսանություն և 2 ինքնական մարզ) միակն էր, որի բնակչության ընդհանուր թիվը 1923-1979ք. ընթացքում չէր աճում, և դա այն դեպքում, եթե Սորբանական ԽՍՀ-ում աճությամբ վերցրած այդ ցուցանիշը գրեթե եռապատկել էր, իսկ Նախիջևանի Ինքնական Խնմրապետությունում աճել էր 2.5 անգամ¹:

Դրան զուգահեռ Աղբերձանի բնակչության ընդհանուր թվում կյայում ծևով նկազում էր հայերի և նյու ազգային փորչամասնությունների (հատկապես քրոբերի, Լեզգիների, թալիշների) տեսակարար կշիռը Արավել նկատելի էր Եթոնային Դարարախի հայ բնակչության թվի ինչպես հարաբերական, այնպես էլ բացարձակ նվազումը: Բացարձակ նվազումը տեղի էր ունենում հայ բնակչության արտագաղթի, իսկ հարաբերական նվազումը, որի տեսքերը շատ ավելի բարձր էն, նաև աղբերձանցիներու թվի արար, իմանալում և միանիկանան աճի հետևանքով: Եվ, «ինտերնացիոն հոդորիային Աղբերձանին հշիանությունների կողմէյ «Ելեմինյան ազգային քաղաքականության հետևողական կիրաօնման» շնորհիվ տեղաբնիկ հայ բնակչության բաժինը մարզի բնակչության ընդհանուր թվում հակամարտության ակտիվ փուլը նախօյակին նվազել էր մինչև 75%-ի: Տեղին էին գգուշացնում վերլուծաբանները, որ այդ միտումի հետագա զարգումը չկանխելու դեպքում Լեռնացի Դարարաջ կայտնվեր հայարափանման փուանի առջև, և կլորմեր Նախիջևանի ծակատագիրը, որտեղ ժամանակին մեծամասնություն կազմող հայ բնակչության և ոչ մի ներկայացուցիչ այն չկա:

Միա այլ հեռանկարն էր, որ Դարարախի հայության մոտ մշտական բարձր էր պահում օսուր մնշումից ազատվելու, սեփական բախուց ինքնուրույնաբար տօնորդներու և հարևան ժողովուրդների հետ իրավականապրադրան պայմաններում ապրելու բնական ծգությունը:

Ինչպես արդեն նշել ենք, անցյալ դարի 80-ական թվականների կեսերից հորինրախին Միությունում մկնաված սոցիալ-քաղաքական քարեփիտումները, տուայիշտարիզմի բուլացումը և ազատական գա-

ղափարների տարածումը չին կարող անփոփոխ թողնել նաև տասնամյակների անընդհատ տոտալիստար եղանակներով պարտարվող «ազգամիջոյն խախաղ հարաբերությունները»: Եվ, այդ հարաբերությունները, ինչպես և ասպավում էր, դուրս եկան կետորնական հշանության վերահսկողություններից և դրան անկառապարելի հոգած ազգայիշան հայաբերձությունները, հայտնի է, ուղղակիրիթ անցյուն են դաշնային մշտություններով կառուցված բազմազ պետության, իշխափին ԽՍՀ-ն էր, վարչապարական կառուցվածքին:

Ուստի պետք է օրինաչափ համարել, որ Խորհրդային Սիությունում բռնկած ազգամիջան առավել խոշոր հայանարտությունները միանալից ընդունեցին նաև տարածքային հակամարտության բույրը:

Զեավորվեցին հակամարտության երկու մակարդակների: Բարձր մակարդակում հակամարտությունը ընթանում էր մի կողմից ԽՍՀՄ տերության (կայսրության), մրա տարածքային միասմության դիրքերից համերս եկող կեմստրոնական հշիանության և, մյուս կողմից, միութենական համրապետությունների, մրանց գլխավոր (տիտուլային) ազգի միջև:

Սուորի մակարդակում հակամարտությունը զարգանում էր միութենակամ համրապետությամ (ԽՍՀՄ փլուզումից հետո՝ անկախ պետության) և նրա կազմում ինքնակառություն ունեցող վարչառարածքային միավորների, ուստին է թե միութենական հանրապետության միտուլային ազգի և փորձամասնություն կազմող, բայց քաղաքական կարգավճակ ունեցող ազգի միջև:

Սուորի մակարդակում հակամարտությունը գտնագային իրենց միանշանական լուծումը գտնա մնացագային իրավունքի հիմնա վրա, առանց գինված քայլումների. ԽՍՀՄ-ը ինքնակառությունը և միութենական համրապետությունները հաշակցեցին ինքնակառություններ և սուացած միջազգային ծանաչումը դի յուրե:

Երկորդ մակարդակի հակամարտությունների միասնական (ստանդարտ) լուծում չգտնվեց: Ուստասանի հաշնությունում հակամարտությունները կարգավորվեցին պետության վարչապարական տարածքային կառուցվածքի բարեփոխման, մասնավորապես ազգային-տարածքային միավորների քաղաքական կարգավճակի բարձրացման և իրավունքների ընդլայնման միջոցով, և աղյումում կանոնավորվեցին ուղագմական բայլումները (քացառության Շեշնական հանրապետության): Մյուս հանրապետություններում, դրանց թվում և Աղբերձանում, հակամարտությունները նուան զարգացման ակտիվ

¹ Նախային Դարարախի ժողովրդական գուցամիջների մարդաբան Վերլուսությունը տե՛ս Ա. Բ. Վալեսին, Ю.Ա. Մյացիքի Օ հետորնիք սոցական և քրօնության համական գաղտնությունը, 1989թ. Ն. 5

փուլ և վերածվեցին ռազմական առօնակատման:

Ի՞նչպէ՞ն մսկվե՞ն և իմաստ զարգացան հայ-ադրբեջանական (ադրբեջանա-դարարապայամ) հայաստության ակնխիք փուլը:

Ընդունված է դրա սկզբը համարել 1988թ. փետրվարի 20-ը, եթե ՀԴՄ ժողովրդական պատգամավորների մարզային խորհրդի արտահերթ նստաշրջանը որոշում ընդունեց խորիզ Հայկական ԽՄԴ և Ադրբեջանական ԽՄԴ Գերագոյն խորհրդներին քննարկել ՀԴՄ-ը Ադրբեջանի կամաց դրա գալու և Հայաստանի մրամայությունը: Կա նշանակում է, որ ՀԴՄ իշխանությունները ծուռում էն խորիզ լուծել որինական կարգով, ինը ու ունենալով ԽՄԴՄ սահմանադրությունը և դրամից բխող որեմները:

Ի պատասխան այդ քաղաքական դիմումի, Ադրբեջանի իշխանությունները, ինչպես հետագայում պարզվեց Ասուկվայի ինացույքամբ, սկսեցին քանիւթյուններ նարգի սահմաներից դրւու քանկվող հայ բնակչության նկատմամբ: Ասուզային խորհրդի որոշումից ընդամենը մի քանի անց Ասուկարում մսկվեց հայերի կողորոշման: Ավելի ուշ հայ խաղաղ բնակչության զանգվածային քարտեր կազմակերպվեցին կիրովարում: Շամբորում, Բարձում:

Ադրբեջանական իշխանությունների պաշտոնական պատասխանը ձևակիրակավեց Գերագոյն խորհրդի նախագահության 1988թ. հունիսի 13-ի որոշումնը, որով մերժման էր ՀԴՄ մարզային խորհրդի դիմումը: Մինչ այս, նոյն քվականի մարտի 23-ին մերժույթական որոշում էր ընդունվել ԽՄԴՄ Գերագոյն խորհրդի նախագահությունը:

Ադրբեջանական կողմի պաշտոնական մերժումից երկու օր անց, հունիսի 15-ին Հայաստանի Գերագոյն խորհրդի նախագահությունը որոշում է ազգերի ազատ իմբնորշչան իրավունքի մասին ԽՄԴՄ սահմանադրության 70-րդ հոդվածի իհման վրա տալ համաձայնությունը: ՀԴՄ-ը Հայկական ԽՄԴ հետ հետ միավորվելու:

Այս որոշումներին հորոցների հրապարակություններ, որոնք հականադրության զարգացման նոր փուլ Զանավորեցին: 1988թ. մեկտեմբերի 21-ին միութենական իշխանությունը ՀԴՄ-ում հայտարարեց արտօնական իրավիճակ և գողք մտցրեց Ասուկանակերու: Դեկտեմբերի 1-ին Հայաստանում ծերականացնեցին «Արարատ» կոմիտեի ՀԴՄ-ը Հայկական ԽՄԴ հետ միավորան համաժողովրական պայքարը զեկավաճելու համար հասարակական հիմնութենողություն ատելով վաճառք կազմակերպության, անբաներու: Հաջորդ տարվա հունարին ստեղծվեց ԽՄԴՄ Գերագոյն խորհրդի նախուկ Կոմիտե՝ ՀԴՄ տարածքում պետական-վարչական վերահսկողության ամենալայա իրավունքներով: Բարձում նոր քափ առան հանրահավաքներն ու փողո-

ցային ցուցերը, մսկվեց Հայաստան և ՀԴՄ եկող երկաթուղու և զագամույթ շրջափակումը: 1989թ. աշնանը Ադրբեջանի դեկավարության ճշնան տակ ԼՂՄ հասուն կոմիտեի գործունեությունը դադարեցվեց: Ակնայստ էր դառնություն հիմնավար մարգի հայ բնակչության վրա կախված վասնդի ահազմացումը:

Որպես հայ բնակչության պատասխան քայլ 1989թ. դեկտեմբերի 1-ին ստեղծվեց Լեռնային Դարարադի Ազգային խորհուրդ, որը և ընդունված հօչքագիր ԼՂՄ խորհրդային Հայաստանի հետ միավորներու մասին:

Ադրբեջանական իշխանությունների հաջորդ քայլ եղավ այն, որ Լեռնային Դարարադի դեմ մսկվեց լայնածավալ ռազմական գործողությունները, Վորմենով գեներու ուժով ճնշել Ազգային հայության՝ իր պայմանական հողի վրա ազատ ապելու արդարացի ծգուումը: Դարարադի հայ բնակչությունը զենքին պաստավանեց զենքով: Դարարացների պայմանական բռնությունը:

Վլոյիսին էր վիճակը, եթե մսկվեց ԽՄԴՄ-ի անկասելի փլուզումը: 1991թ. օգոստոսի 30-ին Ադրբեջանը հօչքական 1918թ. իր կորցրած անկախության վերականգնումը և դուրս եկավ ԽՄԴՄ-ի կազմից: ԽՄԴՄ օրենքի համապատ Ադրբեջանի այդ քայլը չը նշանակվում, որ 1923թ. բնորդույթին Ադրբեջանը ենթակայեանը հանձնված ՀԴՄ հնանարարար նույնանա դրա ու գալիս ԽՄԴՄ կազմից: Երկու օր անց՝ 1991թ. սեպտեմբերի 2-ին Լեռնային Դարարադի մարզային և Հանումանամանի շրջանային խորհրդների համատեղ նուտաշրանց հենվելով ԽՄԴՄ օրենքի վրա, հօչքական Լեռնային Դարարադի հանրապետության դրա գալու հետ կապավոր հարցերի որոշան կարգի մասինը: Դրա նով կարգավորվում էր այն մնխանգնումը, որը պետք է պահպանը ԽՄԴՄ սահմանադրության 70-րդ հոդվածով նախատեսված միութենական հանրապետության ԽՄԴՄ կազմից դրա գալու իրավունքի իրագործումը: Օրենքը նախատեսում էր դրա գալու հարցը լուծել հանրարարի միությունը, ավելին՝ ինքնավար հանրապետություններում, ինքնավար մարգերած և ինքնավար օլորություններում համբարքի պատը և անցաւակը միութենական հանրապետությունց անկախ: Ադրբեջանը հօչքական իր անկախությունը առանց հանրապետի: Խորասությունը՝ ՀԴՄ իր պետական անկախությունը և ԽՄԴՄ կազմից դրա գալը հօչքական 1991թ. դեկտեմբերի 10-ին ամենացարած հանրապետի հիման վրա:

Վերը քվարկված իրադարձությունները, որոնք արտասական փո-

փոխություններ մտցրին խորհրդային տարածքի քաղաքաաշխարհագույն կառուցվածքով, իրավական առումով և որ բովանդակություն հաւորդացնելով նաև Ղարաբաղյան հիմնախնդիրն:

Սինէլ ԽՍՀՄ փոլուումը, որը պաշտոնապես հօշակվեց 1991թ. դեկտեմբերի 25-ին, Ղարաբաղյան հիմնախնդիրը հանդիսանում էր մինչմույց պետության ներքին խնդիր. ինքնակար մարդի քաղաքական կարգավիճակ ունեցող սուբյեկտը (ԼՂՆՄ) սահմանադրության մերժությունը գտում էր, մնալով նոյն պետության կազմում (ԽՍՀՄ), դուր գտ ազ էր մի իրենքանական Ղարաբաղյան պետության (Աղբեջանական ԽՍՀ) կազմին և միավորվել մի այլ միութենական համապետության (Պայտական ԽՍՀ)։ Ինու ԽՍՀ կայան ԽՍՀՄ փոլուումը և Աղբեջանի ո Պայտականի անկախացումը հակամարտությունը ազգային պատուագրական շարժման հակամաշխմերի հետ միասին միջազգային հանրության ընկալումով ծով թրեց նոր՝ միջավայրական հակամարտության համականչը։ Ըստ որում անտեսվեց այն հանգանաքը, որ Եթոնային Ղարաբաղը երթե անմական Աղբեջանի կազմու չի եղել և նրա անկախության հաշակումը իրավական առումը լիովին հիմնախնդիրական էր։

Դինախնդիրը միջազգային պետությունը և նրա կարգավորման հարցով սկսեց քաղաքի այդ նպատակով ստեղծեած միջազգային հատուկ մարմնը՝ Եվրոպայի անվտանգությամ ո համագործակցության կազմակերպության (ԵՄԿ) Միմսկի խումբը։

ԵՄԿ-ի միջնորդությամ ո Ուսասատանի հատուկ ջանքերի շնորհի կայամարտության կողմերը 1994թ. մայիսի 12-ից դադարեցին ռազմական գրծոժողովություններ և հաստատեցին զինադադար, որը պահպանվել է առ այսօր։ Զինադադարը ստորագրեցն Աղբեջանական Ղարաբաղյան պետությունը, Եթոնային Ղարաբաղի Ղարաբաղյան պետությունը և Ղայաստանի Ղարաբաղյան պետությունը։

Նշենք, որ մինչ այդ անկախացած Եթոնային Ղարաբաղի հրաբու անցատ գործու զինված ջոկատները, միավորվելով միասնական պաշտուական բանակի մեջ, կարողացել էին հակամարված տալ Եթոնային Ղարաբաղ ներխուժած աղբեջանական կամոնակոր բանակին, նրան դուրս մնել նախկին ԼՂՆՄ սահմաններից, ազատագրել պատմականորին Ղարաբաղին պատկանող զավի տարածքներ և ամրանալ իր համար առավել անվտանգ քնաօքերում։ Ռազմական հատքանակների շնորհիվ Լայնին հատվածում բացվել եր Ղարաբաղ Ղայաստանին կապող միջանցք, հայկական բանակը քաղաքուել էր նաև մարդից արևածուք (մինչև Ղայաստանի սահմանը) և հարավ (մինչև Իրանի սահմանը) ընկած շրջանները։ Դրա շնորհիվ մի քանի

անգամ կրծասուն էր ռազմանակասի գիջը և մեծացել էր հիմնորոշված Ղարաբաղի Ղարաբաղյան տարածքը պաշտպանելու հնարավորությունը, նրա շուրջը ձևավորվել էր ներկայիս անվտանգության գոտին։

Կրակի դադարեցումից հետո անցել է ավելի քան 15 տարի։ Այդ ընթացքում ԵՄԿ աջակցությամբ շարունակվում են հակամարտության կարգավորման շրջու տարվող երկողությունը ու բազմակողմ բանակցությունները։ Սական որպես այսու որ որևէ աղյունը չեն տվել։ Յակամարտության կողմնակից յուրաքանչյուրը շարունակվում է առաջ մնել իր նախական կարծիքությունը։ Աղբեջանը միանշանակ պիտու է տարածքի ստորագականության պահպանման և սահմանների անխափանելության սկզբունքի վրա։ Յակական կողմնը (ՀՀ և ԼՂԴ) նախապահությունը տալիս է ազգերի հիմնորոշման հրավորությունը և դա իմանական է ենելով ԼՂ հայության ֆիզիկական անվտանգության պահպանման և նրա կայում ժողովրդավարական զարգացման համար անհրաժեշտ պայմանների ապահովման սկզբունքից։

10.2 ՂԱՐԱԲԱՂԱՆ ՂԻՄԱՆԱԽՆԵՐԻ ԼՈՒԾԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՂԻՄՔԵՐԸ ԵՎ ՈՒԽՆԵՐԸ

Փորձագետների որոշ մասի կարծիքով հայ-աղբեջանական (աղբեջանա-ղարաբաղյան) հակամարտության կարգավորման հարցում ստեղծվել է փակուլտային վիճակ։ Կողմերից յուրաքանչյուրը ունի իր սեփական հաշվարկներն ու հիմնավորությունները, որոնք և ներկայանություն ու պաշտպանություն է քանակցային գործնքացուում, գգտելով դրանք առավելագույն հարաբերակցելու սեփական շահերին։ Բայց քանի որ հակամարտությունը կողմնակ այս միջազգային հարաբերությունների ստորագրությունը են, այդ շահերը կարող են քննարկվել միջազգային իրավունքի դիրքորոշիչ և միջազգային իրավունքի շրջանակներում միայն։ Այսուեղեն, որ դեռև փոխադարձ ընդունենի լուծումներ չեն գտնվու։

Ինչպես արդեն ասվել է (գլուխ 8), երնոտարածքային հակամարտությունը եթե որևէ պետության ներսում է, ապա միջազգային իրավունքի նորմերին ուղղակիրեն չի ենթարկվում և կարգավորությունը և տվյալ պետության օրինքներուն Որպես հակամարտությունը կողմեր են զայն տիպովային ազգը ի դեմք կենության համարության հշինամության և հիմնորոշման գոտու ազգային փորանամությունը։

Միջավայրական հակամարտության վեապում հակամարտությունը

մեր են հնդիշչան պետությունները, որոնց փոխարարերությունները դրույտ են միջազգային իրավունքով:

Դարարայան հակամարտությունը, ինչպես տեսանք, ծագել է և մկրնական շրջանում զարգանում էր որպես ներպատճական հակամարտություն Աղբերեցանի և նույն մասը կազմող ԼՂՄ միջև: Այն վերածվեց միջանութական հակամարտության խորհրդային միութենական պատության լուծարումից հետո միայն, և հակամարտող կողմերը՝ Աղբերեցանական Կամրապետությունը և Լեռնային Հայաստանի շահերը ներկայացնող Դայաստանի Դանրապետությունը սկսեցին հանենա գույ որպես միջազգային իրավունք տրամադրությունից: Դա նշանակում էր, որ արոտասահման փոխարարեցին հակամարտության կարգավորումն իրավական հիմքը: Դա մոտավոր միջազգային իրավունքի դոր:

Դայտնի է, որ միջազգային իրավունքը դեօւն չի ճշգկել այն սկզբունքներով ու մեխանիզմներով, որոնք կարող են միանանակ և հասուապատճեն տալ էթնոտարածքային հակամարտությունների վերաբերյալ հարցերին:

Բանն այն է, որ էթնոտարածքային հակամարտությունների կարգավորումն իմբը հղակաված երկու՝ տարածքային ամբողջականության պահպանման և ազգի ինքնորոշման իրավունքի սկզբունքները գործնականում համեմատ են զայլի որպես միջանց հակասող, իրարամերժ սկզբունքներ: Միջազգային հարաբերությունների պրակտիկայում առաջմատ չի հասուցվում գոյնելու այդ սկզբունքների փոխանաձայնության արդյունավետ մեխանիզմները (տե՛ս գլ. 8.5):

Ազգերի հնդմորոշման, ընթիրու միջնէ հնդիշչան պետության ստեղծման սկզբունքը որպես միջազգային իրավունքի սկզբունք պաշտոնական ծևակերպում ստացավ 1960թ. դեմքենքի Սմահուրդավական Ազգերի կազմակերպության Գլխավոր Ասամբլեայի ընդունած գաղութային երկրներին ու ժողովուրդներին ամկախություն տրամադրելու նախին դեկարտացիայում Բայց այդ նույն դեկարտացիայով ընդունվեց մի կետ և, որը նույնակա ունեցած հավասարակշեթ ինքնորոշման սկզբունքը Բայց գործնականում հակասության մեջ մոտավերջինս հետ: Դեկարտացիայի 1-ին հոդվածը հղակում է:

«Քոյոր ժողովուրդներն ունեն ինքնորոշման իրավունք. այդ իրավունքի մրանը ազատ են որոշելու իրենց բաղադրական կազմակերպության և ազատ են իրականացնելու իրենց տնտեսական, սոցալական և մշակութային զարգացումը»:

Մինչեւ 6-րդ հոդվածը ամրագում է.

«Ազգային միասմտրությունը կամ երկու ամբողջականությունը մաս-

նակիրության կամ ամրությամբ խախտելու ամեն մի փորձ անհամատեղելի է Միավորակա Ազգերի կազմակերպության կամոնադրության նպատակների ու սկզբունքների հետ»:

Դրականական ցույց է տալիս, որ աշխարհաբարձրական տարրեր իրադրություններում և տարրեր գործոնների ազդեցության տակ միջազգային համրությունը փոխում է իր վերաբերմունքը ինքնորոշման իրավունքի և տարածքային ամբողջականության սկզբունքների մկանումը, առավելությունը տալիս մեկն կամ մյուսին: ՍՎԿ-ի 1960թ. դեկարտացիային հիմնականում ացից առաջ ուներ աշխարհում, հատկապես Աֆրիկա մայրաշաբաթը բաֆ առաջ ապահարություն ու նոր հնդիշչան պետությունների ստեղծումը: Դեկարտացիան օրինականացնում էր տարերայնորեն սկսված գործնքացը և նպաստում էր դրա իրավական կարգավորմանը: Այդ ժամանակներում էր, եթե աշխարհի բաղադրական քարտուղարությունը գրեթե միաժամանակ հայտնվեցին մի քանի տասնամյա նոր պետություններ, որոնք նաև ազա-

թացին այսպիսի ամբողջական միջազգային իրավունքի ստրենգմերությունը, որը կարող էր տեղի ունենալ նաև գյուղական ունեցող պետությունների տարածքային ամբողջականության սկզբունքը խախտելու միջոցով, արժանանում էր միջազգային համրության հավանությամբ ընդուած միջն 70-ական թվականների կեսերը, եթե ծայրաստիճան սրբազնությունը: Եթերևս աշխարհի հարաբերական կայունությունը պահպանվում էր ուժերի հաստատված հավասարակշուրջությունը և սասառու քիմ պահպանելու միջոցով: Ամեն մի սահմանային փոփոխությունը սկսեց վլուածակիր համարվել հակամարտող այս կամ այս կողմի համար:

70-ական թվականների սկզբին Եվրոպայի 33 պետություններ, ԱՄՆ-ը և Կանադան միջազգային նոր իրադրության պայմաններում ստորագրեցին, այսպես լրցված Եվրոպայի հոգականությունը ամփունությամբ և համագործակցությամբ: Այդ միջազգային փաստաթորությունը ամրագրվում էր ուղամաստեղի կազմական հավասարակշուրջությունը և ԱՄՆՕ-ի ու Կարշավայի պայմանագրի կազմակերպության միջն և Եվրոպայի պետական սահմանների ամխա-

1 Մեջբերումը ցույց է տալիս «Էթնոլոգիческие конфликтные: их истории и пути решения»: Изд. Центра международного развития и конфликтологии. Меридианского университета. Меридиан, США, 1997, с. 74

տպակությունը: Դա նշանակում էր, որ ստեղծված կոմիկն իրավիճակում գործակայությունը տրվեց պետությունների տարածքային ամրողականության ու ասիմեռների անձնանշելու դրվագանքին:

Միջազգային իրավունքի այդ ուղղակիությունը պահանջվեց մինչև 80-ական թվականների վերջը, 90-ականների սկզբը, երբ լուծարվեց Կարչավայի պայմանագրի կազմակերպությունը, քանդվեց Թերթիսիան պահանջվեց Գերմանիան և սկսվեց ԽՍՀՄ փլուզումը ու միութենական հանրապետությունների անկախացումը՝ Դա նշանակում էր «սար պահութագիր» ավարտ և միջազգային նոր իրադրության հաստատում։ Միջազգային համրությունը առանց որևէ դժվարության ընդունեց և օրինականացեց Եվրոպայի քաղաքական քարտեզի բոլոր սահմանային փոփոխությունները և դժուռնամաշները բոլոր նոր անկախ պետություններին։ Դա էլ իր հերթին նշանակում էր, որ լշեցան կրկին առաջնորդությունը տրվեց ազգերի միմուրցանման իրավունքի սկզբունքին։

Ինչպես ասվել է, ԽՍՀՄ ու Դարավագայի Դաշնային պետության փլուզումը նորանց կազմուն եղած հանրապետություններն անկախացան ազգերի ինքնորշան իրավունքի սկզբունքով։ Այս նոյն իրավունքից փորձեցին օգտվել նոր անկախացած պետությունների սահմաններում գտնվող ազգային փորձամասնությունները ևս։ Եթուարածքային հականարությունները նուան ակտիվ զարգացման փուլ և դրան միջազգային իրավունքի տրյալեց։

Դա արդեն նոր երուսը էր, որի հետագա տարածումն ու խորացումը շատ փորձագետների կարծիքով կարող էր դառնայ անհասարակի և սպասում էր աշխարհի տան այդ էլ խարիսխած կայունությամբ, որը հենցվում էր սոսատուս քվոյի պահանջման վրա։

Ստեղծված նոր պայմաններում միջազգային համրությունը կրկին փոխեց իր վերաբերմունքը պետությունների տարածքային ամրողականության և ազգերի ինքնորշան իրավունքի նկատմամբ։ Այժմ ոչ ոչ տեսականորեն և ոչ էլ գործականում չի ընդունվում այդ սկզբունքներից մեկի գերակայությունը մյուսի նկատմամբ, քայլ և ակնհայտ է, որ ազգերի ինքնորշան իրավունքի կիրամանը մոտենում են շատ ավելի մեծ գործակությունը (տես գլ. 8.5)։ Դա հականարող կողմերի համար ազատ դաշտ է ստեղծում, որպեսի նրանք բանակցացան գործընթացում առաջ քաշեն նոր սկզբունքներ ու ինքնալորտներ, որոնք իրենց կարծիքով կարող են լավագույնս ապացուել սեփական դիրքորոշչան «արդարացի լինելը», հետևապես և առավելացումն համապատասխանել միջազգային իրավունքի

սկզբունքներին ու սեփական պետության շահերին։

Ինչպիսի՞ն են հայ-ադրբեջանական հականարության կողմերի պաշտպանած սկզբունքներն ու հիմնավորականները։

Աղրեջան դիրքորոշումը կառուցված է հետևյալ, իր կարծիքով, հիմնավոր, հիմն դրույթների վրա։

Դրույթ 1. Դականարության հիմքում ոչ թե Դարարայի հայ համարնի ինքնորոշման, այլ տարածքային հարցն է, որը ծագել է Դայաստանի և Աղրեջանի միջև։ Դայաստան իրավանացի ազգեսիա Աղրեջանի նկատմամբ, հետևապես հարցը պետք է լուծվի «օկուպացված» շրջանները Աղրեջանին վերադարձնելու միջոցով և նրա տարածքային ամրողականությունը պահպանելու սկզբունքով։

Այդ դրույթի սնանկությունը հաստատվում է հանրահայտ փաստուրով։ Եթե հականարությունը սկսվեց, ԼՂՄՎ սահմաններից դուրս հայկական վերահսկողության տակ գտնվող տարածքներ չկայի։ Դրանք հայկական վերահսկողության տակ հայտնվեցին այս բանից հետո, եթե համաձայնությունը ծերու չըթրվեց Ծենոնային Դարարայի Ինքնավար Մարզի, որպես ԽՍՀՄ քաղաքական տարածքային ստրյակի կարգավիճակի շրջը։ Աղրեջանը ընդունեց օրենք ԼՂՄՎ լուծարման մասին և պատերազմական գործողություններ սկսեց մարդի և հարակից շրջաններու հայաբափելու նպատակով։ Այդ իսկ պատճառով հականարության «լուծումը»-ինչպես ծանելիքը ու ՀՀ արտաքին հարաբերությունների գերատեսչության դեմքաբարը։ ԼՂԿ կարգավիճակի սահմանան մեջ է, իսկ ԼՂ սահմաններից դուրս վերոհիշյալ տարածքների վերահսկողությունն ապահովում է Ըստանի Դարարայի հայերի անվտանգությունը»։

Դրույթ 2. Դարձը խաղաղ ճամապարհով կարող է լուծվել ՍԱԿ-ի կողմից ընդունված պետությունների տարածքային ամրողականության և սահմանների անձնանշելիության սկզբունքի հիման վրա միայն։

Իրականում, ինչպես տեսանք, այդ սկզբունքը նույն ՍԱԿ-ի ընդունած մյուս սկզբունքի՝ ժողովուրդների ազատ ինքնորշան իրավունքի նկատմամբ գերակայություն չունի։ Դրանք գործուն են հականարող իրավունքուրդ։

Կա մի սկզբունքային նշանակություն ունեցող փաստ ևս, որը ամբողջովին հերթում է տարածքի ամբողջականության սկզբունքի կիրառելիությունը Ըստանի Դարարային Դարարայի հարցում, և որի հիշատակումից Աղրեջանը բանակցային գործընթացում խստանում է։ Դա այն է, որ Աղրեջանը 1991թ. ընդունած պետական անկախության հոչակագործում է, որ ինքը 1918-1920 թթ. գործուն ունե-

ցած Աղրթեցանի Ղեղուկրաստական Դանդապեսության, բայց ոչ Աղրթեցանական ԽՄՀ-ի իրավահարդրոյն է: Բացի այդ, Լեռնային Ղարաբաղ ԽՄԴՍ օրենքին համապատասխան, ինչպես ասվեց, դուրս է եկել Աղրթեցանի կազմից մինչև վերջինս անկախացումը, այսինքն՝ երբ նա ԽՄԴՍ մի մասն էր, բայց ոչ միջազգային իրավունքի տուրքելու, ուստի տարածքային ամրողականության սկզբունքը նրա վրա տարածելի չէր կարող:

Ղա Ծանակալում է, որ Լեռնային Ղարաբաղը երրեք չի գտնվել միջազգային սուրբեկու համփահացող անկախ Աղրթեցանի կազմում, նա ինը ԽՄԴՍ միասնական պետության սուրբեկու է Եղիշ Աղրթեցանական ԽՄԴՍ հետ մեկտեղ: Ղա Ծանակալում է, որ Աղրթեցանական պետության տարածքային ամրողականության խախտում տեղի չի ունեցել, և Աղրթեցանի մեջտանը միջազգային իրավունքի այդ սկզբունքը ընդհանրապես կիրառվել է: Իրավական այս խանուշիդրի հանգուցառումը դժվարանում է այն պատճառով, որ չնայած վերևում մեկարագրած պատմական իրողությանը, անկախացած Աղրթեցանական պետությունը միջազգային ճանաչում ստացավ Խորհրդային Աղրթեցանի սահմաններում:

Դրույ 3. Աղրթեցանին սպասում են պատերազմով, եթե ինենց առավելացն պահանջները քանակարարվեն:

Այդ դրույթի անարդունավետ լինելը ակնհայտ է: Նան բարդ և միջազգային կազմակերպությունների ուշադրության կենտրոնում գտնվող որևէ հակամարտության վերջնական լուծումը ռազմական ճամապարհով հնարավոր չի եղի և չի լինի: Ամեն մի ռազմական գործոդրյան կիանիքի միջազգային հանրության կորուկ դիմադրությանը: Բացի այդ, միայն աղրթեցանական ռազմական ուժը բարձր չէ Լեռնային Ղարաբաղի հայության դեմ, որը պաշտպանում է սեփական կանոնը, օշախը, պատմական հայրենիքը, միջազգային ճանաչումը ունեցող ինքնորոշման և ազատ ապրելու իրավունքը:

Աղրթեցան իր «տարածքային ամրողականությունը» պահպանելու համար պետք է հայերի երես գտնում իրավականացնի: Իսկ դա նույնպես ներկա միջազգային պայմաններում հնարավոր չէ: Դայտնի է, թե Սերբիայի համար ինչ ողբերգական հետևանք ունեցավ իր տարածում գտնվող Կոստիչի ճարգում Եթիվական գոտում անցկացնելու փորձը: ԱՄ և Եվրախորհրիդի մի շարք երկրների միացյալ գին-վաշ ուժերի լայնամասշտար պատմիչ գործոդրյանուները ստիպեցին սերբերին հրաժարվել ինենց ճանադրությունները և պաշտպանեցին Կոստիչի արանական բնակչության անվտանգությունը:

Դրույ 4. Աղրթեցանի մյուս հոլով ժամանակն է: Աղրթեցանական իշխանությունների համոզմաճը ժամանակն աշխատում է իրենց օգտին, ժամանակի ընթացքում նավիր գրծոնի շնորհիվ Աղրթեցանը տնտեսապես ու ռազմական առումով կիզրունա և հականարությունից դուրս կգա հարթանակով:

Այս հարցը ևս խիստ վարկածային է և բավարար հիմնավորում չունի: Նախ այն պատճառով, որ նավիրի հնարավությունը կազմական պարագանամբ խանգարող վճարական մեջտանը և ԼՂԴ տնտեսական գորգացնամբ խանգարող վճարական գրծոնը չեն: Արդի պայմաններում էլ նրանք կարողանում են տնտեսական կայուն գորգացում ապահովել: Բացի այդ, այժմ ակնառու է այն միտունը, իսկ առաջիկայում, ժամանակի ընթացքում կարող է ավելի խորանար, որ ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքը միջազգային հասարակական կարծիքի կողմից ավելի բարյացական վերաերենունը է արտանունը:

Դրույ 5. Աղրթեցանական վատահ են, որ եթե ուժեղացնեն «իրենց քարոզական գործունեությունը», հակառակորդին (հայկական կողմին) միջազգային հանրությանը ներկայացնեն որպես «ազ-րեսոր» և դա արտացոլեն միջազգային կազմակերպությունների տարրեր բանաձևերում, ապա հայերին կստիպեն հանճնվել:

Այս վստահությունը ևս անպահ իմք չունի: Հակամարտությամբ գրադիդ կազմակերպությունների և ամելումանական գործադեւելունը մոտ կա այն հաստատ համարունը, որ Աղրթեցանի ներկա վիճակը իր հայկական սեփական պարագաներուն է և իրավանացած ագրենիայի հետևանք է, որ Աղրթեցանը իր սեփական արեւամիայի գոհնի:

Դայլական կողմի դիրքորոշումը խարսխվում է հետևյալ դրույթների վրա:

1. Լեռնային Ղարաբաղը ինքնորոշման և Աղրթեցանի կազմից դուրս գալու գործընթացը սկսեց ԽՄԴՍ գործող սահմանադրությանը և այլ պետական օրենքներին ու իրավական ակտերին լիովին համապատասխան, այսինքն իրավապատշաճ և խաղաղ եղանակով (դրա մանրանամերը շարադրված են վերևում): Նա չի խախտել նաև միջազգային իրավունքի որևէ սկզբունք:

2. Լեռնային Ղարաբաղի Դանդապեսությունն իր գործադրյան մեկուկ տասնամյակի ընթացքում ապացուցել է իր կենսունակությունը որպես իրավական պետություն, արծանագրում է տնտեսական հաջողությունները և ընթանում է ժողովուրդավարության ու արևմտյան արժեքային համակարգը ընդունելու և ներդնելու ուղղով:

3. Հակամարտության վերջնական կարգավիրումը հնարավոր է միայն խաղաղ ճանապարհով՝ փոխվզդումների հիման վրա: Դայլսկան կողմէ սկզբունքային գիշութ է համարում այն փաստը, որ ՀՀ դեռ չի ճանաչել Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը: Եվ դա բարի կանքի դրսորում է ԵԱՀԿ Մինսկի շրջանակներում խաղաղ կարգավիրում գործընթացին սատարելու նպատակով:

Նոր գիշումները, որոնց հայկական կողմէ կարող է գնալ, չպետք է հակասն արդին քաղաքական ազատությունը ծծոց թերած և սփական պետականությունը կերտող Լեռնային Ղարաբաղի հայրեթյան շահերին, չպետք է վտանգին նրա անվտանգությունը և պետք է ապահովեն ընդհանուր սահման Հայաստանի Հանրապետության հետ:

4. Չնայած այն հանգամանքին, որ Ղարաբաղի ժողովուրդը դեռևս 1991թ. դեկտեմբերի սկզբին միջազգային դիտորդների վերահսկմանը անցկացրել է հանրաբէն, միահամուն առահարավով և անկախության օգնին և դրան ժողովրդավարական պետություն արդեն կայացել է, հնարավոր է համարում որդշակի պայմաններում լրացոցի համբավի անցկացման հարցի քննարկումը:

5. Ադրբեյջան-Ղարաբաղյան հակամարտության վերջնական կարգավիրումը և տարածաշրջանի կայուն զարգացումը տևական խաղաղության պայմաններում պետք է հենվի հետևյալ սկզբունքների վրա:

- Ադրբեյջանի Լեռնային Ղարաբաղի ենթակայության միջնարդություն,
- Լեռնային Ղարաբաղի ամենավային գյուղաբնակչություն (ՀՀ հետ ընդհանուր ցանքային սահմանի առևայրություն),
- պատերազմի չընթափման և հարևանների հետ ազատ և իրավահավասար գյուղակցության միջազգային հասույկ երաշխիքների ապահովում:

6. Հայաստանի Հանրապետությունը պարտադիր պայման է համարում այն, որ հայամարտության ցամացած լուծում կարող է վերջնական համարվել, եթե ստանա Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հավանությունը:

Ինչպատ տեսնում ենք, հայ-ադրբեյջանական հակամարտության կարգավիրումն հարցում կողմերի դիրքորոշումները ծայրաստիճան հակադիր են ու իրարամերժ: Սեկուլես տասնամյակ տևող բանակցությունները, որոնց մասնակցում են նաև միջազգային կազմակերպություններ, որում արդյունք չեն տվել: Ենթադրում կարող է գտնվում փոխհամանաժամության մեջ գտնվող «տարածային փոխանակման», «միասնական պետության», «անկախության», «համադրման» տարերակները, ինչպես նաև «Վիպույան մոդելը»:

Պաղաքական կարգավիրումը ուղիմեթի որոնումը և դրա շուրջ տարրով խաղաղ բանակցությունները պետք է շարունակվեն:

Քաղաքագիտական միտքը և հակամարտության խաղաղ կարգավիրամբ շահագրավակ միջազգային կազմակերպությունները ներկայացնում են փոխվզդումային տարբեր առաջարկներ, որոնք հեղինակների կարծիքով, կարող են ընթունելի լինել հակամարտող կողմերից թե մեկի, թե մյուսի համար:

Ինչպես արդեն ասվել է, տարածային հակամարտություններ ենել են նաև նախկինում, և դրանցից շատերը ի վերջո լուծվել են խաղաղ բանակցությունների և փոխվզդումների միջոցով, որոնց դրական փորձը վերլուծությամբ գրավել են մեծաթիվ մասնագետներ:¹

Նման բնույթը ուսումնասիրություններ են կատարել նաև հայ պատմարաններու ու քաղաքագետները:

Ղարաբաղյան հակամարտության քաղաքական լուծման մի քանի հնարավոր տարբերակների հետաքրքիր համեմատական վերլուծություն կատարել է կասմական գիտությունների դրկուող, Հակամարտությունների լուծման Հայկական կենտրոնի տնօրին Նիկոլայ Դովիհյանը.²

Ներկայացնենավ Ադրբեյջանի, ԼՂՀ և Հայաստանի մոտեցումները, նա վերուծում է հակամարտությունների կարգավիրումն մի քանի տարբերակներ, որոնք միջազգային հանրության կամ առանձին հետազոտողների կողմէ առաջարկվում են որպես Ղարաբաղյան հիմնախմբի լուծման հնարավոր նախատիպեր: Ն. Շովկնաննիսյանը ընթության ու առուն մասնակիության շրջանառության մեջ գտնվող «տարածային փոխանակման», «միասնական պետության», «անկախության», «համադրման» տարբերակները, ինչպես նաև «Վիպույան մոդելը»:

Ուզագակ է այն փաստը, որ 2005թ. հովիսի սկզբին ևյու Յորբում կայացած ԵՄՀԿ վեհամդուիլ նիստում այդ կազմակերպության հայացագիտական գիլուցում առաջին անգամ պաշտոնական հնչեց այն կարծիքը, որ Ղարաբաղյան հակամարտության լուծումը կարող է գտնվել «Լեռնային Ղարաբաղ Հայաստանին միացնելու» միջոցով:

Այդ ամենով համեմեթ վերջին մանանակներս նկատելի է դարձել

¹ Արժամիք է ու շաղուրության հակամարտ ԱՄՆ Սերիլ Էնթի համայստանի քաղաքավիրումը այլու Հայկական գյուղաբնակչության հայացագիտական գրություններու մասին գործությունը: Վ. Խ. «Հռուություններու մասին գործությունը»: Մերունել (США), с. 45-69.

² Ընթերցող այդ տարբերակների ընթացմանը կարող է ծանրահաց հոկտեմբերի Օտանիս, «Կաբահասին կողմէն շտամպա ու պահպան առաջարկությունը» գրում: Է., 1997.

տարվող բանակցությունների աշխաժացումը և դրանց արդյունքների լավատեսական գնահատումը: Մեծացել է հակամարտության լուծանական միջազգային շահագրգումածությունը: Տարբեր նաև արդարաւուներում ավելի լի հաճախ են արտահայտվում կործիններ, որ բամակցությունների արդյունքում սկզբունքային հարցերի շուրջ ձեռք են բռնի համաձայնություն, և հակամարտության վերջնական լուծումը կարող է կայանալ մոտ ապագայում, եթե «հակամարտություն կողմերը դրսևին քաղաքական կամ կամք»:

ԻՆՔԱՍՏՈՒԳԱԱ ՀԱՐԹԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐՎԱԾԵՐ

1. Ի՞նչ փաստերով է ապացուցվում, որ Ղարաբաղը հայկական պատմական էրեմովայրային տարածք է:
2. Ղարաբաղի ներկայիս տարածքը Մեծ Հայքի ո՞ր նահանգների սահմաններում է գտնվել:
3. Ե՞ր ո ի՞նչ համանանքներում են Արևելյան Անդրկովկաստում ու Ղարաբաղում հայոցներ ու հայկական էրեմիկական խմբեր:
4. Ինչպիսի՞ն է Եղիշ Ղարաբաղի վարչաքաղաքական բաժանումը Ուսաստամին ծանալու և նրա կազմում գտնվելու ժամանակներում:
5. Ե՞ր ո ի՞նչ պայմաններում էրենոշակութային հակամարտությունը Ղարաբաղում վերածվել էրենութաքային հակամարտության և առաջին անգամ դասձակ Ազգերի լիզայի քննարկման առարկա:
6. Ե՞ր ո ի՞նչ համանանքներում էլենային Ղարաբաղը հայոցներ խորհրդային Ալյութանի կազմում: Ի՞նչ սկզբունքով առաջնորդվեց խորհրդային Ալյութանի կազմում:
7. Որո՞նք են հակամարտության բաղադրիչները: Խորհրդային իշխանության տարիներին ինչպես էր դրսևիվում հակամարտությունը, ի՞նչ միջոցներով էր այն պահպան ստեղծված վիճակում:
8. Խորհրդային Ալյութանի իշխանությունները Լեռնային Ղարաբաղի նկանամբ՝ ի՞նչ բաղադրականություն էին վարում: Վերլուծե՞ք ու զնահատե՞ք փաստերով:
9. Ե՞ր ո ի՞նչ պայմաններում ԽՍՀՄ-ում առկա էրեմիկական հակամարտության բնույթը: Որո՞նք էին հակամարտության երկու մակարդակները: Վերլուծե՞ք յուրաքանչյուրի բռնադիրությունը:
10. Ե՞ր ո ի՞նչպես արդրեամա-պարապայան հակամարտությունը թևակիցից զարգացման ակտիվ փուլ:
11. Ալյորեթանի անկախացումը և ԽՍՀՄ փլուզումը ի՞նչ նոր հատկանիշներ ավելացրին ալյորեթանա-դարարաբյան հակամարտության բռնադիրությանը:
12. Ինչո՞վ է ի հիմնավորվում փորձագետների այն կարծիքը, որ ալյորեթանա-դարարաբյան հակամարտության կարգավորումը միջազգային իրավունքի սկզբունքներով նույն է փակուի: Դուք կիսո՞ւմ եք այդ կարծիքը:
13. Ինցի՞մ է կայանում պետության ներսում առկա էրենութաքային հակամարտության և միջազգային իրավունքի սուբյեկտ համուսացող պետությունների միջև էրենութաքային հակամարտության տարբերությունը:
14. Միջազգային իրավուիքի ի՞նչ սկզբունքների են դրվում էրենութաքային հակամարտությունների կարգավորման հիմքում: Ինցի՞մ է արտահանվում այն սկզբունքների հակասությունը: Որո՞նք են դրա լուծան ուղիները:
15. Որո՞նք են էրենութաքային հակամարտության կարգավորման միջազգային իրավունքի նորմերը: Կամեմատե՞ք և վերլուծե՞ք:
16. Միջազգային իրադրության փոփոխությունը ինչպես՞ն է ազդել ինքնորշշնում իրավունքի և պետության տարածքային ամրողականության սկզբունքների նկատմամբ միջազգային համրության վերաբերունքի վրա: Վերլուծե՞ք օրինակներով:
17. Դայ-ալյորեթանական էրենութաքային հակամարտության կարգավորման հարցում ո՞րն է ալյորեթանական կողմի դիրքորոշումը: Ի՞նչ դրսւյների վրա է այն կառուցված:
18. Ինչպիսի՞ն է հայկական կողմի դիրքորոշումը: Որո՞նք են դրա ելավետային դրսւյները:
19. Զեր կարծիքով, հայկական կողմը ինչպիսի՞ փոփոխությունի կարող է գնայ համուն հակամարտության խաղաղ կարգավորման և հիմնախնդրի արդար լուծման:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔՐԴԱՔԱՐԱՎԱՐՈՒՄ ԲՆՈՒԹՅԱԳԻՐԸ

11.1 ՔՐԴԱՔԱՐԱՎԱՐՈՒՄ ԴՐԱԿԱՆ ԱՅՐԱՔԻ ԲՆՈՒԹՅԱԿԱՌԱՅԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Արդեն ասվել է (գլուխ 3), որ ամեն մի երկիր-պետություն, ինչ-պիսին է և Հայաստանի Յանաբնությունը, աշխարհագրական (քաղաքաշխարհագրական) օրիենտ է և միաժամանակ, ինչը տվյալ դեպքում նեզ համար հասուն կարևորություն ունի. միջազգային իրավունքի սուբյեկտ է. Այս ունի իր առանձնահատկություններն ու բնութագրիները և դրանց ամրողությունը կազմող անհատական քաղաքաշխարհագրական բնութագրափորձ. Այս բնութագրի կարող է հական փոփոխություններ կրել կախված ոչ միան երկիր գարգարման նորմից պայմաններից, այլ նաև, և ոչ պակաս չափով, արտօքիմ՝ համաշխարհային և տարածչորանային իրադրությունից:

Հայաստանը քաղաքադարձական ընդմիջունից հետո վերականգնեց իր քաղաքական անվանությունը և դրա շնորհիվ կրկին դարձավ միջազգային հարաբերությունների սուբյեկտ՝ 1918թ. մայիսին և որպես այդպիսի դրյանունը ընդունվել 2.5 տարի՝ (պայմանականությունը այն անհանուն են Ալաշին հանրապետություն): Արտաքին ծայրահեղ անհապատ գործոնների ազդեցությամբ այն կորցրեց իր անկախությունը, ստացավ այլ պետության մասը կազմող տարածքային քաղաքական միավորի՝ ԽՍՀՄ միութենական հանրապետության կարգավիճակ (Երկրորդ համբաւությունը) և դադարեց միջազգային հարաբերությունների սուբյեկտ լինելուց:

Սերմանի՝ անմաս Հայաստանի Յանրապետության (Երրորդ հանրապետության)՝ որպես միջազգային հարաբերությունների սուբյեկտ, անհատական բնութագրի որոշող բնութագրիների ու հասկամիշների շարքում բացատկի տեղ ունի քաղաքաշխարհագրական դիրքը, մասնավորապես նոր մակրոմակարդակը¹:

¹ Հայարհագրական դիրքի 3 մակրոպահենությունը, մեր և մերը, ընդհանուր են նրա դրույթը տարածեսկմերի համար. այս սոցիո-տնտեսաշխարհագրական և քաղաքաշ-

շարհնի է, որ աշխարհագրական դիրքը աշխարհագրական գիտության հիմնարար հասկացություններից է: Քաղաքաշխարհագրական դիրքը դրա հիմնական տարածեսկմերից է: (Մյուս տարածեսկմերն են՝ համաշխարհագրականը կամ նույն է, թե մաքենատիկաշխարհագրականը, ֆիզիկաշխարհագրականը, սոցիալ-տնտեսաշխարհագրականը)².

Դժվար չէ կոսին, որ հասարակական կյանքի քաղաքական ոլորտի, ամեն մի երկիր-պետության քաղաքական գործընթացների վրա այդ տարածեսկմերից առավել մեծ և անմշական ազդեցություն ունի քաղաքաշխարհագրական դիրքը: Ինչ վերաբերում է մյուսներին, ապա դրանց ազդեցությունը դրակառիւմ է միշտողված ձևով, քաղաքաշխարհագրական դիրքի միջոցով, որը սերու փիփառդղության մեջ է գտնվում աշխարհագրական դիրքի մյուս տարածեսկմերի հետ:

Երկիր-պետության քաղաքաշխարհագրական դիրքը սոցիալ-տնտեսաշխարհագրական դիրքի հետ միասին, ի տարբերություն դրա համաշխարհագրական և ֆիզիկաշխարհագրական դրաբանեակների, դիմանմի են և հասարակական կյանքի գարգարման համեմատ կարող են արագործն փոփոխվել, ստանալ ենոր կոնկրետ բովանդակություն, հետևական փոփոխ հասարակության գարգարման վրա իրենց հակառակ ազդեցության իմասն ուղղությունը, այնպիս է ուժը:

Այս օրինաչափությունը հատկապես ցայտուն արտահայտվում է միջազգային հարաբերությունների և երկիր-պետության արտօքին քաղաքականության ողբույժությունը:

Դիշենք, որ արտաքին քաղաքականությունը պետության այն գործներությունն է միջազգային ասպարեզում, որը կարգավորում է հարաբերություններին արտաքին քաղաքական գործներության այլ սուբյեկտների հետ, որոնք են՝ պետությունները, արտասահմանյան կուռակցություններն ու այլ հասարակական կազմակերպությունները, համաշխարհային և տարածչորանային միջազգային կազմակերպությունները:

Մասնագետներն այս կարծիքի են, որ այս սուբյեկտներից որի՝

Հայարհագրական տարածեսկմերի դեպքում վերջին ժամանակներու «մայուսողիք» տերմինը հետ միասին ամբողջ համայնք օգտագործվում է «աշխարհամատեսական» (գեղեցնության) և «աշխարհաբարական» (գեղեցնության) դիրք տեղիներեց: Ինչ ասանմին դասերում է մայուսական «քաղաքաշխարհագրական դիրք»՝ մորթուրինմէն և «աշխարհաբարական դիրք»՝ ընդհանուր ենթական արտահայտությունը («քաղաքաշխարհագրական դիրք») նույնացնելու հետ մեջ բարություն, մեկ ասպեկտի, և «աշխարհագրական դիրք»՝ հետ, որը կուտես համարէ չի կատել:

² Դիշենք, որ աշխարհագրական դիրքը պիտույք համապատասխան առավել տարածված սահմանման համարն աշխարհագրական դիրքը աշխարհագրական օրինակի հոդաբերությունը է դրանից դրա գամելող այն օբյեկտների մկանումը, որոնց հետ գտնվում է փոխադրություն մեջ:

նկատմամբ ի՞նչ վերաբերմունք ունենալ, ծգտել համազործակցե՞լ, քարեկամական կապեր հաստատե՞լ, իսկ հակառակորդների ու թշնամիների հետ ինչպե՞ս հարաբերվել հարցերի վկա ազդող գործոնների շարում պատճենական գերակշռությունը պատկանել է քաղաքացիացրական դիրքի:

Դայաստանի Դանրապետության իմբնական օրենքի՝ սահմանադրության 9-րդ հոդվածում ամրագրված է. «Դայաստանի Դանրապետության արտաքին քաղաքականությունը իրականացվում է միջազգային իրավունքի նորմերին համապատասխան՝ բոլոր պետությունների հետ բարիդարձական, փոխշահավետ հարաբերությունների հաստատելով նպատակով»:

Դայտի է, որ Դայաստանի իր երկուսուիկս հազարամյակների պատմության մեջացրում մշտապես բախվել է այդ իմբնախմբին: Նրա զարգացման բոյր թեկումնային ու շրջադարձային իրադարձությունները պայմանավորված են եղել նրա աշխարհագրական դիրքի, միջազգային քաղաքական իրադրության, վերջինս այն տուրքելուների փոփոխություններով, որոնք հետև նաև սույնական են եղել հարաբերության:

Ինչպիսի՞ն է Դայաստանի Դանրապետության *Անրեկային քաղաքաշիարհագրական (աշխարհաքաղաքական) դիրքը* և ինչպե՞ս ու այն ազդում արտաքին քաղաքականության վրա:

Արդի վիճակը և դրա հարուցած իմբնախմնիդրները ծիչտ հասկանալու ու գնահատելու համար հարկ է նախ պատասխանել այն հարցին, թե ինչպիսի՞ն էր ստացած ժառանգությունը և արդյո՞ք այն կարող է ազդել Անրեկային իրադրության վրա:

Չափազանցուրյուն չի լինի, եթե ուղղակիորեն ասենք, որ անկախացած Դայաստանի Դանրապետությունը «քաղաքասահմանագրական դիրքի» (նկատի ունենալով նրա մակրոնակարդակը) որևէ ժամանակակից աշխարհագործություն չի ստացել: Նա անմիջականութեն բախվեց «քաղաքաաշխարհագրական դիրքը» կոչված իրողության միջազգային հարաբերությունների տուրքելու դաշնաւուց հետո միայն և ստիպված եղաւ ըստ անենային հաշվի նստել նրան: Իրավես հզոր արտաքին գործոնի հետ:

Դա ներկրի համար նոր, նախորդից որպակապես տարբերվող իրադրություն էր, բոլորվին նոր մարտահրավեր, որը կարող էր անհաղթահարելի վունքների արյուր ժառանգել, կարող էր նաև զարգացնել ու քարվականան նոր հոդվածներ բացել:

Մինչև անկախացումը Ռուսական կայսրության, ապա և ԽՍՀՄ կազմում Դայաստանը, ինչպես և ընդամենը «ամբողջ մասի» կարգավիճակ ունեցող մյուս ազգային տարածքները, պետության քա-

ղաքաշխարհագրական դիրքի դրական ու բացասական ազդեցությունն իրենց վրա կրում էին ոչ ուղակիորեն, այլ «ամբողջով» (Ուստական կայսրություն, ԽՄՎՀ) միջնորդված: Նրանք լիովին օգտվում էին այլ դրականից, ինչ չակա էր «ամբողջի» բաղադրաաշխարհագրական դիրքը «նպաստավոր» դարձնող հատկանիշների շնորհիվ, բայց և միաժամանակ կիսում էին այն դվվարություններն ու անհարմարությունները, որոնք ձևկում էին «աննպաստ հատկանիշներից»:

Որո՞նք էին ԽՄՎՀ քաղաքասահմանագրական դիրքի հորիզոնական կայստանի համար նպաստավոր կողմերը: Ըստ 7 տասնամյակ համդիամանալով գերիզոր տերության բաղադրիչ մասը, Դայկական ԽՍՀ կարողացաց ապահովել է անվանագությունը, ըստ երթյան չեղորակներ հայ ժողովուրդը ֆիզիկական ոչնչացման իրավան վտանգը, որ 20-րդ դարի բուռն պատճենության բոլոր շրջադարձային պահերին կախված է եղել նրա վրա, և պահպանել ու ամրապնդել այն բազագույնը, որ ժառանցությունը էր ստացել պատմությունից:

Միաժամանակ պետք է ի մասի ունենալ, որ ծիշտ չեր լինի ԽՍՀՄ կազմում, հետևապես նրա պաշտպանության տակ գտնվելու դրական նշանակությունը բացարձականացնել, առավել և, եթե ԽՍՀՄ մոտ տական ժամանակ լինելով աշխարհի եկուու ուժային կենտրոններից մեզ, բոլոր առողջությունը (զարաքարական, մնաժամանակ, ուզմանաշտագիտական, քաղաքակրթական և այլն) իրեն հակարուու էր մնացած աշխարհին և անզիշում մոցակցւության մեջ էր գտնվում մյուս, շատ ավելի հզոր ուժային կենտրոնն հետ: Գնալով սաստկանուու էր աշխարհի ուժային կենտրոնների գլխավորած երկու հզորագույն ռազմական միավորումների՝ ՆՍՕ-ի և Կարտաշականի պակտի առանձանականությունը: Իրական էր դառնալու դրանց ուզման քանակը, որը նշանակուու էր և երրորդ համաշխարհային պատերազմի վտանգ, մի պատերազմի, որը աշխարհի քաղաքական քարտեզից կշներ բազմարկի պետությունների ու ժողովուրդների: Կականից վեր է, որ եթե մկատի առնենք անմիջականության մեջ շրջապատող աշխարհուու տիրող անհամուրդուականության ու թշնամնի մթնոլորտը, այդ ժողովուրդների շաքըում կիսներ և հայ ժողովուրդը:

Բարեխավառաջարա հերթական համաշխարհային պատերազմը չպայթեց, այն ծևափոխվեց «սառը պատերազմի», որի հայտնի արդյունքուն երկրներ աշխարհ վերածվեց միարեն աշխարհի, փոխվեց ուժերի հարաբերակցւությունը, մարդկության զարգացման ուղենիշը, հետևաբար և միջազգային հարաբերությունների բովանդակությունը.

նրա որակն ու քանակը: Խսկ դա թերեց, չեր կարող չթերել, երկիր-պետությունների՝ միջազգային հարաբերությունների սուբյեկտների, քաղաքացիական դիրքի որակական փոփոխությունների:

Միջև Հայաստանի Յանրապետության արդի քաղաքացիական դիրքի ընթացքաման անցնելը նշենք մի հանգամանք և, որո կառող է օգնել գերիզող տերության կազմում գտնվելու նրա համար նպաստավոր և ոչ նպաստավոր կողմերի մեջ ճիշտ կողմնորոշվելու հարցում: Դա վերաբերում է Երկրորդ համբաւետության՝ Հայկական ԽՍՀ աշխարհագրական դիրքի միջլորմակարդակին, այսինքն՝ դիրքին ԽՍՀ կազմում:

Հայաստանը գտնվելով ԽՍՀ ծայր հարավ-արևմուտքում, անհյաջախ սահմանակից էր նրա գլխավոր ոսպամատրատեգիական հակառակորդին՝ ՍԱԾՕ-ին անդամ հանդիսացու, ինչպես նաև ԽՍՀ-ին քշնամարար տրամադրված Թուրքիայի միջոցով: Այդպիսի հարևանությունը շատ ավելի էր մեծացնում աշխարհի երկու հակառակի ճակատների ոսպամական բախմավոր կործանարար հետևանքները Հայաստանի համար: Քիչենք, որ Թուրքիայի բանակը, որ անձնակազմը քանակով երկրորդն է ՆԱԾՕ կազմում, իր գլխավոր ուժերու պահում էր Հայաստանի սահմանի մոտ և պատրաստ էր առաջն իր հարմար աղիքն օգտագործել նրա վրա համբաւվելու հանակ¹:

«Սարդ պատերազմում» Արևմուտքի հաղթանակը թերեց աշխարհի քաղաքական քարտեզի և ուժերի բալանսի փոփոխության, որի արտահայտություններից մեկը անդրկովվասան նախկին խորհրդային համբաւետությունների անկախացումն էր: Խսկ դա նշանակում էր դրանց աշխարհագրական դիրքում նոր՝ քաղաքաաշխարհագրական բարտարիչի հայտնվելը: Հայաստանը նոյնպես ինքնուրույն արտաքին քաղաքականություն վարելու հանարակություն ստացավ, բայց և Վերածվեց արտաքին քաղաքաաշխարհագրական աղցեցությունները ուղղակիրեն և միայնակ իր վրա կրող օրիեկտի (պասխի սուբյեկտի):

Համառոտակի վերլուծենք ստեղծված իրադրությունում Հայաստանի Յանրապետության քաղաքաաշխարհագրական դիրքի առանձնահատկությունները և դրանց ազդեցությունը արտաքին քաղաքա-

կանության վրա:

Արագին, համամոլորակային, այլ կերպ՝ աշխարհաքաղաքական մակարդակում Հայաստանի Յանրապետության դիրքի թերևա գլխավոր առանձնահատկությունը պետք է համարի նրա գտնվելը համաշխարհային նշանակության քաժանարար գծերի վրա: Այդպիսին են, մասնավորապես Երկիր մոլորակի քաղաքակրթական, կրոնական (դավանական), մշակութային, աշխարհապատճենական, աշխարհատնտեսական մակրոշղանացումների առաջին կարգի միավորների սահմանները (մանրանասն տես գլ. 7):

Կրոյն ասվել է, որ մասնագիտների կողմից աշխարհի քաղաքական մակրոշղանացման տարբեր վեմաներ ու աշխարհաքաղաքական տարբեր մողելներ են մշակվել (Մաքրիների, Շատուհիֆերի և ուղիմերի): Հատկանշական այն է, որ գրեթե որոշ սինեմաներում ու մողելներում Սերնադիր Արևելքու կենտրոնական տարածքները, Կովկասը և Հայաստանը (ինչպես պատմական, այսպէս էլ ներկայիս ՀՀ) գտնվում են քամանարար գծերի վրա: Խսկ բաժանարար գծերը միաժամանակ չփանչ գծեր են: Այդունք է, որ տեղի է ունենում քաղաքակրթությունների, մշակույթների, գրավանքների, քաղաքական տնտեսական ու ոսպամատրատեգիական միավորումների անհյական ու առավել ակտիվ փոխշփումներ ու նաև՝ քախումներ:

Հայաստանի Յանրապետությունը աշխարհի այն քորորափի երկրներից է, որտեղ շիփում, գրաւցում, համագրծակցություն կամ մրցակցում, հակադրություն ու քափառություն են տարբեր քաղաքակրթություններ, մշակույթներ, կրոններ ու դավանացներ, և այլ ամենը աշխարհի հզրունքի տնտեսական, քաղաքական, ոսպամատրատեգիական, գաղափարական մրցակցության համատեքսում:

Սարդկության պատմական գարգաման տարբեր փուլերում այս տարածաշրջանը Հայաստանի հետ մեկտեղ շիփումների, փոխականան մրցակցության ու քախումների ասպարեզ է եղել Եվրոպական ու ասիական քաղաքակրթությունների, քրիստոնեական, գրաւշտական ու մահմեդական կրոնների միջև: Այստեղ են քախվել Եվրոպայի, Կենտրոնական ու հարավ-արևմտյան Ասիայի ժամանակի խորհրդագույն պետությունների շահերը:

Տերկա ժամանակաշրջանում այստեղ բախվության մեջ ԱՍԽ-ի, Ուլիսասում, Եվրամության առաջատար երկրների շահերը: Տարածաշրջանը մասնամար աճող հետաքրքրություն են ցուցաբերում Զինատանը, ճապոնիան, Յնկաստանը:

Չնայած մեզ արդեմ ծանոթ աշխարհաքաղաքական մողելների

¹ Հայականական է, որ այլ հրամանակ նման էր Երկրորդ համաշխարհային պատրազմի առաջին տարիներին առաջնական, եղան Թուրքիան Ֆերմանիայի դաշտանությունը: Մշակված իր Հայաստանի (և Արևմտյանական) վրա բորբակամ քանակի հարձակման բրդի մածրանականը այն դիմքի համար, եղան գրումանացներին հաշորվեր գրաւել Սուսանգառը, որ ասկան, հիշյան հայտն է, տեղի չունեցավ:

տարրերություններին, բոլոր այդ մոդվաներում Հայաստանը գտնվում է Հարթամոդ՝ Երկրագոնի քաղաքաշինարհագրական «միջուկի» հարավային սահմանագլխին (տե՛ր գլ. 7.2):

Երկրագոնի աշխարհաքաղաքական շրջանացման Երկրորդ՝ տարրածչազանյին մակրոդակում Հայաստանով ու Հարավային Կովկասի մյուս Երկրներով առավել շահագրգումած են նրանց հետ ուղղակի ասհմանակից Երևան հոգրացոյն, Եղվարդ՝ մահմանական կրոնը դավանող, բայց տարրեր մշակույթների պատկանող, տարրեր գաղափարախոսություն բարողող ու բաղադրական կողմնորոշում ունեցող, հետևապես և մոցակից Թուրքիան և Իրանի հվաճախամբ Հայաստանությունը: Տարածաշրջանի հետ ընդհանուր սահման և պատմականորեն ձևավորված տնտեսական, քաղաքական ու ռազմաստրատիկական շահեր ունի նաև Ռուսաստանը, որի լուրջ դերակատարություն ակնհայտ է նաև շրջանացման առաջնին մակրոդակում:

Երրորդ՝ տեղակամ մակարդակում իրադրությունը հետևյալն է: Հայաստանի Հանրապետությունը ունի պետական սահման միջազգային մասնաշխատ (դեյլոր) 4 և ինքնահօչակ (դեյ ֆակտո) 1 պետության հետ: Սահմանների ընդհանուր Երկարության 1430 կմ-ից Վրաստանին քածին ը ընկնում 196 կմ, Թուրքիային 280 կմ, Իրանին 42 կմ, Ադրբեյջանին՝ մինչև ԼՂԴ անջատումը 912 կմ, իսկ այժմ մոտավորապես 400 կմ: Մենացած շուրջ 500 կմ ընդհանուր սահման է ԼՂԴ հետ: Վերջինս իր հայական ձևակերպությունը դեռևս չի ստացել և, պետք է ենթադրել, դարարացան հակամառության հանգուցալու ծովով կարող է փոփոխության ենթարկվել:

Հստակդրեն ճգնապատճեն ու ամրագույած են, այսինքն ենթարկվել են ինչպես դեյիմինացիայի, այնպես է դեմալիցիայի հայ-բուրական և հայ-իրանական սահմանները, որոնք նախկինում պետական սահման են ծառայել ԽՄԴՍ-ի համար: Հայ-վրացական սահմանը, որ ունեցել է ԽՄԴՍ ներքին սահմանի կարգավիճակ, դեյիմինացված է: Ներկայում կատարվում է երս դեմարկացիա: Իրավական առունու անորոշ վիճակ է տիրում հայ-ադրբեյջանական սահմանում: Մինչև ԽՄԴՍ լուծարումը այն նույնանուն դեյիմինացված էր: Սակայն, կապված դարարացան իրադրության հետ, այս դեյիմինացված սահմանը բազմաթիվ տեղերում խախտված է, իսկ Ադրբեյջանից Լեռնային Ղարաբաղ անդամանական հետևանքով այն կրծատվել է կրկնակի անգամ:

ԼՂԴ հետ սահմանի Երկարությունը, կոնքին գծագործությունը և իրավական կարգավիճակը կրոշվել հայ-ադրբեյջանական հակա-

նարտության վերջնական կարգավորումից և դրա արդյունքների միջազգային ճանաչումից հետո միայն:

Հայաստանի Հանրապետությունն իր անմիջական հարևաններից միայն Իրանի և Վրաստանի հետ է, որ ունի դիվանագիտական հարաբերություններ:

Իրանի հետ Հայաստանի բարիդրացիական հարաբերությունները հաջողությամբ գարգանում են բոլոր ոլորտներում՝ տնտեսական, քաղաքական, մշակութային: Իրանի հետ ունեցած բարեկամական հարաբերությունները հիմնավորվում ու նյութականանութ են նաև այն հրոդությամբ, որ Հայաստանը իր աշխարհագրական դիրքով կամուրջի դեր է կատարում նոյն Իրանի և Եվրոպայի որպես քաղաքակրթական, մշակութային, կրոնական ու գաղափարախոսական տարրեր շրջանների միջև:

Հայաստանի այդ դերը ակնհայտ է նաև Երկրորդ բարեկամ երկու կաստամի պարագայում: Ծիշտ է, Վրաստանը անմիջական սահման և բարեկամական հարաբերություններ ունի նաև կրոնական ու մշակութային այլ պականորությունների տեր Ադրբեյջանի ու Թուրքիայի հետ, այնուհետեւ Իրանի և տարածաշրջանի մի քանի այլ երկրների հետ կապեր զարգացնում է «հայկական կամուրջի» միջոցով, ծիշտ այնպես, ինչպես Հայաստանը Ուստաստանի հետ՝ «Վրացական կամուրջի» միջոցով:

Չնայած հայ-վրացական դարավոր բարեկամությանը, որը հիմնված է նաև կրոնական, մշակութային ու պատմական ճակատագրի ընդհանրության վրա, որը բարձր է գնահատվում Երևան հարևանի կրկների ժողովուրդների ու պետական իշխանությունների կողմից, նրանց հարաբերություններում առկա են նաև լուծում պահանջոր հիմնախմբիներ: Դա վերաբերում է հատկապես Վրաստանի տարածքում ընակլող հայ վորագումանությամբ անքայլարվածքածությամբ իր ստցիապնտեսակամ ու քաղաքական վիճակի, ինչպես նաև Հայաստանի և Ուստաստանի ոսպամատրատեգիական հանգործակցության և դրա միջոցով Հարավային Կովկասում Ուստաստան ազդեցության պահպաննան առկա խմբին:

Իրանի և Վրաստանի հետ Հայաստանի բարեկամական հարաբերությունները ապագայում խաբարող որևէ լուրջ գործոն գյուրուն չընի, թեև Հայաստանը ու Իրանը պատկանում են տարրեր կրկների և տարրեր կերպ են գնահատվում ու տարրեր վերաբերություններ են արժանանում ներկայիս համաշխարհային լիների համարում ունեցող ԱՄ-ի կողմից:

Որակապիս այլ իրավիճակ է Դայաստանի մյուս երկու՝ արևմտյան և արկայան հարևանների՝ Թուրքիայի ու Ադրբեյջանի հետ, որոնց հրաժարվում են դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատել Դայաստանի հետ և շարունակում են նրա նկատմամբ թշնամկան քաղաքավականությունը:

Դայաստանը է, որ Դայաստան պետության և հայերի նկատմամբ այդպիսի վերաբերունքը պատմական արնատություն խոր են, որոնք սկզբու են ծագումնաբանական (ռահսյանական), քաղաքավական, մշակութային, ազգային-էթնիկական, կրոնական, զարգացման տարրերություններից: Դրանք ներկայանմ է շարունակութ են վիթխարի ներուժ ունեցող քաղաքական գործիք դեր կատարել: Այդ տարրերություններով պայմանավորված պատմական զարգացմանը վերջին ավելի քան ուր հարուրայակի ընթացքում ունեցել են ուժեղ ու բռնի հարողող ու պարունող, նվազող ու նվազագործի դրահի համար ու դրի փոխարարական մեջերի բնույթ: Դրա արդյունքում ծառակորվել է տարածաշրջանի արդյունաշարհագրական և քաղաքական քարտուղարությունը: Դայերը և երկու հայկական պետական տարածքային կազմավորությունը (ՀՀ և ԼՂԴ) պահպանվել են իրենց բօնորանի՝ պատմական տարածքի 1/10 մասի վկա միան, այն մասի, որը ներկայանմ Թուրքիան բաժանում է իրենց 9/10 մասը հիմնականում բնակչութափական և էթնիկական էթնիկական միավոր համարով թուրքերով ու ադրբեյջանցիներով և քաղաքացիներով: Երկու ռազմական դաշնակից համարվում Թուրքիան պետություններով:

Դոր գաղափարախոսական և հոգեբանական գործն է նաև այն, որ այդ պետությունների պաշտոնական քաղաքականությունը շարունակում է ազգաճանաչությանը սրբել պամբռութքից ու պանթուրամիջն զաղախարախությունը: Այդ գաղափարախոսության համաձայն Միջնորդականի ափերից մինչև Շինոսառա ծգիլող թուրքանը այն պատմական տարածքն է, որտեղ ապրել են և այժմ է ապրում են բուրգական տուրքանեցու ժողովուրդունքը և միավորվել և այդ տարածքի վկա ստեղծել թուրքական միասնական գերտեղությունը: Ըստ այդ գաղափարախոսության հայկական անկան պետությունն իր գոյությամբ ու աշխարհագրական դիրքով խախտում է այդ միասնալությունը: Այս քաղաքավաշխարհագրական և էթնիկական սեպ, որը Սեծ Թուրքանի և Թուրքական գերտեղության արևմտյան և արևելյան մասերը և թուրքական ցեղերին անցառում է իրադից:

Դատմականորին ծևավորված այդպիսի վերաբերունքի նորօրյա արտահայտություն է նաև այն, որ Թուրքիան և Ադրբեյջան Դայաստանի նկատմամբ կիրառելով տրանսպորտային շղափակման կոչու քաղաքավականություն, ծգուում են բոլոր միջոցներով մեկնուացնել նրան Արևելք և Հյուսիս - Դարավ միջազգային տրանսպորտային համակարգից (որի մասին խոսվեց Գլ.7.4-ում) և այդ եղանակով խստ աննասաւ դարձնել նրա տնտեսաշխարհագրական (տրանսպորտային-աշխարհագրական) դիրքը: Իսկ ու նշանակում է Դայաստանի Դանրապատճենության նաև քաղաքաշխարհագրական դիրքի ոչ նպաստավոր փոփոխություն, որը չի կարող Դայաստանի համանական քացանական հետևանքներ չունենալ:

Սեկ անզամ ևս կրկնեմք. եթե մինչև անկախացումը այս և նման տիպի այլ աշխարհաքաղաքական մարտահրավերներին դիմակայում էր նախկին գերազոր ԽՄՀՍ-ը, ապա նրա փլուզման արդյունքում Դայաստանը և մյուս նրա անկախացած պետությունները այդ մարտահրավերի դժբանը դիմացին հայտնվեցին միայնակ:

Կանխատեսենք ին բոլոր այն ինճնակներինը ու դրանց լուծման դժվարությունները, որոնց անյունուածիկեցիրեն պետք է բախվե Դայաստանը անկախացման և միջազգային հարաբերությունների սուբյեկտ դառնալու արդյունքում:

Դայաստանուն ինքնիշխան պետության վերստեղծումը և դրանով պայմանավորված սեփական արտաքին քաղաքավականությունը վահելու անյունուածիկելությունը, քաղաքաշխարհագրական դիրքը որպես երկու գաղաքան պատրաստի առաջնակարգ գործն հանդիս գալը արմատապես փոխեցին աշխարհաքաղաքական դիտարկությունը տպագաղաքանում և Դայաստանի շուրջ:

Դա սեղ ոչ միայն վերը քննարկած հիմնախնդիրները, որոնցով ուղակիրեն պայմանավորված է արտաքին քաղաքավանությունը, այլև նոր բովանդակությունը հաղորդեց մի շարք այլ խնդիրների ևս: Այդպիսի խնդիրներից են երկու տնտեսական զարգացման առաջնահերթությունների և դրանցից կայսված՝ աշխատանքի միջազգային քածանան հանակարգում նրա տեղի ու դերի որոշումը, հասարակական կյանքի, մասնավորական նրա տնտեսական ոլորտի նոր պահանջներին քավարարող տարածքային կազմակերպումը, հասարակական կյանքի ինտերնացիոնալացման և միջազգային հանրությանը ինտերգվելու հետ կապված խնդիրները:

Այս բոլորը, թեև հիմնականում վերաբերում են երկրի ներքին քաղաքավականությանը և պահանջում են ինքնուրույն լուծումներ, չեն

կարող մերու կապի մեջ չգտնվել արտաքին քաղաքականության հետ:

Սանագետների միահանուու կարծիքով այս բնույթի խնդիրների շարուն առկա է մեկը, որն արտաքին քաղաքականությամ համար առանձնահատուու նշանակություն ունի, ամենին՝ նրա անքածան տարրն է: Կու բնակչության ինքնությունը, ինքնազնահատուումը, նունականությունն է, այսինքն նրա ընդհանրական պատկերացումն այն մասին, թե ո՞չ է ինը, ինչպիսի՞ն են ազգային հայկամշշնդր, որուու մեկ ամրողությունը են դարձուու ազգ, ժողովուու և տարրեկուու են նրան մոտիկ ու հետու հայրանիների: Դա այդ ինքնության, նույնականության միջու գնահատուումն է և գաղղացման ուղղությամ որոշումը:

Դայսին է, որ երկիր ազգաբնակչության, ժողովուու նույնականությունը որպես սոցիալ-հոգեբանական երևույթ, այլ վերպ ասած՝ նրա ազգային, սոցիալ-էթնիկական ինքնության գագամունքը, ինքնաճանաչուությունն ու ինքնաճանափումն մեջաբակ գործնների աեցությամբ: Դրանցից են, օրինակ, պատահակամ իիշողությունը, պատուական տարածքը ու սահմանները, իրական և պոտենցիալ հաշնակիցները, արտաքին սպասարկից արդյունքները, «մենք» ու «նրանք», «ուրախներ» ու «օտարներ» հասկացությունների կոնկրետ բռվանդակությունը, «քարեկամների» ու «քննամների» վերպատճի ու նկարագրուու: Այդ բոլոր Դայսաստանի քաղաքական կարգավիճակի և աշխարհագույն դիրքի կորուկ փոխիտության արդյունքուու իրենց նոյնական փոփոխություններ կրեցին: Պատմանակամ զարգացման արդի փոկուու ծևակդրվու է Դայսաստանի ազգանակության, հայանաբար նաև աշխարհասփյու հայությամ նոր նոյնականությունը, որու նաևս տարրեկուու է այս նոյնականություններից, որու տիրամասնուու է ազգային պետականության քաղաքականությունը:

Դայսաստանի են սպասուու այս հարցերը, թե Դայսաստանի Հանրապետության քաղաքաշինարհագրական դիրքը, նրա վերը նկարագույն առանձնահատությունները, իրարկե նաև ժողովուու նոր նոյնականությունը՝ ի՞նչ չափով են այս այսամասպորուու նրա արտաքին քաղաքականությունը: Արդյո՞ք մեր արտաքին քաղաքական դրվագն միշտ է արտացոլուու քաղաքաշինարհագրական դիրքից ընդհանուու իրադրությունը և կոնկրետ ինձնախնդիրները: Մրանք հարցեր են, որոնք հատուկ գիտական ուսումնասիրության կարիք ունեն և իրենց պատասխանը կարող են ստանալ հասարակագույն տարրեր ծյուղերի ու բնագավանների մերկայացուցիչների հետազոտական քանակությամ տարրեր ծյուղերի ու բնագավանների մերկայացուցիչների հետազոտական քանակությամ մեջ կիրառելու արդյունքուու:

Առաջմ սահմանափակվենք մի քանի զնդիանուու դատողություններուու:

Անեն մի քաղաքականություն, ինչ ոլորտի է այն վերաբերի, գիտական ինքնավորություն և նշանադրությամ մեջ չափամիջ ունի: Դա նրա արդյունավետությունն է, գործնական արդյունքները:

Դժվար չէ պատկերացնել, թե հերոսական ու ողբերգական դրվագներու մի պատմական անցյալով, քայլ վերջին հայուրամայներուու սեփական պետականությունից զուգած ժողովուու համար դրա վերականգնուու և արտաքին քաղաքականության ճիշտ ուրվագծումը ինչպիսի դժվարությունների հետ է կապված: Դա ժողովուու պարագանուու այդ ոժվագությունները քաղաքասատկվուու են տարրածաշրջանուու տիրող քաղաքաշինարհագրական այն քացածիկ բարդ իրադրության պատճառով, որի մասին հյուսվե վերևուու:

Եշներ, որ արտաքին քաղաքականությունն պետության գործններուու մի միջազգային ասպարեզուու, որի մեջոցով այն կարգավորուու է իր հարաբերությունները արտաքին քաղաքական գործններուու այլ սուբյեկտների պետությունների, արտասահմանայն կուսակցությունների ու հասարակական կազմակերպությունների, համաշխարհային և տարածաշրջանային միջազգային կազմակերպությունների հետ: Արտաքին քաղաքականությունն ինձնուու է երկիր-պետության տնտեսական, ժողովրդագրական, ռազմական, գիտատեխնիկական ու սակառության մերուու վիա, որ որոշվուու է ամերու ներսուու դրանց գումակցուուու և հարաբերակցությամբ: Այդ ներուուն է, որ ի վերջու պահպանու է պետության արտաքին քաղաքականության նապատակների ու խնդիրների հրականացուումը, առաջնությունների ենթակարգությունը:

Դայսաստանի դեպքուու պետության ընդհանրական ներուուի թվարկան քաղաքին քանի դրա յու տասմյակ պետություններուու քանկից և նուան քաղաքականությունների համարվու մեր հայրենակիցներն են՝ հայ սպյուտը՛ 7-8 մըն մարդ: Դա այն իրողությունն է, որ ինքնիշխան պետության կարգավիճակ ստացած Դայսաստանի Հանրապետությունը առնվազն 2,5 անգամ ավելի քիչ հայ է քանակուու, քան Սփյուռքուու: Սա ծևական առումով ժողովրդագրական քաղադրիչ է, քայլ

¹ Մինչ վերջերս հայրենաբան և արտասահմանուու բնակվու հետամերի քանակական հայությանականուու նույնական բանական է եղեւ, 2005 թ. տվյալներով այն հավասարականուու է նույնական 50-ական տոկոս:

ոժվար չէ նկատել, որ որոշակի լրացուցիչ լիցք է հարդրուսմ մշակութային, տնօնսական ու նաև քաղաքական քաղաքիրչներին:

Նայ սփյուռքի ալյապությունը որպես իմբուլույս գրոն ազդում է Հայաստանի Կանրապետության արտաքին քաղաքականության կոնկրետ դրսությունների և ուղղվածության վրա, և դա՝ հայ համայնքների աշխարհագրության միջցոցով: Իսկ ոժվար չէ նկատել, որ հայ Սփյուռքի ալյապությունը, համայնքների տեղաբաշխությունը, վերջին հաշվով, Հայաստանի Կանրապետության քաղաքականության դիրքը որոշը բաղադրէ է: (Քիչենք, որ երկիր աշխարհագրական դիրքը նրա հարաբերությունը է իրենից դուրս գտնվող օրյեկտների նկատմամբ, որոնց հետ նա կարող է փոխադիրության մեջ գտնվել): Ակնհայտ է, որ հայկական համայնքի առկայությունը, նրա կշիռը որոշակի երկրությունը լրացուցիչ և ոչ երկրորդական գրոն և այդ երկրի և Պայաստանի Կանրապետության հարաբերությունների բնույթի և մակարդակի որոշակ համայնք:

Կրտաքին քաղաքական գրոննենության պարտադիր և ամենից ավելի արյունավետ ներանակը այլ պետությունների հետ դիմանագիտական հարաբերությունների հաստատել է, միջազգային կազմակերպություններին անդամագրվելը և արտասահմանամբ կուսակցությունների կազմակերպությունների հետ շփմամ մեջ գտնվելը:

Առ այսօր Հայաստանի Կանրապետությունը դիմանագիտական ուղարկի հարաբերություններ ունի աշխարհի պետությունների մեջ մասի, այդ քըլու առաջատար ուժընակի (ԱՄՆ, Ռուսաստան, Գերմանիա, Մեծ Բրիտանիա, Ֆարանշա, Ֆրանսիա, Խոսհիա, Կանադա), Չինաստանի, Հնդկաստանի, Եվրոպայի, Ասիայի ու Ամերիկայի մյուս խոշոր պետությունների հետ, անդամակցում է ՄԱԿ-ին, նրա բոլոր կառույցներին, Ասւտրի համաշխարհային կազմակերպությանը, Ամերիկային պետությունների համագործակցությանը (ՄՊԴ), Եվրախորհրդին, սերտ համագործակցության մեջ է համաշխարհային և տարածաշրջանային քաղաքակերպությունների հետ:

Նաև խոշոր հայ համայնքների առկայության շնորհիվ է, որ Հայաստանի Կանրապետության հարաբերությունները առավել բարձր ճակարդակի վրա են, օրինակ, Ռուսաստանի, Ֆրանսիայի, ԱՄՆ-ի, Լիբանանի, Միջիայի, Իրանի հետ, որտեղ հայ համայնք գգալի ուժ է ներկայացնում:

Անկանացած Հայաստանի Կանրապետության արտաքին քաղաքականության առջև Ակքից ներ որպես կարևորագույն առաջնահերթ

հարց ծագեց գեղակայությունների որոշումը, որն ամեն մի պատութային արտաքին քաղաքական դրվագին առանցքային խնդիրն է:

Դայտնի է, որ խորհրդային գերստերության փլուզման հետևանքով րույր նրանաւեղի պետությունների առջև այդ հարցը ծագել էր և հրատապ լուծում էր պահանջում: Նրանք պետք է որոշեին իրենց վերաբերմունքը նախկին ԽՄՀՍ առաջատար, առանցքային անդամի՝ Ռուսաստանի նկատմամբ: Մերձարարյան երեք համապետությունները (Եստոնիա, Լատվիա, Լիտվա) առանց Վարանման հայտարարեցին իրենց արևմտամետ զղոննորդյան և Ռուսաստանի Աշշնության հետ նախկին սերու հարաբերությունները սահմանափակու մասին:

ԽՄՀՍ մյուս 11 հանրապետությունների դիրքորոշումն այլ է: Դայտարարելով միջազգային հանրությանը հնտեղպեկու օստին իրենց կողմնորոշումը, նրանք համաձայնեցին Ռուսաստանի հետ միասին ստեղծել նոր մայի միություն՝ Անկախ պետությունների համագրգակցություն (ՄՊԴ), որի ներուում հնարավորություն կրնանան շարունակել տնտեսական ու ԶԱԿության համագործակցությունը և միասնական դիրքերից հանդիս գալ այլ պետությունների հետ հարաբերություններուն: ՎՊԴ ներկա վիճակը ցույց է տալիս, որ այդ կազմակերպության հետ կապված սասաւումներն արդարանում են ոչ լիովին և նրա բոլոր անդամները չեն, որ շահագրգովածություն են որսնորում դրա հետագա ամրապնդման ու զարգացման հարցում:

Հայաստանի Կանրապետությունն ան երկներից է, որ ՄՊԴ-ի և նրա շրջանակներում, ինչպես նաև Երկրողմանի կարգով Ռուսաստանի Դաշնության հետ զարգացնում է սերու հարաբերություններ հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներուն: ՀՀ այդպիսի կողմնորոշումը պատճառաբանվում է ոչ մասն հյա-ռուսական պատմական կապերով ու տնտեսական նպատակահարմարությամբ: Առաջնային նշանակություն է ծեղոր բերում քուրդ-ադրբեյջանական թշնամական միջավայրում պետության անվտանգության ապահովման խնդիրը: Այդ խնդիրը առկայության է պայմանավորվում նաև այն, որ Հայաստան-Ռուսաստան ներկայան հարաբերություններն ունեն ստրանգիական ու ոզմավարական ուղղագություն: Հաջողությամբ զարգանում է ռազմատեխնիկական համագործակցությունը, և Հայաստանի տարածքում այսօր առկա են ռուսական ռազմական հենակետ և գորախմբեր, որոնք մեր երկիր անվտանգության երաշխիք են:

Հայաստանի Կանրապետությունը Ռուսաստանի հետ ռազմական համագործակցությունը դիտելով որպես իր արտաքին քա-

Դաքակամության գերավայություն, միաժամանակ իրականացնում է աշխարհի բոլոր պատությունների հետ բարդացածական հարաբերություններ զարգացնելու և համագործակցելու հավասարակշռված փոխլրացնող քաղաքականություն, որը մասնագիտական լեզվով ընդունված է անվանել կոմպլեքսուար (լատ.- complementum- լրացնել, փոխլրացնել, համալրել բառից) քաղաքականություն։ Դրա հիմնարար սկզբունքն այն է, որ պազմագիտին հարաբերություններում համար սեփական անվտանգության ու օպազմարական շահելու, պետությունը հենվում է համաշխարհային կամ տարածաշրջանային մակարդակի ոչ թե մեկ ուժային կենտրոնների վրա և համարդիմ է մյուսներին, այլ տարրեր ուժային կենտրոնների մկանումը դրսություն է հավասարակշռված վերաբերումը։ Այդ սկզբունքին հետևող պետությունը զգացն է արտաքին քաղաքականության ոլորտի իրեն համար հետաքրքրություն ներկայացնու անք մի կոմիտեն հայցի լուծմամբ մասնակից դաշտմեջ տարրեր ուժեղ, որոնք կարող են փոխսրացնել միմյանց։

Կոմպլեքսուարության սկզբունքին հարազատ, Դաշտամանի արտաքին քաղաքականությունը պահպանելով ու խորացնելով Ոլոսաստան հետ ռազմավարական գործակցությունը, միահամանակ ակտիվորեն համագործակցում է Եվրամիության և Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների հետ։ Եթե միջնէ վերջերս այդ համագործակցությունը ներառում է միայն տնտեսական ու մշակութային ոլորտները, ապա այժմ այն տարածվում է նաև ռազմական ոլորտի վրա։ Դրա օրինակ է, մասնավորապես կապերի ընդլայնումն ու խորացնումը այնպիսի հզոր ռազմա-տնտեսական միավորներն հետ, ինչպիսին է ՆԱՏՕ-ն։ Այժմ Դաշտամանի ռազմական ստորաբանումները այդ կազմակերպության զինված ուժերի կազմում մասնակցում են Կոստովյուն և Իրաքում իրականացվող խաղաղապահ միջոցառումներին։ Դաշտամանը ներդրում ունի նաև «... ահաբեկչության դեմ պայքարում և խաղաղ ու ժողովրդավարական Իրաքի կայացման հարցում, որի համար Միացյալ Նահանգները երախոսապատ է» նրան։ Եզեւ է ԱԱՆ-ի նախագահը 2005 թվականին հայց եղենի 90-ամյակին նվիրված իր հայտարարության մեջ։

11.2 ՆԵՐՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ: ՏԱՐԱԾԲԱՅԻՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ ԵՎ ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՍԱԿԱՍՎԱՐՈՒՄ

Այնն մի երկիր-պետության քաղաքաշխարհագրական բնութագիրը չի սպառվում նրա արտաքին դիմագծերով՝ տեղով ու դիրքով ժամանակակից աշխարհում, հարաբերություններով հեռու և մոտիկ հարևանների՝ միջազգային իրավունքի տուրեկուների հետ, արտաքին քաղաքականությամբ։ Այս ունի իր ներքին՝ ռովանդակային մասը։ Երկիր ներքին քաղաքաշխարհագրական բնութագիրը ամենից առաջ նրա պատուական կառուցվածքը է՝ պատուական կարգը և քաղաքական ռեժիմը, իհարկ նաև տարածքային կազմակերպումը, քաղաքական ուժեղի դասավորությունը պետության տպաքրները և ներքին քաղաքական գործընթացները պետությունը ամբողջությամբ կիրարուած և տարածքային կառուցվածքներ միավորներուն։ Այս ամենը երկիր ներքին քաղաքականության վրա ազդող հզոր գործոններ են, միաժամանակ անհրաժեշտ բովանդակային քաղաքարհներ։

Արդեն նշել ենք (գլ. 5.2), որ պետության ներքին քաղաքականությունը պետության որպես հասարակական կառուցվածք ամրող-ջական գործնակարգություն է, որի ուղղված է գործություն ու մեծոց սոցիալ-քաղաքական կարգերի ամրապնդմանը և քարեփիմանը։ Գործնակարգությունը այդ միահանգստ համակարգն ունի իր ուղղությունները, քաղադիչներոց։ Դրանք են՝ տնտեսական, ժողովրդագրական, սոցիալ-ինքնուրության (միահանգման), սոցիալ-մշակութային, սավորեմիզ (պատմիշ-ճշշորդական), հասարակական կյանքի մյուս բնագավառներին վերաբերող գործողությունները։ Դրանցից յուրաքանչյուրը մի բարդ համակարգ է իր ներքին կառուցվածքով ու սեփական գործառություններով։

Քաղաքագիտական - փիլիսոփայական ընթրունան համաձայն քաղաքականությունը և իշխանությունը անքածան են ու փոխապայմանափրկամ։ Տիրապետող տնտեսությունը և իշխանությունը կապված են փոխադարձ պատճառ-հետևաճարից կապերով, գտնվում են փոխվախվածության մեջ։ Ավելի հակիմ ներքին քաղաքականությունը (և ընդհանրագիտ քաղաքականությունը) դրականացվում է իշխանությամ միջոցով և իշխանությամ շնորհիկ։

Ավելին՝ «իշխանություն» կոչվող ֆենոմենը իրենից ներկայացնում է հասարակական կյանքի առաջատար կազմակերպիչ և կար-

գավորող-վերահսկիչ ունիվերսալ սկզբունքը¹:

Այս սկզբունքը կիրառվում է կամքավար առևտ գործնարարների կառավարման ու ինքնակառավարման միջոցով։ Իսկ կառավարման ու ինքնակառավարման արդյունավետությունը մեծապես կախված է նաև նրանից, թե ո՞ր նո՞ւ են, ի՞նչ բարձրական հատկանիշները ունեն իշխանության (կառավարման) օրինակությունը և տրամադրությունը։ Պետական կառավարման որոշումը դա կախված է Երկիր պետական կառուցվածքից։

Դայաստանի Դամասկոսության պետական կառուցվածքը սահմանված է Դայաստանի Դամասկոսության Սահմանադրությամբ։ Այս տեղի ամրագրված է։

Պողոս 1. Դայաստանի Դամասկոսությանը ինքնիշխան, ժողովրդական ստիլով պատվասխան, տղյակական, իրավական պետություն է։

Պողոս 2. Դայաստանի Դամասկոսությանը միջանաւությունը պատկանում է ժողովրդին։ Ժողովուրդին իր իշխանությունն իրականացնում է ազատ ընտրությունների, հանրաքաղաքների, հճախեն նաև Սահմանադրությամբ նախատեսված պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմնների ու պաշտոնատար անձան միջոցով։

Դա նշանակում է, որ ներկայիս հայկական ազգային պետության պետական կարգը, այսինքն կառավարման մեջ հանրապետական է։ Դասարական զարգացման ներքան փոլում այն համարդիւնը է առավել առաջադիմականն ու առավել ժողովրդավարականը, որովհետև իշխանության նկատմամբ սուվերեն իրավունքները պատկանում են ժողովրդին (բոլոր աշխատունակ քաղաքացիներին կամ նրանց մեծամասնությամբ)։

Երկրի պետական կարգը հանրապետական է համարվում անկախ այն բանից, թե ի՞նչ ետքանակով են ընտրվում քաղաքացիների (ժողովրդի) անունը իշխանությունն իրականացնելու մարմնները, ուղղակի ճանապարհով, թե՝ անուղղակի, մեծ մասամբ երկաստիճան, եղանակով (առաջին աստիճանում ընտրվում են ընտրողներ, որոնք է ընտրում են համապատասխան մարմինը)։ Դամասկոսության կառավարման մեջ տարբեր պետություններում տարբերվում են նաև այնպիսի ցուցանիշներով, ինչպիսին են իշխանությունների վրա քաղա-

քացիների ազդեցության կամ իշխանական կառույցներում նրանց մասնակցության չափը։

Պետական կառավարման սկզբունքների վրա է ձևավորվում քաղաքական իշխանության տիպը՝ գործող քաղաքական տեժույթ, Դամասկոսության կառավարման ձևին համապատասխանում է քաղաքական իշխանության ժողովրդավարական տիպը։

11.2.1 ՏԱՐԱԾԱՅԻՆ ԿԱՌՎԱՐՄԱՆ ՎԱՐՈՒՑՎԱԾՔ

Ասվել, որ պետության ներքին քաղաքականությունը բաղկացած է գործունեության տարբեր բնագավառներից, որոնցից յուրաքանչյուրը մի բարդ համակարգ է։ Այսն մի համակարգի ու նրա բաղադրիչների կազմակերպությունը իրականացնելում է կառուցվածքային երկու հասուլություն (կորպածքով)՝ ծյուղային (ոլորտային, այսինքն ըստ մասնակիության ուղղությունների, գործառնային) և տարածականի։

Քաղաքական աշխարհագրությունը գործ ունեն առաջին հերթին տարածական հասուլություն, այլ կերպ՝ տարածական կառավարման հետ։ Պետությունն իր տարածական կառավարման պարտականությունների հրականացնելու համար կատարում է պետական տարածքի դիմերենցում, շրանացման, ձևավորում է տարածական կառավարման կառուցվածքը։ Իսկ շրանացումը, ինչպիսի հայտնի է, մի ինքանական, մտավոր հետապոտական գործողությունն է, որն աշխարհագրական գիտության առանցքային գործառույթներից է։ Ծառանացման այս՝ քաղաքաշինարհագրական տեսակը մյուսներից առանձնանում է նրանով, որ չի սահմանափակվում դիմերենցման ենթակա տարածքի գիտանազողական նախատելվ միայն։ Այս ունի իշխանության առաջնային կոնսորտիումից՝ կառուցվածքան ուղղությունը, ուղղակիորեն ծառայում է տարածական կառավարման միունքում։ Դրանուն է դրա այլ բնորոշիչները։ Կառուցվածքան առաջնային սուբյեկտները (տարածական բաժանման հիմական միավորները) պետք է լիովին համապատասխան երկրի առք ծառացած տնտեսական, սոցալ-քաղաքական, պատշաճառական, համապատական նշանակություն ունենալու վեհականությունը։

Արդեն ասվել, որ Երկրի-պետության ներքին քաժանումը կարող է լինել Երկրի տիպի՝ տարածա-քաղաքական (եթե պետությունը դաշնային է) կամ վարչատարածային (եթե պետությունը ունիտար է)։ Դայաստանի Դամասկոսության կառավարման միավորները (պատշաճառական, համապատական նշանակությունը ունի առևտությունը և առաջարկությունը) պատճենագործությունը կատարում է առևտություն և դրա մեջ առաջարկությունը կատարում է առաջարկությունը։

¹ Դաշնային բաժանությունը առան է հասարակության իննարդիտունությանը բոլոր, նաև ողջ քաղաքական քաղաքական գործորմանը բոլոր գումարությունը, որությունը։ Ինչնահան են, օրինակ մանժությունը, կրոնությունը ու հաստիականությունը, ընտանելու միջամատ հաստատությունը (զարգացման օրինակության հշանականությունը, առնային իշխանությունը, կամաց առաջին իշխանությունը, մասնահիմն պայմանը ու մուրությունը իշխանությունը այլը)։ Իշխանությունը իրավանացնելու ավելի են առքենությունը ու օրինակությունը և կամաց պայմանը, կամաց առաջին իշխանությունը առաջին առաջարկությունը և առաջարկությունը։

Հայոմի է, որ Ուսասանմի կազմին Արևելյան Հայաստանը ՅՆ Ներկա քաղաքական սահմաններուն բաժնված է եղի Կովկասյան փլխարքայության մաս կազմով վարչապարձբյան 4 միավորների՝ Երևանի, Թիֆլիսի, Ելիզավետպոլի նահանգների և Կարսի մարզի միջև։ Նահանգները բաժնված էին գավառների, գավառներու ոստիկանական տեղամասների։

Ազգային պետականությունը վերականգնած Հայաստանի (Առաջին համբաւակեռքայի) արարողն այլաշն մնել եղաւ Երկրի վարչական քաժանանման մասին Նորմերի ցողովությունը, որով հաստատվեց փարչատարածքային քաժանանման նահանա - դրան - գլուխ համարակառ:

Խորհրդային կարգեր հաստատվելոց հետո չեղայ հայութաբարք նախկին բաժանումը և 1921թ. հուլիսի 20-ի «Հայաստանի Սփրահայական Խորհրդային Յանապահության վեշական վերաբաժանմների մասին» դիմեսությունը հաստատվեց զավարածամաս (զավառակ) - գոյն համակարգը: Այս պահպանվեց մինչև 1929թ. երրոր առաջնազգական էիր 9 զավարակ և 38 զավառակ:

1929-1930թ. ԽՍՀՄ բոլոր համբաւետևրյաններում անցկացվեց վարչատարածքային ռեֆորմ: Այն նպատակ ուներ երկիրի վարչատարածքային բաժանումը հարմարեցնելը՝ նոր ձևադրույթով ստցիպուլար հասարակագիր պահանջներին: Տարածքային միավորների առանձնացման և անհմանգանուն զինամուր պայման էր հանդիպում տարածքի բնակած ժողովրդացրական, լոռոշչալուրական տնօտեսական հատկանիշների, տրանսպորտային ապահովագության բազմակողմանակ հաշվառումը: Դայտարարվել էր, որ ռեֆորմը ինքուն են դեռևս 1922թ. ԽՍՀՄ Պետական պահանջի համանաժողովը (Պետպահ) մշական տնօտեսական շրջանացման մեջքուններով Դարձի լումանն բաղադրական կողմը ապահովվում էր վարչական միավորների չափերու և ընդհանուր քանակի կարգավորման միջոցով: Գյուղավոր կարգավորության համար առաջարկվում էր հողական «իշխանությունը մոտեցման տեղերթիք»: ապահովեց պետական պահանջական ապահովագույն ուղղակի ագրոցույունը բնակչության լայն զարգացմանը կամ և դրա միջոցով՝ հասարակական կանաչի բոլոր ողբունների պետական կենսության կառավարման միանալիքամբերուն վարչատարածքային

միավորի սահմաններում։ Նոր վարչատարածքային բաժանումը հնապական է արդեն ձևավորվող վարչական սահմանագծական բյուրությունից իշխանության անընդունակ նպատակներ։ Այն հարճադրեցված է տուայիսար պետական ռեժիմին և լավագույն ծառացում է լրացնելու համար։

՝ Կայսերական Շահնշապինությունում այդ ռեփորտը իրականացվեց Երկու փուլով: Ազգային Կայսերական Կենտրոնական Խնամաբանության 1929թ. հուլիսի 26-ի «Կայսերական ԽՍՀ տերիտորիայի շրջանացման մասին» որոշման համաձայն հանրապետությունը քածանվեց 5 գավառի (օլորգաֆի), 31 շրջանի և շրջանական 4 վանքոց մեջ քաղաքի: Շրջանացման ստորին աստիճանը առանձին բնակչայրն էր (քաղաք, գյուղ): Եթե կորորդ փուլով, 1930թ. օգոստոսի 5-ի որոշմամբ գավառները վերացվեցին և հաստատվեց Վարչատարածքային քածաննան երկաստիճան համակարգ:

Կարլստադքանին նեփորիկ և շրջանացման նոր սխմայի գիտական հիմնավորումը տպել է հանրապետության Պետական առների տեղական օրգանացման համաձայնությունով, որը դեկապում է ճանաչված աշխարհագույն Գ.Ա.Ռոշարյանը։ Կատարվեցին լայնածավակար աշխավանդային-հետազոտական աշխատանքներ, որոնց արդյունքները լրաց մերորդը էին հանրապետության համային աշխարհագործական ուսումնասիրության բնագավառում ևս:

Այս համակարգը պահպանվեց ընդհուպ մինչև 1995թ., եթե կատարվեց նոր ռեֆորմ և հաստատվեց Վարչատարածքային բաժանման նորկային կառուցվածքը:

Սինչ այդ ՀՅ վարչատարածքային բաժանումն ուներ հետևյալ պատկերը. **ասացիմ Կարգի միավորները 58-Ծ էն** (37 գյուղական վարչական շրջան և հրավական առողջության հավասարեցված համբաւական ենթակայության 21 քաղաք): Երկորու աստիճանի միավորներն էն գյուղատնտիրողները (բնոկ 479), շղամային ներակայության քաղաքները (6) և քաղաքատիկան ավանները (31), Երևան (6) և Գյումրի (2) քաղաքային շղամները՝ ընդամենը 524 միավոր (տես նկ.14):

Անկախ Դայաստանի Դանրապետությամ ստեղծումը, շուկայական հարաբերությունների և մողովորավարական վարչակարգի ու նոր քաղաքական ռեժիմի հաստատումը ամենասահելի դարձին վարչատարածքային նոր ռեժիմը¹: Բայց այն կարող է հաջորդություն ունենալ, եթե հստակեցվել էն երկրի քաղաքական կուրսի այն բաղադրիչները, որոնք պետք է ապահովեին նրա հեռանկարային զարգացումը: Որպես այդպիսի քաղաքի ստարոքշներ էն հօշակվել մասնավոր սեփականատիրության պետական խրախուսությունը և պաշտպանությունը, անհատ տնտեսական անկախությունը, տեղական ինքնակառավաճան ծավալը, պետության տնտեսական ֆունկցիաների աստիճանական սահմանափակումը և փոխանցումը տնտեսվարող ստրյակունների: Այդ բոլորից տրամադրությունը բխում էր (և այս տառված էր համաշխարհային փորձով), որ ի թիվս այլ միջոցառությունների պետք է կատարվի նաև երկրի վարչատարածքային կառուցվածքի արմատական փոփոխություն, որը կապահովի տարածքային կառավարման կառարկելագործում, արդյունավետության բարձրացում, իշխանության ապահովությունը ու ժողովրդավարացում:

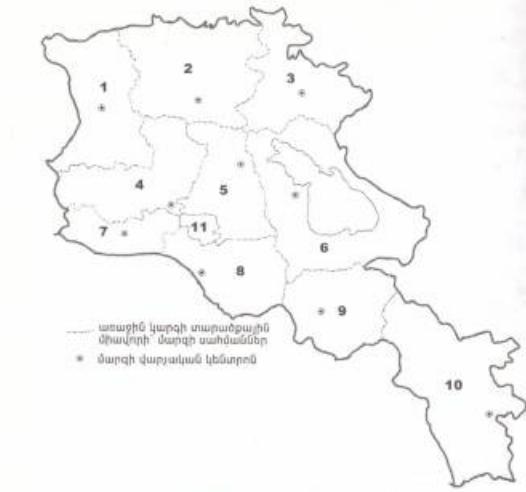
Այդ նախակին համայնքը գիտակոր միջոցը պետական կառավարման ստրյակունների՝ վարչատարածքային քամանան կարգի միավորների քանակի կորուկ կրճատում էր:

Հայաս պատասխանի էն սպասում նաև այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք էն. «՞Ռ միավոր պետք է դիմու տարածքային կառավարման և ո՞ր տարածքային ինքնակառավարման ստրյակուն, ինչպիսի ենքակարգությունը պետք է հաստատվի դրանց յուրաքանչյուրի ներսում, ո՞ր աստիճանում ի՞նչ հարաբերակցւությամբ են ներկայացված լինելու պետական իշխանության երեք ճյուղերը՝ օրենսդիր, գործադիր, դատական»:

¹ Դատում ամշակալուն է, որ 1980-ամաններին ԽՍՀՄ-ում մկնաբան գործընթացների («պերսոնորյակ» և այլ) ազդեցությամ տակ հյուսնարարական տարրեր մակարդակությամ հաստատումը էր վարչության ամրապնդությունը: Դա վկայությունն է մասնավորապես կապահան համամետաբռնական գործություններում: Դա լրացրած մունքամբ, որը այս արծանաբար գործու այլ համարականորություններում մունքամբ, իսկ նորթեր հրապարակվեցին առանձին գործով («Իրօնումն օօթառաւության և քաջականության տերրիորիանու օրգանացան օնաւետա և քաջական»), տես. քայլական ԱՄ վարչատարածքային կառուցվածքի կառավարման մեջությունը և Երևանի պետական համայապահի կառավարման գործադիրական կոմիտենը (1989թ): Այս մշակեց համամետաբռնական և հասուն վերացրած ինքնառառման ներկայացրեց համապետության գործադիր իշխանությունները:

Նկ.14.77 Վարչատարածքային կառուցվածքը նախանձ 1995թ. ռեժիմը

Մարզեր

Համար թիվ	Մարզանում	Վարչական կենտրոն	Դաշտային քայլվածք
1	Շիրակ	Գյումրի	119
2	Լոռի	Վանաձոր	113.
3	Տավուշ	Իջևան	62
4	Սյունիք	Սյունիք	114
5	Կոտայք	Դրագորդ	67
6	Գեղարքունիք	Գևորգ	92
7	Արարատ	Արմավիր	97
8	Արևոտնա	Մոսկաշատ	97
9	Կապույտ	Եղեգնաձոր	44
10	Սյունիք	Կապան	112
11	Եղեցնա		12

Նկ. 15. ՀՀ վարչատարածքային կառուցվածքը

Անհրաժեշտ էր հստակություն մտցնել պիտույքան վարչատարածքային կառուցվածքի համար հիմնարար նշանակություն ունեցող այն հարցում, թե ինչպիսի՞ն են նրա բարենորդգան համար անհրաժեշտ պայմանները, և որոշել եղակետային դրույթները: Դրանց սովորաբար երկու բնույթի են լինում:

Առաջին, սոցիալքարավական ու պետական կառավարման նպատակի հստակ սահմանում, որին պետք է ծառայի նոր վարչատարածքային բաժանումը: Տվյալ դեպքում այդ նպատակը համառոտակի ասած, հանդում էր ազգատական շուկայական էկոնոմիկայի, բազմակուսակցականության վրա հենվող ժողովրդավարության և անհատի քաղաքական ու քաղաքացիական ազատությունների պահպանմանը, որոնց մասին խոսվեց վերևում:

Երկրորդ, շրջանացանց արդյունքում առանձնացվող օրյեկտի, այսինքն տարածքային միավորի բնական, ժողովրդագրավական և տնտեսական պարամետրերի ընդուրությունը: Թանի որ վարչական շրջանացումը ի տարերեւույուն բնական միջավայրի (ֆիզիկաաշխարհագրական պայմանների, կլիմայական, հողարուսական ծագի և այլն) և հասարակական (սոցիալական) դիրքի (տարարանեկցման, տնտեսական, ազգագրական և այլն) շրջանացումների, համայնքի հիմնադրա շրջանացումը է, հասուն նշանակություն է ծեղը թրում առանձնացվող տարածքային միավորի բոլոր հատկանիշների համարումը: Դա է, որ հնարապետություն է տալիս այնպիս սահմանել ապագա վարչատարածքային միավորի ենթակարգությունը և այնպիս սահմանածել այն, որ առավելագույն բավարար առաջին պայմանի պահանջներն են և պահով նրան որպես տարածքային կառավարման կամ տեղական ինքնակառավարման սուրյեկտի գործառնությամբ բարձր արդյունավետությունը:

Դայաստանի Դանարապետության վարչատարածքային նոր բաժանման մասին օրենքը ընդունվեց 1995թ.: Իհմքուն ունենալով ՀՀ Սահմանադրությունը, որտեղ ամբողջեցին բաժանման կառուցվածքը և տարածքային միավորների գործառնային հիմնական դրույթները: Դրանք որոշ փոփոխությունների ենթարկվեցին 2005թ. հանրագենով բարեհինված և այժմ գործող սահմանադրությամբ: Դրա հոդված 11-ի 3-րդ ենթականությունը սահմանում է՝ «Դայաստանի Դանարապետության վարչատարածքային միավորներն են՝ նարգերը և համայնքները»: Սարգերը պետական կառավարման հմայլությունը են, համայնքները՝ տեղական ինքնակառավարման: Յոդված 104-վ ամրագրվում է, որ «տեղական ինքնակառավարությունը իրականացվում է համայնքներում»: Այս հոդվածի 1-ին ենթականությունը սահմանվում է,

որ «Համայնքը մեկ կամ մի քանի բնակչավայրերի բնակչության հանդիպունք է: Համայնքը իրավաբանական անձ է, ունի սեփականության իրավունք և գույքային այլ իրավունքներ»:

Համայնքի սեփականությունը տնօրինելու, համայնքային նշանակության հարցեր լուծելու համար երեք տարի ժամկետով ընտրվում են տեղական ինքնակառավարման նարմաններ. համայնքի ավագանի՝ հինգից տասնիններ անդամով, համայնքի դեկապրոֆերադատություն:

Համայնքի ավագանին հաստատում է համայնքի բյուջեն, վերահսկում բյուջեի կատարումը, օրենքով սահմանված կարգով սահմանում տեղական տորդեր և վճարներ:

Մարդու իրավանացվում է պետական կառավարում, այսինքն մարզը ի տարբերություն համայնքի պետական կառավարման սուբյեկտ է:

Կառավարությունը նշանակում և ազատում է մարզպետներին, որոնք իրագործում են կառավարության տարածքային քաղաքականությունը, համայնքում և հանրապետական գործադրությունների տարածքային նախայությունների գործունեությունը: 1995թ. Օրենքով Հայաստանի Հանրապետությունը, ինչպես արդեն ասվել է, բաժնեց վարչատարածքային 11 միավորի՝ 10 մարզի և Երևան քաղաքի (տես նկ.15):

Վարչադատարական կառուցվածքի մակարդակներու մնացին նույնը՝ ռազմական և երկրորդ (Երևաստիճան քածանություն): Հիմնական փոփոխությունը տեղի ունեցավ առաջին կարգի միավորների բնույթը՝ նախկին 58 միավորի (37 գյուղական վարչական շրջան և 21 հանրապետական ենթակայության քաղաք) փոխարեն ստեղծվեց 11 միավոր (10 մարզ և մարզի կարգավիճակ ունեցող մայրաքաղաք Երևանը): Մարդու ստեղծվեցին նախկին գյուղական վարչական շրջանների մեխանիկական միավորնան միջոցով, որևէ սահմանային փոփոխություն չկատարվեց:

Երկրորդ մակարդակում կատարվեցին մասնակի փոփոխություններ: Գյուղական բնակչավայրերը, որոնք ունեին տեղական կառավարման մարմններ (գյուղուրիկուրներ), չհաշված առանձին քաջառություններ, պահպանվեցին գյուղական համայնքի կարգավիճակով: Նախկին հանրապետական ենթակայության 21, շրջանային ենթակայության 5 քաղաքներ և քաղաքային կարգավիճակ ունեցող այլ բնակչավայրեր (քաղաքատիպ ավաններ) պահպանեցին քաղաք կոչվելու իրավունքը, 1 գյող (Եղվարդ) ստացավ այդիմի իրավունքը: Դրանք բոլորը ստացան մարզային ենթակայության կառավիճակ: Մնացած քաղաքատիպ ավանները հետքվեցին գյողի կարգավիճակի:

Նախակին գյուղական վարչական շրջանները դադարելով տարածային վարչական միավոր և պետական կառավարման տուրբյեկտ լինելուց, գրկվելով համարյա տարածքային կառավարման գործառույթներից, բնակչության գիտակցության ու հոգեբանության մեջ շարունակվում են պահպանել իրենց երեսների վիճակի մնացորդները և ստացել են «տարածաշրջան» ոչ պաշտոնական անվանումը: Դրանց մի մասը պահպանել է որոշ գերատեսչական տարածքային կառավարման գործառույթներ:

Փոփոխական սահմանադրության համաձայն փոխվեց մայրաքաղաք Երևանի կարգավիճակը: Եթե մինչ այդ Երևանն ուներ մարզի կարգավիճակ, ապա ներկայուն սահմանադրության հոդված 108-ի համաձայն «Երևանը համայնք է: Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման մարմնների ծևավորում առանձնահատկությունները սահմանվում են օրենքով: Օրենքով կարող է սահմանվել Երևանի քաղաքապետությունը»¹:

Հյաստակի Համրապետության վարչապետարական քաժամնան 1995թ. փոփոխությունները հասարակայնության կողմից միանշանակ ընդունվեցին: Ըստեր այս է համարում են, որ պակագում լուծումը չի գտնված և հաստանում է նոր քաժամնան անհրաժեշտությունը: Դրա օգնի թերույլ փաստաթվենքը հանգում են հետևյալներ:

- մեկարացնել է հաղորդակցությունն մարզկենորդի և համայնքների միջև, համայնքի բնակիչը մի ստորագրական տեղեկանք ստանալու կամ որևէ փաստաթուղթ հաստատելու համար ստորագրական է մեծ ճանապարհու կորե,
- փոքր տնտեսական բոլոյ հանաբանների դրոյլ չեն բավարարել բնակչության տարարական սոցիալական պահանջները,
- մարզի մեջ միավորված նախկին վարչական շրջանների բնակչության տարածքային նոյնականության զգացմունքը միշտ չէ, որ համբեկներ է ընդհանուր մարզային նոյնականության զգացմունքը հետ, որի պատճառով երեսն մերժարային հակասություններ են գյուղներ:

Այդ անծոնք համեմեր չի կաթվել ընդունել, որ առկա հիմնախնդիրներից շատերի լուծումը գտնվում է ոչ թե մարզերի թվի մեծամասն ու սահմանների փոփոխության, կամ համայնքների թվի կտրուկ կրծատման, ինչպես մասնագետների մի մասն է կարծում, այլ օրենսդրության քարեավման, մասնագրապետ տեղական ինքնակառավարման մարմնների լիազորությունների ընդլայնման, մարզերի

¹ Օրենքով սահմանված կարգով Երևանի քաջառավակուց 2009թ. ընդունվել է ամուղյակի ընդունումներով:

իրավաստությունների որոշ նաստ համարներին փոխանցելու, այլ մարզային և ինքնակառավարման մարդինների ծառկորման կարգը բարեփիշելու մեջ:

Այդուհանդեմ, անցած տասնամյակը ցույց տվեց, որ հանրապետության նոր վարչատարածքային կառուցվածքը հիմնականում բավարարել է անցումային ժամանակաշրջանի և նոր հասարակական հարաբերությունների մարտահրապարակմանը: *Միաժամանակ այսօր ակնհայտ է, որ այս կառավարմանը մարդի ուժից: Դա վերաբերում է Վարչատարածքային բաժանման թե՛ կառուցվածքին, նաև նավորապես տարածքային միավորների բվին ու ենթավարդությանը և թե՛ միավորների լիազորություններին ու գործառությունների:*

Այդ կարգավեճագործումը պետք է հենվի հանրապետության ինչպես Սահմանադրության, այնպես է համապատասխան օրենքների նախատեսվող բարեփոխումների վրա:

Դայաստանի Դանրապետության վարչատարածքային կառուցվածքի կասուրենապորտմանը պետք է նախատարարված լինի առաջին հերթին այնպիսի համապետական համայնքի խնդիրների օպուտինայ լուծմանը, ինչպիսիք են պետական տարածքային կառավարման ու ինքնակառավարման կատարելագործությունը, իշխանության տարածքային գործունեությանը մարդինների տեղաբաշխմանը բարեպահումը և դրանց գործունեության արդյունավետության բարձրացումը.

Սպասվող բարեփոխումը ուղարկի ազդեցություն է ունենալու նաև Ծոլույային գերատեսչական մարդինների, քաղաքական կուսակցությունների, մեծաքանակ ու բազմաքույթ հասարակական կազմակերպությունների տարածքային կառուցվածքի վրա, որովհետև դրանք բոլորը նույնպես տեղաբաշխվում և իրենց գործունեությունը կազմակերպում են ըստ վարչատարածքային միավորների:

11.2.2 ԲԱԶԱՆԿՈՒՄԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ: ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՇԽԱՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն գլխի սկզբում մենք բարկեցինք երկիր-պետության ընդհանուր բաղադրասահմանագրական բնուրագի ինքնական բաղադրիչները: Ծանոթացանք Դայաստանի Դանրապետության այնպիսի բնուրագիններին, ինչպիսիք են քաղաքաշխահարապահական դիրքը, արտաքին քաղաքականության դիլիդինամ, պետական կարգն ու քաղաքական ռեգիմք, Վարչատարածքային կառուցվածքը, կառավարման ու ինքնակառավարման տարածքային կազմակերպումը:

Դրանք լինելով գլխավոր, իինձականը, այդուհանդեմ չեն տալիս երկրի քաղաքասահմանագրական ամբողջական ու սպասիչ բնուրագիդը: Կան այլ բաղադրիչներ ևս, որոնք ամբողջազնելով ընդհանուր բնուրագիդը, օգնում են նիշտ ըմբռնել նրա առանձնահատկությունները ևս:

Տուալիտարիզմի սկզբունքներից հրաժարված և ժողովրդավարության միջազգային չափանիշները որոնքրած Դայաստանի Դանրապետության քաղաքաշխահարապահական բնուրագիդի համար այդպիսի բաղադրիչը է քաղակավականացությունը: Դա հաստատվել է 1990 թվականին, եթե վեց դրվագ միաև՝ կոմունիտական կուսակցության 70-ամյա միանձնյա իշխանությանը և հոչակվեց տարբեր քաղաքական կուսակցությունների ունենալու իրավունքը:

Այժմ պաշտոնապես գրանցված են և ազատ գործում են մի քանի տասնյակ կուսակցություններ և քաղաքական-հասարակական կազմակերպություններ, որոնցից մի քանիշը ակտով դիմուլատարություն ունեն հանրապետության քաղաքական կյանքում:

Դայաստանի քաղաքական կուսակցությունների մեծ մասը ունեն տարածքային քամանմանընթացքում, որոնք տեղաբաշխված են մարզային կենտրոններում և շատ թե քիչ խոշոր քաղաքներում, որտեղ և կուսակցությունները կազմակերպում են իրենց ամենօրյա գործունեությունը: Դա նշանակում է, որ կուսակցական գործունեությամբ տարածքային կառուցվածքը համընկնում է հանրապետության վարչատարածքային կառուցվածքին:

Միաժամանակ կայսոնի է պարաբերարար (Դայաստանի Դանրապետությունը 4-5 տարին մեկ), կապված հանրապետության նախագահի և պետության բաժրագի օրենսդրի մարդին՝ Ազգային ժողովի ընտրությունների հետ, կուսակցությունների քաղաքական գործունեության ակտիվությունը կտրուկ աճում է: Կուսակցության անդամներից ու համապետներից բացի այդ գործունեության սուբյեկտ են դասնում ժողովրդական լայն զանգվածները և դժմս ընտրելու իրավունքը ունեցող քաղաքացիների:

Երկիրը քածանվում է ընտրության բաժրագահական բնուրագի որոշվում է գործող ընտրական համակարգի համապատասխան: Ընտրությունների կազմակերպման հարուստ ավանդույթներ ունեցող Արևոտյան երկրների փորձը ցույց է տալիս, որ դրանց վրա ուղարկերեն ազդող տարաքանույթ գործուների շարքում իրենց ու երկրության դիմն ունեն աշխարհագրական գործուները, որոնք լայնորեն օգտագործվում են ընտրություններին մասնակցող քաղաքական

ուժերի կողմից: Բայարական աշխարհագրության կազմում նոյն նիսկ ծևավորվել է հասուկ ենթածովով՝ ընտրությունների (լեկուրայ) աշխարհագրություն, որը նշակել է իր տեսությունը և հետագու տությունների մերժիչան:

Նամբնիհանուր ճանապահ ունեն ընտրությունների աշխարհագրություն ենթածովով երեք գլխավոր ուղղությունները, որոնք ծևավորվել են նորգելանդական աշխարհագետ Ա. Մաքֆեյլը: Դրանք են՝

- ա) քիչարկության աշխարհագրություն,
- բ) քիչարկության արդյունների վրա ազդող աշխարհագրական գրությունների ուսումնաշիրություն,
- գ) ներկայացուցության աշխարհագրություն:

Այդ շարքում առանձնացնենք աշխարհագրական գրությունների ազդեցության ուսումնաշիրությամբ գրավվող ուղղությունը: (Սյուս երկու ուղղությունների բովանդակությանը կարելի է ծանոթանալ Ռ.Փ. Տյորովսկի, Պոլիտեխնիկական գեոգրաֆիա, 1999, էջ 289-292):

Ազնիայս է, որ ընտրությունների ընթացքի և արդյունքների հետ կապված բոլոր հարցերը չեն, որ կարելի է բացարձի պատմանձակության, սոցիալ-ժողովրդագրական, տնտեսական ու հոգեբանական գրությունով: Դրանք ավելի ինք ու բազմակույզանին վերուժության դեպքում անհրաժեշտ է լինում բացահայտելու ու գնահատելու նաև տեղական առանձնահատուկ պայմանները, որոնք իրենց խտացված արտահայտությունը գտնում են աշխարհագրական գրությունների մեջ և տեղի տեղ փոխվում են:

Ընդունված է առանձնացնել 4 հիմնարար աշխարհագրական գործոն:

ա) **Բարեկամների և հարևանների էֆեկտ:** Դա այն դեպքն է, երբ թեկնածուն լրացրցից ճայմեր է հավաքում իր ծնննավայրում (գործում է փոքր հայրենիքի էֆեկտը) կամ այն շրջանում, որի հետ կապված է նրա կյանքի ուղին: Նոյն ծևով էլ բաղադրական կուսակցության օգտին տրված ծայները կարող են պայմանավորված լինել ոչ թե կուսակցության բաղադրական ծրագրով, այլ լիդերների ծագումով: Էֆեկտը կարող է լինել նաև ոչ թե հօգուտ, այլ ի վես քետարկվող: Հայաստանի պայմաններում այս գործոնի դերը ուժեղ է արտահայտվում:

բ) **Նիմախնդրային (պրոբլեմային) քվեարկություն:** Այս գործոնի ազդեցության արդյունքը կախված է նրանից, թե քվեարկվող (անկախ թեկնածուն, կուսակցությունը) ինքանո՞վ է ծանոր ընտրա-

տարածքի հիմնախնդրերին, ինչպես ու գնահատում այդ հիմնախնդրերը, ընտրողների վերաբերությունը դեպքի դրանք և ինչպիսի լուծումներ է առաջարկում դրանց համար: Առաջնակարգությունը հատկանի մեջ է այն ենթածովում, որտեղ մօք են տնտեսական, էկոլոգիական, սոցիալական ներքին տարրերությունները:

Դայասառն Կանոնավետության պայմաններում այս գործոնը դրսնորված է հիմնակնությամբ երկու կորվածքով՝ մայրաքաղաքի ու մարզերի տարրերության, սահմանամերու ու լեռնային և մասացած տարածքների տարրերության:

գ) **Նախորդական կամպանիայի էֆեկտ:** Ընտրություններում ինչպես բարագրական կուսակցության (դաշինքի), այնպէս է անկախ թեկնածուի հաջողությունը շատ դեպքում կախված է այն բանից, թե ինչպես է կամանկերպված նախորդական կամպանիան: Բայց այն չի կարող հավասար ինտենսիվությամբ ու արդյունավետությամբ տարրվել ամբողջ ընտրատարածքում: Եվ գլխավորապես այն պատճառով, որ տարածքի տարրեր համապատասխան տարրեր է տվայ կուսակցության կազմակերպությունները ցանցի հզորությունը, որոնք միջոցով տարրվում է նշտրական կամպանիան: Դրա հետ կապված է լիդերների ու անհատ թեկնածուների ուղղությունների և ընդողների հետ համինավունների ու այլ միջոցառումների աշխարհագրություն ու հաճախականությունը տարրեր են: Նախորդական կամպանիայի արդյունավետությունը կախված է այն բանից թե այդ ամենը նախասահմերի ու պաշանվորելու ինքանուն են հաշվի առնվուզ ընտրատարածքի տարրերի հատվածների ու բնակավայրերի առանձնահատկությունները, «ընտրական ներուժը», այն իր կողմը գրավելու հմարավորությունները:

դ) **Դարևանության էֆեկտ:** Սա վերաբերվում է այն դեպքին, երբ դրոշակի շրջաններում ավանդաբար ձայների բարձր տոկոս ունեցող կուսակցությունը տվայ ընտրություններում ավելի շատ ծայներ է ստանում, քան սպասարկությունը: Դա տեղի է ունենում շնորհիվ այն բանի, որ ստորաբար անտարբեր, չկողմնորոշված ընտրողները («ճամփիճ») այս անզամ զանգվածաբարար իրենց ծայնը տալիս են առավել համբավավոր, հանրածանաց ու մատչելի քվացող լիդերին կամ բաղադրական ուժին: Մասարար ու կուսակց համայնքներում համբավ կարող է բարձապատճենվել «մուստակպահական» էֆեկտը՝ շնորհիվ և փոխանցվել հարևան համայնքներուն: Այդպիսի հնարավորության բացահայտումն ու ճշշտ օգտագործումը նոյնափառ ընդունելուց պահանջում է հասուկ ուսումնավիճություն կատարել և որոշակի հմտություն դրսնորել արդյունքներն օգտագործելու:

Նկարագրված աշխարհագրական գործուները ընդհանուր են բոլոր երկրների համար և ուղղորդում են ամբողջ ընտրական գործընթացը: Բայց և ամեն մը Երկիր ունի իր սեփական առանձնահատկությունները, որոնց ունվասեան ենքակա են հասուուկ հետազոտության: Այդպիսի հետազոտությունները լայն տարածում ունեն բոլոր ժողովրդագրական երկրներում:

Եթե ընտրությունների աշխարհագրության ընդհանուր տեսությունը և վեցր թվաքակա լույսությունները ժողովրդագրակա հարուստ ավանդույթներ ունեցող երկրներում զարգացման բարձր մակարդակի են հասել, ապա ժողովրդագրավորաբար ուղին նոր բռնած երկրներում միայն առաջին բայերն են անում: Վերջիններին թվում են նաև հետխորհրդային համրապետությունները: Թեև պետք է նշել, որ այդ համբաւածությունների շարում գիտության այս ներմասության զարգացման մակարդակով կատարած առանձնանումն է: Կյատել արդեն այնպիսի հետազոտություններ են կյատարվում, որոնց արդյունքները պետքական իշխանությունները լայնորեն օգտագործում են ընտրությունների նախապատրաստման ու անցկացման համար:

Ինչ վերաբերում է ՝Կայսարական ՝Կանոնադատությանը, ապա ընտրությունների, որը բաղաքաշխարհագրական հետաքրքրություն ներկայացնող երտույքի գիտական ուսումնասիրության իմշ-դր արդյունքների նշուեց դիևս վար է: Բայց արդեն ուրվագծիում են այն հիմնախմինները, որոնք ծառանուն են գիտության այդ ճյուղի առջև և սպասում են իրենց հետազոտություններն: Դրանց աշխարհագրական սասելստերի հետազոտությունն ունի ոչ միայն գիտահանաչափական, այլև գիտագրության նշանակություն և կարող է լուրջ օժանդակություն լինել ժողովրդագրավորաբար յուրագանձն, պեսական կառավարման ժողովրդի լիարժեք նաևնակցությանը և ՝Կայսարական համարական կանուրում նվորական արժեքների ներդրմանը:

Այժմ բավարարվենք ՀՀ-ում ընտրությունների ընդհանուր բնութագրի մի քանի ցուցանիշներով, որոնք ունեն նաև բաղաքաշխարհագրական բովանդակություն: ՀՀ-ում գործում է խաղող համակարգը՝ պատգամավորների մի մասն ընտրվում է համանասնական, նյուու մասն՝ մեծամասնական (նամուշինարար) ընտրակարգություն: Ազգային ժողովն ներկայիս չըրորդ գումարման կազմում 131 պատգամական վորագրական տեղից 41-ը լրացվել են մեծամասնական և 89-ը համամասնական եղանակով:

¹ Ընտրությունների աշխարհագրությանը, բրամբ գիտությամ ինքնուրույն նորույն տեսական ինքնուրույն և Ռուսաստանի Կայսերական նախագահությունը նախագահական և պատշաճանուական ընտրությունների համապատասխան աշխարհագրական վեխությունը տվել է Ռ. Տուրովսկին իր Պոլտառչևսկա գորգախան: Սահմանություններուն գրությ, Մ.-Չմուտուկ, 1999, էջ 287-380:

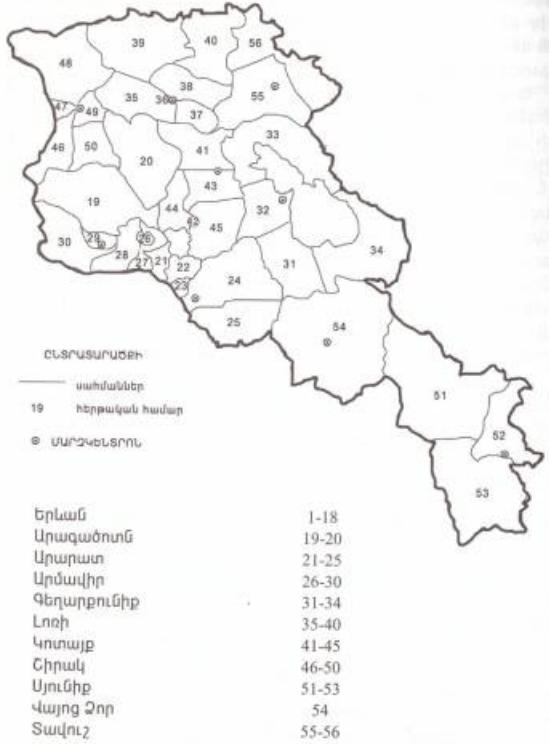
Դամրապետությունը բաժանված է 56 ընտրատարածքի: Յուրաքանչյուր ընտրատարածքից կարող է ընտրվել ձայնիների մեծամասնությունը ստացած մեկ պատղամավոր (մաժրիտար համակազողով): Նա իր թեկնածությունը առաջադրում է՝ ունենալով որևէ կուտակցության պաշտոնական օժանդակությունը կամ հանդիս է գալիք որպես ամփականի թվականությունը:

Համանասնականի դեպքում քվեարկվում են ոչ թե անհատ թեկնածուներ, այլ կուտակցություններ ու դաշինքներ: Կաստակած ձայնիների թվի համեմատ, այսինքն համանասնական կարգով տեղերը բաշխում են կուտակցությունների միջև: Մենա մը կուտակցություն իրեն բաժին հասաւ տեղերը լրացնում է իր անումների նախօրոր հաստատված ցուցակից: Ինչպես տեսնում ենք, այս դեպքում արդեն համրապետության ամրոցը տարածքը ընդունված է որպես մեկ ընտրատարածք (ընտրական օկրուլա), և ընտրողների ձայնը ընտրատարածքը կուտակցությունների միջև: ՀՀ չորրորդ գումարման Ազգային ժողովի ընտրությունները կազմակերպվել են 1-ից 56 համարի ընտրատարածներում, որոնք ըստ մարզին բաշխված են հետևյալ կերպ՝ ինչպես պատկերված է նկ. 16-ում:

Ընտրատարածների բոշխան ու սահմանազարժան համար իհմը է ծառայի ընտրողների թվաքանակը, որը մեկ ընտրատարածք տասանելի է մոտակորպասն 35 հազ. և 50 հազ. միջև (միջազգային պակասիկայում թույլատրելի է համարվում մինչև 15% տարերությունը):¹

Ընտրությունների աշխարհագրության հասուուկ ուսումնասիրությունը բոլորով կապազարյան, փաստներ այն իրողությունը, որ ՝Կայսարական ՝Կանոնադատությունը գտնվում է հասարական կամքի քաղաքական այն անցումնային փուլում, եթե ընտրական համակարգը նույնանա հենվելով անցած տարիների ծեղթերությունների վրա, շարունակում է կատարելագործվել՝ ծգտելով համանել այն մակարդակին, եթե ՝Կայսարական ՝Կանոնադատության նախանակությունը պահպան կարող են ասել, որ այն ժողովրդագրավորության չափանիշներով զարգացող պետություն է և կարողանում է պահպանվել ժողովրդի ամենալայն մասնակցությունը երկիր կառավարմանը ազատ, արդար և քափանցիկ ընտրությունների միջոցով:

¹ Որոշ արտասահմանայն երկրներում ընտրատարածները սահմանագծեան փորձում են հաշվի առնել ընտրողների ստորագրական, ազգային, կրոնական կազմը, վեհաբերմանը արդյունքների վրա: ՝Կայսարական ՝Կանոնադատությունը նաև դասկանագույն է առաջարկությունը:

Նկ. 16. ՀՀ երրորդ գումարման Ազգային ժողովի
ընտրատարածքները

ՀՀ Ազգային ժողովի 1995թ. ընտրությունների ժամանակ պատգամավորության սեփական թեկնածուներ առաջարիթ էին 22 կուսակցություն և հասարակական-քաղաքական կազմակերպություն: Մենախոջորմերն էին Դավական համազգային շարժումը (ՀՃԸ), որը Ազգային ժողովի առաջին գումարման կազմում ուներ մեծամասնություն, այնուհետև՝ Ազգային ինքնորոշում միավորումը (ԱՄՎ), Դավական ազատական կուսակցությունը (ՈՎԿ), Դայաստանի հմչական կուսակցությունը, Ազգային ժողովողական միավորումը (ԱՄՄ), Դայաստանի կոմունիստական կուսակցությունը:

Ներկայի 4-րդ գումարման Ազգային ժողովում, որի ընտրությունները կայացան 2007 թ. ապրիլի 12-ին, ներկայացված են 5 քաղաքական կուսակցություններ: Պատգամավորական տեղերի հարաբերական մեծամասնությունը պատկանում է Դայաստանի Դամրապետական կուսակցությանը (64 պատգամայիր), երրորդ տեղում է «Բարգավաճ Դայաստան» կուսակցությունը (24), երրորդ տեղում է Օրինաց Երկիր կուսակցությունը (8), չորրորդ տեղում է «Ժամանակակից Հայաստան» կուսակցությունը (8), վերջինը «Ժառանգություն» կուսակցությունն է:

*
* *

Ամփոփելով Դայաստանի Դամրապետության՝ որպես միջազգային հարաբերությունների սուրյանի քաղաքաշխարհագրական ընդհանուր բնութագիրը, անհրաժեշտ է առանձնացնել Երկու կարևոր բնութագիր և Ասաջիրությունը կազմությունը այն է, որ ծառակությունը և հզոր ուժը է դարձել հայկական ազգային բանակը՝ Երկրի պետական անկախության և տարածքային ամրողացականության կարևոր երաշխիքը: Դատկանշական է, որ Դայաստանի Դամրապետության բանակը, ինչպես ամեն մի ժողովողական պետությունում, վեր է կանգնած կուսակցությունների ու քաղաքական ուժերի պայքարից և կոչված է պաշտպանելու համապետական ու համազգային շահերը:

Սյուս բնութագրին այն է, որ Դայաստանի Դամրապետության քաղաքաշխարհագրական դիմացները ինքնուրույն տեղ ունի Դայառքեկան և կամ այն պետությունից անջանա է, և աննմի քաղաքացի ունի մորթ, խոժի ու դավանանքի ազատության իրավունք: Սակայն առկա է մի առանձնահատկություն, որի շնորհիվ նրա դերը ինչ-որ ինաստով քացախիկ է: Դարյութանակների ընթացքում Դայաստանի ազգային պետականության ու տնտեսական անկախու-

թյան բացակայության պայմաններում եկեղեցին եղել է մեր միակ համազգային հաստառությունը, որը կատարել է նաև պետական և քաղաքական գործառություններ, ակտիվորեն մասնակցել է ազգային-ազգագրական պայմանի, գիտության ու մշակույթի զարգացմանը, կատարել է ազգայինական դիրք: Ներկայում էլ, հատկապես հայ սփյուռքի առկայության պայմաններում, Դա առաջնական եկեղեցին պահպանում է իր՝ որպես աշխարհաքաղաքական գործոնի հասուն դիրք հայության միավորման և համագոյային խնդիրների լուծման գործում:

ԽԱՌԱՍՏՈՒԳԱՎԱԾ ԿԱՐԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԱՄԵՐՆԵՐ

1. Որո՞նք են Երկիր-պետության հիմնական քաղաքաշխարհագրական բնութագրիները:
2. Ո՞րն է «աշխարհագրական դիրք» գիտական հասկացության բովանդակությունը: Թվարկեք և բնութագրեք աշխարհագրական դիրքի տարատեսակները: Տեսք «քաղաքաշխարհագրական դիրք» ասմանմամբ:
3. Ինչպես՞ է դրսմովում Երկիր-պետության քաղաքաշխարհագրական դիրքի ազենությունը քաղաքական գործընթացների վրա:
4. Որո՞նք են աշխարհաքաղաքական դիրքի 3 մակարդակները: Ո՞ր մակարդակի համար է կիրառվում «աշխարհաքաղաքական (գեղագիտական) դիրք» տերմինը:
5. Ե՞ր և ինչ? արյունքում Հայաստանն անմիջականորեն բախվեց քաղաքաշխարհագրական դիրք իրողությանը:
6. Վերլուծեք և գնահատեք Հայաստանի Երկրորդ համրապետության (ԽՄՀՍ կազմում) քաղաքաշխարհագրական դիրքի առանձնահատկությունները:
7. Որո՞նք էին ԽՄՀՍ քաղաքաշխարհագրական դիրքի՝ նրա բաղկացուցիչ մասը հանդիսացող Հայաստանի համար նպաստավոր կողմերը:
8. Վերլուծեք և գնահատեք Հայաստանի Հանրապետության քաղաքաշխարհագրական մակրոդիրք (աշխարհաքաղաքական դիրքը): Ինչպես՞ է այն անրադարձում արտաքին քաղաքականության վրա:
9. Որո՞նք են Հայաստանի Հանրապետության քաղաքաշխարհագրական դիրքի տարածաշրջանային և տեղական մակարդակների առանձնահատկությունները: Վերլուծեք և գնահատեք:

10. Ո՞րն է ժողովրդի, ազգի նույնականություն (ինքնություն) կռվվող սոցիալ-հոգեբանական երևոյթի եւթյունը: Ի՞նչ գործոնների ազդեցությամբ է այն ձևավորվում և ինչպես է ազդում արտաքին քաղաքականության վրա:
11. Ի՞նչ է արտաքին քաղաքականության ներուժը: Թվարկեք և գնահատեք Դ արտաքին քաղաքականության ներուժի քաղադրիչները:
12. Ի՞նչ է արտաքին քաղաքական դրկտրինան: Ո՞րն է կոնվենցիոնար արտաքին քաղաքականության եւթյունը: Ինչպես՞ է այն դրսուրկությունը Դ արտաքին քաղաքականության ներուժի լուծման գործում:
13. Ո՞րն է Երկիր-պետության ներքին քաղաքականության բովանդակությունը: Թվարկեք դրա ուղղությունները (բովանդակային քաղադրիչները):
14. Ի՞նչ է իշխանությունը: Ինչպիսի՞ն է քաղաքականություն - իշխանություն կապի քաղաքագիտական-փիլիսոփայական ընթացմանը:
15. Որո՞նք են Երկրի ներքին քաղաքաշխարհագրական բնութագրիները:
16. Դ Սահմանադրության համաձայն Ի ինչպիսի՞ն պետական կառուցվածք ունի, ինչպիսի՞ն են պետական կարգը (կառավարման ձևը) և քաղաքական իշխանության տիպը (քաղաքական նեֆմիմ):
17. Պետությունը Ի՞նչ եղանակով է ապահովում իր ներքին քաղաքական գործունեության տարածքային ուղղվածությունը (ի տարբերություն ոյուղային, ճուղային ուղղվածության):
18. Որո՞նք են Երկիր-պետության ներքին տարածքային բաժանման միջնորդը: Ինչպիսի՞ն է Դ քամանումը:
19. Դ վրչաստարածքային բաժանումը Ե՞ր և Ի՞նչ գործոնների ազդեցությամբ ինչպիսի՞ն փոփոխություններ է կրել:
20. Ինչպիսի՞ն էր Դ վրչաստարածքային կառուցվածքը մինչև 1995թ. սեփտեմբեր: Ե՞ր և Ի՞նչ պայմաններում է Ի՞նչ սկզբունքներով լր այն ձևավորվել:
21. Դ Սահմանադրությամբ ամրագրված ո՞ր դրույթները հիմք ծառայեցին նոր վրչաստարածքային կառուցվածքի և միավորների գործառույթների որոշման համար:
22. Դ ներկա վրչաստարածքային կառուցվածքը ինչպես՞ է ապահովում տարածքային կառավարման և տեղական ինքնակառավարման առաջականությունը:
23. Փորձեք Վերլուծել, Դ ներկայի վրչաստարածքային կառուցվածքը ինչքանո՞վ է համապատասխանում ժամանակի պահանջներին և արդյո՞ք բարեփոխումների կարիք ունի:

24. Ինչո՞ւ՝ և բազմակուսակցությունը համարվում պիտության քաղաքաշխարհագրական բնութագրիչ: Ե՞ր է այն ծառավորվել ՀՀ-ում: Թվարկեք ՀՀ առաջատար կուսակցությունները:
25. Ի՞նչ կապ գոյրելն ունի քաղաքավան կուսակցությունների գործունեության և երկուու պարբերաբար անցկացվող համբողանուր ընտրությունների միջև:
26. Ո՞րն է ընտրությունների աշխարհագրություն կը վող գիտության ենթաճյուղի բովանդակությունը: Ինչպիսի՞ ուղղություններ են նրանուն ձևավորվել:
27. Ինչպիսի՞ն է ՀՀ-ում ընտրությունների աշխարհագրության՝ որպես գիտության ենթաճյուղի զարգացման նախադաշտը:
28. Թվարկեք և բնութագրեք հանրությանուր ընտրությունների վրա ազդող աշխարհագրական գործուները:
29. Զեր կարծիքը, աշխարհագրական գործունների ծիստ գնահատումն ինչպե՞ս կարող է նպաստել ՀՀ-ում ընտրությունների հետագա ժողովրդավարացմանը:
30. Վերլուծեք ու բնութագրեք ՀՀ չորրորդ գումարման Ազգային ժողովի ընտրության աշխարհագրությունը:
31. Ի՞նչ սկզբուներով են որոշված ՀՀ ընտրատարածքների քանակը և սահմանները:
32. Դիմնավորեք, որ ՀՀ ընդհանուր քաղաքաշխարհագրական բնութագրի հիմնական բաղադրիչների շարքուն հատուկ կարևորություն ունեն հզոր ազգային քանակը, Յայ առաքելական նկելիթյուն և հայ սփյուռքը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Աշխարհը և Յայաստանը. Աշխարհագրական ատլաս. Գիտ. խմբագիր Լ.Վայեսյան, Մակմիլան Արմենիա ՀՀ ՓԲԸ, Ե., 2003
2. Բայան Խ., Թաճացյան Ա., Թումանյան Վ. և ուրիշներ, Քաղաքագիտության ներածություն. Ե., 2003
3. «Պայաստանի Դանրապետության Ազգային ժողով» Զորրորդ գումարում, Ե., 2007թ
4. Պայաստանի Դանրապետության Սահմանադրություն, Ե., 2008:
5. Վայեսյան Լ., Աշխարհագրական սահմանները և տարածքը որպես գիտական կատեգորիա: Դրաստումը բնության մեջ և հասարակական կյանքում: Մատերիալ կոնֆերենցիա, ուսումնական 70-լետիո գեографիческого факультета ЕГУ. Изд-во Ереванского университета, Е., 2005, с. 209-218
6. Վայեսյան Լ.Յ., Աշխարհագրական գիտությունների տեսականացման հիմնամենայից աշխարհայացքայիմ և փիլխոփայականի համատեքսուում: «Աշխարհայացքային ժանանակակից հայ կրածնակության համակարգում»: Դումաների ժողովածու, Ե., 2002
7. Վայեսյան Լ.Յ., Աշխարհագրական գիտությունների մեթոդաբանական և տեսական հիմունքեր, Երևանի համալսարանի հրատարակչ., Ե., 2004
8. Վայեսյան Լ.Յ., Նոր ժամանակներ՝ նոր ճարտահարվելուն: «Աշխարհագրական գիտությունը Յայաստանում. ներկան և ապագան»: ԿԱԸ հիմնադրաման 70-ամյակին նվիրված գիտաժողովի նյութեր, Ե., 2006
9. Վայեսյան Լ.Յ., Աշխարհագրական կամիստեսուում: Մեթոդաբանական հիմունքները: Կիրառական և կառուցողական նշանակություն, Ե., 2008
10. Аксенов К.Э. Понятие места в политической географии и особенности пространственной организации власти в США. «Известия ВГО», 1990, т. 122, вып. 1
11. Бабурин С., Территория государства. Правовые и geopolитические проблемы. М., 1997
12. Бжезинский Збигнев, Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы, М, 2005
13. Валесян А.Л., Антимоничность методологических сдвигов в современной общественной географии. "Изв. АН СССР, серия геогр.", 1995, № 5

14. Валесян Л.А., Мурадян Ю.А., О некоторых итогах и проблемах экономического развития Нагорного Карабаха. ՀԱՅ ԳԱ «Լրաբենի համաշխաղի գլուխընթերթ», 1989. N 5
15. Витвер И.А., Историко-географическое введение в экономическую географию зарубежного мира. Географгиз. М., 1963 (второе издание)
16. Гаджиев К.С., Геополитика Кавказа, М., “Международные отношения”, 2003
17. Геополитическое положение России: представления и реальность. Под ред. В.А. Колосова, Арт-Курьер, М., 2000
18. Дутин А., Основы geopolитики. Геополитическое будущее России, М., 1997
19. Колосов В.А., Мироненко Н. С., Геополитика и политическая география, М., 2002.
20. Колосов В.А., Трейвиш А.И., Этнические ареалы современной России: сравнительный анализ риска национальных конфликтов. “Полис” 1996, N2.
21. Маккиндер Х., Географическая ось истории. «Полис», 1995, N5
22. Маркедонов С., Непризнанные государства Кавказа: истоки проблемы. «Голос Армении», 24 сент., 2005
23. Михайлов Т., Эволюция geopolитических идей. М. Изд-во «Весь мир», 1999
24. Модельский Дж., Томсон У., Волны Кондратьева. Развитие мировой экономики и мировая политика. Вопросы экономики, 1992, N10
25. Нагорный Карабах и вокруг него глазами независимых наблюдателей (сборник материалов). Составители: С.Т.Золян, Г.К. Мирзоян, Е., Луис, 1991
26. Нартов Н.А., Геополитика. Единство, Издательство политической литературы, М., 2003
27. Оганисян Николай, Карабахский конфликт. Этапы, подходы, варианты решения. Е., 1997.
28. Оганесян С., Петросян Д., Армения, Европа, Азия: Коридоры и перекрестки. Армянский Центр стратегических и национальных исследований, Е., 2001
29. Политология. Энциклопедический словарь, Изд-во Моск. коммерческого у-та, М., 1993
30. Проблемы совершенствования и прогнозирования территориальной организации общества и среды. Материалы конференции. Ответ. редакторы Л.А.Валесян, Б.С.Хорев, “Айастан, Е., 1988”
31. Пряхин В.Ф. Региональные конфликты на постсоветском пространстве. Абхазия, Южная Осетия. Нагорный Карабах, Приднестровье, Таджикистан. М., 2002
32. Пуларкин В.А., Локальные цивилизации во времени и пространстве. Взгляд географа. М., 2005
33. Ратцель Ф. Народоведение, т. 1, СПб., 1902.
34. Семенов Тянь-Шанский В.П., О могущественном территориальном владении применительно к России. Очерк политической географии, С. Петербург, 1915.
35. Сорокин К., Россия и игра geopolитических интересов в ареале Великого океана. «Полис», 1994, N4
36. Старовойтова Г., Национальное самоопределение: подходы и изучение случаев, Санкт-Петербург, 1999.
37. Страбон, География. Л., 1967
38. Тихонравов Ю.В., Геополитика, М., 1998
39. Туровский Р.Ф., Политическая география, Учебное пособие, Москва-Смоленск, 1999.
40. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций?, Полис, 1994, N1
41. Циганков П., Геополитика: последнее прибежище разума? Вопросы философии, 1994, N7-8
42. Червонная С.М. Абхазия- 1992: Посткоммунистическая грузинская Вандея. М., Мосгорпечать,1993
43. Чубарьян А., Европейская идея в истории. Проблема войны и мира. М., 1987
44. Этнополитические конфликты в Закавказье: их истоки и пути решения. Сб. научных статей. Центр международного развития и конфликтологии, Мерилендский университет, Мериленд (США), 1997
45. Яковенко И., От империи к национальному государству. «Полис», 1996, N6
46. Halperin M., Scheffer D., “ Self-Determination in the New world Order”, Washington, D. C., 1992

47. Hovhannisyan N., The Kharabakh problem. The thorny road to freedom and independence., National Academy of Science of Armenia, Yerevan, 2004
48. Mackinder H. Democratic Ideals and Reality, N.Y, 1962
49. Modelsky G., Thompson W., Seapower in Global Politiks 1494-1993, 1987
50. Spykman N. America's Strategy in World politics, Hamden, 1942
51. Toynbee A., A Study of History, v. 1-2, London, 1946-1957
52. Rediscovering geography. New relevance for science and society. National Academy Press, Washington. D.C., 1997

Տպագրված է «ԱՍՈՂԻԿ» իրատարակչության տպարանում:
Յորմաստ 60x84 1/32, բոլոր օվալներ, տպարանակ 600:
Ք. Երևան, Թումանյան 15, բն. 4 (պատհմակ)
Ավագ, Հասկը Խույզա 45 (պատրաստ)
Հեռ. (374 10) 54 49 82, 62 38 63
Էլ. փոստ՝ info@asoghik.am

Վալեսյան Արմեն Լենվեն – աշխարհագր. գիտ. դոկտոր (1995թ.): Ծնվ. 1964թ.: Ավարտել է Երևանի պետական համալսարանի աշխարհագրական ֆակուլտետը (1988թ.), ԽՄՀՍ ԳԱ աշխարհագր. ինստիտուտի (Մոսկվա) ասպիրանտուրան (1989թ.), դոկտորանտուրան (1994թ.): Դասախոսել է ԵՊՀ աշխարհագրական ֆակուլտետում: Աշխատել է ՀՀ քանակային համակարգում: Այժմ պաշտոնավարում է արտասահմանում (Նոր Զեանդիա): Նեղինակ է չորս տասնյակ գիտական աշխատությունների, այդ թվում մեկ մենագրության: Աշխատությունները վերաբերում են աշխարհագրության տեսության ու մեթոդարանության, քննական ու քնակավայրերի, քնակչության տարածքային և տրանսպորտային համակարգերի փոխազդեցության, քաղաքական աշխարհագրության, հասարակական կյանքի տարածքային կազմակերպման ոլորտներին:

Վալեսյան Լենվեն Դավորի – աշխարհագր. գիտ. դոկտոր (1968թ.), պրոֆեսոր (1972թ.) ԽՄՀՍ մանկավարժ. գիտ. ակադ. բոր. անդամ (1985թ.), Ուսուսաւոնի կրթության ակադ. ակադեմիկոս (1995թ.): Ծնվ. 1929թ.: Ավարտել է Երևանի պետական համալսարանը (1952թ.), ԽՄՀՍ ԳԱ աշխարհագր. ինստիտուտի ասպիրանտուրան: Աշխատել է ՀՀ ԳԱ երկրաբան, և տնտեսագիտ. ինստիտուտներում, 1979-87թթ. Դայլական պետական մանկավարժական համալսարանի ռեկտոր, 1987թ.-ից ԵՊՀ սոց. տնտեսական աշխարհագր. ամբիոնի վարիչ, այժմ պատվավոր վարիչ, նաև ԵՊՀ ատլասային քարտեզագրության գիտահետազոտական լաբորատորիայի վարիչ:

1975թ.-ից Դայլական աշխարհագ. ընկերության, 1996թ.-ից նաև Միջազգային Աշխարհագր. Միության Դայլական կոմիտեի նախագահն է: Եթինակ է ավելի քան 340 գիտական աշխատությունների, այդ թվում 32 մենագրությունների, աշխարհագրական ասլամների, դասագրքերի: Աշխատությունները վերաբերում են աշխարհագրության տեսության ու մեթոդարանության, հասարակության տարածքային կազմակերպման, համային երկրագրության, երկրաէկոլոգիայի, քաղաքական աշխարհագրության, ատլասային և թեմատիկ քարտեզագրության խնդիրներին: